

О. В. Слоньовська

Українська література

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх
навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

«Літера ЛТД»
2016

УДК 821.161.2.09(075.3)

ББК 83.3(4Укр)-922

С 48

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 10.05.2016 № 491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Експерти, які здійснили експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Яценко Т. О., старший науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України, кандидат педагогічних наук;

Якубовський І. Р., учитель ЗОШ І–ІІІ ступенів № 9 м. Котовська Одеської області, вчитель-методист;

Махно С. І., методист КУ «Чортківський районний методичний кабінет» Чортківської районної ради

Слоньовська О. В.

С 48 Українська література : підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. В. Слоньовська. — Київ : Літера ЛТД, 2016. — 352 с.
ISBN 978-966-178-676-8

Підручник відповідає змісту й вимогам чинної шкільної програми. Запропоновано короткі цікаві біографії письменників, повністю – віршовані й оптимально скорочені драматичні й прозові художні тексти.

Проблемні запитання та цікаві завдання рубрики «Діалог із текстом» побудовано за принципом зростання складності: від репродуктивних до критично-мисленневих. Сформувати навички порівняльного аналізу покликана рубрика «Діалоги текстів». Мета рубрики «Мистецькі діалоги», супроводжуваної якісним ілюстративним рядом, – вчити розуміння інших видів мистецтва, передусім малярства, а також театру, кіно. У «Літературознавчому словничку» наприкінці підручника подано основні поняття, категорії і значення інструментарію теорії літератури, адаптовані до учнівського розуміння.

УДК 821.161.2.09(075.3)
ББК 83.3(4Укр)-922

ISBN 978-966-178-676-8

© Слоньовська О. В., 2016
© «Літера ЛТД», 2016

ДОРОГІ ВОСЬМИКЛАСНИКИ!

У вас за плечима вже великий багаж знань і чимало прочитаних книг. Сподіваємося, вам припадуть до душі художні твори про минуле України, перше кохання ваших літературних ровесників, чудові сучасні поезії, з якими ви ознайомитеся на уроках української літератури цього року. Маємо надію, що вони розширять ваш світогляд і допоможуть реалізувати ваші творчі здібності.

Процес читання подібний до процесу спілкування: це своєрідний діалог між вами і текстом. Ви краще зрозумієте літературний твір, отримуєте насолоду від читання за допомогою рубрики **«Діалог із текстом»**.

Відповідаючи на запитання цієї рубрики, ви перевірите, чи уважно читали текст, з'ясуєте його художні особливості, схарактеризуєте образи твору.

Так позначено завдання для самостійної роботи

Діалог із текстом

- 1 Відповідно до змісту поділіть пісню на дві частини. Про що розповідається в першій, а про що – в другій? Яка картина постає з перших рядків пісні? Якими засобами виразності її змальовано?
- 2 Знайдіть у тексті й процитуйте рядки, у яких звучить заклик до визвольної боротьби.

Осягнути зв'язок між літературними творами вам допоможе рубрика **«Діалоги текстів»**. Крім того, вона спонукатиме пригадати вивчене з інших предметів, зокрема історії.

Щоб відповісти на ці запитання, треба поміркувати, як різні письменники інтерпретують схожі теми, образи, чому до них звертаються.

Діалоги текстів

- Пригадайте, який твір Андрія Чайковського про ординські набіги на Україну ви читали в 7 класі. Що спільного між цим твором і піснею «Зажурилась Україна»?

Рубрика **«Мистецькі діалоги»** вчитиме вас розуміти інші види мистецтва, передусім малярство, а також театр, кінематограф. Ви уважно, крок за кроком, «читатимете» картини, порівнюватимете їх із вивченими літературними творами, збагнете, що між ними спільного і як вони впливають на людину.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини українського живописця Георгія Крушевського (1863–1938) «Тривога», на якій відтворено, як козаки сповіщали своїх побратимів про напад ординців.

Ви кмітливі, налаштовані на перемоги і звершення молоді українці третього тисячоліття. У ваших руках книга – найбільше духовне досягнення людства. Ми хочемо, щоб вона стала для вас не тільки джерелом знань, а й доброю наставницею і порадицею.

ЗМІСТ

Дорогі восьмикласники!	3
Вступ	7

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ 11

Українські історичні пісні	11
Зажурилась Україна	13
Та, ой, як крикнув же та козак Сірко	14
Ой Морозе, Морозенку	15
Максим козак Залізняк	17
Чи не той то Хміль (Пісня про Богдана Хмельницького)	18
За Сибіром сонце сходить (Пісня про Устима Кармалюка)	20
Пісні Марусі Чурай	22
Засвіт встали козаченьки	26
Віють вітри, віють буйні	27
Ой не ходи, Грицю... ..	28
Українські народні думи	30
Маруся Богуславка	37
«Шлях кобзарів – це шлях народу»	41
<i>Узагальнюємо вивчене в розділі «УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ»</i>	<i>47</i>

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ 49

Тарас Шевченко	51
Думи мої, думи мої	60
Ой три шляхи широкії	64
Лірика Тараса Шевченка	65
Мені однаково, чи буду	67
Леся Українка	68
Давня весна	71
Хотіла б я піснею стати	72
Давня казка (Скорочено)	73

Володимир Сосюра	82
Любіть Україну	86
Васильки	88
Осінь	89
Володимир Підпалій	91
...Бачиш: між трав зелених	94
Зимовий етюд	95
Василь Голобородько	96
З дитинства: дощ	99
Наша мова	101
Теплі слова	102

ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ (кінець ХХ – початок ХХІ століття) **103**

Василь Герасим'юк	104
Чоловічий танець	107
Іван Малкович	108
Із янголом на плечі (Старосвітська балада)	112
З нічних молитов	113
Анатолій Мойсієнко	114
Жовтень жовті жолуді	117
Ігор Павлюк	119
Дівчинка	122
Галина Кирпа	123
Мій ангел такий маленький	125
Коли до вас темної ночі	127
<i>Узагальнюємо вивчене в розділах «СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ» та «ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ»</i>	128

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА **131**

Іван Карпенко-Карий	134
Сто тисяч (Скорочено)	139
Театр і драматичні твори: з часів Стародавнього Греції до сьогодні	160
<i>Узагальнюємо вивчене в розділі «НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА»</i>	165

З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ	167
Михайло Коцюбинський	169
<i>Поетика назви</i>	172
<i>Дорогою ціною (Скорочено)</i>	173
Олександр Довженко	190
<i>Ніч перед боєм</i>	194
Ніна Бічуча	204
<i>Шпага Славка Беркути (Скорочено)</i>	206
<i>Будова літературного твору</i>	247
Володимир Дрозд	249
<i>Білий кінь Шептало (Скорочено)</i>	253
<i>Алегоричний образ білого коня Шептала</i>	259
Юрій Винничук	261
<i>Місце для дракона (Скорочено)</i>	264
<i>Повість-казка про сучасний світ</i>	290
<i>Узагальнюємо вивчене в розділі «З УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ»</i>	293
УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР	296
Валентин Чемерис	296
«Вітька + Галя», або <i>Повість про перше кохання</i>	300
<i>Засоби гумору, їхня роль і значення в художньому творі</i>	328
<i>Узагальнюємо вивчене в розділі «УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР»</i>	330
ЛІТЕРАТУРА РІДНОГО КРАЮ	332
Письменники – цвіт нації	332
Підсумковий урок	336
Розуміємо, знаємо, вміємо, застосовуємо на практиці	336
Літературознавчий словничок	338

ВСТУП

Художня література є особливим видом мистецтва. А видів мистецтва можемо назвати чимало: це скульптура, архітектура, образотворче мистецтво у всій його різноманітності, музика, спів, балет, кіно, театр. Література ж має щось спільне з усіма культурними надбаннями людства. Що ж єднає різні види мистецтва? Щоб відповісти на це запитання, треба з'ясувати, для чого мистецтво існує взагалі. Чи не для того ж, для чого існує краса? Виноград, який майстерно намалював художник, не можна з'їсти; чудова музика, яка лунає з відчиненого вікна філармонії, не втамує вашої спраги в спекотний день. То що ж, мистецтво і краса – зайві?

Кожен із видів мистецтва, як і краса, насамперед дарує нам насолоду. Звісно, відвідавши художню виставку, концерт або театральну виставу, ми не збагачуємося матеріально, але неодмінно здобуваємо багатство духовне, яке полягає в романтичній піднесеності, гарному настрої, приємних враженнях. Нести людям прекрасне й незабутнє – основне призначення мистецтва. Цю його функцію називають *естетичною* (від грецького слова «естетика», що перекладається як «наука про прекрасне»).

Крім естетичної, усі види мистецтва, зокрема й художня література, мають інші функції. Такою є насамперед виховна, адже мистецтво прищеплює нам естетичні смаки, впливає на наші розум і душу, спонукає нас ставати кращими. Виховну функцію поруч з усіма видами мистецтв виконує й художня література, яка впливає на людей за допомогою слова.

Ще одна важлива функція мистецтва – *пізнавальна*. Якщо йдеться про живопис, то картини Івана Айвазовського, наприклад, дають змогу навіть тому, хто ніколи не бачив море, пізнати його дивовижну красу, силу, могутність і навіть небезпечну для мореплавця стихію. Якщо говоримо про літературу, то нам не треба мандрувати з китобоями – достатньо зануритися в пригодницький світ повістей Миколи Трубляїні; немає потреби записуватися в загін космонавтів і роками готуватися до космічних перевантажень – досить узяти в бібліотеці фантастичні твори Олесея Бердника.

Змодельований письменником художній світ дає змогу читачеві ніби подумки вести розмову з представниками різних поколінь: руськими князями, вождями індіанців, мисливцями в джунглях Африки, представниками наукових експедицій, які досліджують Антарктиду, планету Марс чи океанські глибини. До того ж художня література здатна вихоплювати для вашого ознайомлення гігантський діапазон людського життя. Іноді події в книгах тривають десятиліттями, на сторінках живуть сотні героїв, а в деяких художніх творах передано лише мить, спалах почуття, настрій одного героя.

Важливо й те, що художня література здатна прогнозувати наукові відкриття, скеровувати науковців на нові гіпотези. Згадаймо фантастичні романи Жуля Верна, у яких ще до ери повітроплавання йшлося про те, що стало доступним людству аж через ціле століття: і подорожі навколо світу, і польоти на Місяць.

Та найважливіше: художні твори – це якщо не детальна розповідь, то бодай натяк на величезні приховані можливості людини, тому література допомагає людям пізнавати самих себе, розуміти причини власних вчинків, почуттів, уловлювати зміст своїх явних і потаємних намірів і бажань. Мистецтвознавець Платон Білецький слушно нагадав про них: «Мистецтво, подібно до мови, є засобом спілкування людей, подібно до науки – засобом пізнання дійсності, подібно до педагогіки і моралі – засобом виховання, прищеплення знань і норм поведінки в суспільстві».

Сучасна канівська художниця Галина Морозова влучно зазначила: «Картини – це ті самі книги, тільки написані фарбами». Погоджуючись із нею, скажемо, що класична музика – це також книга, але витворена у звуках, балет – книга мовою пластики, жестів, рухів. Щоб збагачуватися духовно, самовдосконалюватися, уміти вслухатися, роздумувати, уявляти, мріяти, вкрай потрібна підготовка, спеціальна освіта та практика пізнання культури.

Утім, театральну виставу, кіно, а особливо – книгу, здатні зрозуміти і сприйняти майже всі. Інша річ, що черпає з книжки кожен із нас стільки, скільки спроможний з неї взяти й у своїй пам'яті та уяві вмістити. Дуже давно античний мудрець Сократ називав це законом нерівної рівності й пояснював його на прикладі фонтана, який наповнює амфори різної місткості. Хоча всі ці посудини різної величини, кожна з них – повна, від найменшої до найбільшої.

Красне письменство оперує таким літературознавчим поняттям, як образ. Художні образи поділяють на образи-персонажі, образи-символи, образи-деталі, про що ви вже маєте уявлення з попередніх класів. Також розрізняють словесні зорові, слухові й тактильні (ті, що сприймаються дотиком) образи. Щоб проілюструвати вам, як ці різноманітні словесні образи автоматично спонукають до дії нашу творчу уяву, змушують долучити життєвий досвід, заново пережити все раніше побачене, почуте й перенести ці переживання й відчуття на зміст того, про що йдеться в художньому тексті, наведемо уривок із вірша сучасного українського письменника Станіслава Тельнюка:

Ох, як гостро палають, як хутко згасають вогні!
Потім – темряви шило розпечено лізе ув очі...
У історії завше – короткі-короткі дні
І такі безконечні ночі...

Перші два рядки цієї поезії містять дуже вдалі зорові й тактильні словесні образи, які, до того ж, сприймаються як багатозначні, тому кожен читач зрозуміє їх по-різному: хтось уявить вечірні вогнища, хтось – пожежу, хтось – вуличне освітлення далекого міста чи ліхтар маяка. Картина динамічна, яскрава: сліпуче полум'я, що швидко гасне, – тому після такого яскравого освітлення темрява ріже очі, наче гостре та ще й розпечене шило. Два наступні рядки вже не описові, а асоціативні, тобто враження від них у нашій уяві виникають на основі зіставлення. Подібно до того, як яскраво горіли, проте швидко згасли вогні, сприймаються духовні злети людської думки, блискучі перемоги, визначні досягнення. Натомість час безпросвітної неволі, бездержавності та поразок автор порівнює з довгими темними ночами.

За допомогою тропів (епітетів, порівнянь, метафор та ін.) письменник намагається якнайточніше описати те, що пропонує уявити читачеві. Без належного контакту автора з читачем, без їхньої своєрідної спільної творчості, коли читач стає співавтором, додумує, дофантазує те, про що письменник не сказав, а тільки натякнув, книга не стане захопливою, улюбленою, від читання якої неможливо відірватися.

Автор у творі завжди присутній, але не завжди зримий. Він має свою думку про те, що описує, про вчинки персонажів, про причини непорозумінь або ворожнечі між ними. Іноді власне ставлення автор висловлює прямо, підказує нам, як треба розуміти його твір і героїв, однак найчастіше приховує свою позицію. Пригадайте, для прикладу, проаналізовані в 6 та 7 класах оповідання. З перших сторінок твору Володимира Винниченка «Федько-халамидник» головний герой постає розбишакою, навіть кривдником фізично слабших хлопчиків, і нам здається, що й сам автор не любить і осуджує свого героя. Проте згодом помічаємо, що письменник підказує: «халамидник» – не пропаща дитина, а щира душа, справжній друг, на відміну від «ідеального» панича Толика. Якщо ж неухважно прочитати оповідання «Скарб» Олекси Стороженка, може видатися, що автор схвалює поведінку Павлуся, але насправді митець висміює й осуджує лідарство, особливо коли запитує в читачів, чи хотіли б вони такого «щастя», яке випало його героєві.

Щоби правильно зрозуміти зміст, виявити авторську позицію, треба вміти належно аналізувати художній твір. Деякі навички такої роботи ви вже здобули в 5–7 класах. Ви навчилися переказувати прочитане, розкривати характер персонажа, порівнювати двох-трьох дійових осіб, знаєте, що таке портрет, пейзаж, епітет, метафора, порівняння. Набуті знання з теорії літератури дають вам змогу почуватися критиками, літературознавцями, самостійно інтерпретувати, тобто пояснювати твір чи якусь його частину з власного погляду.

У 8 класі ви дізнаєтеся про основні типи аналізу художнього твору. Найпростіший із них – аналіз «услід за автором», тобто за ходом розповіді в художньому творі. Під час пообразного аналізу розглядаємо кожен образ-персонаж окремо, а потім порівнюємо дійових осіб і робимо висновки. Найскладнішим є сюжетно-композиційний аналіз, бо стосується дослідження будови твору та розгортання в ньому подій за сюжетними лініями. Практичне використання різних типів аналізу художнього твору допоможе вам краще зрозуміти зміст художнього тексту, його рівень художності та авторську позицію.

Бажаємо вам цікавого читання запропонованих програмою художніх творів!

Художній твір – це явище художньої літератури, основна форма її існування як мистецтва слова. Специфіка літературних творів полягає в тому, що автори часто використовують вигадку. Тому те, що існує в рамках художнього твору, відповідає законам художньої правди. Так, художній час суттєво відрізняється від часу реального, бо про подію, яка триває лічені хвилини, автор може розповідати на кільканадцятьох сторінках, а великий проміжок часу охопити одним коротеньким реченням, наприклад, «Минув рік». Деякі герої творів мають прототипів – реальних людей. Але й історичні художні герої не є копіями реальних людей, і навіть в автобіографічному творі не відтворено всю життєву правду. Автор завжди має право на художній вимисел і свою інтерпретацію події або поведінки історичної особи.

Діалог із текстом

- 1 Перелічіть, які види мистецтва ви знаєте. Який із них ваш улюблений і чому?
- 2 У чому полягає подібність між мистецтвом і красою? Як ви розумієте словосполучення «матеріальні статки» й «духовне багатство»? Чому обидва складники необхідні для повноцінного людського життя, однак духовне багатство завжди має бути важливішим, ніж матеріальні статки?
- 3 Які види аналізу художніх творів ви знаєте і яким із них найчастіше послуговуєтеся?
- 4 У чому полягають особливості художнього твору? Перелічіть його основні ознаки. Доведіть потребу художнього домислу у творі.
- 5 Що цікавого ви довідалися про особливості художнього часу? Чому просте «фотографування» життя письменником виявилось б нецікавим для читачів?
- 6 Доведіть, що художня література може вважатися особливим видом мистецтва. До яких мистецтв вона найближча? Відповідь належно обґрунтуйте.
- 7 У літературознавчому словничку, вміщеному наприкінці підручника, знайдіть і випишіть у зошит терміни *герой*, *персонаж*, *образ-символ*, *метафора*, *порівняння*, *епітет*. Доберіть з художніх текстів (за вашим вибором) по два-три образи-символи, метафори, порівняння й епітети і запишіть їх у зошит.
- 8 Випишіть по два-три слухові, зорові й тактильні словесні образи з ваших улюблених віршів українських поетів.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини сучасного українського художника Віктора Крижанівського (нар. 1950) «Козак Мамай».

На відомих народних картинах Мамай завжди при шаблі, кобзі чи бандурі й поруч із вороним конем. Чому у В. Крижанівського інше уявлення про легендарного козака?

Поясніть важливі деталі картини, що увиразнюють центральний образ: ореол довкола голови козака, степовий орел із гілочкою червоної калини, дуб, що виростає з легендарного національного українського музичного інструмента.

На основі аналізу цього художнього полотна доведіть припущення Галини Морозової, що намальована пензлем картина – це книга, написана фарбами.

▲ Віктор Крижанівський. Козак Мамай (2006)

ку», «Максим козак Залізняка», «Чи не той то Хміль») та пісні про народних месників-повстанців («Ой наварили ляхи пива» (про Івана Гонту), «За Сибіром сонце сходить» (про Устима Кармалюка), «Ой попід гай зелененький» (про Олексу Довбуша)) й пісні про московську окупацію і знищення Гетьманщини як унікальної форми Української держави («Світ великий, край далекий, та ніде прожити» (пісня про зруйнування Катериною II Запорозької Січі), «Летить галка через балку (пісня про останнього січового кошового Петра Калнишевського)) та ін.

Діалог із текстом

- 1 Які пісні називають історичними? Як їх поділяють за тематикою? Наведіть приклади історичних пісень.
- 2 Як ви розумієте значення словосполучення «героїчний епос»?
- 3 Поясніть, як слід розуміти слова Ліни Костенко про особливості документального відтворення української історії:

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.
Ми пишем плугом, шаблею, мечем,
Піснями і невільницьким плачем.

- 4 Чи погоджуєтеся ви з таким висновком етнографа¹ Галини Лозко: «Національне минуле служить нам ніби для перевірки того, хто ми є, і для того, щоб знати, ким ми станемо в майбутньому. Треба вивчати себе в дзеркалі історії нації для того, щоб іти далі відповідно до реальності нашого часу... дивлячись вперед»? Свою відповідь обґрунтуйте.

¹ Етнограф – науковець, який вивчає побут і звичаї народу.

- 5 Проаналізуйте враження Олександра Довженка від українських історичних пісень: «Виринають і проходять гордою ходою... славні прадіди – Байда-Вишневецький, Дорошенко, Нечай, Богун, Богдан і славний Морозенко... і кличуть до бою за Батьківщину... Народ, якого позбавляли багатьох можливостей, у кривавій боротьбі вилив свою душу, свій поетичний геній в єдине, в що міг, – у пісню». Що ви можете сказати про кожного з перелічених історичних героїв? Про кого з них ви читали, дивилися фільм, чули пісню?

Мистецькі діалоги

- Як ви думаєте, хто саме із зображених на картині українського художника Михайла Кривенка (1921–2008) «Їхав козак на війноньку» персонажів – козак чи дівчина – міг би стати безіменним автором народної пісні? Про що була б ця пісня? Чому в ній обов'язково відбиватиметься героїчна історія?

Михайло Кривенко. Їхав козак на війноньку (1954) ►

Діалоги текстів

- 1 Пригадайте, який твір Андрія Чайковського про ординські набіги на Україну ви читали в 7 класі. Що спільного між цим твором і піснею «Зажурилась Україна»?
- 2 Знайдіть у бібліотеці або мережі Інтернет текст народної історичної пісні «За річкою вогні горять». Самостійно проаналізуйте цю пісню, зіставляючи з піснею «Зажурилась Україна».
- 3 Пригадайте, що вам відомо з історії про набіги турків і татар на Україну. Чим були страшні такі напади і як вони відбивалися на економічному й духовному житті українців?

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней,

хлопці-молодці,

Та збирайтеся до хана у гості!»

Та туман поле покриває,

Гей, та Сірко з Січі та виїжджає.

Гей, та ми ж думали, та ми ж думали,

Що то орли та із Січі вилітали, –

Аж то військо та славнеє запорозьке
Ой на Кримський шлях¹ із Січі

виїжджало.

Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,

Що то сизий орел по степу літає, –

Аж то Сірко на конику виїжджає.

Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,

Та що над степом та сонечко сяє, –

Аж то військо та славнеє запорозьке

Та на вороних конях у степу виграває.

Та ми думали, ой, та ми ж думали,

Що то місяць в степу, ой, зіходжає, –

Аж то козак Сірко, та козак же Сірко

На битому шляху та татар оступає.

¹ **Кримський шлях** – дорога, яка вела до Перекопа, тобто до фортеці, яку вважали воротами Криму. На Перекоп кошовий отаман Іван Сірко з козаками здійснив кілька успішних воєнних походів.

Діалог із текстом

- 1 У цій пісні розповідається про кошового отамана Запорозької Січі Івана Сірка (1657–1679), українського національного героя. Яким постає Іван Сірко у пісні? Які порівняння вживає народ для кращого висвітлення образу свого улюбленця?
- 2 Битву Івана Сірка з татарами в пісні не описано, проте з тексту зрозуміло, що вона обов'язково закінчиться перемогою козаків. Чому народ упевнений у цьому? Дати правильну відповідь допоможе такий історичний факт: із п'ятдесяти п'яти битв, у яких Іван Сірко брав участь як полководець, він програв лише одну.

Діалоги текстів

- Історія свідчить, що кошовий отаман Іван Дмитрович Сірко в 1669 році організував похід козаків на узбережжя Чорного моря й зруйнував турецьке місто Очаків, добре укріплену ворожу фортецю. Знайдіть відомості про цей похід і підготуйте короткий усний виступ. Порівняйте, як описано похід козаків на турків у пісні «Гей, та то ж не грім у степу гуркотає», уривок з якої подаємо:

Як набігли на татарську засаду,
Крикнув Сірко на козацьку громаду:
«Гей, молодці, добре бийте, рубайте,
Татарву геть на боки розкидайте!»
Пішли ж козаки між ордою шататься,
Почала орда, як снопи, валяться.

У чому головна відмінність історичного й художнього описів?

Мистецькі діалоги

- Уважно розгляньте репродукцію картини сучасного художника Лео Хао (справжнє ім'я – Олексій Шамровський, нар. 1973 р. у Москві, малює в стилі фентезі¹) «Характерник». Її зміст суголосний із українськими народними легендами про кошового Івана Сірка, що нібито народився із зубами, а в дорослому віці вмів обертатися на вовка й таким чином вивідував слабкі місця оборони ворогів перед тим, як напасти на їхні укріплення.

Що ви можете сказати про кольорову гаму художнього полотна? Чому вона саме така? Чи доречна для художнього полотна такого змісту?

Яким постає перед вами козак-характерник? Чому в його руці шабля?

Що свідчить про його фізичну силу? Хто його супроводжує і як степові хижакі ставляться до чародійника?

▲ Лео Хао. Характерник (2008)

¹ **Фентезі** (англ. *fantasy* – фантазія) – жанр фантастичної літератури, у якому зображені події відбуваються у вигаданому світі, де чудеса і вигадки нашого світу вважаються реальністю.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче.

Ой не так же Україна,
Як рідная мати, –
Заплакала Морозиха,
Та стоячи біля хати.

«Не плач, не плач, Морозихо,
Не плач, не журися:
Ходім з нами, козаками,
Мед-вина напийся!»

«Ой щось мені, козаченьки,
Мед-вино не п'ється,
Бо вже син мій, Морозенко,
З ворогами б'ється».

Із-за гори, з-за крутої
Військо виступає,
Попереду Морозенко
Сивим конем виграває.

То не грім в степу гуркоче, –
Хмара світ закрила:
То ж татар велика сила
Козаченьків обступила.

Бились зранку козаченьки
До ночі глухої:
Полягло чимало славних, –
Ворогів утрое.

Ні один козак не дався
Живим у неволю;
Полягли всі до одного
За України волю.

Не вернувся й Морозенко,
Голова завзята,
Замучили молодого
Вороги прокляті.

Вони ж його не стріляли,
Упень не рубали,
Тільки з його, молодого,
Живцем серце виривали.

Поставили Морозенка
На Савур-могилу:
«Дивись тепер, Морозенку,
На свою Україну!»
Вся ти еси¹, Україно,
Славою покрита,
Тяжким горем та сльозами,
Та кров'ю полита!

Доки над хрещеним миром
Світить сонце буде,
Сії пісні, сії думи
Не забудуть люди.

¹ **Еси** (давньоруське) – є.

² **Троп** – художній засіб.

Діалог із текстом

- 1 Пісня «Ой Морозе, Морозенку» має багато варіантів. Про що це свідчить?
- 2 Яким саме народний герой постає у цій пісні? Знайдіть відповідні рядки в тексті, прочитуйте й поясніть зміст яскравих тропів².
- 3 Для чого в пісні введено образ матері народного героя? Що втратила б пісня без цього образу? Чому?
- 4 Пригадайте, що таке паралелізм (якщо призабули, використайте літературознавчий словничок) і для чого саме цей художній засіб вживається в народних піснях?
- 5 Які яскраві художні деталі містить народна пісня «Ой Морозе, Морозенку»?

Діалоги текстів

- 1 В одному з варіантів пісні «Ой Морозе, Морозенку» є такі рядки:

³ **Шанці** (діалектне) – окопи.
⁴ **Черес** (діалектне) – пояс.

За річкою, за Лиманом
Покопані шанці³ ...
Взяли, взяли Морозенка
В неділеньку вранці,
Посадили Морозенка
На тесовім стільці,

Витягнули в Морозенка
З чересу⁴ червінці.
Посадили Морозенка
На жовтім пісочку,
Зняли, зняли з Морозенка
Криваву сорочку.

Як ви думаєте, з якою метою в пісні відтворено натуралістичну сцену пограбування і катування героя ворогами? Як ви розумієте метафору «червона сорочка»?

- 2 В іншому варіанті цієї пісні передано недобре передчуття старої Морозихи. Які художні засоби використано в цих рядках:

У неділю ранесенько
Та ще до схід сонця
Заплакала Морозиха,
Сидя край віконця:

«Ой щось рано-ранесенько
Став мак розпускаться, –
Мабуть, син мій Морозенко
В неволю попався?»

- 3 Герой пісні «Ой Морозе, Морозенку» – один із соратників Богдана Хмельницького. Деякі фольклористи вважають, що в пісні йдеться про осавулу Кропивнянського полку Нестора Морозенка, який

- Розгляньте репродукцію картини українського художника Антона Монастирського (1878–1969) «Запорожець».

Чи викликає у вас портрет старого січовика певні асоціації з образом Максима Залізняка, який ви собі уявили під час читання історичної пісні? Які саме?

Якими засобами художник передав горду вдачу свого героя і його повсякчасну готовність до боротьби?

Чому, на вашу думку, увага портретиста концентрується на вольовому обличчі, сильних руках і козацькій шаблі?

Антон Монастирський. Запорожець (1932) ►

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то хміль,
Що коло тичин в'ється?
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами¹ б'ється.

Чи не той то хміль,
Що по пиві грає?..
Ой той то Хмельницький,
Що ляхів рубає.

Чи не той то хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.

Гей, поїхав Хмельницький
К Золотому Броду, –
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.

«Не пий, Хмельницький, дуже
Золотої Води², –
Їде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».

«А я ляхів не боюся
І гадки не маю –
За собою велику
Потугу я знаю.

Іще й орду татарськую
За собою веду, –
А все того, вражі ляхи,
На вашу біду».

Ой втікали вражі ляхи –
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,
Вициривши зуби!

Становили собі ляхи
Дубовії хати, –
Ой прийдеться вже ляшенькам
В Польщу утікати.

Утікали вражі ляхи,
Де які повки³, –
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.

1 **Ляхи, ляшки, ляшеньки** – поляки.

2 **Золотá Водá, Жóвті Вóди** – урочище в П'ятихатському районі Дніпропетровської області, де 16 травня (за новим стилем) 1848 року військо Богдана Хмельницького одержало перемогу над польським військом.

3 **Повкі** – тут: полки.

- 1** У довідковій літературі або мережі Інтернет (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>; <http://www.kozatstvo.info/newscomdet.php?id=77&mod=46&lang>) знайдіть історичні дані про битву Богдана Хмельницького з поляками під Жовтими Водами. Порівняйте реальну подію з її відтворенням у народній пісні. Що спільного та відмінного в описі одного й того самого історичного факту в художньому фольклорному творі й наукових історичних джерелах?
- 2** Знайдіть у довідковій літературі або мережі Інтернет (www.litopys.com.ua/encyclopedia/nats-onalnovizvolna...-/zakh-dniy-pokh-d/) цікаві відомості про похід Б. Хмельницького на Львів та початок облоги цього міста в 1648 році й коротко поділіться цією інформацією з однокласниками на уроці.

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

(Пісня про Устима Кармалюка)

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зивайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,

Як згадаю про їх муку –
Сам гірко заплачу.

Зібрав собі славних хлопців, –
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждать подорожного.

Чи хто іде, чи хто їде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей –
Треба йому дати!

Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати,
Бо немає пристанища,
Ані свої хати.

Асесори¹, ісправники²

За мною ганяють,
Більше вони людей уб'ють,
Ніж я гріхів маю.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть – розбиваю.
Я нікого не вбиваю,
Бо сам душу маю.

В багатого хоч я візьму –
Убогому даю,
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю.

Женуть мене удень й вночі,
У всяку годину,
Ніде мені подітисся,
Од журби я гину.

Прийшла туга до серденька:
Як у світі жити?
Світ великий і розкішний,
Та ніде ся діти!

У неділю дуже рано
У всі дзвони дзвонять,
Лише мене, Кармалюка,
Як звірюку гонять.

Нехай гонять, нехай ловлять,
Нехай заганяють,
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають!

1 **Асесор** (архаїзм) – державна посада в царській Росії, судовий виконавець.

2 **Ісправник** (архаїзм) – державна посада в царській Росії, офіцерський чин у поліції.

Діалог із текстом

- Деякі сучасні літературознавці вважають автором пісні «За Сибіром сонце сходить» Тимка (Томаша) Падуру (1801–1871) – українського і польського поета. Цікаво, що Т. Падура творив здебільшого українською мовою, але записував свої вірші латинськими буквами. Т. Падура дуже захоплювався українськими піснями та історією України. Його перу належать вірші «Лірник», «Запорожець», «Пісню». До вірша «Лірник» Микола Лисенко написав музику, і цей твір став відомою піснею. Пісня «За Сибіром сонце сходить» має ознаки літературного, а не фольклорного тексту, але авторство Т. Падури досі остаточно не доведено. Як ви вважаєте, «За Сибіром сонце сходить» – авторська пісня Т. Падури чи твір невідомого автора, відшліфований багатьма виконавцями?
- Знайдіть у бібліотеці «Баладу про Кармалюка» Івана Драча, самостійно її проаналізуйте, підготуйте усний виступ на матеріалі цього художнього твору.
- Прочитайте книгу Олександра Гижі «Облога Кармалюка» й поділіться з однокласниками враженнями про цей художній твір.

Діалоги текстів

- Яких народних месників із європейських країн ви знаєте? Чому твори зарубіжної літератури й національного фольклору інших народів подають їх оборонцями пригноблених? Яким чином ці герої завжди постають народними улюбленцями?

Мистецькі діалоги

- Розгляньте фрагмент картини російського художника-портретиста Василя Тропініна (1776–1857) «Селянин з Поділля» (інші назви – «Устим Кармалюк», «Українець із палицею»).
Чому герой спирається на палицю? Чи може це свідчити про його мандрівний спосіб життя?
Які риси обличчя героя підтверджують думку про гуманність і високу духовність цієї людини?
Опишіть, як одягнений молодий чоловік на картині, зверніть увагу на особливості вишивки й деталі одягу, які підкреслюють, що йдеться про вихідця з певного регіону. Якого саме?
Про що свідчить охайність, дбайливість у зовнішньому вигляді Кармалюка?
Чим найбільше вас вразив портрет народного месника?
Що ви можете сказати про вираз очей, особливості рис обличчя?
Чи вдалими є тло картини й чому саме?
- Створіть словесний портрет Устима Кармалюка, використовуючи картину В. Тропініна й власну уяву.

Василь Тропінін. Селянин з Поділля (1820-ті роки) ►

ПІСНІ МАРУСИ ЧУРАЙ

Історія донесла до нащадків багато славних імен князів, гетьманів, полководців. На жаль, значно менше збереглося в пам'яті імен людей мистецтва. Мало хто з пересічних українців може перелічити колись усім відомих кобзарів і піснетворців. Час припорошує славетні імена пилом забуття. Тож не дивно, що й про Марусю Чурай письмових свідчень не збереглося. Тільки фольклорні джерела донесли скупі відомості про співачку з Полтави – дочку вбогої вдови, красуню, що мала дивовижний голос і поетичний талант, чорні брови й розкішну косу до пояса.

Сучасний науковець Григорій Клочек на основі тривалих досліджень подає такі деталі з життя співачки: «Якщо узагальнити усі версії про Марусю Чурай, то вийде приблизно такий біографічний сюжет. Народилася вона у Полтаві приблизно 1625 року. Хата її батьків стояла на березі Ворскли. Нині приблизно можна визначити це місце, бо знаходилося воно недалеко від Хрестовоздвиженського монастиря, який зберігся до наших днів. Батько Марусі, Гордій Чурай, був людиною хороброю, чесною, правдолюбною, тож і подався на Запорозьку Січ. Брав участь у боях проти польської шляхти, потрапив у полон і був страчений. Маруся жила з мамою. Їх обох шанували в Полтаві через славного батька, а також через особливий Марусин дар складати й чудово співати пісні».

Пісня літературного походження (авторська пісня) – це пісня, створена поетом або композитором, яка стала народною.

До пісень літературного походження XVIII–XIX століть належать такі широковідомі, як «Засвіт встали козаченьки», «Їхав козак за Дунай», «За Неман іду», «За Сибіром сонце сходить», «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Дивлюсь я на небо», «Повій, вітре, на Україну». У XX столітті авторами слів або слів і музики до пісень, що їх уже називають народними, стали Богдан Лепкий («Чуєш, брате мій»), Андрій Малишко («Пісня про рушник»), Володимир Івасюк («Водограй», «Червона рута»), Дмитро Павличко («Два кольори», «Лелеченьки»), Михайло Ткач («Марічка»), Степан Пушик («Козак гуляє», «Любисток»), Юрій Рибчинський («Ой летіли дикі гуси», «Зелен-клен»), Микола Луків («Росте черешня в мамі на городі») та інші.

Кохала Маруся козака Гриця, та аж настільки палко, що її неземна любов вилвалася з уст, як пісня в соловейка навесні. А Гриць зрадив, покинув, бо знайшов багату наречену. З розпачу Маруся чи то сама отруїла зрадника, чи Гриць випадково випив отруту, яку дівчина приготувала для себе. Полтавський суд виніс рішення: за смерть козака скарати й Марусю смертю. Лише в останню мить за заслуги її батька Гордія Чурая, що поліг смертю героя, Богдан Хмельницький своїм універсалом скасував страшний вирок полтавського суду.

Так розповідає легенда, так услід за нею у своєму романі у віршах «Маруся Чурай» (який ви вивчатимете в одина-

- 1 Змальовуючи образ Марусі Чурай у художніх текстах, сучасні автори намагаються показати середовище, у якому жила й творила легендарна співачка. Безсумнівно, що не всі сучасники Марусі могли належно оцінити її талант. Порівняйте судження про Марусю Чурай персонажів художніх текстів:
- а) Іван Іскра (за романом у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»):

Ця дівчина не просто так, Маруся.
 Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.
 Коли в похід виходила батава¹, –
 Її піснями плакала Полтава.
 Що нам було потрібно на війні?
 Шаблі, знамена і її пісні;

- б) мати Гриця Бобренка (за повістю В. Чемериса «Маруся Чурай»):

– Подумаєш, пісні складає! – порушила мовчанку пані хорунжова² за борщем. – А кого вона в тих піснях знеславлює? Кого, питаю, як не мого Гриця, єдиного мою дитину.

– Не про кожного парубка пісні складають, – озвався чоловік.

– А що вона складає? – відкинула ложку пані хорунжова. – На всю Полтаву сина мого знеславляє: «Грицю, Грицю – до телят, в Гриця ніженьки болять. Грицю, Грицю – до Марусі, зараз-зараз уберуся³!». Он вона що про твого сина витворяє! А ти вухами метеляєш. А ще осавул⁴. Вдовина дочка з господарського сина кепкує, а йому хоч би що!;

- в) Орихна Бобренчиха (за романом у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»):

– Та й то сказати, – що вона співає?

Сама собі видумує слова.

Таких дівок на світі не буває,

хіба для цього дівці голова?

Які там «Засвіт встали козаченьки»?

А цілий полк співає. Дивина.

Це щось для дівки, сину, височенько.

Не вірю, щоб складала це вона.

Бо людські, сину, невістки і дочки
 співали зроду, сину, і тепер:

«Посіяла огірочки»,

«Йшли корови із діброви»,

«Нащо мені чорні брови», –

а про любов, походи і лабети⁵ –
 на це дівкам не вчеплено кебети⁶;

- г) Богдан Хмельницький (за романом у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай»):

За ті пісні, що їх вона складала,
 за те страждання, що вона страждала,
 за батька, що розп'ятий у Варшаві,
 а не схилив пред⁷ ворогом чола, –
 не вистачало б городу Полтаві,
 щоб і вона ще страчена була!
 Тож відпустити дівчину негайно
 і скасувати вирока того.

- 2 Полинте думкою в історичну епоху легендарної співачки й уявіть цю дівчину. Прочитайте, як лікар і письменник Олексій Шкляревський (1839–1906) описав портрет Марусі Чурай, зроблений невідомим художником на основі народних уявлень для Григорія Квітки-Основ'яненка (1778–1843): «Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненька (тобто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою білою вишитою сорочкою бюстиком, із маленькими ручками і

ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглого личка, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне як смола, волосся, заплетене в густу широку косу. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому у Марусі було круте, трохи випукле гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, з горбинкою ніс.

Порівняйте цей портрет із тим, що постає у вашій уяві. Що спільного, а що відмінного ви помічаєте? Який портрет вам більше подобається: словесний чи витворений вашою власною уявою? Чому саме?

Мистецькі діалоги

- 1 У 2000 році було випущено поштову марку «Маруся Чурай». Уважно розгляньте зображення й аргументовано доведіть естетичну цінність чи явні хиби в трактуванні образу Марусі Чурай. Чим вам подобається зображення співачки на марці, а які другорядні деталі ви б змінили? Чому саме?
- 2 Розгляньте фото епізоду з вистави за мотивами роману «Маруся Чурай» Ліни Костенко на сцені Вінницького музично-драматичного театру імені Миколи Садовського (режисер – Віталій Селезньов, у ролі Марусі – Любов Остапчук, Гриця – Роман Хегей-Семенов) у червні 2014 року. За романом, Гриць посватався до місцевої багачки Галі Вишняківни, чим зрадив Марусю, яка місяцями вірно чекала його з походів, але перед самим весіллям з Галею прийшов перепрошувати Чураївну, вважаючи, що нічого страшного не сталося й усе ще можна змінити, навіть відгуляти весілля з Марусею, а не з Галею. Чи пробачили б ви Бобренка, якби опинилися самі або ваша сестра на місці зрадженої ним Марусі? Чому? Свою відповідь обґрунтуйте.
- 3 У відповідь на Грицеві перепросини й пропозицію стати його дружиною у романі Ліни Костенко Маруся заявляє:

Це ж цілий вік стоятиме між нами,
А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!

Уявіть, що ви сидите в партері театру й перед вами розігрується дія, яку бачите на фото, і звучать саме ці Марусині слова. Про яке небуденне явище своєю відмовою-докором легендарна авторка пісень вела мову? Як ви думаєте, Бобренко зрозумів, що саме Маруся мала на увазі? Чому для Марусі Божий дар створювати геніальні пісні – значно важливіший, аніж власне сімейне щастя? Чи могла б Чураївна створювати пісні, якби погодилася на умовляння й таки вийшла заміж за Гриця, адже дівчина любила його до самої своєї смерті?

▲ Олексій Штанко.
Маруся Чурай (2000)

Сцена з вистави «Маруся Чурай» ►

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід опівночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.
Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
А за свого миленького
Богу помолися.
Світить місяць над горою,
А сонця немає.
Мати сина в доріженьку
Слізно проводить:
– Іди, іди, мій синочку,
Та й не забаряйся,
За чотири неділеньки
Додому вертайся!
– Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутись,
Та щось кінь мій вороненький
В воротях спіткнувся!

Ой Бог знає, коли вернусь,
В яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину!
Прийми ж її, матусенько,
Бо все в Божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі.
– Яка ж бо то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитинопка
За рідную стала?
Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?
– Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький –
Назад сподівайтесь!

Діалог із текстом

- 1 Про що йдеться в розмові сина-козака зі старою матір'ю? Чому закоханий воїн просить ньеньку прийняти його кохану за рідну дитину?
- 2 Доведіть, що пісня має оптимістичний характер, попри весь тягар походу й смертельну небезпеку для козака під час кривавої битви.
- 3 Вивчіть пісню «Засвіт встали козаченьки» напам'ять.

Діалоги текстів

- 1 Напередодні походу козаки вистоювали всенощну службу Божу в церкві, залишивши вогнепальну зброю під наглядом вартових на подвір'ї. У церкву дозволялося брати хіба що шаблі, які під час такої відправи виймали з піхов, клянучись до останньої краплі крові боротися з ворогами. Вирушаючи в похід, козаки ніколи не свистали, бо це вважалося поганим знаком. Валентин Чемерис так пояснює паралельну назву й початок пісні «Засвіт встали козаченьки» – «Засвистали козаченьки»: «...Марина Чурай ще не відала, що створила одну із своїх найславетніших пісень, яку – мине небагато часу – підхопить і заспіває вся Україна: від сходу до заходу, від півдня до півночі. Тільки сама авторка співала її повільно, вкладаючи в кожен рядок, в кожне слово тугу і біль за коханим, а козаки, підхопивши пісню, заспівали її в швидкому, маршовому темпі, і слова “засвіт встали” через незручність вимови (збіг приголосних) перетворюються згодом на “засвистали козаченьки”, і пісня так полине у віки... Але першою її, як завжди, проспівав Полтава». Доведіть, що таке пояснення цілком логічне.

Діалоги текстів

- Знайдіть у бібліотеці п'єсу Івана Котляревського «Наталка Полтавка» й порівняйте пісню Наталки з першої яви першої дії з піснею «Віють вітри, віють буйні», наведеної в цьому підручнику. У чому полягає спільність, а в чому – відмінність між цими двома варіантами пісні?

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини Миколи Пимоненка (1862–1912) «Українська ніч. Побачення».

Доведіть, що художнє полотно виконане в дусі народних уявлень про велику любов між козаком, який постійно бере участь у важких і небезпечних військових походах, і вірною йому дівчиною.

Як ви думаєте, нареченій козака близька пісня «Віють вітри, віють буйні», створена Марусею Чурай? Чому?

Які барви домінують на картині? Доведіть, що ніч місячна, хоч художник не змальовує нічного світила на небі.

▲ Микола Пимоненко. Українська ніч. Побачення (1905)

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ...

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
 Бо на вечорницях дівки-чарівниці.
 Одна дівчина чорнобривая –
 Та чарівниченька справедливая.
 В неділю рано зілля копала,
 А в понеділок переполоскала.
 Прийшов вівторок – зілля варила.
 А в середу рано Гриця отруїла.
 Прийшов четвер – та вже Гриць умер.
 Прийшла п'ятниця – поховали Гриця.
 Ховали Гриця близько границі,
 Плакали за ним всі молодіці.

А хлопці Гриця всі жалкували,
 Чорнобривую всі проклинали:
 Нема й не буде другого Гриця,
 Що 'го¹ зігнала з світу чарівниця.
 В суботу рано мати дочку била:
 – Нащо ти, доню, Гриця отруїла?
 – Ой мамо, мамо, жаль ваги не має,
 Нехай Гриць разом двох не кохає!
 Нехай не буде ні тій, ні мені,
 Нехай достанеться Гриць
 сирій землі!

Оце ж тобі, Грицю, я так зробила,
 Що через тебе мене мати била!
 Оце ж тобі, Грицю, за тее запла²та –
 Із чотирьох дощок дубовая хата!»

¹'го (діалектне) – його.

²Запла́та – плата.

Діалог із текстом

- 1 Пісня «Ой не ходи, Грицю...» суттєво відрізняється від інших пісень, авторство яких приписують Марусі Чурай. Чим саме? Свої висновки підтвердіть цитатами з Марусиних пісень.
- 2 Як у пісні показано підготовку до отруєння Гриця? Чому процес виготовлення отрути змальовано настільки детально? Чи вважаєте ви зраду дівчини вагомою причиною для помсти? Поясніть зміст вислову «Жаль ваги не має».
- 3 Як ви вважаєте, страшний Марусин вчинок можна виправдати чи ні? Аргументуйте відповідь.
- 4 На основі художніх засобів визначте, як до своєї ліричної героїні ставиться авторка пісні? Якими епітетами наділена дівчина, що отруїла Гриця? Чи є в пісні осуд за злочин? Ким саме він висловлений і за яких обставин? Визначте ідею цього твору.
- 5 Яка з пісень Марусі Чурай вам найбільше припала до серця? Чому саме?

Мистецькі діалоги

- Уважно розгляньте репродукцію картини російського художника Василя Тропініна «Дівчина з Поділля». За рисами обличчя подолянки доведіть, що в дівчини лагідна й поетична душа.
Який жест свідчить про сором'язливість героїні?
Чи здатна така юнка на велике кохання?
Поміркуйте, чи тонко розуміє вона народні пісні про любов? Чому ви так вважаєте?

Василь Тропінін. Дівчина з Поділля (1800-ті роки) ►

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ДУМИ

Усна народна творчість українців багата на взірці оригінального жанру народних дум, якого немає у фольклорі інших народів.

Хоча літературознавці й налічують майже п'ятдесят сюжетів дум із величезною кількістю варіантів, ліро-епічний твір такого жанру зазвичай складається із *заспіву, основної частини й кінцівки* (славословія, похвали). Оскільки в *заспіві* здебільшого йдеться про якусь трагічну подію, то він має ще назву «заплачка» (від слова «плакати»); в *основній частині* розповідається про певну подію; *славословіє* звеличує і прославляє героїв думи навіть тоді, коли

Співати осанну (біблійне) – прославляти.

співати осанну¹ їм немає жодної причини. Наприклад, у думі

«Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» старші брати зраджують наймолодшого, який гине в безводному степу, й самі в усіх варіантах цього твору розплачуються власним життям за скоєне, однак славословіє виявляється обов'язковим елементом навіть такої страшної і водночас повчальної розв'язки. Тож Ліна Костенко справедливо зауважила устами свого героя: «Либонь, це слава з іншої десь думи до цих братів азовських заблудилась». А дослідниця Марина Набок зазначила: «У думі утверджується ідея, що людська особистість, котра від природи наділена вищими ідеалами, внутрішньо і зовнішньо непідвладна негативним впливам. Вона, усвідомлюючи себе представником нації, психологічно налаштована на проекцію «добро – добру», «прекрасне – прекрасному».

Дума — великий пісенно-розповідний твір переважно героїчного змісту, який виконується речитативом у супроводі бандури, кобзи чи ліри.

Специфічні особливості думи:

- ▶ рядки вірша дуже різняться довжиною (кількістю складів);
- ▶ рима здебільшого дієслівна, часто римується по декілька рядків поспіль;
- ▶ складна синтаксична будова: замість коротких речень великі періоди, які містять закінчений образ або завершену думку;
- ▶ навмисне уповільнення розповіді завдяки повторам.

Як висловився видатний літературознавець Сергій Єфремов (1876–1939), «думи дають чудові ілюстрації до писаної історії народу, показуючи, якими очима він сам дивився на ту чи іншу подію...», а великий український мовознавець Павло Житецький (1836–1911) уточнював: «Віршова форма думи знаходиться у повній відповідності з її внутрішньою будовою, яка виражається самою її назвою... У думі передається продумане оповідання про подію, тому поетична мова

думи вимагає такого вірша, який би, безумовно, належав думці, який би відгукнувся на всі її найменші вимоги».

Уперше термін «дума» згадано в хроніці 1587 року польського історика Станіслава Сарницького (1532–1597). Термін суто народний, бо утворений від слів «думка», «думати». У цьому ж значенні його використав декабрист Кіндрат Рилєєв (1795–1826), чие дитинство минуло в Україні. Власну поетичну книжку він назвав «Думи», а в передмові до неї пояснив, що в думках український народ увіковічнив подвиги своїх героїв. Фольклорист, перший ректор Київського університету Михайло Максимович (1804–1873), друг Тараса Шевченка, усе життя захоплювався думами та історичними піснями, збирав їх, а слово «думи» на позначення жанру українського фольклору активно вживав у своїх наукових працях ще з 1827 року. М. Максимович став першим дослідником українських дум, адже взяв до уваги їхній розповідний характер, указав на вільний віршовий розмір та дієслівне римування. Найдавнішим записом думи вважають запис «Думи про козака Голоту», датований 1684 роком. Цей фольклорний твір виявив у 20-х роках ХХ століття в давньому рукописному збірнику академік Михайло Возняк (1881–1954). Дев'ять українських народних дум від двох бандуристів записав і опублікував у 1819 році син грузинського князя, український та російський збирач фольклорних творів, зокрема дум, близький знайомий Т. Шевченка Микола Цертелєв (1790–1869).

У думках епічна розповідь чергується з ліричними відступами, суто пісенними уривками, що й зумовило виконання дум *речитативом*, коли під акомпанемент кобзи, бандури чи ліри окремі рядки народний співець декламував, промовляв, а інші – проспівував. Думи як великі сюжетні пісенно-розповідні твори виникли в XV–XVI століттях, у час героїчної боротьби козаків із численними ворогами, що посягали на волю України, тому можуть вважатися сторінками історії, поданої в художній інтерпретації безіменних авторів. З цього приводу Михайло Стельмах зазначив: «Українські думи є не тільки художнім літописом минулих віків, – вони й зараз силою людяності і поезії виховують в нас любов до рідної країни, ненависть до всякого гніту і поневолення».

За розміром дума, як правило, більша за історичну пісню, хоч має з нею спільні риси. У багатьох думках розповідається про боротьбу українського народу проти іноземних загарбників (думи про напади на Україну турків і татар, про мужніх захисників рідної землі, про перебування полонених у турецькій неволі, боротьбу козаків з польською шляхтою). У цих творах оспівуються народні герої (Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Богун), керівники повстань, схвалюються сильна воля, мужність, рішучість тих героїв, які вистояли чи ціною свого життя врятували інших, а також осуджуються негідні вчинки тих, хто став зрадником чи боягузом. У соціально-побутових та родинно-побутових думках, як і в народних піснях такої тематики, порушуються морально-етичні проблеми.

Українські думи виховували народ у душі волелюбності, патріотизму, звитяги. Прихід до села або міста народного співця завжди ставав великим святом: і молоді, і старі, покинувши всі справи, збігалися послухати в його виконанні народні шедеври. Та співці не просто виконували думи про січі й поєдинки, про неволю і втечу з каторги. Вони намагалися прищепити юнакам, дівчатам і навіть малим дітям думку, що й у найскладнішій ситуації ніхто не має права втрачати віри в Бога, забувати батьківську науку, материнську ласку, бо як тільки знехтує цими цінностями, буде покараний Всевишнім і відторгнутий громадою.

Тарас Шевченко свою першу книгу назвав «Кобзар», у геніального українського поета є кілька віршів, які починаються словами «Думи мої». На матеріалі народних дум художники Сергій Васильківський, Іван Іжакевич, Михайло Дерегус намалювали прекрасні картини. Максим Рильський є автором лібрето до опери композитора Володимира Золотарьова, створеної за мотивами народної думи «Хвесько Ганжа Андибер». На основі фольклорного матеріалу, запозиченого з дум, українські класики створювали власні художні твори: Тарас Шевченко написав поему «Сліпий» («Невольник»), Михайло Старицький – драму «Маруся Богуславка», а Ліна Костенко – «Думу про братів неазовських».

Виконавцями народних дум часто ставали колишні козаки, які роками тяжко страждали в неволі, були веслярами на воєнних турецьких кораблях, осліпили самі або яких позбавили зору за спробу втечі. Як свідчать історичні факти, запорожці здійснили декілька успішних морських походів у Туреччину, мореплавцями були неперевершеними, а їхній кошовий Петро Сагайдачний для турків став уособленням геніального воєначальника. Успіхи морських походів запорожців пояснювалися ще й тим, що турецькі громіздкі кораблі були видні здалеку, а маленькі козацькі чайки помітити серед хвиль ворогам було дуже важко.

Народні легенди й турецькі історики розповідають про те, що підопічні Петра Сагайдачного вщент знищили дві турецькі пристані й вивернулися від погоні, яка наздогнала козаків біля гирла Дунаю. У 1616 році Сагайдачний із запорозькими козаками спалив найбільший невільницький ринок у Кафі в Криму й визволив сотні бранців з України. Неодноразово з ватагою січових козаків допливав до турецьких берегів і спалював ворожі фортеці козацький ватажок Іван Підкова. У 1615 році чотири тисячі запорожців на вісімдесяти чайках раптово з'явилися в

Галера – дерев'яний низько-бортовий гребний воєнний корабель з одним рядом весел і двома-трьома мачтами.

Каторга – гребне дерев'яне воєнне судно з трьома рядами весел.

передмісті турецької столиці, а 29 липня 1696 року козаки захопили турецьку фортецю Азов. Закономірно, що полонених запорожців на невільницьких ринках переважно продавали для роботи веслярами на галерах¹ чи каторгах², адже українці були витривалими, фізично здоровими, іноді до турецької неволі вже брали участь у морських походах і мали хороші практичні навички. В українських народних легендах

Якщо козаки бачили на морі турецьку галеру, їхні чайки миттю шикувалися у формі півмісяця, щоб вона не змогла втекти. Наближаючись до ворожого судна, запорожці вели невпинний прицільний вогонь із рушниць, змітаючи ним все з палуби. Після обстрілу із шаблями в руках видиралися на галеру, і починався рукопашний бій. Тут уже протистояти козакам не міг ніхто.

Бували випадки, що козаки перевертали чайки догори дном і в такий спосіб наближалися до ворога, який нічого не міг зрозуміти... Збереглися свідчення самовидців про загадкове козацьке судно, яке було, мабуть, одним із перших варіантів підводного човна. Воно мало два днища, між якими клався баласт для занурення у воду. А через висунуту над поверхнею моря трубу – прообраз майбутнього перископа – стерновий вів спостереження, пильнував, чи не з'явиться турецька галера. Рухався човен за допомогою весел, умонтованих у його борти так уміло, що всередину не протікала вода. При наближенні до ворога баласт викидали, човен несподівано зринав на поверхню, і знову козаки з'являлися ніби з самісінького дна моря. Запорозький флот інколи мав до сотні морських чайок, був грізною зброєю в боротьбі з ворогом. Майже кожен із відомих гетьманів приділяв велику увагу будівництву чайок» (Михайло Слабошпицький, «Козаки з дна моря»).

Діалог із текстом

- 1 Який жанр народнописенної творчості характерний лише для українського фольклору? Коли цей жанр виник і в яких умовах?
- 2 Хто в козацькі часи переважно ставав виконавцем народних дум? Під акомпанемент яких народних інструментів прийнято виконувати думи?
- 3 Що таке дума як жанр фольклору? Доведіть, що цей термін зрозумілий і дуже вдалий.
- 4 Які риси дум відзначав один із перших збирачів цього жанру Михайло Максимович?
- 5 Що цікавого ви довідалися про морські походи запорожців? Якими постають ці козарлюги у вашій уяві?
- 6 Яку роль відігравали мандрівні співці в історії України? Які риси характеру в молодого покоління вони виховували своїми думами та історичними піснями? Чому таке виховання було надзвичайно важливим і потрібним?
- 7 Що ви можете сказати про перших збирачів і дослідників народних дум?
- 8 Як ви розумієте вислів Павла Житецького? А слова Михайла Стельмаха?
- 9 Прокоментуйте таку думку видатного українського літературознавця, митрополита Івана Огієнка: «Думи мають велику літературну вартість; перейняті сумом, повіті журбою, думи наші роблять велике враження навіть на чужинців».
- 10 Що ви можете сказати про побудову думи?
- 11 Яке виконання називають речитативом? Чи використовують елементи речитативності сучасні естрадні співці? Яку назву має такий спосіб виконання? Яких українських реперів ви знаєте?
- 12 Видатний український мовознавець Павло Житецький акцентував, що на виникнення дум вплинув високий рівень освіченості в козацькій Україні: «У мові та поетичному стилі дум виразно виступає

книжний лад мови, який свідчить, що літературна діяльність українських письменників не минула без сліду для народної свідомості». Це ж явище також підкреслює один із найкращих українських літературознавців ХХ століття Сергій Єфремов: «Думи, безперечно, походили з кругів письменних, до народу близьких – од школярства, інтелігентного козацтва, – але так поцілили, сказати б, у саму душу народну, що втратили всі свої індивідуальні риси, обшліфувались на найкращі, може, зразки народної творчості». А сучасна дослідниця дум Тетяна Беценко, не заперечуючи простоту і водночас високу художність дум, слушно зауважує: «Думи являють собою самобутні, оригінальні форми поетичної творчості, народні за світоглядом і мовою, і в той же час книжні за особливим складом думки і способом її розвитку та вираження». Яка з поданих вище думок для вас особисто цікава, чим саме?

- 13** Поміркуйте, що спільного, а що відмінного між народними думами й фольклорними історичними піснями. За поданим зразком накресліть у зошиті й заповніть таблицю.

Особливості дум як жанру (відмінні риси дум порівняно з історичними піснями)	Спільні ознаки дум та історичних пісень	Особливості історичних пісень як жанру (відмінні риси пісень порівняно з народними думами)

Діалоги текстів

- 1** Самостійно прочитайте думу «Козак Голота» або «Самійло Кішка» й підготуйтеся до виступу з повідомленням про зміст та героїв одного з цих творів. Зверніть увагу, де саме відбуваються події в цих творах. Читаючи думи «Козак Голота» та «Самійло Кішка», виписуйте всі незрозумілі слова, які вже давно не живаються.

У 70-х роках ХVІ століття ватажок козацьких походів проти Туреччини **Самійло Кішка** потрапив у полон, а вже в 1599 році очолив успішне повстання невільників і повернувся в рідний край, звідки ще не раз очолював козацькі походи. Прототипом героя «Тараса Бульби» Миколи Гоголя – запорожця Мусія Шила був легендарний Самійло Кішка.

Запам'ятайте: **сермі́га** – це домоткане полотно товщиною в сім ниток, **келеп** – вид холодної зброї, бойова сокирка з металевою ручкою і металевим наконечником, **чепі́ги** – дерев'яні ручки плуга (дума «Козак Голота»); **яничари́** – солдати турецької піхоти, створеної у ХІV столітті з військовополонених та християн, обернених у мусульманство, **Лях Бутурлак** – навряд чи поляк за національністю, більш імовірно – Ілля Потурнак («потурнак» – той, що прийняв іншу, в даному випадку – мусульманську віру) (дума «Самійло Кішка»).

Місто Килія розташоване на території сучасної Одеської області (дума «Козак Голота»); **місто Кéфа (Кáфа)**, де в часи ординських набігів був найбільший турецький невідницький ринок, – це сучасне місто Феодосія; **місто Трапе-зóнт** – колишня фортеця з невідницьким ринком, тепер – Трозбон, турецький порт на Чорному морі; **Тéндра** – Тендрові острови, що знаходяться в північній частині Чорного моря й зараз входять до Херсонської області (дума «Самійло Кішка»).

- 2 На карті України знайдіть відповідні населені пункти, а в мережі Інтернет або в довідковій літературі відшукайте інформацію про їхню колишню роль як ворожих Україні форпостів. Підготуйте свою розповідь.
- 3 Уявіть собі народного героя Самійла Кішку (дума «Самійло Кішка») й створіть його словесний портрет.
- 4 Факти свідчать, що до жанру дум зверталися високоосвічені люди часів козаччини. Наприклад, авторство думи «Всі покою ревню¹ прагнуть» приписують гетьманові Іванові Мазепі. У цьому творі од-

1 Рéвно – щиро.

2 През (архаїзм) – через.

3 Самі себе звоювали – самі себе перемогли, самі себе занапали.

нозначно осуджуються незгоди між козацькою старшиною, її невміння заради блага всієї України жити в мирі, державні інтереси ставити вище особистих: «През² незгоду всі пропали, самі себе звоювали³». Чи є такий висновок актуальним і для нашого часу? Чому ви так думаете?

Мистецькі діалоги

- Розгляньте ескіз до картини українського художника Олександра Глухих (1932–2014) «Невідницький ринок у Кафі» і зверніть увагу на полонених жінок і дівчат. Чи викликають вони у вас жаль і співчуття? Чому саме?

Як ви вважаєте, невідницькі ринки ставали місцем горя й плачу для українських полонянок і місцем зиску для ординців чи просто цікавим видовищем того часу? Зверніть увагу: саме там за великі гроші продали, як річ, а не людину, Роксолану (рогатинську дівчину Настю Лісовську), а турецький паша купив Марусю Богуславку.

◀ Олександр Глухих.
Невідницький ринок
у Кафі (1964)

10 Якими рядками думи передано «славословіє»? Чому кінцівка стосується тих невольників, які поки що не можуть визволитися, хоч дуже прагнуть повернення додому?

11 Які художні прийоми в славословії наближають його до молитви?

12 Народні легенди й перекази донесли ширшу інформацію про родину Марусі Богуславки, її сестер і чоловіка-турка, ніж це подано в думі.

У XVI столітті дочку священника з міста Богуслава разом з її двома сестрами ординці забрали в ясир (полон). Дуже вродливу полонянку Марусю на невольничому ринку в Кафі за великі гроші купив знатний вельможа, багатий і впливовий паша. Молода українка могла до кінця своїх днів насолоджуватися життям у розкошах і багатстві, але трагічне становище невольників із рідного краю не давало спокою її сумлінню, й Богуславка, вибравши сприятливий момент, випустила на волю понад 700 козаків, за що була скарана на смерть.

Як ви гадаєте, чому в думі не йдеться про такі подробиці?

Мистецькі діалоги

Розгляньте репродукцію картини українського художника Феодосія Гуменюка (нар. 1941 р.) «Маруся Богуславка».

Який саме епізод думи відображено на ній?

Опишіть зовнішній вигляд українки, зверніть увагу на елементи одягу.

За рисами обличчя героїні доведіть, що Маруся Богуславка міркує над болючою проблемою, як допомогти землякам-бранцям визволитися з неволі.

Яку роль відіграють ключі в руках Марусі? Чи можна їх вважати художньою деталлю?

З якою метою у верхніх кутах картини зображено янголів, а в нижніх – цілу галерею: овали із зображеннями українських дівчат, ровесниць Марусі (зліва), козаків-невільників (справа) й архістратига Михаїла над Київськими горами (внизу посередині)?

Яку роль відіграють зображення київського і богуславського храмів на картині?

▲ Феодосій Гуменюк. Маруся Богуславка (1997)

Діалоги текстів

Знайдіть у бібліотеці і прочитайте вірш Ліни Костенко «Чадра Марусі Богуславки».

Порівняйте ліричну героїню вірша з героїнею народної думи. На чому саме зосереджує увагу поетеса? Доведіть, що героїні вірша «Чадра Марусі Богуславки» також нелегко дається ризиковане рішення випустити бранців.

Розкрийте поетику назви вірша Ліни Костенко. Яке слово тут є ключовим і чому саме?

У думі паша довіряє своїй дружині ключі, у вірші – Маруся намагається їх знайти. У якому випадку ставлення турецького вельможі до дружини-українки більш правдоподібне? На основі яких здогадів ви робите такий висновок?

Чому слуги неправильно розцінюють поведінку стривоженої Марусі? Чим пояснюють її блідість, безсоння, неприкаяність?

Як впливає на Марусю брязкіт невольницьких кайданів? До чого спонукає?

«ШЛЯХ КОБЗАРІВ – ЦЕ ШЛЯХ НАРОДУ»

Слова, винесені в заголовок цієї частини, належать українському класикові Михайлові Стельмаху. Цікавлячись старовиною, народно-поетичною спадщиною віків, письменник справедливо сприймав мандрівних співців найщирішими подругами своєї нації в горі й radoщах.

Корені виникнення кобзарського мистецтва сягають глибини віків. На фресці в соборі Святої Софії в Києві й досі зберігся найдавніший портрет бандуриста. В одному з історичних документів згадано про покладання в 922 році на могилу кобзаря восьмиструнного музичного інструмента. Про давнє поширення в Україні кобзарського ремесла свідчить також і образотворче мистецтво. Козак Мамай, наприклад, на картинах зображений не просто воїном, а обов'язково ще й музикою.

Мандрівні співці – не винятково українське явище, адже ще в Стародавній Греції були співці-рапсоди, серед південно-слов'янських народів, зокрема в Болгарії й Сербії, – гусярі й тамбураші, яких об'єднувала з українськими кобзарями, бандуристами й лірниками ідея протистояння їхніх народів спільному ворогові – туркам-османам. У козацькому середовищі кобзарі мали право на великі почесті. Богдан Хмельницький пильно дотримувався звичаю, щоб під час походів відомий народний співець їхав одразу ж за гетьманом, першою особою у війську. Сам Хмельницький прекрасно грав на кобзі. Мав власну бандуру, якою дуже гордився, й інший український гетьман – Іван Мазепа.

Кобзарі ніколи не корилися обставинам. Коли за наказом Катерини II царські війська розгромили козацьку твердиню, запорозькі співці прийняли смерть на вогнищі й актом самоспалення підтвердили, що славити поневолювачів не будуть. Під час визвольної селянської боротьби народні співці підтримували бойовий дух, спонукали до помсти ворогам, за що кобзарів жорстоко карали. Документи свідчать, що після придушення Коліївщини 40 днів у місті Кодня тривав кривавий суд над повстанцями. Приречені до страти кобзарі **Прокіп Скряга, Петро Соковий та Василь Варченко** вмирали мужньо.

У Запорозькій Січі існувало кілька шкіл, а серед них – і кобзарська. Є історична згадка, що тут навіть формували кобзарську сотню, куди приймали співців, які під час бою уміли застосувати шаблю чи пістоль. Одного разу в лютий січі між козаками та яничарами ніяк не могла вирішитися доля перемоги. Тоді кошовий отаман дав наказ кобзарській сотні підтримати вояків. Як заграли кобзарі гучно, зі свистом, під градом стріл та куль «Метелицю», смертельно втомлених цілодо-

бовою січчю козаків неначе хто підмінив: де й сили взялися для атаки! Тож турки не втримали навалного удару й у паніці повтікали.

Як свідчить історія, не тільки в Запорозькій Січі існувала кобзарська школа. У більших містах, а подекуди й містечках, у XII–XIX століттях по всій Україні діяли кобзарські братства (гурти), цехи чи школи зі своїм статутом, хоругвою (прапором), своїм судом і мовою для втаємничених, іншими словами – мовою, незрозумілою оточенню, щоб представники влади, які переслідували народних співців, не могли розуміти їхніх розмов чи намірів.

Поважні літами талановиті співці («пан-майстри») не менше трьох років учили молодих мистецтва гри й мистецтва співу. Наприклад, кобзар **Федір Грищенко-Холодний** переймав майстерність у свого вчителя п'ять років, а той у свого вчився аж дванадцять.

У кобзарських осередках, доступ до яких був дуже обмежений, хлопчик-підліток, дуже часто сліпий або з поганим зором, роками сумлінно вчився, тоді складав «визвілку» (іспит) й аж після посвяти отримував право самостійно мандрувати Україною й виконувати пісні й думи. Це вже був не просто майстер своєї справи, молодий талановитий співець, а й високоморальна особистість.

Найталановитішим і найвідомішим кобзарем вважається **Остап Вересай** (1808–1890). Він народився в селі Калюжницях Прилуцького повіту на Полтавщині (нині – Чернігівська область). Батько Остапа був сліпим, тому як кріпак не годився для виконання фізичної роботи, і пан відпустив його, щоб годував себе і свою сім'ю грою на скрипці, до чого той був дуже вдатний. Маленький Остап втратив зір на четвертому році життя. Коли ж хлопчина підріс, батько почав шукати для нього «пан-майстра», оскільки син мав феноменальний слух та гарний голос (тенор). Сталося так, що Остап почергово вчився аж у трьох кобзарів, причому останнього вчителя-кобзаря сам собі знайшов на ярмарку в Ромнах, але все одно повного курсу навчання так і не закінчив, утік і самовільно почав кобзарювати, за що отримав прізвисько Лабза, яке означало «бродяга».

Тарас Шевченко підписав свій «Кобзар» Остапу Вересаю такими словами: «Брату Остапу від Т. Г. Шевченка». Пантелеймон Куліш, який від цього ж славного кобзаря записав кілька дум і пісень, у листі до Остапа Вересая письмово засвідчив, що Тарас Григорович пересилав народному співцеві гроші й високо оцінював пісні, які кобзар виконував. А сам Остап Вересай про Шевченка після смерті поета згадував із глибоким сумом: «Була голова оцей Тарас... У нас, мабуть, і не буде вже такої».

Коли на III Археологічному з'їзді в Києві Остап Вересай виконав кілька своїх патріотичних творів, начальник Київського губернського управління в донесенні з неприхованою тривогою писав, що такі співці можуть змінити хід історії, роздмухавши останні жарини української незалежності: «Доставлений у Київ з глибини українських степів старець-бандурист Остап Вересай, останній екземпляр

славних колись бандуристів, своїми піснями і типовим виглядом немало сприяв пробудженню симпатій до Гетьманщини, що віджила свій вік».

Супроводжуваний автором слів нинішнього Державного Гімну України Павлом Чубинським та великим українським композитором Миколою Лисенком, у 1875 році Остап Вересай прибув до Петербурга і за свій виступ на столичній сцені отримав від царської родини табакерку з дарчим написом. З нею він поліції не боявся. Як тільки заграє заборонену пісню «Нема в світі правди», а люди шепнуть, що наближається представник влади, Остап витягав табакерку – й арештувати його не наважувалися жодного разу.

У ХІХ столітті на Полтавщині користувався всенародною любов'ю талановитий мандрівний співець – **Іван Кравченко-Крюковський** (1820–1885). Його дитинство минуло в селі Лохвиці, що належало до маєтку пана Крюковського, від якого співець пізніше й запозичив другу частину свого прізвища. Іван був сліпий від народження, і ні знахарі, ні лікарі, до яких батьки возили дитину аж у Полтаву, Катеринослав і Київ, нічим йому не могли зарадити. Коли хлопчик підріс, пан відпустив каліку на волю, не давши йому ні хати, ні поля. Тож батьки віддали Івана в науку кобзареві, а через три роки він уже віртуозно виконував пісні не тільки свого «пан-майстра», а й інших народних співців. У репертуарі І. Кравченка-Крюковського було десять дум, серед яких найпопулярніші «Втеча трьох братів з города Азова, з турецької неволі» та «Самійло Кішка».

Відомий художник і збирач народної творчості **Опанас Сластіон (Сластьон)**, якому пощастило слухати репертуар обох кобзарів, детально описав унікальну бандуру Івана Кравченка-Крюковського, яка мала аж 28 струн. Проте на бандурі ще одного талановитого українського кобзаря – **Федора Грищенка-Холодного** – було аж 45 струн. У нього навчався згодом широковідомий кобзар **Михайло Кравченко** (1858–1917), який осліп у п'ятнадцять років. У сімнадцять його взяв у науку відомий кобзар **Самійло Яшний** (1813 – початок ХХ століття), який жив у Миргороді, а після вишколу в цього музиканта й виконавця історичних пісень і дум Михайло Кравченко ще дев'ять місяців учився гри й співу в Грищенка-Холодного, адже хотів досягти найвищого рівня кобзарської майстерності.

Опанас Сластіон. Портрет кобзаря Самійла Яшного (1903) ►

Михайло Кравченко став свідком селянського повстання у Великих Сорочинцях і про ці події склав дві думи – «Чорна неділя в Сорочинцях» та «Про Сорочинські події 1905 року».

Знала Україна й кобзаря **Гната Гончаренка** (близько 1836 – після 1908), родом із Харківщини, теж кріпацького сина, від якого смертельно хвора Леся Українка в Євпаторії на фонограф¹ встигла записати весь його репертуар і зберегла для нащадків безцінний скарб – не тільки тексти пісень і дум, а й живий голос виконавця.

¹ **Фонограф** – звукозаписувальний пристрій, яким користувалися на початку ХХ століття.

У біографії українського поета-пісняря Андрія Малишка (1912–1970) також є згадка про те, що дитиною він навідувався до школи бандуристів у рідному Обухові. Це була не просто школа, а типова для кобзарської виучки майстерня: на околиці містечка тулилося кілька нашвидкуруч збудованих хатин-мазанок, у яких тимчасово мешкали мандрівні співці та їхні поводитирі з усіх околиць, а насамперед із Трипілля й Кагарлика. Пізніше Андрій Самійлович не раз наголошував, що саме в цій школі він отримав музичне виховання.

У наш час кобзар, заслужений артист України **Василь Литвин** заснував на Київщині Стрітівську школу кобзарського мистецтва. Його брат – Микола Литвин – також талановитий кобзар і письменник, дивовижно виконує не тільки старовинні пісні й думи, а й під акомпанемент своєї бандури співає сучасні пісні на історичну тематику: «За літописом Самовидця» на слова Василя Стуса, «Козак гуляє» на слова Степана Пушика, «Вставай, Україно» на слова Дмитра Павличка, «Яничари» на слова Бориса Мозолецького.

Відомим сучасним майстром гри на бандурі в наш час є заслужений артист України кобзар **Василь Нечеп**, родом із Чернігівщини. Свої концертні програми-моновистави він виконує і як народний співець, і як емоційний оповідач про минуле. В. Нечеп пропагує українські думи не тільки в рідному краї, а й у Бельгії, Австралії, США. Одна з його найбільш затребуваних публікою програм –

◀ Кобзар Василь Нечеп

Валерій Бондар, Василь Семенюк, Олекса Шауліс,
Олекса Морус. Пам'ятний знак репресованим
кобзарям, бандуристам, лірникам у Харкові (1997) ►

«Було колись в Україні» – адресована дітям і спрямована головним чином на патріотичне виховання молодого покоління. У співавторстві із журналістом Миколою Шудрею Василь Нечепача написав книгу «В рокотанні, риданні бандур» (2006), присвячену світлій пам'яті майстра виготовлення бандур і кобзаря-віртуоза **Олександра Корнієвського** (1889–1988) із Чернігівщини. Автори цієї книги згадали про розстріляний з'їзд українських бандуристів у 30-х роках ХХ століття й так написали про національні музичні інструменти й долю народних співців за кордоном і в Україні за часів не тільки російських царів, а й Сталіна і пізніших радянських правителів: «Звичайно, музична цензура існувала у багатьох країнах у різні періоди, але навряд чи історія знає приклади цілеспрямованих спроб знищення інструменту, як це відбувалося з бандурою в Україні протягом майже двох століть. Неможливо уявити собі ситуацію, коли, скажімо, британські солдати під час війни з Ірландією розбивають або спалюють національний символ Ірландії – ірландські арфи, розстрілюють виконавців, забороняють викладати гру на цьому інструменті. Повний абсурд. Тим не менше, приблизно так розвивалася ситуація з бандурою на початку минулого сторіччя. І тільки завдяки невтомній праці багатьох сподвижників бандурного мистецтва, їх величі духу та відданості справі ми маємо зараз цей інструмент».

Крім окремих бандуристів, які виконують свої твори в концертних залах, у метро, на центральних площах багатьох міст під час державних свят, в Україні існує Національна заслужена капела бандуристів імені Григорія Майбороди, яку було створено в Києві 1946 року, після Другої світової війни. Ім'я геніального українського композитора середини ХХ століття капелі було надано в 1995 році.

Діалог із текстом

- 1 Назвіть відомих кобзарів ХІХ–ХХ століть. Що об'єднує їхні долі?
- 2 Що цікавого ви довідалися про кобзарські школи?
- 3 Що вам відомо про Тараса Шевченка як пошановувача кобзарського мистецтва?
- 4 Яких сучасних виконавців дум ви знаєте? На якому музичному інструменті вони собі акомпанують?
- 5 Чому народні співці користувалися своєю мовою, якої не розуміли сторонні?
- 6 Що ви довідалися про переслідування кобзарів у ХІХ столітті й у добу радянської влади?

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини сучасного українського художника Анатолія Якимця (нар. 1943 р.) «Остання пісня кобзарів».

Для свого полотна митець використав історичний факт: у грудні 1934 року радянський уряд зібрав у Харкові понад 300 бандуристів зі всієї України на з'їзд. Частину народних співців прямо з театру, де вони нібито мали виступати як делегати з'їзду, у люту холоднечу разом із малолітніми поводириями вивезли на вантажних машинах у поле й підступно стратили, а інших відправили на Соловки.

На основі змісту картини доведіть, що трагічні події на полотні відбуваються в радянські часи.

Як поведуться народні співці перед смертю? Чому один із них піднімає до неба ікону й хрест?

Для чого художник змалював на передньому плані переляканого хлопчика-поводиря? Яка пора року і яка погода увиразнює страждання співців?

Що ви можете сказати про образи радянських карателів? Які емоції викликають ці образи у вас?

▲ Анатолій Якимець. Остання пісня кобзарів (2007)

Діалоги текстів

1 У мережі Інтернет (<https://uk.wikipedia.org/wiki/>; www.bandurysty.com.ua/) або довідковій літературі знайдіть відомості про Національну заслужену капелу бандуристів України і підготуйте цікаву інформацію про цей колектив.

2 Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте український художньо-історичний фільм режисера Олеся Саніна «Поводир» (2014), в основу сюжету якого покладено мандри радянською Україною американського хлопчика й українського сліпого музики напередодні та під час Голодомору 1930-х років. Важливо, що для зйомок найтрагічніших епізодів було запрошено більше сотні справді незрячих людей та кобзарів, зокрема у фільмі знімався сучасний бандурист Тарас Компаніченко (нар. 1969 р.).

Які враження справив цей фільм на вас особисто?

Окресліть коло основних проблем кінострічки. Підготуйте розповідь про репресії радянської влади щодо кобзарів, бандуристів, лірників.

Узагальнюємо вивчене в розділі

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

- 1** Історичні пісні – це:
 - а)** пісні про наше минуле, яке узагальнено згадується в книгах істориків;
 - б)** ліро-епічні фольклорні пісенні твори про дійсні історичні події або реальних історичних осіб;
 - в)** пісні, авторами яких є історичні герої: князі, гетьмани, полководці минулих воєн;
 - г)** пісні про збройне протистояння нашого народу фашистам у 40-х роках ХХ століття.
- 2** У пісні «Зажурилась Україна» розповідається про:
 - а)** облогу Батисем міста Києва;
 - б)** напад фашистів 22 червня 1941 року;
 - в)** набіги турецької орди в козацькі часи;
 - г)** битву Богдана Хмельницького з поляками під Жовтими Водами.
- 3** Головний герой пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко» – це:
 - а)** кошовий отаман Запорозької Січі;
 - б)** гетьман України, якого вибрали на цю посаду після смерті Богдана Хмельницького;
 - в)** отаман морського козацького походу часів Петра Сагайдачного;
 - в)** керівник гайдамацького повстання.
- 4** Герой історичної української народної пісні «Ой Морозе, Морозенку» – це:
 - а)** казковий персонаж;
 - б)** збірний герой українських колядок і щедрівок;
 - в)** вигадана особа;
 - г)** соратник Богдана Хмельницького, козацький полковник.
- 5** Пісня «Чи не той то хміль» – це твір:
 - а)** про збирання хмелю;
 - б)** за жанром – веснянка, в якій обігрується вирощування хмелю;
 - в)** присвячений перемозі Богдана Хмельницького над польською шляхтою;
 - г)** зразок антиалкогольної агітації.
- 6** У пісні «Чи не той то хміль» згадується битва Богдана Хмельницького з поляками
 - а)** під Жовтими Водами;
 - б)** під Корсунем;
 - в)** під Збаражем;
 - г)** під Берестечком.
- 7** У пісні «Максим козак Залізняк» розповідається про:
 - а)** морський похід козаків на Стамбул;
 - б)** облогу Богданом Хмельницьким міста Львова;
 - в)** Коліївчину, гайдамацьке повстання 1768 року на Правобережній Україні;
 - г)** діяльність опришків під керівництвом народного месника Олекси Довбуша в Західній Україні.
- 8** Від першої особи ведеться розповідь в історичній пісні:
 - а)** «Чи не той то хміль»;
 - б)** «Ой Морозе, Морозенку»;
 - в)** «За Сибіром сонце сходить»;
 - г)** «Максим козак Залізняк».

- 9** Народними піснетворцями козацької доби вважають:
- а) Марусю Чурай і Семена Климовського;
 - б) Богдана Хмельницького і Станіслава Мрозовицького;
 - в) Максима Залізняка та Івана Гонту;
 - г) Устима Кармалюка та Олексу Довбуша.
- 10** Марусю Чурай вважають авторкою пісень:
- а) «Їхав козак за Дунай», «Їхав козак, їхав містом»;
 - б) «Місяць на небі, зіроньки сяють», «Ніч яка місячна, зоряна, ясна»;
 - в) «Засвіт встали козаченьки», «Ой не ходи, Грицю»;
 - г) «Ой чий то кінь стоїть», «Їхали козаки із Дону додому».
- 11** Українські народні думи – це:
- а) музичні твори, які виконує капела бандуристів;
 - б) великі фольклорні пісенно-розповідні твори, призначені для виконання речитативом у супроводі струнного музичного інструмента;
 - в) вірші Тараса Шевченка, які починаються рядком «Думи мої, думи мої»;
 - г) роздуми над життям.
- 12** Кобзарі – це:
- а) ті, що навчилися досконало грати на кобзі й закінчили музичне училище;
 - б) артисти Національної заслуженої капели бандуристів України імені Г. Майбороди;
 - в) народні мандрівні співці минулих століть;
 - г) ті, хто виготовляє кобзи.
- 13** Героїня народної думи «Маруся Богуславка» прославилася тим, що:
- а) стала дружиною паші;
 - б) була дівчиною небаченої вроди;
 - в) після одруження з турецьким вельможею не захотіла повертатися в Україну, бо на чужині їй було краще;
 - г) визволила з неволі понад 700 козаків-бранців.
- 14** «Славославіє» в народній думі – це:
- а) поетичний зачин, вступ, стандартний початок думи;
 - б) кінцівка думи з похвалою й уславленням подвигів героїв твору;
 - в) детальний опис героїчного вчинку персонажа думи;
 - г) особливий спосіб виконання думи.
- 15** Речитатив – це:
- а) сольний спів кобзаря, що поєднується з декламацією окремих рядків думи;
 - б) виконання думи капелою бандуристів;
 - в) музичний акомпанемент;
 - г) запис мелодії думи на фонографі, грамплатівці чи магнітній стрічці.
- 16** Спростуйте або аргументовано доведіть у своєму творі-мініатюрі слушність одного з таких висновків:
- а) Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
Ось де, люде, наша слава,
Слава України (Тарас Шевченко);
 - б) «Шлях кобзарів – це шлях народу» (Михайло Стельмах);
 - в) Україно! Доки жити буду,
Доти відкриватиму тебе (В. Симоненко).

СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Поетичне слово з давніх-давен мало величезне значення. Крім художньої правди, лірика завжди мала надзвичайно важливі компоненти – красу, витонченість сказаного, шанс для кожного читача самому ставати своєрідним співавтором поета, бо кожен, хто читає вірші, розуміє їх дещо по-своєму, власне, залежно від рівня освіти й начитаності, творчої уяви, світосприймання, переживань і відчуттів.

У літературознавстві традиційно виокремлюють три літературні роди: *епос, лірику й драму*. **Лірика** – це змістовно оформлені й художньо передані словами емоції, почуття, відчуття і враження. Для ліричних творів характерний **ліричний герой**, а мова ведеться від першої особи однини (від «я») або першої особи множини (від «ми»). Хоча автор і та, скажемо, уявна особа, від імені якої проголошуються в ліричних віршах певні естетичні взірці або моральні ідеали, – не одне й те саме, все-таки ліричний герой, особливо якщо йдеться про **автопсихологічного ліричного героя**, – це якоюсь мірою і сам автор, і ті його сучасники, які переживали подібне у своєму житті, мають близьку до висловленої у поезії життєву позицію, готові прийняти судження, оцінку, ідею, висновок, що випливає з вірша, за власний умовивід. Ліричний герой завжди не лише яскраво індивідуалізований, а й завжди наділений узагальненими рисами багатьох людей. Це переважно саме той людський психотип, який читачами сприймається як носій високих істин і прекрасних почуттів. Іноді поети пропонують читачам не автопсихологічного, а **рольового ліричного героя**. Наприклад, від першої особи в поезії можуть спілкуватися з читачами такі рольові особи, як Тарас Шевченко (поезія «Триптих» Віталія Коротича), Максим Залізняк (вірш «Я – Залізняк!» Анатолія Загравенка), пшеничний колосок (вірш «Монолог колоска» Леоніда Народового), навіть українські горобці, під образами яких читач упізнає нібито всезнаючих і завжди галасливих, але примітивних і себелюбних псевдопатріотів (розділ «Друге марення» із поеми-симфонії Івана Драча «Смерть Шевченка»):

Ми – українські горобці,
Як оселедці, в нас чуби,
Український усміх на лиці,
Українські писки і лоби...
Ти – вічний? Вічні ми, борці,
Ми – всюдисущі горобці!

Якщо поетичний твір має сюжет і є не ліричним, а завдяки притаманним епосу властивостям ліро-епічним, то ліричного героя в такому творі нема – є **персонажі** (дійові особи вірша), але завжди чітко вловлюється авторське ставлення до художньо відтвореної події чи ситуації, тобто існує прихована, явна чи нібито індиферентна (вдавано байдужа, нейтральна, безстороння) авторська позиція, що допомагає читачам зрозуміти, що обстоює і схвалює, а що осуджує поет.

Читаючи біографію Т. Шевченка, ви матимете нагоду ознайомитися з уривком із вірша Віталія Коротича «Триптих», що складається з трьох частин, у кожній з яких автор нібито устами Тараса Шевченка подає важливу подію з його життя від першої особи. Лірична творчість дуже тісно пов'язана з життям автора, бо лірик пише тільки про те, що він реально чи уявно пережив, вистраждав і відчув у минулому або в момент написання вірша.

Існують літературні твори на межі літературних родів. У **ліро-епічних жанрах** поєднано лірику й епос. Від лірики ліро-епічні твори запозичили високу емоційність і яскраву образність, від епосу – сюжет, сюжетні лінії з їхніми компонентами (насамперед зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою), а також залежно від ролі й місця у творі – літературних персонажів чи героїв. Також ліро-епічним творам властивий сюжет, а сюжетна лінія має ті самі, що й в епісі, складники: насамперед зав'язку, кульмінацію, розв'язку.

Найдавнішими ліриками були безіменні народні співці. Поети складали хвалебні пісні вельможним володарям, оспівували походи, героїзм, проявлений у боях, звитягу й мужність. Спочатку вважали, що на такі вчинки здатні лише сини богів або нащадки аристократичних сімей. У середні віки поети прославляли рицарів, війни й турніри, у яких брали участь феодали. Тільки наприкінці XVIII століття призначення й роль поета наблизилися до сучасного розуміння цих важливих у житті суспільства функцій талановитої людини. У часи Тараса Шевченка поетів уже сприймали як совість народу, його оборонців і пророків.

Світ української поезії дуже цікавий і різноманітний. Наша нація може гордитися геніальним Тарасом Шевченком. Його наступники внесли в українську поезію дуже багато, і сьогодні українська лірика посідає гідне місце в європейській літературі.

Діалог із текстом

- 1** Що ви дізналися про поетів від найдавніших часів до наших днів? Яку роль вони відіграють для народу в наші дні?
- 2** Ви вже знаєте, що вдалі художні засоби спонукають читача переживати, читаючи ліричний твір, майже ті самі почуття, що й автор. Як ви вважаєте, таке явище позитивне чи негативне? Чому? Належно аргументуйте свою думку.
- 3** Випишіть із «Літературознавчого словничка» визначення терміна «ліро-епічні твори». Наведіть приклади віршованих текстів такого роду.
- 4** У «Літературознавчому словничку» знайдіть визначення понять «автопсихологічний ліричний герой» та «рольовий ліричний герой». Яка відмінність між цими ліричними героями? А що спільного?

▲ *Тарас Шевченко. Автопортрет (1847)*

Шевченкові вірші однозначно свідчать, що поет виявився готовим до найважчих випробувань і не збирався зрікатися таких ідеалів, як Бог, Народ і Україна. Та понад усе добірка казематних поезій не просто життєствердна, а й високохудожня. Недарма Іван Франко називав твори цього циклу «перлинами найчистішої поезії».

Суд на молодими українськими інтелігентами був жорстокий, а присуд – нещадним. Найбільша кара чекала Тараса Шевченка як автора поеми «Сон» з неприхованим висміюванням представників царської династії і критикою самодержавної політики. Поета відправляли в орські степи солдатом «до висулуги», тобто до отримання найнижчого офіцерського чину, але оскільки такого звання Шевченкові уряд ніколи б не присвоїв, нібито недовічне судове покарання насправді означало солдатчину до ско-

ну. Цар Микола I на тексті вироку власноручно заборонив Шевченкові не тільки писати, а й малювати. Для талановитої людини така заборона означала втрату таланту. Тож не дивно, що Тарас Григорович так схарактеризував винесене йому покарання: «Трибунал¹ під приводом самого сатани не спромігся б виректи такого холодного нелюдського присуду». За вісім днів, насмерть загнавши одного поштового коня, царські посіпаки доставили Т. Шевченка з Петербурга до Оренбурга, подолавши страшну, як на ті часи, відстань – 2110 верст². Ще 265 верст з Оренбурга в Орськ ув'язнений долав п'ять днів.

Почалися безконечно довгі десять років страшної неволі й солдатської муштри. Хоча російські офіцери знали, хто такий Т. Шевченко, і дехто з них намагався полегшити його заслання, далеко від України Кобзареві жилося надзвичайно важко. Царський уряд пильно відслідковував, хто робив спроби листування з опальним поетом, жандарми залякували справжніх друзів Шевченка. Княжні Варварі Репніній навіть заявили, що її примусово пострижуть у монахині, якщо обізветься до ув'язненого ще хоч одним словом. Коли ж оренбурзьке військове начальство наважувалося подавати кандидатуру Тараса Григоровича на присвоєння найнижчого офіцерського звання, з Петербурга завжди приходила відмова. Невизначеність терміну заслання, огидна солдатська муштра, несприятливий клімат степу й пустелі підривали здоров'я поета.

Після смерті царя Миколи I питання звільнення Тараса Шевченка й повернення в сприятливе для життя і творчості середовище не одразу вирішилося. Тільки після багатьох митарств уже звільненому, але ще не зрівняному в правах із пере-

1 **Трибуна́л** – суд; переважно це слово вживають у сполученні з прикметником «військовий».

2 **Верста́** – міра довжини, що в царській Росії становила 1,06 км.

січними громадянами поетові з 1858 року дозволили проживати в Петербурзі. Академія мистецтв виділила Шевченкові дві кімнатки, де він із запалом узявся виготовляти гравюри. Ніби надолужуючи втрачене, натхненно готував нове видання «Кобзаря», укладав «Буквар» для дорослих неграмотних земляків. І в останні роки життя геній знову мав величезну популярність і шану не тільки серед освічених людей російської столиці. Українська нація збагнула велич Шевченка, який говорив з Божої волі.

Хвороби докучали Шевченкові, граверне мистецтво випарами кислот підточувало хворі легені й серце. Але найбільше добивало Тараса Григоровича те, що царський указ про ліквідацію кріпацтва Олександр II ніяк не оприлюднював, а Україна стогнала в ярмі панщини. Навіть рясні привітання з днем народження не тішили поета. Усіх гостей він зустрічав неодмінним запитанням: чи надрукували вже в газетах царський маніфест про скасування панщини?

Помер Тарас Григорович 10 березня (26 лютого – за старим стилем) 1861 року на сходах власної майстерні. Сучасний український поет Віталій Коротич зумів передати цю подію від імені Кобзаря, вивівши надзвичайно цікавий образ рольового ліричного героя:

Я – Шевченко.
Я вмер.
Я лежу на порозі майстерні,
І у мене в очах
Застигають блакитні вогні.
Я замовкнув сьогодні навек –
Академік із черні, –
І уперше в житті
Стало дуже спокійно мені.
Не заб'є мене цар,
На фельдфебеля рисами схожий.
Не скарає фельдфебель,
Подібний лицем до царів.
В каземати, у карцер
Ніхто заточити не зможе.
У реєстрах солдатських
Закреслять ім'я писарі.

«Він немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює весь новітній розвиток української літератури».

(Іван Франко)

В потаємних архівах
Убік відкладуть мою справу,
І мене відспівають
Серйозні кудлаті попи.
На могилі моїй
Проростуть ще не бачені трави
Та предивні квітки,
Де нектар солоніший ропи.
Я поет.
Я – Шевченко.
Є пісня у серці моєму.
Недоспівана пісня,
Що ляже у інші серця,
Що на гімни обернеться,
Стане рядками в поеми,
Що ніколи не згине,
Ніколи не дійде кінця.

Поховали Кобзаря на Смоленському кладовищі в Петербурзі, проте друзі зробили все, щоб уже у квітні отримати дозвіл на перевезення тіла Шевченка в Україну, і наприкінці травня прах великого поета рушив у рідний край. До кордону з

Україною домовину везли залізницею. Коли почалася споконвічна українська земля, Пантелеймон Куліш покрив труну козацькою китайкою, люди взяли домовину на плечі й, заспівавши «Козака несуть і коня ведуть», рушили до Києва.

«Не ідеалізуймо й не обожнюймо Шевченка. Але пам'ятаймо, що він – душа нашого народу. Ті, хто обминав його, втрачали себе і не залишали після себе навіть перегнутою “на нашій не своїй землі”. Ті, хто приймав його заповіт любові й безоглядної боротьби до останку, ті стали сіллю землі, живим утіленням національної честі, гідності, громадянської совісті... Ціле століття над Дніпровими кручами лунає “Заповіт”, і в ньому різні покоління висловлюють своє. Але навіть тоді, коли його просто записали на півку – він залишався клементом одвічного джерела».

(Євген Сверстюк)

Спочатку планували поховати українського національного генія на Аскольдовій горі, однак, щоб якнайточніше виконати його заповіт, обрали місцем поховання Кобзаря Чернечу гору в Каневі.

Зараз могила Тараса Шевченка – одна з найбільших українських святинь, її щороку відвідують тисячі українців з усього світу. Російський письменник Микола Чернишевський (1828–1889), який дуже високо оцінював Тараса Шевченка, наголошував, що мистецтво водночас і відтворює дійсність, і виносить їй вирок, а історія тільки збирає факти й повчає ними, і саме завдяки Кобзареві українці не сто років, а вічно розмовлятимуть рідною мовою на берегах Дніпра. Шевченків суд над злом і кривдою триває. Його геніальні твори стали дороговказом для українців доби сучасної та слугуватимуть поколінням майбутнім.

Інші народи також надзвичайно цінують Тараса Шевченка. Твори Кобзаря перекладено майже всіма мовами світу, а загалом в Україні та за її межами нашому поетові поставлено 1200 пам'ятників.

(Олесь Гончар)

Діалог із текстом

- 1 Пригадайте і скажіть, чому дитинство Тараса Шевченка було тяжким і нещасливим.
- 2 З якою метою пан Енгельгардт вирішив зробити з юного Шевченка власного художника? У яких відомих митців пензля вчився Т. Шевченко в містах Вільно та Петербург? Чи влаштував Тараса такий спосіб навчання?

- 3 Яким чином петербурзькі художники вирішили визволити талановитого юнака з кріпацтва? Чому довелося розігрувати картину Карла Брюллова в лотерею?
- 4 Сучасна українська дослідниця творчості Кобзаря Оксана Забужко підкреслює: «Шевченка викупили, але не купили». Як ви думаєте, що саме вона має на увазі?
- 5 Чому, навчаючись в Академії мистецтв, Тарас Григорович усе частіше вкладав розум і душу в написання віршів, хоч мав би присвятити себе живопису?
- 6 Які книги молодого Т. Шевченка вийшли друком у Петербурзі й одразу ж принесли їхньому авторові велику славу?
- 7 Про що свідчили назви поезій, які ввійшли до першого Шевченкового «Кобзаря»? Які з цих віршів ви вже вивчали на уроках української літератури?
- 8 Коли відбувся перший приїзд Шевченка в Україну? Як ви розумієте його висновок про цю поїздку: «Скрізь був і скрізь плакав»? Яких висновків дійшов поет після поїздки? Які думки почали тривожити Тарасове серце? Чому вони вважалися крामольними?
- 9 З якою метою Тарас Григорович відвідав Україну вдруге? Чи планував Т. Шевченко повертатися до Петербурга? Чому? З ким із молодих українських інтелігентів він заприятелював під час свого другого приїзду в Україну?
- 10 Який альбом вирішив створити Тарас Григорович? На чому саме наголошувала назва цього альбому?
- 11 Чому думки Пантелеймона Куліша й Миколи Костомарова про щасливу й вільну Україну були близькими Шевченковій мрії про майбутнє рідного краю?
- 12 Коли й де заарештували Тараса Григоровича російські жандарми? Чи передбачав поет, що покарати його можуть насамперед за літературну творчість? На основі яких фактів ви зробили такий висновок? Як поведився поет на допитах у Петербурзі?
- 13 Коли і де народився Шевченків поетичний цикл «В казематі»? Яку оцінку віршам цього циклу дав Іван Франко?
- 14 Де саме відбував заслання Кобзар? Скільки років воно тривало?
- 15 Як цар Микола I ускладнив становище митця під час заслання? Що саме про це сказав Т. Шевченко?
- 16 Чому ніхто з друзів нічим суттєво не міг полегшити тяжку долю Шевченка на засланні?
- 17 Коли Тарас Григорович повернувся з орських степів до Петербурга? Чим займався в останні роки свого життя?
- 18 Що стало причиною передчасної смерті Т. Шевченка? Де поховали його в Петербурзі й чому друзі одразу ж почали клопотатися про перепоховання праху поета? Чому це стало великою подією для всіх свідомих українців?
- 19 Чи доводилося вам особисто відвідувати могилу Т. Шевченка в Каневі? Якщо так, то яке ваше враження від цього священного місця?

Мистецькі діалоги

- 1 Уважно розгляньте автопортрет Т. Шевченка (с. 54). Які риси обличчя свідчать про красу й великий розум цієї людини?
- 2 Прочитайте вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» (з циклу «В казематі») й порівняйте його з ілюстрацією до цієї поезії сучасного українського художника Івана Марчука (нар. 1936 р.), який своїм картинам переважно назви не дає. Що спільного, а в чому суттєва відмінність між змістом словесного й малярського малюнка? З якої причини навіть за явних ознак бідкування господарів, чие житло змалював художник в оточенні рясно розквітлого вишневого саду, картина Івана Марчука

▲ Іван Марчук. Картини малярського циклу «Шевченкіана» ▶

несе красу і впевненість у доброму завтрашньому дні для України?

- 3 Розгляньте ще одну картину Івана Марчука, на якій художник зобразив поета в оточенні власних літературних героїв.

Якими словами Тараса Шевченка ви можете передати враження Кобзаря від становища земляків під час його першої подорожі Україною?

- 4 Роздивіться світлину, зроблену під час перепоховання Кобзаря. Що ви можете сказати про людей біля домовини Т. Шевченка, їхній настрій, належність до різних соціальних груп, віку? Пригадайте слова П. Куліша над труною Тараса Григоровича в Петербурзі: «Нема з нас нікого, достойного проректи рідне українське слово над домо-

Домовина Т. Шевченка біля церкви
Різдва Христового в м. Києві.
7 травня 1861 р. ►

виною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому й відкрилася». Чи відбиває світлина розуміння українцями цих слів?

- 5 Перед вами – ескіз вітража, створеного відомими українськими художниками Опанасом Заливахою, Аллою Горською, Людмилою Семикіною та Галиною Зубченко в 1964 році для Київського університету. Вітраж було знищено напередодні презентації за вказівкою київських чиновників. Як ви думаєте, що саме налякало їх у цій геніальній роботі: гнівний Тарас Шевченко й заплакана Україна-мати на його грудях, слова поета про рабів, розміщені над центральним зображенням, а отже, натяк на безправність українського народу в часи СРСР, високо піднята книжка в лівій руці поета, як неодмінне торжество розуму й світла, домінування жовто-синьої гами на той час забороненого національного українського прапора на бічних картинах?

▲ Опанас Заливаха, Алла Горська, Людмила Семикіна, Галина Зубченко. Шевченко. Мати (1964)

Діалоги текстів

- 1 Уважно прочитайте і прокоментуйте уривок зі статті Івана Франка «Присвята», пригадавши відповідні факти з життя і творчості Т. Шевченка.

Іван Франко

ПРИСВЯТА

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа.
Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.
Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

І могили – гори.
Там родилась, гарцювала ¹
Козацькая воля;
Там шляхтою, татарами
Засівала поле,
Засівала трупом поле,
Поки не остило ²...
Лягла спочить... А тим часом
Виросла могила,
А над нею орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають,
Все співають, як діялось,
Сліпі небораки, –
Бо дотепні ³... А я... а я
Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну...
А слова – немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!
А надто той, що дивиться
На людей душою, –
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

Журбою
Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні –
Я їх заховаю,
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється...

Нехай думка, як той ворон,
Літає та криче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком – люде не побачать,
То й не засміються...
Не втирайте ж мої сльози,
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки, поки... не засипляють
Чужим піском очі...
Отаке-то... А що робить?
Журба не допоможе,
Хто ж сироті завидує –
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас, –
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,

А я – тут загину,
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще, може, й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину.

¹ **Гарцювала** – тут:
скакала верхи.

² **Не остило** (діалект-
не) – не набридло.

³ **Дотепні** – тут:
талановиті, здібні.

? Діалог із текстом

1 Вірш «Думи мої, думи мої...» Т. Шевченко написав у 1838 році в Петербурзі під час свого навчання в Академії мистецтв, а опублікував у «Кобзарі» (1840). Чому в цій поезії відчувається нестерпна туга за Україною? Знайдіть і зачитайте рядки, у яких про це прямо сказано.

- 2 Куди й кому адресує поет власні твори? Чому називає їх думами і своїми дітьми, сиротами?
- 3 Чи вдалим, на вашу думку, є порівняння Т. Шевченком власних поезій із думами? Чому?
- 4 Зачитайте рядки, які свідчать, що Т. Шевченко передбачав свою смерть на чужині.
- 5 Якої реакції на свою творчість сподівається Т. Шевченко в рідному краю? Прочитайте вголос відповідний уривок.
- 6 Знайдіть у тексті вірша рядки, в яких Кобзар перелічує причини появи зболених поезій. Чому на чужині поет відчував несприйняття багатьма сучасниками мотивів туги і жалю за славним козацьким минулим, притаманних його віршам?
- 7 У поезії «Думи мої, думи мої...» Т. Шевченко двічі вживає слово «доля». Який зміст вкладає в це поняття поет?
- 8 Якою постає колишня козацька вольниця з цього вірша?
- 9 Чому ліричний герой не бажає мирських слави й почестей? Чого ж тоді він прагне?
- 10 Якою, на вашу думку, є ця поезія Т. Шевченка – оптимістичною чи песимістичною? Належно аргументуйте свою відповідь.
- 11 Яку роль у вірші відіграють образи-символи чорного орла, ворона? Чому автор порівнює власне серце з соловейком?
- 12 У Т. Шевченка є ще один вірш із таким самим початком – «Думи мої, думи мої...», але написаний уже на засланні, під час солдатської муштри в Орській фортеці в 1847 році. Самостійно прочитайте і проаналізуйте цю поезію. Що спільного та відмінного у двох віршах Т. Шевченка з однаковим першим рядком – «Думи мої, думи мої...»? Яка з цих поезій вам більше подобається й чим саме?

Діалоги текстів

- 1 Євген Сверстюк у книзі «Шевченко і час» про дві іпостасі долі Кобзаря писав так: «Доля ж особиста не покидала Шевченка за життя, не покидала й по смерті. Тільки вона двоїлася в очах на високу і земну. З високою було все гаразд. За два роки після викупу з кріпацтва він, проживаючи вільним і забезпеченим художником, стає одразу визнаним поетом... Наступних сім років... сягає вершин, яких сучасники не могли навіть цілком зрозуміти... Раптовий грім і каміння – це теж закономірність на високій дорозі. Шевченко, принаймні, знав., за віщо йому та каторга. Не покидала його висока доля і на засланні, і після повернення: вона тримала його на вершині болю і страждань. А земна доля від того, звичайно, терпить – “болить і плаче, і не спить”. Земна доля тісно пов’язана з долею рідної землі. “Історія мого життя складає частину історії моєї Батьківщини”, – писав Шевченко в “Автобіографії”... Тут і історичний спадок народженого в неволі, і культурна спадщина народу невизнаного... Але кожне покоління шукатиме живих джерел слідами Шевченковими. І все це теж доля».

Зіставте думку літературознавця з тим, про що веде мову сам Т. Шевченко, коли пророкує власній творчості велике майбутнє. Порівняйте розуміння долі мистецького твору його автором і розуміння Шевченкової життєвої долі та долі геніїв узагалі Євгеном Сверстюком.

- 2 Поясніть, як ви розумієте такі Шевченкові рядки:

Тільки вмю плакати,
Тільки сльози за Україну...
А слова – немає...
А за лихо... Та цур йому!
Хто його не знає!

А надто той, що дивиться
На людей душою, –
Пекло йому на сім світі,
А на тім...

- 1 Розгляньте й опишіть репродукцію картини українського художника Михайла Дерегуса (1904–1997) «Малий Тарас слухає Кобзаря». Як ви гадаєте, чи вплинули дитячі враження на те, що першу збірку Т. Шевченко назвав «Кобзарем», а в багатьох віршах ключовим словом є термін «думи»?
- 2 Розгляньте репродукції картин сучасного українського художника Олега Шупляка (нар. 1967 р.), на яких він змалював дитинство Тараса й події народного повстання, відображені Т. Шевченком у поемі «Гайдамаки». Як ви оцінюєте особливості цих картин, що мають, за словами О. Шупляка, подвійний зміст? Яким чином присутній на них образ Т. Шевченка?
- 3 Розгляньте й опишіть репродукцію картини українського художника Опанаса Заливахи (1925–2007) «Доля». Поясніть, що символізує годинник на цій картині, а що – зграя ворон.

▲ Михайло Дерегус. Малий Тарас слухає кобзаря (1957)

▲ Олег Шупляк. Коліївщина (2011)

▲ Олег Шупляк. Мені тринадцятий минало... (1992)

Опанас Заливаха.
Доля (1970) ▶

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.

Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру. А найменший –
Молоду дівчину.

Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.

Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена –
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.

Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.

Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Діалог із текстом

- 1 Вірш «Ой три шляхи широкії» увійшов до циклу «В казематі» (1847). Пригадайте, де саме написав Тарас Шевченко цей вірш. Як обставини позначилися на тональності твору?
- 2 Які народнопісенні елементи наявні в цьому вірші? З якою метою їх використовує автор?
- 3 Події у творі відбуваються в козацькі часи, коли дорослі чоловіки зі зброєю в руках захищали рідний край від зовнішніх ворогів. Як ви думаєте, куди саме подалися три брати, хоч у вірші цього не вказано? Що з ними сталося?
- 4 Що символізують у фольклорі й вірші Т. Шевченка *три ясени, три явори, тополя, калина*?
- 5 Уявіть, як три брати приїжджають на Запорозьку Січ і стають прославленими в боях козаками. Придумайте й запишіть один-два епізоди з їхнього неспокійного воєнного життя й побуту. Прочитайте у класі свої творчі роботи. Спільно з учителем визначте кращі з них.

Діалоги текстів

- Що спільного в цьому вірші Т. Шевченка з народними піснями про козака, який вирушає в далеку дорогу і розлучається з рідними?

Мистецькі діалоги

- 1 Розгляньте картину українського художника Опанаса Сластіона (1855–1933) «Проводи на Січ». Що спільного між поезією Т. Шевченка й цим художнім полотном?

▲ Опанас Сластіон. Проводи на Січ (1886)

- 2 Проаналізуйте зміст картини Опанаса Заливахи «Козака несуть». Чому внизу картини художник змалював похоронну процесію, а вгорі – двох янголів, які несуть козака із заплющеними очима на небеса до Бога? Яку роль відіграють шабля, з якою козак нерозлучний навіть після смерті, і синьо-жовтий прапор між похоронною процесією та янголами з померлим?

▲ Опанас Заливаха. Козака несуть (1966)

Лірика Тараса Шевченка

Лірична творчість Тараса Шевченка має особливе значення для українців. Наш геніальний Кобзар – поет глибоко народний. Його талант виростав на ниві фольклорних традицій і творчих набутоків попередників. Літературознавці зазначають, що 14-складовий віршовий рядок (верс) зустрічається здавна в народних піснях, зокрема коломийках, а також у творчості попередників Тараса Григоровича – поетів-романтиків (Левка Боровиковського, Михайла Петренка). Тарас Шевченко трансформував коломийковий вірш, перетворивши дворядкову коломийкову строфу на чотирирядкову. У багатьох поезіях Кобзаря внаслідок розпаду 14-стопного рядка чергуються рядки 8-складові й 6-складові:

Було колись – в Україні	8 складів
Ревіли гармати;	6 складів
Було колись – запорожці	8 складів
Вміли панувати.	6 складів

Поет розширив і межі тематики української лірики: у його віршованих творах звучали громадянські, патріотичні й навіть філософські мотиви. Тож сучасні науковці аргументовано ведуть мову про *шевченківський вірш*.

Говорячи про лірику, неможливо оминати поняття *ліричного героя*, про що ми вже згадували раніше. У ліриці кожного поета можна виокремити сукупного ліричного героя, який у подібній іпостасі проявляється в багатьох творах, обстоючи прогресивні погляди, активну життєву позицію. Що ж до *ліричного героя Шевченка*, то він віддзеркалює талант,

авторську позицію, передану через почуття й відчуття, а також емоції й силу уяви, адже, створюючи вірш, Кобзар не тільки використовує власні творчі здібності, а й застосовує цілий спектр душевних переживань. Це означає, що опосередковано через ліричну поезію автор змушує читачів або слухачів хвилюватися й переживати, перейматися становищем ліричного героя.

Філософська лірика – сукупна назва поезій, спрямованих на глибоке осмислення ліричним героєм світу й себе самого в ньому на основі життєвих обставин, досвіду, ідеалів, світоглядних позицій, а також обов'язкова оцінка ліричним героєм вічних і перехідних цінностей, особистісне ставлення до проблем добра і зла, красивого й потворного, вічного й мінущого.

Лірика Тараса Шевченка – багатогранна. У «Кобзарі» є чудові зразки пейзажної («Садок вишневий коло хати», «За сонцем хмаронька пливе», «Сонце заходить, гори чорніють»), інтимної («Мені тринадцятий минало», «Ликері»), громадянської («Якби ви знали, паничі», «Я не нездужаю, нівроку»), медитативної («Думи мої, думи мої», «В неволі тяжко, хоча й волі», «Не нарікаю я на Бога»), патріотичної («Сон» («Гори мої високії»), «За байраком байрак»), філософської («Мені однаково, чи буду», «О люди! люди небораки!») лірики. Іноді в одній і тій самій поезії є пейзажні, інтимні й патріотичні мотиви, як-от у вірші «Садок вишневий коло хати», що став символічним образом рідного краю.

У поезії «Мені однаково, чи буду» Тарас Шевченко зосереджується на дуже важомому для його земляків-сучасників питанні майбутньої долі України. Рідний край для поета – понад усе, славне козацьке минуле – запорука незалежності України в майбутньому, покоління нащадків – дієва сила в обстоюванні права свого народу на незалежність, будівники самостійної соборної України. Кобзар не

оперує закличками чи полум'яним синівським освідченням у любові до рідного краю, як це характерно для патріотичних поезій, а по-філософськи підходить до питання, чи можлива Україна як держава взагалі й що для цього треба зробити.

Медитативна лірика – сукупна назва поезій, основною ознакою яких є роздуми ліричного героя про пережите чи навіть передбачене автором як неминуче випробування морального характеру, філософські узагальнення про особисте життя, талант чи долю.

У вірші «Думи мої, думи мої» медитативний компонент дуже відчутний. Ліричний герой задумується, чи зможе його талант прислужитися Україні, посилає свої вірші додому, в рідний край, бо лише там вони зможуть виконати своє найвище призначення – розбудити народ, нагадати йому про славне минуле, подати взірці громадянської гідності.

Діалог із текстом

- 1 Що ви довідалися про шевченківський вірш?
- 2 Яким є ліричний герой у віршах Т. Шевченка «Думи мої, думи мої»?
- 3 Доведіть, що в поезії «Ой три шляхи широкії» йдеться про ліричного оповідача й ліричних персонажів. Яких саме?
- 4 Які види лірики ви знаєте? Чому в одному вірші можуть бути різні мотиви? Доведіть наявність громадянських і патріотичних мотивів у медитативній поезії «Думи мої, думи мої».

* * *

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись,
Молися, сину: за Україну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені...

Діалог із текстом

- 1 На думку літературознавців, вірш «Мені однаково...» – одна з найдовершеніших Шевченкових поезій із циклу «В казематі». Як ви думаєте, чому? Свою відповідь аргументуйте.
- 2 На основі тексту доведіть, що поезія містить найвищий прояв патріотизму. У чому він полягає?
- 3 Хто зображений в образі сина? Як ліричний герой поезії, що асоціюється із самим Т. Шевченком, ставиться до цього персонажа й чому не потребує від нього хвали й слави? Чого ж саме від сина, сукупного символічного образу наступних поколінь українців, вимагає поет?
- 4 Як ви думаєте, чи актуальна ця поезія Кобзаря для наших сучасників? У світлі яких політичних та історичних подій – особливо?
- 5 Вивчіть вірш «Мені однаково...» напам'ять.
- 6 Чи можна поезію «Мені однаково...» віднести до медитативної лірики?

Леся УКРАЇНКА (1871–1913)

Ви вже знаєте, що справжнє прізвище Лесі Українки – Лариса Петрівна Косач, і цей псевдонім, який дуже зобов’язує, свій талановитий доні дала відома українська письменниця Олена Пчілка. Лариса була другою дитиною в сім’ї Петра та Ольги Косачів і народилася 25 (13 – за старим стилем) лютого 1871 року в Новограді-Волинському. Первісток Михайло, не набагато старший від Лариси, у зрілі роки встиг потужно заявити про себе як талановитий перекладач, але, на жаль, через раптову хворобу передчасно пішов із життя.

Цікаво, що Олена Пчілка ще до народження Михайла та Лесі випросила собі в Бога честь стати матір’ю талановитих українців: у юності Ольга Петрівна заприсяглася, що все, до чого придатною буде сама, що злеліє під материнським серцем, випестує світлим духом своїм, – служитиме Україні, народові українському передусім. У такий спосіб письменниця свідомо «запрограмувала» народити й виплекати потужні таланти для служіння українському народу.

Леся виховувалася в інтелігентній заможній сім’ї, де в повазі були й художня книга, і наука. Косачі приятелювали з багатьма відомими в Україні людьми: Миколою Лисенком, Іваном Франком, Михайлом Старицьким¹. Читати Леся навчилася в чотири роки, грати на фортепіано – п’ятирічною. Оскільки Олена Пчілка

¹ **Михайло Старицький** (1840–1904) – український поет і драматург, який для розвою українського національного театру віддав увесь маєток.

не тільки друкувала свої твори, а й збирала усну народну творчість, зокрема пісні, а також колекціонувала вишивки, її маленька дочка з ранніх літ знала надзвичайно багато старовинних народних пісень, а у вісім років сама вимережила батькові сорочку. Також Олена Пчілка

приділяла багато уваги вивченню її дітьми іноземних мов, вимагала від них добрих знань з античної літератури, світової та української історії. Лесею особливо захоплювали історичні поеми Греції та Риму. Вона навіть вигадувала дитячі ігри за мотивами античних міфів.

дуже шанувала Кобзаря, вважала його роль в долі українського народу особливою. У вірші «На роковини» вона так писала про Кобзареву відданість Україні:

Він перший за свою любов	Усе знесла й перемогла
тяжкі дістав кайдани,	його любові сила.
але до скону їй служив	Того великого вогню
без зради, без омани.	і смерть не погасила.

Леся Українка прославилася й високохудожніми віршованими драмами. Значну частину цих творів було написано на основі античної історії, інші стосувалися світогляду, вірувань та історії власного народу. У 1910 році письменниця опублікувала патріотичний твір «Бояриня», у якому в образі Оксани Перебійної вивела сильну духом і помислами українську жінку, яка на чужині боронила рідний край у найтяжчі роки його занепаду, що настали після Переяславської ради.

У десятому класі ви читатимете й аналізуватимете найкращу з художнього погляду віршовану драму Лесі Українки «Лісова пісня», написану на основі народних повір'їв і неперехідних морально-естетичних цінностей українців. Ще задовго до екологічних катастроф поетеса пророчо застерігала своїх земляків і все людство від бездумного нищення природи, невміння людей жити в гармонії з доквіллям, сповідувати високі ідеали добра, любові, справедливості.

Леся Українка приятелювала з визначними вченими – істориком Дмитром Яворницьким, відомим мовознавцем Агатангелом Кримським, які допомагали їй високопрофесійними консультаціями. Коли поетеса надіслала науковцеві-поліглотіві¹ свою поему «Одно слово», зі змісту якої випливало, що в якутській мові нема слова «воля», Агатангел Юхимович авторитетно

¹ Поліглот – знавець багатьох мов.

відповів, що воно в якутській мові є й активно вживається. Кмітлива

авторка підзаголовок «Оповідання старого якута» замінила на «Оповідання тубільця з півночі», не вказавши мови, у якій не існує слова «воля».

Усе життя Леся Українка була великою патріоткою рідного краю. Заради збереження духовних скарбів поетеса нехтувала навіть власним здоров'ям. Хоча берлінський професор наполягав на щорічному курортному лікуванні Лесі в Єгипті, одного року вона віддала всі зібрані на це родинною коштом організації експедиції для запису народних дум. Коли в 1909 році в Києві

«Леся Українка стоїть ніби в центрі нашої новішої поезії, з одного боку торкаючись попереднього гурту письменників, у яких голосніше бринить громадянська струна; з другого – сама дає почин тій поезії, що останніми часами все дужче починає в нас озиватись... Леся Українка лишається проте найсучаснішим з наших письменників, справжнім “поетом під час облоги” – співцем того лютого часу, що так яскраво з її творів позирає. Вміла вона дошкулити ворога своїм дужим словом, вдихнути бадьорість і волю до активності й діла у своїх; та вміла ж і просто зачепити натхненною піснею струни в душі людській».

(Сергій Єфремов)

було поставлено на сцені драму Лесі Українки «Блакитна троянда», гонорар за цю постановку авторка віддала на спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку.

Померла Леся Українка 19 липня 1913 року в Грузії у місті Сурамі. Прах великої поетеси перевезли в Україну і поховали на Байковому кладовищі в Києві.

Діалог із текстом

- 1 Коли і в якій сім'ї народилася Лариса Косач? Якими були умови для духовного розвитку дітей у цій родині? У якому віці Леся навчилася читати, грати на фортепіано, вишивати?
- 2 Що ви можете розповісти про перші спроби творчості Лесі та її брата Михайла?
- 3 Де виходили друком збірки віршів Лесі Українки? Як зустріла критика появу нового автора?
- 4 Які віршовані драми вважають вершинами творчості Лесі Українки?
- 5 У яких вчинках поетеси особливо виразно виявився патріотизм Лесі Українки і її щира турбота про збереження народних скарбів?
- 6 Прокоментуйте оцінку Лесі Українки Сергієм Єфремовим.
- 7 Скільки років прожила Леся Українка? Як ви вважаєте, чому за таке коротке життя їй вдалося зробити дуже багато?
- 8 З якою метою Олена Пчілка дібрала для своєї дочки такий відповідальний псевдонім?
- 9 Порівняйте ставлення до своїх талановитих дітей батьків Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки. Чи так, на вашу думку, повинні опікуватися майбутніми талантами сучасні сім'ї? Чому?

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомоніло –
Зелений шум, веселя луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

Діалог із текстом

- 1 Чи любите ви весну? Чому?
- 2 Як описано прихід весни й пробудження природи в цьому вірші? Відповідаючи, використовуйте цитати з твору Лесі Українки.
- 3 Контрастно чи співзвучно до настрою ліричної героїні виступає природа в поезії «Давня весна»? З якої причини? Як саме сказано, що природа не забула хворої дівчинки? Зачитайте відповідну цитату вголос.

- 4 Якими рядками сказано про вдячність ліричної героїні весні?
- 5 Чи можна цей вірш вважати автобіографічним? Чому ви так думаете? Знайдіть відповідність між певними поетичними рядками й фактами з життя Лесі Українки.
- 6 На яких художніх деталях акцентує увагу читачів авторка в першій строфі?
- 7 Випишіть із вірша всі метафори і поясніть, як вони впливають на змалювання пейзажних картин авторкою.

Мистецькі діалоги

- 1 Розгляньте картину «Сад, що квітне». Чим саме цвітіння яблуні прекрасне? Чи може картина російського художника Олександра Мохова (нар. 1966 р.) бути ілюстрацією до поезії Лесі Українки? Свою відповідь аргументуйте. Чим саме вас зворушила природа, відтворена фарбами й пензлем на ілюстрації?
- 2 Розгляньте репродукцію картини сучасного українського художника Олександра Ворони (нар. 1947 р.) «В саду, який цвіте». Які деталі цієї картини можуть проілюструвати вірш Лесі Українки «Давня весна»? Чому лірична героїня Лесі Українки не могла насолоджуватися красою яблуневого цвіту в саду?

▲ Олександр Мохов. Сад, що квітне (2012)

▲ Олександр Ворона. В саду, який цвіте (2005)

* * *

Хотіла б я піснею стати
 У сюю хвилину ясну,
 Щоб вільно по світі літати,
 Щоб вітер розносив луну.
 Щоб геть аж під ясні зорі
 Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі,
 Буяти над морем хибким.
 Лунали б тоді мої мрії
 І щастя моє таємне,
 Ясніші, ніж зорі ясні,
 Гучніші, ніж море гучне.

Діалог із текстом

- 1 Які бажання висловлює лірична героїня цього вірша? Який у неї настрій? Чи про щось подібне доводилося мріяти й вам?
- 2 Доведіть, що в цій поезії виразно виявляються романтичні мотиви.
- 3 Які художні засоби і з якою метою використано в цій поезії Лесі Українки?
- 4 Вивчіть вірш «Хотіла б я піснею стати» напам'ять.

- Розгляньте репродукцію картини Олександра Углова (нар. 1970 р.) «Юний скрипаль». На основі зображеного доведіть, що скрипаль талановитий і всією душею віддається музиці. Чи може мрія Лесиної ліричної героїні також бути мрією юнака на картині? Свою відповідь аргументуйте. Чим споріднені музика і поезія?

Олександр Углов. Юний скрипаль (2011) ►

ДАВНЯ КАЗКА

Поема

(Скорочено)

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

I

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талант до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, –
От собі – людина Божа!

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім:
До його малої хати
Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду...

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.
Тільки чує – гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! – кричить він, – обережно!
Віку збавите людині!»...

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий Боже!
«Бачте, – крикнув, – що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, – поет відмовив, –
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!..»

В мене рими – соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»
 «Та який ти з біса мудрий! –
 Мовить лицар. – Ще ні разу
 Я таких, як ти, не бачив.
 Я тепер не маю часу,
А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»
 «От спасибі за послугу! –
 Мовить наш поет. – Несіте.
 Та візьміть листки з піснями,
 Он в траві лежать, візьміте».
«Він, напевне, божевільний! –
Крикнув лицар. – Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість –
Стороною обминаймо.
 А ти тут зажди, небоже,
 Хай-но їхатиму з гаю,
 Я ще дам тобі гостинця,
 А тепер часу не маю»...
Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!..
 Геть одбившись від гурту,
 Їде лицар в самотині.
 Зирк! – поет лежить, як перше,
 На самісінькій стежині.
«Ах, гостинця ти чекаєш! –
Мовив лицар і лапнувся
По кишнях. – Ой небоже,
Вдома гроші я забувся!»
 Усміхнувсь поет на тее:
 «Не турбуйсь за мене, пане,
 Маю я багатства стільки,
 Що його й на тебе стане!..

Бачиш ти – оця діброва,
Поле, небо, сине море –
То моє багатство-панство
І розкішне, і просторе.
 При всьому сьому багатстві
 Я щасливий завжди й вільний».
 Тут покликнув лицар: «Боже!
 Чоловік сей божевільний!»
«Може бути, – поет відмовив, –
Певне, всі ми в Божій волі.
Та я справді маю щастя,
І з мене його доволі.
 Так, я вільний, маю бистрі
 Вільні думи-чарівниці,
 Що для них нема на світі
 Ні застави, ні границі.
Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.
 Скрізь гуляю, скрізь буяю,
 Мов той вітер дзвінкий в полі;
 Сам я вільний і ніколи
 Не зламав чужої волі!»
Засміявсь на тее лицар:
«Давню байку правиш, друже?
Я ж тобі скажу на тее:
Ти щасливий, та не дуже...
 Я б віддав твое багатство
 І непевнії країни
 За єдиний поцілунок
 Від коханої дівчини...»
Щось поет хотів відмовить
На недбалу горду мову,
Та вже сонечко червоне
Заховалось за діброву.
 Надійшла сільська молодь,
 Що з роботи поверталась,
 І побачила поета,
 З ним приязно привіталась.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своїй графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,
Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана...

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!..

Почалися нескінченні
Мита¹, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки².

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, –
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, –
У ярмі стогнали люде,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилию сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місту ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не допомагає, –
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає...

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, не дарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров полетиться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? – кричить Бертольдо.
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

«Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

«Маєм свого отамана! –
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю...

1 Мито – податок.

2 Застави та рогатки – пропускні пункти,
на яких збирали мито.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаяю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее¹,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів, –
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесної зложити!»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почувли
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, –
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдові погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, –
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇
¹Знаднеє –
звабливе.

◇◇◇◇◇◇◇◇◇◇

▲ Софія Караффа-Корбут. Давня казка (1963)

1 **Потуга** (застаріле) – сила, міць.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллється в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,
І тоді потрійна стане
І страшна його потуга¹.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та залилися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольдо вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольдо
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маетки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцніі будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве –
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

Диалог із текстом

- 1 Чому поема Лесі Українки має назву «Давня казка»? Чи вдало є назва? А як назвали би цю поему ви?
- 2 Розіграйте сцену першої зустрічі поета й рицаря в особах. Яким тоном має говорити Бертольдо, а яким поет? Чому?
- 3 З якої причини Бертольдо вирішив просити саме в поета допомогти привернути серце коханої? Що з цього вийшло?
- 4 Словесно змалюйте похід Бертольдо з військом на війну. Які пісні народного співця допомагали воїнам витримувати тягар похідного життя, а які їх присоромили й змусили стати відважнішими?
- 5 Скільки разів і як саме поет допомагав Бертольдо? Про що свідчить «забудькуватість» Бертольдо щоразу, коли рицар повинен був подякувати поетові? Коли саме Бертольдо згадав про заслуги народного співця й з якої причини вирішив щедро віддячити йому за все одразу?
- 6 Чи щирою була ця спроба віддяки? Чому поет відмовився від усього, що йому пропонував пан?
- 7 Прочитайте вголос рядки поеми, у яких ідеться про високу гідність митця, що відмовляється від панських подачок. Чи схвалюєте ви цей учинок співця й чому саме? Відповідаючи, використайте ілюстрацію Софії Караффи-Корбут. Які риси митця підкреслила художниця?
- 8 Поясніть смисл вислову «бути придворним співцем» у прямому й переносному значенні. З якої причини становище придворного поета принизливе й ганебне?
- 9 Якими словами у творі пояснено причини перетворення «доброго пана» на безсоромного визискувача власних селян? Як ви вважаєте, чи слід було очікувати від Бертольдо саме таких змін у ставленні до підлеглих? Чому?

- 10** Уважно проаналізуйте пісню, яка підняла народ на боротьбу. Чому поет у найтяжчий час був разом із народом і не піддався на жодні спроби підкупу Бертольдо?
- 11** Чому у творі наголошено, що «давня казка» триває й досі? Що саме мала на увазі Леся Українка?
- 12** Яким постає народний співець на початку твору? Чи симпатизує своєму героєві Леся Українка? Яка авторська позиція в цьому ставленні прослідковується? Яким зобразив поета В. Панфілов (див. с. 77)? Який епізод поеми проілюстрував?
- 13** Уважно й виразно прочитайте уривок поеми від слів «Ви скажіть, що я не хочу...» до «...зброї чесної зложити». Які висновки пое-та вам найбільше сподобалися?
- 14** Чим повчальна поема «Давня казка» для поетів усіх епох? Напишіть про це невеликий твір-роздум.
- 15** Яке римування використано в «Давній казці»: перехресне, кільцеве, суміжне (паралельне)?
- 16** Чи є в поемі Лесі Українки передмова й післямова (пролог і епілог)? Якими саме строфами у творі вони виражені? Пригадайте, якими словами розпочинаються фольклорні казки. Чи можна вважати, що передмовою в поемі «Давня казка» стає зачин, характерний і для народних казок? Чому ви так вважаєте?
- 17** Знайдіть і зачитайте уривки, які можна вважати зав'язкою та кульмінацією поеми. Чому розв'язка твору трагічна і для поета, і для рицаря?

Ліро-епічна поема – віршований твір великого обсягу, який має переважно одну сюжетну лінію, невелику кількість героїв і розкриває якусь одну проблему. Поема може мати передмову (вступ (пролог) або своєрідний зачин), а також післямову (епілог). У поемі Лесі Українки зачин наближає літературний твір до фольклорного жанру казки, для якої характерні подібні захоплення слухачів (читачів) до цікавої розповіді. Епілогом у поемі виявляється заключна частина твору, в якій наголошується на тому, що протистояння між оборонцями народу (поетами) та його визискувачами (можновладцями) – вічне. Для кращого сприйняття твору, особливо якщо події в літературному тексті відбуваються в різних місцях, автор може поділити поему на окремі розділи, як це й зробила Леся Українка.

Діалоги текстів

- 1** Зіставте й порівняйте ставлення безіменного співця «Давньої казки» до свого таланту та роздуми над власною творчістю ліричного героя вірша Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...», а також світогляд ліричного героя поезії Т. Шевченка «Минають дні, минають ночі». У чому полягає подібність їхнього морально-етичного життєвого вибору?
- 2** Знайдіть у мережі Інтернет фото мандоліни та лютні й інформацію про ці музичні інструменти. Чим вони відрізнялися? У яких країнах були популярними?
- 3** Знайдіть у бібліотеці або мережі Інтернет вірш Лесі Українки «Слово, чому ти не твердая криця». З якими рядками поеми «Давня казка» співзвучна головна думка цієї поезії? Чому ви так вважаєте?
- 4** Пригадайте зі шкільного курсу зарубіжної літератури, чи поети інших націй також порушували у своїх творах проблему служіння митця народів. Якщо так, наведіть приклади. Якщо ні, висловіть своє припущення, чому.

Володимир СОСЮРА (1898–1965)

В історії української літератури Володимир Сосюра належить одне з чільних місць. Його твори не відходять у минуле, а лише набувають нового звучання. За словами критика Володимира Моренця, під ракетними небесами поезія Володимира Сосюри «явила нам давно забутий тип світовідчуження». Секрет поетичного таланту цього митця давно розгадано. Ще 1952 року Павло Тичина, даруючи своєму другові «Вибрані твори» в трьох томах, на чільній книзі написав: «Дорогому Володимирі Миколайовичу Сосюрі – одному з найбільших поетів... усього світу». Як співець високих почуттів, Володимир Сосюра справді неперевершений. Його любовну лірику молоде покоління завжди сприймало щиро, безпосередньо й чуйно. Проте творчість митця не обмежується ліричними поезіями. Перу Володимира Сосюри належать поеми «Махно», «Каїн», «Христос», «Мазепа», «Розстріляне безсмертя», прозовий автобіографічний роман «Третя Рота», низка чудових байок, які нині дуже злободенні.

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве в степовому шахтарському краю. Батьки майбутнього поета були надзвичайно вродливими. Про батька Миколу поет, уже дорослою людиною, писав: «Вуса в нього були довгі, козацькі, запорозькі вуса! Задумливі, ніжно-суворі, світло-карі очі, ориний ніс, високий лоб, тонкі брови». Мати Антоніна Данилівна, згадував В. Сосюра, «була красуня. У неї було чорне, аж до синяви волосся, і вся вона була як зоряна і пристрасна пісня. Вона дуже любила зорі і часто молилась і плакала над ними... Татко нагадував мені похмурого козацького орла, а мама – якусь смугляву птицю, що їй не сидиться на місці і все вона хоче кудись полетіти». Батько і дід у юності писали вірші, складали байки й навіть друкувалися в місцевій пресі, тому Володимир Миколайович твердив, що літературний талант він успадкував по батьківській лінії. Поєднала батьків майбутнього поета велика любов, але злиденне життя багатодітної сім'ї призвело до великих життєвих

випробувань. Невдовзі після народження Володимира сім'я оселилися в селищі Третя Рота (нині – це околиця міста Лисичанська, що на Луганщині), де й минуло раннє дитинство поета. У пошуках кращої долі батьки постійно переїжджали з одного місця на інше, поки врешті-решт не опинилися в хатинці над берегом Дінця. Про це Володимир Сосюра в автобіографічному романі «Третя Рота» згадував так: «В маленькій хворостянці нас жило 10 душ... Татко працював на рудниках більше креслярем, іноді шахтарем, а по селах учителював, був і сільським писарем. Працював і землеміром, а в основному – сільським адвокатом». У тому ж таки романі Сосюра виводив походження власного прізвища від француза де Сосюра. У родині розповідали легенду про те, як під час перебування козаків на службі у французького короля юнак з французького дворянського роду так захопився романтикою Запорозької Січі, що разом із січовиками вирушив за дніпровські пороги. Тут довго козакував, а згодом одружився з українкою і започаткував рід Сосюр у степах Донеччини.

Батько навчив сина грамоти, але заплатити за продовження його навчання бо-дай в училищі не міг, тому хлопчина змушений був заробляти на це сам, працюючи на току. У 1914 році Володимир вступив до сільськогосподарського училища, успішно закінчив перший клас, але після раптової смерті батька вирішив припинити навчання й заради заробітку влаштуватися учнем кресляра на содовому заводі. На жаль, заробітки були мізерні, тож підліток поновився в училищі.

У часи проголошення Української Народної Республіки Володимир Сосюра брав активну участь в обороні молодої держави. Маловідомим залишається факт перебування поета в Гуляйполі у війську Нестора Махна, який подарував юному поетові годинник із дарчим написом. У Кам'янці-Подільському Володимир Миколайович став курсантом української офіцерської школи, згодом служив у Третньому Гайдамацькому полку армії Симона Петлюри. Тоді ж молодий поет друкував свої патріотичні вірші в газеті «Селянська громада», яку видавало міністерство преси УНР. Національна свідомість автора зростала. За кошти командира Гайдамацького полку О. Волоха в Проскуріві (нині – це місто Хмельницький) вийшла перша збірка Володимира Сосюри «Пісня крові», яка дуже припала до душі військовим побратимам поета.

«...весь цвіт письменників і поетів УРСР у роки громадянської війни бився під українськими прапорами зі зброєю в руках проти більшовиків. Петлюрівськими офіцерами були Петро Панч та Андрій Головка, юнкерами – Володимир Сосюра і Борис Антоненко-Давидович, добровольцями-кавалеристами – Олександр Копиленко та навіть 16-річний Юрій Яновський, державними чиновниками УНР – Павло Губенко (Остап Вишня), Павло Тичина... Частина з них на початку 1920 року... перейшли до більшовиків. Тільки деякого, наприклад, Остапа Вишню і, за деякими даними, Юрія Яновського, червоні взяли в полон. Але петлюрівська закваска в них залишилася назавжди».

(Ярослав Тинченко, сучасний історик і журналіст)

Та УНР впала. Натомість політичні ідеї змінювалися настільки часто, що тогочасній молоді було важко зробити правильний вибір, а громадянська війна в Україні збирала свої страшні жнива. Юного Володимира Сосюру двічі засуджували до страти: першого разу – денікінці, другого – більшовицький трибунал. Та янгол-охоронець завжди рятував свого підопічного: першого разу рана виявилася не смертельною, і Сосюра вижив, а другого разу приречений до страти попросив виконати його останнє бажання – послухати вірші, які він написав. Червоноармійці заслухалися поезіями про любов і не розстріляли талановитого юнака.

У часи приходу радянської влади Володимир Сосюра вже вважався революційним поетом, але молодь зачитувалася насамперед його ліричними творами. Вірші про любов переписували й вивчали напам'ять, юнаки-студенти поетовими рядками освідчувалися в коханні. А для митця справжньою музою стала Віра Берзіна, з якою він познайомився під час навчання в Харківському інституті народної освіти.

Віра виявилася колишнім політруком¹ червоноармійського ескадрону, комуністичні ідеї для неї значили надто багато, тому кохана не поділяла поетове замилювання Україною.

¹ Політру́к – військове звання, утворене від російського словосполучення «политический руководитель».

Щиро кохаючи Віру, В. Сосюра присвятив їй такі чудові вірші, як «Так ніхто не кохав...» та «Білі акації будуть цвісти...», однак молода пара розірвала стосунки. Деякий час поет ще жив і творив у тодішній столиці України місті Харкові, але все частіше навідувався на Луганщину. У березні 1931 року під час шевченківських свят на Донбасі Володимир Сосюра познайомився зі своєю майбутньою дружиною Марією Даниловою. Вона була на дванадцять років молодшою від нього, у дитинстві закінчила балетну школу в Києві, гарно співала й декламувала, мала великі темно-сині – як їх називав поет, василькові, тобто волошкові – очі.

У роки Другої світової війни Володимир Сосюра, як і багато інших митців, перебував із сім'єю в евакуації в Башкирії, де видав кілька збірок поезій, зокрема свою найполюб'янішу книгу – «В годину гніву», але, подібно до Олександра Довженка, рвався на фронт. Поета запросили працювати в українському радіокомітеті в Москві. У 1944 році В. Сосюра написав патріотичний вірш – «Любіть Україну». Для підняття духу бійців така поезія виявилася надзвичайно потрібною, адже 6 листопада 1943 радянські війська ввійшли в столицю України – Київ, з боями і величезними втра-

▲ Володимир Сосюра з дружиною Марією Гаврилівною (1948)

тами переправившись через Дніпро, а надалі відвойовували у ворогів українську територію аж до 28 жовтня 1944 року. Вірш «Любіть Україну» виходив українською мовою на шпальтах центральних російськомовних газет, його друкували на листівках, які з літаків скидали над окупованою українською територією. Та після війни саме за цю поезію почалися гоніння на митця. Спочатку безслідно пропала його дружина Марія, мати двох маленьких дітей: у 1949 році її мало не потай заарештували й відправили на заслання до Казахстану, а Володимиру Сосюрі, який оббивав пороги численних кабінетів, вимагаючи інформації, де кохана, ніхто навіть із найвищих чиновників нічого не міг сказати. У 1951 році в газеті «Правда» за вірш «Любіть Україну» його автора несподівано назвали буржуазним націоналістом.

Та янгол-охоронець і цього разу не дрімав: поет дивом уцілів, а коли після п'ятирічного ув'язнення в Київ повернулася Марія, поет поніс її від вокзалу до свого будинку на руках.

Святість взаємного кохання Володимир і Марія зберегли на все життя.

Останній період життя Володимира Сосюри припав на кращі часи, тому поет намагався надолужити згаяне, багато працював, часто друкувався. Упродовж життя митець видав понад вісімдесят збірок поезій. Був удостоєний Державної премії СРСР та Шевченківської премії.

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 року. 11 січня увесь Київ прощався з поетом. Патріотичну промову на Байковому кладовищі над домовиною друга виголосив поет-пісняр Андрий Малишко.

«У мене так багато для тебе слів-алмазів, слів-квітів. Мені хочеться засипати ними тебе, зацілувати ними тебе, і щоб ти вічно жила у моїх піснях, щоб люди брали приклад з нашої любові, а не з наших помилок. До зустрічі завтра, любов моя!»

*(Із останнього листа до дружини,
4 березня 1964 року)*

«Нижний, щирий, з любов'ю в серці і мукою в душі, тонкий лірик, що співав про одвічне кохання, про незгасну любов до свого народу, про вічну хвалу життю. Співав інколи за неможливих для лірики, для творчості взагалі, обставин, бо, коли ревуть гармати, замовкають музи. А він усе ж співав. Він любив епітет “солов'їний” – солов'їні далі, солов'їна пісня, його самого часто звали солов'єм України, але який же предивний цей наш соловей».

(Борис Антоненко-Давидович)

Діалог із текстом

- 1 Де народився Володимир Сосюра і в яких умовах зростав?
- 2 Що ви довідалися про найближчих родичів Володимира Сосюри: батька, матір, діда?
- 3 Що вам відомо про навчання Володі в сільськогосподарському училищі?
- 4 Як ви розумієте висновок В. Моренця про актуальність поезії В. Сосюри в наш час?
- 5 Яку легенду про славного предка розповідали в батьківській сім'ї Сосюри нащадкам?

- 6 У якій армії воював Володимир Сосюра? Коли і за яких умов побачила світ перша збірка поета? Прокоментуйте її назву.
- 7 Як ви розумієте слова Ярослава Тинченка, що в роки громадянської війни майже всі тогочасні молоді письменники воювали під національним прапором України? Про що це свідчило?
- 8 Які події громадянської війни відбилися на життєвій долі поета? Розкажіть про два розстріли Володимира Сосюри. Які враження у вас викликали ці події?
- 9 Як оцінював творчість Володимира Сосюри поет Павло Тичина? Свою відповідь підтвердіть цитатою.
- 10 Чому у Володимира Сосюри не склалося життя з Вірою Берзіною, а любов до Марії Данилової поет проніс через усе життя? Який життєвий епізод стосунків Володимира і Марії вам запам'ятався?

Діалоги текстів

- 1 Порівняйте слова Бориса Антоненка-Давидовича з поданими нижче висловлюваннями українських класиків про особливості таланту Володимира Сосюри:
- «Він усе життя виліплював образ ліричного героя, закоханого в землю, в кольори осені і неба, з чутливою душею» (*Андрій Малишко*).
- «Сила його слова, справжній гуманізм його лірики – в природності, в чистосердечному довірі до людини, в безмежній відданості їй. Мабуть, тільки значна, непересічна особистість може дозволити собі розкіш розмовляти з людьми своїм природним голосом – голосом правди, пристрасті, чистої, непідробної любові» (*Олесь Гончар*).
- 2 На чому саме наголошували всі митці, ведучи мову про лірику Володимира Сосюри?

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Без неї – ніщо ми, як порох і дим,
Розвіяний в полі вітрами...

Любіть Україну всім серцем своїм
І всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна,
Як очі її ніжно-карі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
І в кожному серця ударі...

У квітці й пташині, в кривеньких тинах,
У пісні у кожній, у думі,
В дитячій усмішці, в дівочих очах
І в стягів багрянtimer шумі...

Як та купина¹, що горить – не згора,
Живе у стежках, у дібровах,
У зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
У хмарах отих пурпурових,
В огні канонад², що розвіяли в прах
Чужинців в зелених мундирах³,
В багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
До весен і світлих, і щирих.

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Вкраїну!..

¹ **Неопалима купина** – у Біблії згадується як терновий кущ, який палав, але не згорав. У сучасній мові метафора *неопалима купина* трактується як символ незнищенності.

² **Канонада** – гуркіт від вибухів, сильна стрілянина з гармат.

³ **«Чужинці в зелених мундирах»** – солдати гітлерівської армії.

Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожну хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну...

Любіть у труді, у коханні, в бою,
В цей час, як гудуть батареї...
Всім серцем любіть Україну свою –
і вічні ми будемо з нею!

Діалог із текстом

- 1 Чому В. Сосюра називає Україну вишневою, а її мову – солов'їною? Як ви розумієте переносне значення цих слів у тексті вірша?
- 2 Які картини природи постають із вірша «Любіть Україну»?
- 3 На підставі яких рядків можна зробити висновок, що вірш «Любіть Україну» написаний під час війни з фашистами? Доведіть, що в цих рядках є підтекст, у якому висловлено споконвічне прагнення українського народу до волі, незалежності.
- 4 До кого насамперед звертається В. Сосюра, спонукаючи до патріотичних почуттів, наполегливо закликаючи любити Україну?
- 5 З якою метою поет виводить образи молодого покоління – юнака і дівчини? Чому саме на них покладає надії в справі збереження Української держави?
- 6 Поясніть, як ви розумієте рядки: «Не можна любити народів других, / Коли ти не любиш Вкраїну».
- 7 Чому автор обрав для повтору на початку багатьох рядків саме речення «Любіть Україну»? Зверніть увагу, що ці слова є анафорою (єдинопочатком) й емоційно поглиблюють зміст сказаного.
- 8 Випишіть із «Літературознавчого словничка» визначення терміна «анафора».
- 9 З якої причини поет показує індустріальну Україну, її могутню промисловість? Підтвердіть рядками вірша свою думку.
- 10 Сформулюйте ідею вірша Володимира Сосюри. Які рядки поезії найкраще її висловлюють?
- 11 Вивчіть вірш «Любіть Україну» напам'ять.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини черкаських художниць Інни Федосенко і Яни Давиденко із серії «Пам'яті Героїв Майдану». На основі змісту цього художнього полотна спростуйте або доведіть твердження, що під час Революції гідності патріотами України виявляли себе насамперед ті, хто не на словах, а на ділі любив Україну.

*Інна Федосенко, Яна Давиденко.
Із серії «Пам'яті Героїв
Майдану» (2014) ►*

- 1** Порівняйте відповідні рядки вірша В. Сосюри «Любіть Україну» з уривком із вірша Тараса Шевченка «Чи ми ще зійдемося знову»:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во врем'я люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть, –

а також із рядком Павла Тичини: «Поете! Любити свій край не є злочин».

У чому полягає високий зміст усіх цих афористичних висловів?

- 2** Які ще вірші про Україну ви знаєте? Хто їх написав? Якими засобами виразності ці автори передали красу України? Порівняйте ці художні образи з тими, що їх використав Володимир Сосюра.

ВАСИЛЬКИ¹

Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють, ген на видноколі,
і синіє щастя у душі мойй.

Одсіють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем – я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і той другий, дальній, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

¹ Василькі (русизм) – волошки.

Діалог із текстом

- 1** Яка квітка надихнула В. Сосюру на створення цього вірша? Про які очі кажуть, що вони волошкові?
- 2** Які емоції ви переживаєте, читаючи поезію «Васильки»?
- 3** Що саме вам подобається у світосприйманні ліричного героя, польоті творчої уяви, фантазії?
- 4** Чому вірш В. Сосюри «Любіть Україну» належить до патріотичної, а «Васильки» – до інтимної (власне, любовної) лірики? На основі яких ознак цих поезій ви зробили свої висновки?
- 5** Прочитайте вголос рядки, у яких автор стверджує думку про непроминуність кохання на планеті й закономірне відчуття краси новими поколіннями роду людського.
- 6** Випишіть із поезії «Васильки» найвдаліші художні засоби, за допомогою яких В. Сосюра відтворює красу літнього дня, радісний і піднесений настрій закоханого юнака, щастя молодості. Яку роль відіграє кожен із цих засобів у тексті?
- 7** У яких кольорах ви сприймаєте цю поезію? Чому?

Діалоги текстів

- В оповіданні «Пилипко» сучасника Володимира Сосюри – Андрія Головка (1897–1972) є таке порівняння очей літературного героя з польовими квітами: «У нього очі, наче волошки в житі». Як ви вважаєте, порівняння, зроблене А. Головком, і зіставлення очей коханої дівчини з синіми польовими волошками-васильками ліричним героєм поезії «Васильки» В. Сосюри є влучними й доречними художніми засобами чи цілком випадковими й надуманими? Свою думку обґрунтуйте.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини українського художника Івана Марчука «Спогади дитинства» й опишіть її.

Чи відповідає назва змістові намальованого художником?

Яке місце на картині відведено розквітлим волошкам? Як ви думаєте, чому? Що ще, крім волошок, на цій картині розкриває її назву?

Іван Марчук.
Спогади дитинства (1979) ►

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.
В далечинь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.

В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.
Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка гола мерзне під вікном.

Діалог із текстом

- 1 Який настрій ліричного героя і чим саме він зумовлений у цій поезії?
- 2 Доведіть, що замилювання осінню у вірші подано дуже тонко.
- 3 Поясніть, як ви розумієте рядки: «В'яне все довкола, де пройдуть копита, / золоті копита чорного коня».
- 4 Який зміст вкладає поет у два перші й два останні рядки своєї поезії?

- 5 Доведіть, що у вірші відтворено динамічну, а не статичну (нерухому) картину. Якими засобами це досягається?
- 6 Чи можна образи осені та її чорного коня вважати алегоричними? Чому?
- 7 Наведіть свої аргументи на користь того, що осінь-вершниця – персоніфікований образ.
- 8 Доведіть, що цей вірш читачі сприймають у синьо-золотій гамі. Завдяки яким художнім засобам цього досягає поет? Яку роль відіграють чорний і золотий кольори?

Персоніфікація – це олюднення природи, своєрідний залишок у людській свідомості аніمالістичних уявлень, які були властиві нашим далеким предкам-язичникам, оскільки природу вони сприймали як велику кількість різноманітних божеств і уявляли їх у людських іпостасях. Між персоніфікацією і метафорою є певні «точки дотику», але якщо звичайна метафора олюднює лише якісь окремі дії природних явищ (вітер свище, грім свариться, плакуча верба журиться, сонце сміється, небо плаче), то персоніфікація у вигляді людських постатей, характерів і вчиків пропонує читачам сприймати пори року, природні стихії.

Діалоги текстів

- 1 Дівчиною на коні В. Сосюра змалював не тільки осінь, а й зиму:

Десь там осінь за горами
і, немов громи,
б'є об землю копитами
білий кінь зими.

Чому в цих персоніфікованих пір року коні різної масті?

- 2 Чи вдалою є колористика віршів В. Сосюри «Осінь» і «Зима»? Чому ви так вважаєте? Підтвердіть свої висновки яскравими художніми засобами цих поезій.
- 3 Наведіть приклади змалювання природи зарубіжними поетами. Як ви вважаєте, що частіше використовують автори: метафори чи персоніфікацію? Чому?
- 4 З «Літературознавчого словничка» випишіть значення термінів «громадянська лірика», «інтимна лірика», «пейзажна лірика», «медитативна лірика», «філософська лірика» й доберіть зразки відповідних поезій (на ваш вибір) із творчого ужинку Тараса Шевченка, Лесі Українки, Володимира Сосюри.

Володимир ПІДПАЛИЙ (1936–1973)

Талановитий український поет Володимир Олексійович Підпалий народився 9 травня 1936 року в селі Лазірках на Полтавщині.

З раннього дитинства запам'ятав лише невеселе.

Радянська влада обклала податками кожне фруктове дерево в селах, а мальовничі українські хутори взялася шаленими темпами ліквідувати: мовляв, там живуть куркулі й вороги світлого майбутнього. Під примусове переселення потрапила й багатодітна сім'я Підпалих. Маленькому Володі тоді було лише три роки, але до подробиць запам'ятав і як батьків найкращий товариш Андрій Копотун бульдозером горнув яблуні з вивернутим корінням, і як старий кіт чомусь не зміг змиритися з тим проклятушим переселенням, усе бігав на старе дворище. Зведене наспіх для сім'ї Підпалих помешкання в селі виявилось таким холодним, що взимку мати вкладала своїх трьох дітей спати під пічку – лише там малі могли зігрітися.

Мама від раннього ранку до темної ночі працювала в колгоспі, батько – на залізниці, тому старші сестри-школярки у вільний від уроків час були полишені самі на себе. Володю ж віддали в ясла. У дитинстві хлопчина любив коней і собак, а волів чомусь завжди жалів за терплячість: «Терплять, хоч могли б і не терпіти, – силу ж яку мають, але чого варте їхню терпіння! Навіть у людей, коли вони важко живуть, не такі сумні очі». Мріяв вирости, стати запорозьким козаком і гарцювати на коні. Колись чотирирічного хлопчину батько посадив на коня-скакуна. Той вороний і досі гарцює в поезіях Володимира Підпалоого! А тато все життя стояв перед очима сина як живий: «Якби володів пензлем, можна було б відтворити його образ у величезному циклі: батько копає колодязь; батько качає мед; батько садить дерева; батько іде до армії... В селі до сьогодні розповідають про те, як він співав, а я пам'ятаю дві його пісні – про Байду та “Ой, забіліли сніги...”. Найкраще “Байду” співали тато і дядько Андрій Колотун. У батька був прекрасний тенор, а кращого баса, ніж у його товариша, я і досі не чув».

Тато загинув на війні під час битви за Дніпро в 1943 році. Як і більшість поетових ровесників, виховувала Володю та його сестер Ніну і Надію мама. Тож у

«Автобіографії» Підпалий констатував: «Дитинство в дитинстві вкрала війна». Пovoєнні голодні роки, страшне визискування вдів-колгоспниць, якими та ще їхніми корівками-годувальницями й лани орали, запали в поетову душу.

Освіту Володимир спочатку здобував у Величанській семирічці: до неї з кутка, де жили Підпалі, ходити було ближче, а після її закінчення – в Лазірківській середній школі. З навчальних предметів майбутнього поета насамперед цікавили література й історія, тому читав багато, хоч, як визнавав згодом, безсистемно. Здобувши середню освіту, з першої спроби до університету не вступив. Пішов працювати в колгоспну тракторну бригаду, щоб бути поряд зі згорьованою ненькою, яка підупала здоров'ям.

Душа юнака поривалась до чогось високого, кращого, його вірші вже могли робити честь не одному визнаному в Україні поетові, але доля готувала нові випробування. Коли Підпалого мобілізували на флот, юнак затужив за степом, обважнілими від плодів садами, тихими спокійними вечорами. Здається, линув сам поперед себе додому у відпустку, леліючи радісну мрію про зустріч з ненькою, а потрапив на її похорон. Тим часом військова служба Володимира Підпалого на морі призвела до хвороби, і коли медична комісія достроково демобілізувала його, юнак уже й сам розумів, що в колгоспі з підірваним здоров'ям довго не протягне. Незважаючи на невимовні болі в кістках, він підготувався й успішно склав екзамени до Київського університету на філологічний факультет.

Перший свій вірш Володимир Підпалий побачив надрукованим в університетській газеті 1957 року, а вже наступного мав публікації в загальноукраїнських часописах – газеті «Молодь України» та журналі «Зміна». У 1963 році вийшла перша поетична збірка «Зелена гілка», через рік – «Повесіння». Після закінчення університету Підпалий працював редактором у видавництвах «Дніпро» та «Радянський письменник».

Молодий поет дуже цікавився добою козаччини, хоч ця тема в радянські часи вважалася забороненою. Не хвилювати славне минуле його не могло, адже добре знав, як у часи Хмельницького рідне село Лазірки, засноване в XVI столітті коза-

«У своїх віршах, у своїй поведінці він був дуже національним... Йому була природна й органічна єдність сільської та урбаністичної тематики... Він був одухотвореним, і його душа була відкрита для осягання любові, віри, надії і краси. Для мене він був і залишається тонким віртуозним ліриком, особливо в українському пейзажі».

(Арсентій Струк, поет і перекладач)

ками на річці Сліпорід як козацький зимівник, постачало Запорозькій Січі і продукти, і зброю, і водночас було лазаретом для поранених, і цвинтарем для покійних. Якщо Борис Олійник писав про «шаблю не загублену Сіркову», то Володимир Підпалий – про вороних коней Северина Наливайка, але обидва наголошували на незнищенності українського народу, у якого були

такі славні герої. Водночас вишуканій ліриці Володимира Підпалого притаманні камерність, аристократична вишуканість.

Навіть у буденних стосунках зі звичайними людьми: друзями, колегами, випадковими знайомими – Володимир Підпалий виявляв себе надзвичайно уважним, доброзичливим, чуйним. Ці риси характеру знаходили свій відбиток і у творах поета, які ввійшли до ліричних збірок «Тридцять літо» (1967), «В дорогу – за ластівками» (1968), «Вишневий світ» (1970), «Сині троянди» (1979), «Береги землі» (1986), «Кожна бджілка – немов лічилка» (1991), «Сковородинські думи» (2002). Дружина поета Ніла Підпала з допомогою спонсорів видала чудову книгу «Золоті джмелі» (2011), куди ввійшла і вся поетична спадщина, і переклади, зроблені Володимиром Підпалим, і «Автобіографія», і спогади друзів, чимало документів, які проливають світло на часи творчості цього непересічного лірика, відповідального редактора й людини кришталевої совісті.

У власній творчості Володимир Підпалий дивовижно поєднував лірику й епос. Його «Автобіографія», новели «Льонька», «В дорозі», оповідання «Мати», «Цяцька» свідчать про унікальний хист майстра малої прози, а поеми «Голубе кладовище», «Змагання Григорія Сковороди», «Поклик роду» й переспів «Слова о полку Ігоревім» – про філософський тип мислення автора. Маємо пам'ятати, що саме стараннями Володимира Підпалого в нашу літературу було повернуто Євгена Плужника, Михайла Драй-Хмару, Богдана-Ігоря Антонича, у виданні творів яких Володимир Олексійович брав безпосередню участь. Проявив себе митець і чудовим перекладачем, а як літературний редактор багатьом талановитим письменникам допомагав видавати книги у край несприятливі для лірики часи.

Володимир Підпалий належав до поетів «тихої лірики», яку на початку 70-х років «задушила» радянська цензура, устами критиків звинувачуючи її творців у бездіяльності. Тим часом «тиха лірика» внесла в українську поезію глибоку задушевність, тонку красу, пастельну колористику, багатий внутрішній світ психологічних ліричних героїв, що для поезії надзвичайно важливо.

Помер Володимир Підпалий 24 листопада 1973 року, похований на Байковому кладовищі в Києві. Поет Абрам Кацнельсон на цю подію відізався віршем:

Усе було: погрози і підпали...
Бувало ж, як в минуле погляд кину
й згадаю, що всміхавсь мені Підпалий
Володя – то ставало в ту хвилину
світліш... У ньому бачив Україну.

«Володя Підпалий вражав такою рідкісною на той час цілісністю своєї особистості. У ньому для мене воскресла улюблена з дитинства Україна. Реальна, жива, а не підмінена удаваною романтикою і екзотикою».

(Наум Коржавін, російський поет)

Діалог із текстом

- 1 Якими постають перед вами батько й мати Володимира Підпалоого? Створіть їхні словесні портрети.
- 2 Які спогади поета вас особливо зворушили? Чим саме?
- 3 Назвіть дві-три прижиттєві збірки поезій Володимира Підпалоого.
- 4 Що ви знаєте з історії про сталінські часи, довоєнні й повоєнні випробування українського селянства? Які страшні картини на власні очі довелося побачити Володі Підпалоому?
- 5 Де вчився, а згодом працював Володимир Підпалый?
- 6 Що ви довідалися про Підпалоого-прозаїка, перекладача та популяризатора творчості незаслужено забутих митців? Про які риси характеру Володимира Олексійовича така діяльність свідчить?

* * *

...Бачиш: між трав зелених,
як грудочки, пташенята...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.

Може, не зможу батьком –
стану їм старшим братом;
будь їм, маленьким, сірим,
просто сестрою ти...

Кажеш, що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?! А руки? Серце?!
Куди заховати їх?!

Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість гріх...

Треба в житті любити
гаряче і багато:
сонце, дощі зернисті,
дорогу в пилу,

траву!

...Бачиш: в гнізді малому,
як грудочки, пташенята,
немічні ще, невміло
ворушаться і живуть!..

Діалог із текстом

- 1 Чому персонажами твору автор обирає безпомічних пташенят?
- 2 Прочитайте вголос поетичні рядки вірша, які можна вважати ідеєю цього твору.
- 3 Ви, звісно, розумієте, що чіпати пташине гніздо або брати в руки пташенят не варто, адже дорослі птахи можуть саме через це покинути своїх малят напризволяще, й ті загинуть. У віршах завжди мають місце певні умовності, навіть іносказання. Доведіть, що це справді так, на основі аналізу поезії.
- 4 Кожна з трьох строф поезії «...Бачиш: між трав зелених...» – автономна й, окрім другої, яка ніби продовжує зміст попередньої, може існувати як окремий вірш. Проте сукупно три строфи творять художню картину світу. Змалюйте його своїми словами.
- 5 У яких рядках поезії звучить гімн життю, а в яких – слава людській доброті й бережливому ставленню до світу природи?
- 6 Яка настанова ліричного героя дуже важлива для нашого часу?
- 7 Доведіть, що художні смисли цієї поезії багатозначні.
- 8 Розкрийте зміст епітетів «яструб-розбійник», «дощі зернисті»; метафори «ляже на нашу совість / за нашу байдужість гріх», порівняння «як грудочки, пташенята».

Вірш Володимира Підпалога «Бачиш: між трав зелених...» не є строго римованим (неточне й неповне римунання спостерігаємо в четвертому з восьми рядків кожної строфи: «берегти / сестрою ти», «заховати їх / гріх», «траву / живуть»), але не може вважатися прозовим твором, бо має чітку ритміку, великий спектр багатозначних художніх засобів, ліричного героя, що не властивий епічному роду літератури. Йдеться про особливий вірш – верлібр.

Верлібр – вид лірики, у якому зберігається виразний ритм, рядки мають різну довжину й різну кількість складів і не діляться на стопи. Верлібри майже завжди наділені настроєвими переживаннями.

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну –
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною
казка, як вечір,
аж синьо в очах...

Там, за тополями,
за огорожами,
де місто тікає на ніч в степи –
все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась –
і не спить...

Діалог із текстом

- 1 Який час доби змальовано в поезії? Які художні засоби допомогли вам це встановити? Доведіть, що елемент казковості має велике значення для сприймання цієї поезії.
- 2 Володимир Підпалій віршованими рядками напрочуд вдало змальовував як міські, так і сільські пейзажі. Що ви можете сказати про пейзаж на перетині міста і села, з яким щойно ознайомилися?
- 3 Чому колористика вірша холодна, а природа – насторожена? Про що це свідчить? Яке місце відведене образу України? Чому автор наголошує, що Україна не тільки заслухалась, а й не спить?
- 4 Як ви розумієте метафору «місто тікає на ніч в степи»? Що саме поет має на увазі?
- 5 Як ви розумієте художній образ «неба льодинку холодну – / на шлях...»? На що саме натякає автор, наголошуючи, що небо може відбиватися в дзеркалі льоду? За яких умов можна побачити небо в тонесенькій кризі, яка скувала калюжу?
- 6 Доведіть, що поезія Володимира Підпалога «Зимовий етюд» – вільний вірш. Знайдіть рядки, які римуються, у першій та другій строфах. Що ви можете сказати про ці рими?
- 7 Як ви вважаєте, до якого виду лірики належить «Зимовий етюд»: пейзажної, патріотичної, громадянської, філософської, медитативної, інтелектуальної? На основі змісту вірша, художніх засобів і світосприймання ліричного героя доведіть, що цей твір має ознаки всіх відомих нині видів лірики.
- 8 Як ви особисто розумієте словосполучення «тиха лірика»? Чи можна цей термін застосувати до поезії «Зимовий етюд» Володимира Підпалога? Чому ви зробили такий висновок?
- 9 Доведіть, що образ України в цьому вірші невіддільний від навколишньої краси й ліричного героя, в образі якого вгадуємо здатного до тонких чуттєвих переживань представника українського народу.

Вільний вірш – це поезія, написана певним віршовим розміром, переважно ямбом (| — |), з виразною ритмікою упродовж усього твору, коли кількість стоп коливається від однієї-двох до п'яти-шести.

Коли Володимир Денисенко в театральному інституті набрав режисерську групу й не виявив жодного студента, який би володів українською мовою бездоганно, С. Параджанов порекомендував Василя Голобородька. Здавалося, заповітна мрія близька до здійснення! Але на практиці виявилось, що режисерів готували за скороченою навчальною програмою, що не створювало жодних умов для розвитку творчих здібностей, тож митець утратив бажання продовжувати навчання.

Повернутися в Київський університет виявилось неможливим: Голобородько не взяв участь у трудовому студентському загоні, а це розцінювалося як значно більший гріх, ніж навіть «провалена» сесія, тому в 1965 році юнака відрахували без жодних зволікань.

Пізніше Василеві Голобородьку вдалося продовжити навчання в Донецькому університеті, звідки 1967 року його за наказом ректора грубо вигнали, мотивуючи тим, що патріотично свідомий юнак заслужив такого покарання «за дії, не сумісні зі званням радянського студента». Власне, провина полягала в тому, що Василь Голобородько давав читати своїм однокурсникам статтю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку влада розцінювала як націоналістичну й антирадянську.

Закономірно, що й покарання солдатською муштрою не забарилося: з 1968 до 1970 року поет служив у будівельних військах на Далекому Сході.

Перша поетична збірка Василя Голобородька, вихід якої друком у видавництві «Молодь» переносили з одного року на інший, так і не побачила світу. Розпочалися двадцять років замовчування й офіційного невизнання поета. За цих обставин Василь Голобородько ще глибше усвідомлював, що винищення цвіту української інтелігенції репресивною системою не припинилося навіть після смерті Сталіна:

...Кулі, що їх випустив кат,
приставляючи наган до потилиці
засудженим у 34-му році,
натискаючи – аж палець білів –
на курок цілодобово,
летять ще й досі
і влучають нам у обличчя.

«Перші вірші вісімнадцятилітнього хлопця, друковані минулого року, сподобалися багатьом читачам... У сучасній поезії, зокрема молодій, Василь Голобородько – явище осібне й несподіване. Йому нібито невластива та масштабність, до якої небезуспішно прагнуть сучасні молоді поети; він не поривається у космос і в “термоядерні” світові клопоти. Натомість у Голобородька ніби оживає світ прадавніх анімалістичних уявлень про природу; світ нашого далекого “наївного” предка або довірливої дитини, заселений дивними істотами, наповнений чарівними звуками, й кольорами, й пригодами; світ української народної, язичницької ще, демонології, казки, загадки, думи...»

(Іван Дзюба)

У 1970 році в США видавництво «Смолоскип» оприлюднило збірку віршів поета «Летюче віконце», а в 1983 році в Белграді вийшла антологія¹ світової поезії ХХ століття, у якій, до слова, – єдиному з українських поетів – Василю Івановичу відведено чільне місце вже самою назвою цієї книги – «Від бенгальця Рабіндраната Тагора² до українця Василя Голобородька». Закордонні публікації дуже

¹ Антологія – збірник найкращих творів різних авторів.

² Рабіндранат Тагор (1861–1941) – видатний індійський письменник і філософ, який творив бенгальською мовою.

розгнівали радянську цензуру: тепер поет не міг сподіватися не лише збірки, а й кількох віршів у газеті. Мусив проживати в рідному селі. Щоб матеріально забезпечити сім'ю, працював електриком, тримав корову, садив картоплю. Через негативне ставлення до поета місцевих чиновників сім'я ледве зводила кінці з кінцями. У іншого давно б здали нерви, перестав би писати вірші, перетворився б на одного з багатьох зламаних системою. Та Василь Голобородько в найтяжчих умовах не зраджував свого таланту.

Лише 1988 року в Україні побачила світ збірка поезій «Зелен день», за яку поета було відзначено літературною премією імені Василя Симоненка. Після виходу цієї книжки Василя Голобородька офіційно прийняли до Спілки письменників України. У 1990 році вийшла друком збірка «Ікар на метеликових крилах», а через два роки – «Калина об Різді». За ці книги в 1994 році їхній автор був удостоєний Шевченківської премії.

У 1999 році вийшла поетична книжка Голобородька «Слова у вишиваних сорочках», у 2002 – збірки «Українські птахи в українському краєвиді», «Посівальник». У 2004 році побачила світ збірка віршів із іронічною назвою «Дохла кішка», у 2005 – «Ми йдемо». Тоді ж Василь Іванович узявся писати дослідження з фольклору. Талант поета міцнів і яскравів, викристалізувалося поетичне слово, Василь Голобородько став унікальним майстром верлібру.

Проте писати цим віршем надзвичайно складно, адже верлібр потребує глибокого

змісту й своєрідного веселкового «переливання» смислів. Тільки поети від Бога, для яких верлібр – не розвага, не забавка, а єдиний спосіб вираження власного світобачення, володіють верлібром артистично.

Книга «Білі кімнатні рослини» вийшла 2013 року й засвідчила, що поетична творчість Василя Голобородька

◀ Василь Голобородько.
Фото: Іван Любиш-Кірдей (2014)

Діалог із текстом

- 1 Яку природну стихію і як саме засобами вірша передає читачам Василь Голобородько?
- 2 Які картини постають із першої частини прочитаної вами поезії?
- 3 Як ви розумієте другу частину цього твору?
- 4 Якими словами поет передає задоволення від дощу дітей, а якими – природи?
- 5 Чому рідна хата ліричному героєві уявляється гніздом? Що означає образ-символ «родинне гніздо»?
- 6 Чому дощ ліричний герой вірша уявляє зеленим волоссям, у яке вплетена вся околиця й живі істоти, що потрапили під зливу?
- 7 Словами детально опишіть картину, яка виникла у вашій уяві, коли ви читали поезію Василя Голобородька про дощ. Використовуйте художні засоби вірша.
- 8 Доведіть, що вірш Василя Голобородька «З дитинства: дощ...» – верлібр.
- 9 Чи використовує в цьому творі поет анафори? Якщо так, то якими словами вони виражені?
- 10 Знайдіть епітети й метафори в цій поезії. Для чого вони служать?
- 11 На скільки частин поділив цю поезію автор? Доведіть, що кожна з них автономна.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте запропоновані в підручнику репродукції картин і виберіть ту, яка, на ваш погляд, є найкращою ілюстрацією до вірша Василя Голобородька «З дитинства: дощ...». Обґрунтуйте свій вибір.

▲ Саліджон Маматкулов.
Противний дощ (2010)

▲ Тетяна Русакова. Київський дощ

▲ Олександр Прокопенко. Грибний дощ (2011)

НАША МОВА

кожне слово
нашої мови
проспіване у Пісні
тож пісенними словами...
з побратимами
у товаристві розмовляємо

кожне слово
нашої мови
записане у Літописі
тож хай знають вороги
якими словами
на самоті мовчимо

▲ Ігор Белковський. Старі книги (1995)

Діалог із текстом

- 1 Про що саме турбується ліричний герой цього вірша Василя Голобородька?
- 2 Чому слова «Пісня» й «Літопис» автор вживає з великої букви? Яке значення в ці лексеми вкладає?
- 3 Як ви думаєте, чому вірш Василя Голобородька названо саме так?
- 4 Доведіть, що ця поезія містить патріотичні мотиви й спонукає читачів любити свій народ і захищати рідний край.
- 5 Чи є вірш «Наша мова» Василя Голобородька верлібром? Які ознаки верлібра ви знаєте?
- 6 Які художні засоби увиразнюють основну думку поезії?
- 7 Скільки смислових частин у вірші «Наша мова»? З якою метою, на вашу думку, поет ділить верлібр на частини?

Мистецькі діалоги

- Розгляньте та опишіть ілюстрації до верлібру Василя Голобородька «Наша мова». Доведіть, що всі вони – доречні.

Кирило і Мефодій.
Мініатюра з літопису
(початок XIII століття) ►

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,
гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,

розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій» –

наповнюймо
цей холодний всесвіт
теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із
диханням.

▲ Галина Зубченко. Гуцульське весілля (1959)

? Діалог із текстом

- 1 Як ліричний герой поезії «Теплі слова» ставиться до народних звичаїв?
- 2 Що таке національна свідомість і людська гідність? Чи йдеться саме про ці поняття у вірші Василя Голобородька? Прочитайте вголос відповідні рядки.
- 3 Про які народні звичаї і обряди веде мову поет? Чому ви так вважаєте?
- 4 Чи вдалою є назва поезії «Теплі слова»? А як назвали б цей вірш ви?

▲ Іван Горобчук. Вертеп (2005)

↔ Діалоги текстів

- Уважно прочитайте ще раз верлібри Василя Голобородька «Наша мова» і «Теплі слова». Зіставте й порівняйте ідеї цих віршів. Сформулюйте головну думку цих поезій своїми словами.

🎨 Мистецькі діалоги

- 1 Які народні звичаї зображено на ілюстраціях до цього вірша? Чи доводилося вам особисто брати участь у подібному дійстві? Як ви це сприйняли?
- 2 Який настрій панує на кожній з цих картин? Чому?

▲ Станіслав Антонюк.
Коровай України (2011)

Із сучасної української поезії

(кінець XX – початок XXI століття)

Літературний процес як динамічне й притаманне розвитку національної культури явище ніколи не зупиняється. Крім визнаних майстрів слова, яких прийнято називати класиками, у літературі постійно з'являються молоді таланти. З невеликої часової відстані деколи складно визначити, хто з них талановитіший, чиї твори поповнять скарбницю української літератури, а чиї виявляться цікавими читачам лише тимчасово. Тільки час здатний зробити справжній відбір, умовно кажучи, відсіє від зерна пелуху. За життя письменників можна розмірковувати лише про особливості їхніх талантів, відзначати найкращі твори з тих, які вже написані, і чекати на нові.

Порівняно з прозою та драматургією, лірика розвивається найбільш зримо й динамічно, проте сьогодні ще ніхто з літературознавців не береться робити остаточні висновки про те, хто з живих поетів найбільш талановитий. Для вас же шкільна програма з української літератури пропонує творчість п'ятох сучасних поетів: Василя Герасим'юка, Івана Малковича, Анатолія Мойсієнка, Ігоря Павлюка й Галини Кирпи. Важливо, що жоден із цих митців своєю творчістю не подібний до інших. Василь Герасим'юк переважно пише вірші, які літературознавці називають верлібрами, Іван Малкович своїми поезіями вносить казкові чари вірувань і звичаїв гуцулів, Анатолія Мойсієнка вважають унікальним ліриком-пейзажистом, він же – автор віршів-паліндромів, рядки яких читаються однаково як зліва направо, так і справа наліво, а Галина Кирпа адресує свої чудові поетичні твори дітям.

Життєписи й творчі шляхи авторів сучасної української поезії надзвичайно цікаві. Усі вони пройшли гарт і випробування тоталітарною системою, але не зламалися й не запродали свій талант. Серед цих митців є лауреати Шевченківської премії, лауреати літературних відзнак, професори, знані за межами України люди. Проте для вас найбільше важить їхня творчість, адже як за однією краплиною можна пізнати океан, так, прочитавши навіть одну поезію, можна скласти певну думку про її автора.

Василь ГЕРАСИМ'ЮК (нар. 1956 р.)

Василь Дмитрович Герасим'юк народився 18 серпня 1956 року в місті Караганді в Казахстані, де відбували за-
слання його батьки. Дідуся по материнській лінії Василя,
чотового¹ УПА, й дядька Михайла, рідного татового брата,
який пізніше стане хрещеним батьком майбутнього поета, сталінські посіпаки
запроторили в концтабори. У чужому краю батько, Дмитро Іванович, який вла-
штувався водієм, і мати, Марія Василівна, яка тяжко працювала на цементному
заводі, мріяли про повернення в рідну Гуцульщину, яка батькам Василя здалеку

здавалася раєм на землі. На чужині галичанам жилося тяж-
ко, бо умови існування були просто нестерпними. У поезії
«Сімейна хроніка. Початок» поетові вдалося передати не-

зламність духу багатьох українських родин, що опинилися на засланні навіть з
немовлятами:

Хіба не вигідно
дві давні гуцульські родини
(трохи в неповному складі)
поселити
на одних двоповерхових нарах
у бараці в Караганді? –
холодна зима сорок сьомого
буде для них теплішою.
Хоч за ними залишено
єдине право – на тиф,

зате мудро враховано психологію:
у горах теж так живуть –
на горі і на долині...
Одне слово, жити можна,
тільки б дитя на горі
не замерзало уві сні,
бо остання грудка захованого цукру
розмокне на долині.

«Довічне поселення», як кара за націоналізм і збройне обстоювання інтересів
самостійної України, було скасоване тільки після смерті Сталіна. Спочатку додо-
му відпустили діда, потім дядька, а вже після них молода сім'я з двомісячною ди-
тиною на руках рушила до рідної Прокурави, що на Косівщині. Краса навколиш-

нього світу, дивовижні гуцульські легенди й вірування ставали підвалинами світогляду майбутнього поета. Шкільні роки, які минули в рідному селі й у столиці Гуцульщини – місті Коломиї, лише увиразнили вічні мелодії гір, які пізніше заговорили з поетом мовою дивовижних віршів. Уже найперші його поезії, опубліковані в районній Косівській газеті, за філософським осмисленням видавалися творами зрілого автора.

У 1978 році Василь Герасим'юк закінчив філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Працював редактором у видавництвах «Молодь» і «Дніпро», ведучим надзвичайно цікавих програм редакції літератури Національної радіокомпанії України, ведучим програми «Діалог» на телеканалі «Культура», редактором журналу «Світовид», довгі роки був незмінним головою журі Міжнародного конкурсу молодих літераторів «Гранослов».

Уже збіркою «Смереки» (1982), до якої від початку своєї творчості Василь Герасим'юк йшов десять років, заявив про себе як цілком сформований самобутній поет. З його віршів Гуцульщина поставала вічною у своїй красі й нескореності Україною. Магія вірувань і звичаїв гуцулів зачаровувала, утаємничувала, заворожувала елементами прекрасного й вічного. Навіть назви населених пунктів, гір та урочищ для людини, яка ніколи не була в Карпатах, звучали казково. Герасим'юкові Карпати – це суцільні почуття, відчуття й емоції, а ліричний герой цього поета – сучасний інтелектуал із душею опришка й унікальною пам'яттю найкращих представників свого роду. Тож письменнику, нині киянинові, й досі важко позбутися прапрудівських уявлень про те, що гравітаційний центр світу – таки в Карпатах:

Космач іноді видається мені
древнішим від Києва...

Коли вже визнаного поета кореспондент «Літературної України» запитав, чому ж він вибрав із усіх мелодій «мотив отав у Космачі», Василь Герасим'юк відповів: «Космач – одне з найгарніших сіл України, де збережені ще дохристиянські традиції». А космацька писанка й космацький узір на вишивках, на думку поета, – це непромишляний століттями «символ непокори й гідності». Сучасний літературознавець Вікторія Копиця зазначила, що Василь Герасим'юк «ревно боронить від зникнення... первісно-буттєвий світ карпатського краю, виплеканий ним з дитячих літ».

Василь Герасим'юк на поетичному вечорі Віктора Неборака. Фото Ірини Троскот (2010) ►

Водночас поет не може забути, що й у найвіддаленіших гірських селах більшовицька влада по собі залишала тільки кривди й здириства:

Якщо колгосп імені Лесі Українки
платив твоїй матері
півтора карбованця на місяць,
якщо із твоєї дідівщини
брали щороку
найбільшу копицю сіна,
якщо ти, початкуючий поет,
зі своїми вівцями пас кілька колгоспних..,
ти повинен дізнатися:
скільки коштує відпускна,
чим і як за неї заплачено
і коли врешті-решт закінчиться виплата.

▲ Василь Герасим'юк (2011)

Ще в радянські часи поетові боліло, що спокушені прибутковим заробітчанством народні умільці марнували свої таланти, стараючись виготовити якнайбільше сувенірів, які через такий поспіх, звісно, зі справжнім мистецтвом не мали нічого спільного:

Я напишу такі вірші,
від яких всохнуть руки гуцулові,
якщо він робитиме
50 сувенірів щодня.

Василь Герасим'юк – автор поетичних збірок «Смереки» (1982), «Потоки» (1986), «Космацький узір» (1989), «Діти трепети» (1991), «Осінні пси Карпат» (1999), «Серпень за старим стилем» (2000), «Поет у повітрі» (2002), «Була така земля» (2003), «Папороть» (2006), «Смертні в музиці» (2007), «Кров і легіт» (2014). Кожна з цих книг ставала подією в українській літературі. Поет удостоєний багатьох літературних нагород: премії «Благовіст» (1993), премії імені Павла Тичини (1998), премії «Князь роси» імені Тараса Мельничука (2006), премій імені Леоніда Вишеславського «Планета поета» (2012), імені Володимира Свідзинського (2002), міжнародної премії «Корона Карпат» (2004). За збірку «Поет у повітрі» у 2003 році Василь Герасим'юк був нагороджений Національною премією імені Тараса Шевченка.

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ

Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчути,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох
побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі
ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного
світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.

Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз.

▲ Ритуальний військовий танець «аркан», який виконували опришки перед військовими виступами

Діалог із текстом

- 1 Танець аркан виконують лише чоловіки, бо він потребує фізичної сили, спритності й надійності всіх танцівників. Арканом випробовував опришків Олекса Довбуш. Сьогодні цей танець вважають одним із найскладніших навіть для професіоналів. Як ви думаєте, чому автор назвав свій вірш не «Аркан», а саме «Чоловічий танець»?
- 2 Чи тільки про танець ідеться у вірші? Чому ви так вважаєте?
- 3 Прокоментуйте рядки:
Хоч раз ти повинен відчути, як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло, як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити цей танець.
- 4 Аркан у вірші розцінюється як найважче життєве випробування, тому навіть звичайна людина порівнюється з Ісусом Христом. Якими словами про це сказано?
- 5 Як відомо, Ісус Христос був розіп'ятий разом із двома розбійниками. Один із них повірив у Христа навіть за такого страшного завершення його земної місії, тому Бог відпустив гріхи цьому злочинцеві, а другий залишився при своїх переконаннях. Як ви гадаєте, з якою метою поет згадує саме цих розбійників як уявних партнерів кожної людини в дуже небезпечній справі?
- 6 Ліричний герой цього твору нібито перебуває поза кадром. Він одночасно і оповідач, і спостерігач дійства, і той, хто має наважитися станцювати аркан посеред двох розбійників. Яка ж авторська позиція в цьому творі?
- 7 «Чоловічий танець» Василя Герасим'юка – верлібр. Пригадайте ознаки верлібра і знайдіть їх у цьому художньому тексті.

Іван МАЛКОВИЧ (нар. 1961 р.)

Іван Антонович Малкович народився 10 травня 1961 року в Нижньому Березові у Карпатах. Його рід походить зі старовинного боярського роду, перша письмова згадка про який датується 1482 роком.

Першого вірша написав у 8 років. У 10-річному віці уклав свою першу рукописну книжечку, до якої увійшли його вірші, казки і пісні з нотами, адже він з дитинства навчався в музичній школі і грав на скрипці. Поет любить згадувати, як на Свят-вечір, попри заборону радянської влади, він ходив колядувати із власноруч змайстрованим вертепом. За основу вертепу правила дерев'яна скринька для посилок. Її стінки прикрашалися фольгою, а на снігу, зробленому з вати, стояли вирізані із закордонних листівок Діва Марія, три Царі, пастушки з овечками, а в центрі — ясла з Божим Дитятком. Колядник з піднятим догори вертепом колядував надворі під вікном, а господарі з того боку вікна слухали колядку і милувалися чудовою різдвяною картинкою у вертепі. Майбутній поет знав багато стародавніх колядок, постійно виступав на сцені як актор сільського драмтеатру. У їхній карпатській оселі часто гостювали відомі науковці і дисиденти, які привозили чимало цікавих книжок. Окрім читання і музики, хлопчик дуже любив грати в футбол і хокей, катався на ковзанах. У своєму юнацькому вірші про хокей на замерзлій річці Іван Малкович згадує драматичний епізод, коли їхня команда дала «фору» слабшій команді, але виграти не встигла, бо під час матчу річка почала розмерзатися, і хокейний майданчик розтанув. В одинадцять років створив невеличкий хор з дошкільнят, у якому співала і його п'ятирічна сестричка. Диригував цим хором і писав для нього пісні. Тож не дивно, що згодом, 1980 року, Іван Малкович закінчив скрипковий клас Івано-Франківського музичного училища. Того ж року він вступив на філологічний факультет Київського університету імені Тараса Шевченка. Через рік став переможцем поетичного турніру на Всеукраїнському семінарі молодих поетів. Іванові Малковичу щастило на увагу відомих людей. Його перші поетичні публікації

підтримали визнані майстри української поезії Дмитро Павличко і Ліна Костенко, яка назвала молодого поета «найніжнішою скрипкою України». Згодом Ліна Костенко благословила і його першу збірку «Білий камінь», яка побачила світ 1984 року, коли поет був ще студентом. Легенди і казки гір, таємничі вірування предків і колядки, безперечно, накладали відбиток на світогляд молодого поета. Багато років по тому автор розповів, що в своїх юнацьких віршах він часто писав про янголів, про Бога. Та часи були атеїстичні¹, безбожницькі, і редактори безжалюбно викреслювали все, що не схвалювала радянська влада. Він з прикрістю згадує: «Один із кількох відхилених варіантів моєї першої збірки мав назву “Ангелик у яферах” (“яферами” на Гуцульщині називають чорниці). Певна річ, тоді з такої назви тільки посміялися. Посміялися також з іншого мого янгола, якого було замінено на чугайстрика². “Бог” поміняли на “птаха”, а ще одного ангелика – на метелика...».

Після здобуття вищої освіти Іван Малкович півроку учительював, після чого працював у редакціях видавництв «Веселка», «Молодь» та дитячому журналі «Соняшник». Через чотири роки після виходу в світ «Білого каменя» видав поетичну збірку «Ключ», а ще через чотири – збірку «Вірші».

Усі поетичні книги Івана Малковича позначені особливою довірою до читача. Досить прочитати поезію «Подорожник», і перед нами відкриється щира й любляча дитяча душа поета, яка в прагматичному³ і жорсткому світі ніколи не подорослішає й не навчиться жити лише для себе, бо внутрішньо не сприймає ні байдужості, ні користолюбства:

Стоїть при дорозі
хлопчатко в сорочці рваній:
– Я – подорожник,
прикладайте мене до рани.
Ідуть подорожні –
ніхто з них, ніхто не стане.
– Я – подорожник,
прикладайте мене до рани.
Враз – гальма завищали, і вовчим
оком сорочку прошито:
– Що тиняєшся, хлопче,
а чи, може, набридло жити?
І крізь сміх, мов крізь ножи,
хлопчик блідо ворухить губами:
– Я – подорожник,
прикладайте мене до рани...

▲ На концерті-презентації (2014)

¹ **Атеїстичні часи** – період, у який заохочувалося заперечення релігії і відбувалося гоніння на церкву.

² **Чугайстер** (діалектне) – за гуцульськими віруваннями, добрий дух лісу, який рятує людей, коли вони заблукають у горах, а у винагороду за це просить із ним потанцювати.

³ **Прагматичний** – той, що живе за розрахунком; який цінить лише вигоду й користь.

▲ Презентація інтерактивної книги «Снігова королева» (2013)

«А-ба-ба-га-ла-ма-га», яке згодом почало видавати і книги для дорослих. Іван Малкович – автор-упорядник понад 30 книжок для наймолодших читачів («Українська абетка», «Улюблені вірші», «100 казок» тощо), відомий книжковий редактор, чіми інтонаціями «говорять» чимало відомих літературних героїв, зокрема український «Гаррі Поттер» і Чарлі з «Чарлі і шоколадної фабрики». У 2004 році Форум видавців у Львові визнав Малковича найкращим директором видавництва в Україні. Тоді ж поет став кавалером міжнародного Ордена усмішки, яким нагороджено чимало відомих людей, зокрема Астрід Ліндгрен, Джоан Ролінг та інших письменників. Цікаво, що при врученні цього ордена лауреат мусить випити срібний келих свіжовитисненого лимонного соку й усміхнутися.

Neomodérnı – найновіші,
позначені цікавими впливами.

1997 року побачила світ найвідоміша на сьогодні збірка поета «Із янголом на плечі», у якій було вміщено найкращі вірші з попередніх збірок і нові поезії. В «Енциклопедії актуальної літератури» зазначено: «Вихід кожної його поетичної книги ставав подією літературного процесу. Неомодерні¹ поезії І. Малковича стали зразками витриманого смаку поезики «нової хвилі».

1992 року Іван Малкович заснував дитяче видавництво

2006 року побачила світ поетична книга Івана Малковича «Вірші на зиму», 2010 року – книга вибраного «Все поруч». Вірші поета перекладено англійською, німецькою, італійською, російською, польською, бенгальською та іншими мовами.

У Малковича є вірші про трагічні сторінки української історії, жертви, які понесла Західна Україна в роки Другої світової війни, воюючи і проти Гітлера, і проти Сталіна. Нинішній

◀ Іван Малкович за робочим столом. Фото Олега Дерзького (2009)

молодий читач не завжди може здогадатися, що в поезії «Пісенька про черешню» йдеться про юнака, який загинув у лавах Української повстанської армії в 40-х роках ХХ століття. Сам поет в одному інтерв'ю згадував, що поштовхом до написання цього вірша була смерть його ровесника, який загинув на початку 1980-х років у чужому Афганістані, куди Радянський Союз посилав наших хлопців.

ПІСЕНЬКА ПРО ЧЕРЕШНЮ

На черешні, що зрубана
й спалена давно,
малий хлопчик до стовбура
прихилив чоло.
Якщо добре придивиться —
можете уздріть
на сорочці проти серця
черешеньки слід.
Сорочечка білесенька,
а личко, як без¹:
не бий, мамо, телесика² —
цей слід відпереш.

не бий, мамо, бо уранці
за тринадцять літ
ще раз буде на кошульці³
від кісточки слід.
Ой та кісточка просвердлить
сорочку тонку,
ввійде вона у серденько,
як в черешеньку...
Хтось там сивий до стовбура
притулить чоло,
до черешні, що зрубана
й спалена давно.

¹ Без (діалектне) – бузок.

² Телесик – зіставлення маленького хлопчика, персонажа вірша, з казковим Івасиком-Телесиком.

³ Кошулька (діалектне) – сорочка.

Лірика Івана Малковича з роками стає дедалі афористичнішою та художньо витонченішою. Його ліричні герої – мудрі й тонкі натура, які усвідомлюють крихітність нашого світу, а тому вірять у Бога і в те, що в кожному з нас закладено дуже багато доброго і світлого, – і лише це може врятувати нас від вселюдської байдужості і духовного очерствіння.

У наш час Іван Малкович – один із найцікавіших поетів, а його видавництво – одне з найуспішніших в Україні. Це означає, що як митець і як громадянин він реалізує себе багатогранно. Про Івана Малковича влучно написав Сергій Коваль:

Хвалебних од Івану вистача.
Він заслужив на шану і повагу,
бо, не прогнавши янгола з плеча,
створив для нас «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГУ».

Діалог із текстом

- 1 Де народився, учився і виростав Іван Малкович? Що ви довідалися про його перші поетичні спроби?
- 2 Назвіть книги віршів Івана Малковича.
- 3 Яке видавництво заснував цей поет і на якій книжковій продукції воно спеціалізується?
- 4 Як ви вважаєте, митець повинен мати активну громадську позицію чи досить того, що він творить на ниві літератури? Свою думку належно обґрунтуйте.
- 5 Уявіть, що вас нагороджують Міжнародним орденом усмішки. Чи ви зможете усміхнутись після келиха кислого лимонного соку?

- 6** Знайдіть у бібліотеці або мережі Інтернет книгу поезій Івана Малковича «Із янголом на плечі» і прочитайте вірш «Хованка». Чи сподобалася вам лірична розповідь поета про епізод із свого дитинства? Чим саме? Чи можете порівняти пережите ліричним героєм цього вірша з власними спогадами? Якими саме? Доведіть, що у вірші «Хованка» Івана Малковича є виразний філософський мотив. Прочитайте вголос відповідні рядки.

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ (Старосвітська балада)

Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бреде собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно¹, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —

щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вироровий,
виє Ірод мороровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий,
а він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш уста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

Балада – невеликий ліро-епічний твір із обов'язковими елементами казковості, присутністю фантастичних істот, навіть неймовірними перетвореннями, наприклад, дівчини – на русалку. Для балади характерне фабульне ядро (подія, учинок), яке читачеві завжди легко вдається переповісти. Баладі притаманні такі важливі ознаки лірики, як яскравий показ людських настроїв, динамічність переживань, емоцій.

¹ Лелійно – тут: довірливо.

Діалог із текстом

- 1 Як ви уявили собі безіменного персонажа, змальованого нещасним подорожнім у люту негоду?
- 2 Чому янгол не покидає людину в край несприятливих умовах?
- 3 Поясніть, як ви розумієте зміст четвертої строфи вірша Малковича.
- 4 Чому автор подає біблійний образ Ірода? Що ви про цього царя знаєте?
- 5 «Не дихає свіча» – це означає, що свіча вже згасла від пориву вітру, повністю згоріла чи персонаж не запаливав свічки взагалі?
- 6 Чому надзвичайно важливо, щоб янгол не впав із його плеча? Як треба розуміти цю метафору?
- 7 Як ви розумієте символ «сірий маятник життя»?
- 8 Вірш Івана Малковича має підзаголовок: старосвітська балада. «Старосвітська» – це «давня», «напівзабута». Слово «балада» є літературознавчим терміном на позначення жанру. Спростуйте або доведіть, що вірш «Із янголом на плечі» Івана Малковича за жанром є баладою.

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самітніх душ,
дай кожному звити кубельце
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри Твоєї обрuch.

Діалог із текстом

- 1 Чому автор назвав цю поезію «3 нічних молитов»?
- 2 Як ви розумієте прохання, виражене словами: «Дай кожному звити кубельце і не поруш»?
- 3 Чому словосполучення «літа стебельце» означає більше, ніж «травинка» чи «літній луг»? Що саме має на увазі автор?
- 4 Які найкращі побажання людям висловлює ліричний герой у нічній молитві?
- 5 Прокоментуйте другу строфу вірша «3 нічних молитов».
- 6 Як саме ви розумієте цю поезію, який настрій і які асоціації викликає вона у вас?
- 7 Доведіть, що поезія Івана Малковича «3 нічних молитов» не є верлібром.

Мистецькі діалоги

- Нині навіть маленькі діти знають напам'ять молитви. Як ви вважаєте, чи добре це? Розгляньте картину англійського живописця Чарльза Бертона Барбера (1845–1894) «Молитва перед сніданком». Опишіть образ дівчинки, яка молиться. Доведіть, що дитина сприймає молитву як спілкування з Богом.

Чарльз Барбер. Молитва
перед сніданком (1894) ►

Анатолій МОЙСІЄНКО (нар. 1948 р.)

Анатолій Кирилович Мойсієнко народився 9 липня 1948 року в селі Бурівка Городнянського району на Чернігівщині. Батьки – Марія Іванівна та Кирило Іванович – були сільськими трудівниками.

Віршував із дитинства. Закінчивши Бурівську восьмирічку, три роки навчався в Тупичівській середній школі, де вчителював Григорій Кузьмович Лопухівський, який цікавився писаннями юного автора. Одну з порад учителя Анатолій запам'ятав назавжди: «Треба писати так, як ще ніхто не писав». Оригінальність самовираження відзначали й керівники літературної студії в Ніжинському педінституті імені Миколи Гоголя, де Анатолій Мойсієнко навчався на філологічному факультеті.

Райські місця Чернігівщини, на яких сьогодні розташований державний заповідник «Замглай», з раннього дитинства формували й вигранювали поетичну душу вразливої дитини. З юних літ Анатолій дуже багато читав, а вірші виявились його способом розуміння світу. Уже ставши знаним в Україні поетом і науковцем, в інтерв'ю для польського видання «Наше слово» Анатолій Кирилович сказав: «Для мене вся поезія, можна сказати, – нещоденна. Звісно, йдеться про справжню поезію, яка нічого не має спільного з недолугим віршописанням. Отже, віршувати я почав ще в школі, з молодших класів, трохи згодом друкувався в місцевій газеті... Я завжди відчував себе поетом. Зрештою, і сьогодні відчуваю себе більше поетом, аніж професором».

Закінчивши з відзнакою педінститут, упродовж року працював учителем української мови і літератури в Криму. Потім служба у війську на Кольському півострові. Після демобілізації Анатолій Мойсієнко працював журналістом Ріпкинської райгазети на Чернігівщині, викладачем у рідному педінституті в Ніжині, завідувачем відділу поезії у видавництві «Молодь». Відчувши смак самостійних мовознавчих досліджень, почав серйозно займатися науковою діяльністю. Зараз Анатолій Кирилович Мойсієнко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, автор багатьох вагомих наукових праць.

Анатолій Кирилович видав поетичні збірки «Приємлю» (1986), «Сонети і верлібри» (1996), «Шахпоезія» (1997), «Сім струн» (1998), «Віче мечів» (1999), «Нові поезії» (2000), «Спалені камені» (2003), «Вибране» (2006), «Мене любов'ю засвітили скрипки» (2006), «З чернігівських садів: нові сонети і верлібри» (2008).

Серед сучасних українських поетів Анатолій Мойсієнко є чи не єдиним визнаним майстром віршів-паліндромів, тобто таких поезій, у яких рядки читаються однаково як зліва направо, так і справа наліво. Наприклад, «Жарт – суму страж» чи «Козакою у казок».

Паліндромом стала навіть назва однієї з поетичних збірок Анатолія Мойсієнка – «Віче мечів». Паліндромні вірші можуть набувати вигляду візуальної (зорової) поезії, яка була дуже популярною ще в давній українській літературі, що охоплювала період від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Для увиразнення подібного явища в наш час, звісно, потрібна творча співпраця поета з художником. І такий майстер для оформлення віршів Анатолія Мойсієнка знайшовся! Поет пише: «Графічні образи Волхва Слововежі¹ наклалися вже на готові мої тексти. Але до цього, звичайно ж, привело наше спільне бачення синкретичної² творчості. Співпраця наша лише потім постає зримою – коли на сторінках журналів і книжок, шкільних підручників і антологій з'являються публікації з підписом: паліндром А. Мойсієнка у графіці Волхва Слововежі». Проте придумати один-єдиний паліндромний рядок чи навіть три рядки, звісно, набагато легше, ніж цілу поезію, адже її окремі рядки мусять спільно витворювати певний смисл, змістовну конструкцію. Проте це дивовижно вдається як поетові Анатолію Мойсієнку, так і його співавтору – Волхву Слововежі:

* * *

А та хата –
Хата на канатах;
І таланило, коли на латі
Будь-де летите. Лець дуб
У гіллі – гу!
У гудінні – дугу
Дугує у гуд.
У ву-
Хах:
У-гу!
Хата – шум у шатах.
Хата – гопака по гатах.
Хата – чумакам у чатах.
Хата – пракуг у Карпатах.

¹ **Волхв Слововежа** – псевдонім сучасного українського художника-графіка Володимира Чуприніна (нар. 1956 р.).

² **Синкретична** – така, що поєднує нібито несумісні, незіставні й непорівнювані образи.

◀ Олег Щербаков.
Багряна осінь
(1980)

У вірші Анатолія Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...» майже в усіх рядках домінує голосний звук [о], який передає і пориви вітру, й звуки дощу, й неквапливість подій, які постають в уяві читача в момент прочитання цього вірша.

Діалоги текстів

- 1 Пригадайте вірш В. Сосюри «Осінь», який ви читали й аналізували раніше, й зіставте образ осені в цьому вірші з відповідним образом такої ж пори року в поезії Анатолія Мойсієнка.
- 2 Зіставте і порівняйте осінь у віршах А. Мойсієнка і В. Сосюри з цією ж порою року на картині сучасного українського художника Олега Щербакова (нар. 1963 р.) «Багряна осінь». Як ви вважаєте, малювання словами в художніх творах чи фарбами на полотні більш ефективно впливає на людей? Свою думку належно аргументуйте.

Ігор ПАВЛЮК (нар. 1967 р.)

Ігор Зиновійович Павлюк народився 1 січня 1967 року на Волині в селі Малий Окорськ Локачинського району. Через десять днів після народження майбутнього поета померла його мама. Доглядати немовля взялися дідусь із бабусяю із села Ужова Рожищенського району цієї ж області.

Рідні намагалися забезпечити улюбленому онукові найкращі умови. Хлопчик дуже добре вчився, багато читав, а згодом із Золотою медаллю закінчив середню школу. Батько майбутнього поета, Зиновій Якович Павлюк, у юності теж писав вірші, й, очевидно, саме від нього тонке, чутливе лірично-драматичне сприйняття життя передалося й синові.

В юності Ігор мріяв стати військовим, тому серйозно займався спортом, а після закінчення середньої школи вступив до Ленінградського військового інженерно-будівельного училища. Там відчув потяг до літературної праці. Ігор написав заяву на відрахування з училища, щоб нічого не заважало йому стати поетом. Та в СРСР бажання творити розцінювалося як злочин. Рішення-розплата не забарилася: юнака направили для проходження армійської служби в Забайкальську тайгу в будівельні війська, й там довелося будувати автомобільну трасу.

Попри реальні загрози життю в серці молодого поета вирувало, шліфувалося, зріло українське слово, яке могло мати справжній розвиток лише в рідній поетовій Україні, куди Ігор Павлюк повернувся після демобілізації в 1986 році. Працював кореспондентом Ківерцівської районної газети на Волині. 1987 року вступив на факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка, який закінчив із відзнакою. Друзям-однокурсникам Ігор запам'ятався невинним романтиком, який пішки сходив Карпати, побував на всіх вершинах Кримських гір та чи не на всіх волинських ріках і лісових озерах. Працював журналістом у друкованих виданнях і на радіо, мріяв робити наукові від-

«Поезія Павлюка має всі дані для того, щоб її читали багатьма мовами в Європі».

(Дмитро Павличко)

▲ Ігор Павлюк. Алергія на вічність (1999)

криття. 1996 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Митець – влада – преса: історико-типологічний аналіз» в Інституті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2009-го – докторську дисертацію «Українськомовна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя як вагома частина загальнонаціонального інформаційного простору».

Першою книгою поета стала збірка «Острови юності» (1990). А далі – «Нетутешний вітер» (1993), «Голос денного Місяця» (1994), «Скляна корчма» (1995), «Алергія на вічність» (1999), «Стихія» (2002), «Чоловіче ворожіння» (2002), «The angel (or English language?» (вірші Ігоря Павлюка англійською мовою) (2004), «Магма» (2005), «Бунт» (2006), «Камертон» (2007), «Лірика» (2008), «Україна в диму» (2009), «Стратосфера» (2010), «Гра і битва» (2014), кілька книг перекладів. Є в його доробку книжки повістей: «Біографія дерева племені поетів» (2003), «Заборонений цвіт» (2007) та «Пола зоною» (2012), друкованих у журналах романів, серед яких «Вирощування алмазів»,

«Вакуум» тощо. Усе більше творів Ігоря Павлюка стають піснями, як-от: «А я стою й дивлюся на сніги», «Доброта», «Поет і муза», «Сопілка», «Вирій».

Для дітей Ігор Павлюк написав п'єсу «Літаючий казан» (2003). Чимало чудових поезій Ігоря Павлюка перекладено багатьма мовами світу. Його книги виходять друком за кордоном: у США, Польщі, Росії, Англії, Франції. Нещодавно у Франції (місто Руан) вийшла друком книга лірики Ігоря Павлюка «Поліська магма» французькою мовою. Перекладачі віршів цієї збірки – Атанас Ванчев де Трасі та Дмитро Чистяк.

У 2015 році Ігор Павлюк здобув міжнародну відзнаку за книжку «Політ над Чорним морем» («A Flight Over the Black Sea») у Великій Британії. На думку читачів із різних країн світу та британського ПЕН-клубу¹, вона найкраща в проєкті

«Сто найяскравіших книг, підтриманих ПЕН-клубом», за 10 років.

Ігор Павлюк – активний учасник міжнародних літературних фестивалів у Естонії, Грузії, Росії, Білорусі, Польщі,

¹ «ПЕН-клуб» – міжнародна неурядова організація, яка об'єднує професійних письменників, редакторів і перекладачів.

Туреччині, Ірландії, Сполучених Штатах Америки, Пакистані, Великій Британії. Талановитий митець відзначений багатьма літературними преміями, зокрема: імені Василя Симоненка, імені Бориса Нечерди, імені Маркіяна Шашкевича, імені Григорія Сковороди, міжнародною літературною премією імені Миколи Гоголя «Тріумф», премією британського ПЕН-клубу. Цей автор є також лауреатом Народної Шевченківської премії (Залізний Мамай).

Пейзажні вірші Ігоря Павлюка з виразним філософським осмисленням проймають душу:

Вже осінь, та ніщо не золоте.
Крилом пташиним серце
розпанахане.
Все більше хочу відчувати те,
Що залишилось поміж нами й
птахами.

«Для мене великою честю є можливість перекладати цю геніальну поезію на доступну і зрозумілу англійську».

(Том Мур, відомий ірландський поет-бард)

«Я вдячний Ігореві Павлюку за його енергію справжньої людяності, яку я знайшов у його віршах...»

(Мо Янь, китайський письменник, лауреат Нобелівської премії з літератури)

Вражає своїм трагічним надривом поезія «Ностальгія»:

Екстерном прожите моє життя
На злім переломі часу,
Коли помінявся не тільки стяг,
А все і усі відразу.

Моє покоління пропаще... що ж...
Були покоління й у паші.
Майбутнє в тумані.
Душевна дрож.
Пегас не знаходить паші.

Чорнобильські трави йому не в смак.
Базар...
Навіть храм базарний.
На продаж усе: і червоний мак,
І дівчина-сарна.

Тому я на владу таку плював
З високих сосен Полісся.
Ще Україна ледь-ледь жива,
Іскрить – наче шкіра лиса.

Розруха Імперії.
Не нове.
Уже не одна розпалась.
А ми на мості старому живем,
Високі багаття палим.

І дим від багать тих солодкий, сол...
А вітер ламає віти.
Ждем... може, прийде який могол
І нас же про нас просвітить.

...І це вже було.
І усе було:
Бунти, круги і дороги...
Шукаєм у Всесвіті НЛО,
В собі загубивши Бога.

Діалог із текстом

- 1 Що цікавого й повчального для себе ви довідалися з біографії Ігоря Павлюка?
- 2 Який факт із життя поета вас найбільше вразив?
- 3 Прокоментуйте одну з думок відомих в Україні та світі людей про творчість Ігоря Павлюка.
- 4 На прикладі творчого доробку Ігоря Павлюка доведіть, що сучасна українська поезія є вагомою і визнаною у світі.

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
 На бабусин поріг.
 Розчарована осінь
 Клигає по дворі.

На душі прохолода.
 Навіть півень затих...
 – А кого тобі шкода?
 Каже дівчинка:
 – Всіх...

Діалог із текстом

- 1 Як ставиться автор до маленької дівчинки – дійової особи (персонажа) вірша?
- 2 З якою метою поет уживає епітети «дівчинка боса», «бабусин поріг», «розчарована осінь»? Який із перелічених художніх засобів несе особливе навантаження?
- 3 Доведіть, що вірш має філософську нотку. У якій строфі і як саме вона найрельєфніше проступає?

Мистецькі діалоги

- Уважно розгляньте репродукцію картини англійського художника Чарльза Бертон Барбера «Персональний адвокат» («Собачий захист») й доведіть, що живописне полотно за змістом суголосне віршу Ігоря Павлюка «Дівчинка».

◀ Чарльз Барбер.
 Персональний адвокат (1893)

Галина КИРПА (нар. 1950 р.)

«Тут Слоник мандрує до мами, живе у Пелюсткопаді абрикоса, грає на сопілці кольоровий вітер, а малі громенята гойдаються на хмаринках... Тут живе світле і щасливе дитинство!..

Навіть після того, як книжечка вже на полиці, а натомлене за день дитя спить у своєму ліжечку... так і хочеться запитати: «Ти зацвіла чи просто усміхнулась?» – таку думку про дивовижні твори Галини Кирпи висловила молодий український літературознавець Тетяна Качак. Безперечно, не про кожного митця таке почувеш. Тож знайомтесь: Галина Миколаївна Кирпа, поет, перекладач, велика пошанувачка рідної мови й української книжки.

Народилася Галина Кирпа 1 січня 1950 року в селі Любарці Бориспільського району Київської області. Рідне село для Галини Миколаївни – найкраще у світі: «Якби моя воля, я жила б на тому любарецькому хуторі, де батьківське обійстя і ще живий старенький сад. Вікно моєї кімнати виходить на здоровенний куц шипшини. І немає нічого кращого, ніж дивитись, як він цвіте».

Час дитинства й змушнення майбутньої письменниці був повоєнний, тяжкий. Державна машина жорстоко гнобила й, здавалося, тримала під ковпаком кожного: скажеш необережне слово – халепи не оберешся. Сусідська бабуса Наталка часто співала Галі пісню про нещасливу долю України:

Наша славна Україна –
мов та бідная вдова:
ой хто свата, хто не свата,
все одно добра нема.

А закінчивши, щоразу перестерігала дівчину, яка вже тоді усвідомлювала, що вчасно ніким не занотоване може пропасти навіки: «Не записуй цієї... Колись її співав сліпий Борис, то ніхто не знає, де й дівся». Йшлося ж про народного кобзаря, що, як і чимало його побратимів, загинув у сумнозвісних 30-х роках.

Мати Галини мала гарний голос, замолоду грала у виставах на сільській сцені, удома на цвяшку ще довго висіла мамина гітара – рідкісна річ для села. Спогади

про неньку – найтепліші: «Мама була особлива, у неї навіть гортензії та хризантеми зимували в хаті в старих відрах і цвіли до самого Різдва».

У дитинстві Галя була вразливою, милосердною і дуже багато читала. Ровесники її називали Письменницею, бо всім дозволяла читати більше схожі на вигадки та фантазії свої дивовижні щоденники, у яких описувала природу й власне ставлення до навколишнього світу. Вчителька Варвара Іванівна надсилала перші проби пера своєї вихованки у газету «Зірка», а Галя мріяла стати бібліотекаркою. Їй тоді здавалося, що нема кращій професії на світі, як читати книжки!

У школі навчалася дівчина успішно, виявивши здібності до рідної та іноземних мов, тому вирішила здобувати вищу освіту на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка, який закінчила в 1976 році.

Працювала Галина Кирпа й на видавничій та журналістській ниві. Водночас писала дивовижні вірші для дорослих і дітей. До речі, першим видавництвом, у якому Галина влаштувалася на роботу, було «Дніпро». У той час там працював Іван Дзюба, кумир¹ 1960-х років, совість його покоління, й дівчина добре запам'ятала той день, коли він раптом не прийшов на роботу: то був день Дзюбиного арешту. Та ще до цього страшного випадку Іван Михайлович прочитав перший рукопис поетичної збірки Галини Кирпи і сказав: «Думаю, ви писатимете прозу». Через

багато років письменниця нагадала йому ті слова, мовляв, бачите, як довго я йшла до своєї першої повісті, й Іван Дзюба з теплотою в голосі відповів: «Жду вашої прозової книжки». Тож тепер Галина Кирпа з хвилюванням чекає, коли визначний маестро² прочитає її солідний прозовий рукопис і що про новий твір скаже. Відома ця авторка також як надзвичайно талановитий перекладач зі скандинавських мов, автор відгуків і рецензій на книги зарубіжних авторів.

Збірок віршів у Галини Кирпи чимало: «День народження грому» (1984), «Гостини» (1986), «Цвіт королеві» (1988), «Ковток тиші» (1999), «Слон мандрує до мами» (2001), «Профіль вечора» (2013). Поетеса тонко вловлює можливості світосприймання маленьких читачів, очима малят подає читачам красу й найвищі цінності світу.

Вийшли книги ліричних новел для маленьких читачів: «Катруся з роду Чимчиків» (1992), «Будинок старий, як світ» (1999), віршів та оповідань, уміщених у книзі «Чарівний вузлик» (2000), у співавторстві – народознавча книжка для дітей «Забавлянки мами Мар'янки»

◀ Галина Кирпа. Профіль вечора (2013)

¹ **Кумир** – той, хто є предметом захоплення, поклоніння.

² **Маестро** – неофіційне титулування найвидатнішої особи в якійсь галузі мистецтва чи літератури.

(1992). Поетична збірка Галини Кирпи «Ну й гарно все придумав Бог» (2003) отримала Грамоту Президента Форуму видавців у Львові 2015 року. Перу Галини Кирпи належить книга вибраних поезій, прози та перекладів «Місяць у колосці» (2012) і психологічна повість для дітей «Мій тато став зіркою» (2015).

Письменниця стала лауреатом премій імені Івана Огієнка (1996), премії «Світлослов» (за «Чисте сяйво метафори») (2005), премії мені Максима Рильського (2007), премії «Кришталевий птах» (2011). А ще Галина Кирпа – співавторка шкільних читанок «Ластівка», «Біла хата», «Писанка», «Зелена неділя» та «Хрестоматії світової літератури для початкової школи» у трьох томах. Друкувалася Галина Кирпа в Польщі, Білорусі, Чехії, Словаччині, Канаді, США. Твори авторки перекладено албанською, англійською, білоруською, польською, російською та французькою мовами.

❓ Діалог із текстом

- 1 Що цікавого ви довідалися про сучасну українську письменницю Галину Кирпу?
- 2 Які погляди на світ і уподобання цієї авторки вам близькі? Чому?
- 3 Чому сусідська бабуся Наталка перестерігала Галю записувати окремі народні пісні?
- 4 Яку роль відіграв літературознавець Іван Дзюба в долі Галини Кирпи?
- 5 Перелічіть літературні нагороди, якими відзначено Галину Кирпу.
- 6 У мережі Інтернет (<http://litakcent.com/2012/03/30/dyvosvit-halyny-kyrpy/>) знайдіть відомості про перекладацьку діяльність Галини Кирпи й поділіться цією інформацією з однокласниками.

МІЙ АНГЕЛ ТАКИЙ МАЛЕНЬКИЙ

Мій ангел такий маленький,
ну просто крихітка –
я навіть не бачу,
чи він сидить
на моєму плечі.

Мій ангел такий тихенький,
ну просто тихіший трави –
я навіть не знаю,
коли він спить,
а коли прокидається
на моєму плечі.

Мій ангел такий легенький,
ну просто пушинка –
я навіть не чую,
як він сидить
на моєму плечі.

Діалог із текстом

- 1 Які епітети у вірші, на ваш погляд, найвлучніші? Чому ці прикметники подано в зменшувальній формі?
- 2 З чим саме порівнюються основні ознаки ангела? Чи доречні такі порівняння? Які думки у вас вони викликають?

Діалоги текстів

- 1 Порівняйте вірш Галини Кирпи «Мій ангел такий маленький» із поезією Івана Малковича «З янголом на плечі». Доведіть, що сучасні поети уявляють собі ангелів-охоронців такими, як їх подає фольклор і народні уявлення.
- 2 На основі тексту поезії доведіть, що ліричний герой (героїня) ставиться до власного ангела дуже прихильно й доброзичливо.

Мистецькі діалоги

- 1 Порівняйте репродукцію картини Володимира Рум'янцева (нар. 1957 р.), на якій змальовано ангела-охоронця, зі змістом вірша Галини Кирпи.

На основі ілюстрації доведіть, що ангел піклується про дитя, яке йому довірив Бог.

- 2 Прочитайте книгу «Місяць у колиці» Галини Кирпи й уважно розгляньте ілюстрацію до вірша «Мій ангел такий маленький» сучасної художниці Олени Распопової, уміщену в цій збірці. Чи вдало засобами образотворчого мистецтва передано зміст відповідної поезії?

Володимир Рум'янцев. Ідилія (2003) ►

КОЛИ ДО ВАС ТЕМНОЇ НОЧІ

Коли до вас темної ночі
прийде Лев,
ви не кажіть йому нічого
про зоопарк.
Нехай він не знає,
що на світі є зоопарки.
Нехай хоч один Лев
цього не знає.
А потім цього не знатимуть
його діти.

А потім – його онуки.
Потім правнуки.
І колись буде
ціла Лев'яча Держава,
де жоден Лев
не знатиме про зоопарк.
Коли б тільки вижив
той Лев,
що прийде до вас темної ночі.

Діалог із текстом

- 1 Замість того, щоб сказати: «Коли вам насниться лев», – авторка пише: «Коли до вас темної ночі / прийде Лев». Як ви думаете, чому? Що це дає читачам?
- 2 Текст твору наголошує, що лев матиме змогу спілкуватися з людиною, якій наснився. Що саме лева дуже хвилює? Обґрунтуйте свої висновки.
- 3 Чому настільки важливо, щоб лев навіть не знав, що на світі існують місця страшної неволі для «братів наших менших» – зоопарки?
- 4 Народжені вільними звірі мають почуття гідності, як це притаманно тільки людям. Прочитайте вголос ті рядки вірша, у яких йдеться про вільних тварин у кількох поколіннях. Чи можна подібну ситуацію зіставити з людьми? З якими й за яких умов?
- 5 У вірші йдеться про Лев'ячу Державу, й ми згадуємо золотого лева на гербі міста Львова. Чи можна вважати, що авторка насправді веде мову не про левів, а про українців? Чому ви так вважаєте?
- 6 Доведіть, що в цьому вірші немає ліричного героя, а є оповідач, який подає нам важливу ситуацію і виражає авторську позицію.
- 7 Як ви гадаєте, лев у щойно вами прочитаній поезії Галини Кирпи – ліричний герой чи ліричний персонаж? Свою думку належно аргументуйте.
- 8 Доведіть або спростуйте, що цей вірш Галини Кирпи є верлібром.

▲ Великий герб міста Львова

Узагальнюємо вивчене в розділах СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ та ІЗ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

1 Книга геніальних віршів «Кобзар» належить перу:

- а) Володимира Сосюри;
- б) Тараса Шевченка;
- в) Володимира Підпалого;
- г) Івана Малковича.

2 Слово «каземат» означає:

- а) тюремний застінок, підземелля в'язниці;
- б) дипломатичний прийом при дворі царя;
- в) грошову винагороду панові за звільнення кріпака;
- г) суд у царській Росії.

3 Верлібри використовували у творчості такі поети:

- а) Тарас Шевченко й Леся Українка;
- б) Володимир Сосюра й Іван Малкович;
- в) Володимир Підпалий і Василь Герасим'юк;
- г) Ігор Павлюк і Анатолій Мойсієнко.

4 Картина сучасної української художниці Ольги Кваші «Іній» може бути ілюстрацією до вірша:

- а) Тараса Шевченка «Ой три шляхи широкії...»;
- б) Володимира Сосюри «Васильки»;
- в) Володимира Підпалого «Зимовий етюд»;
- г) Ігоря Павлюка «Дівчинка».

5 Ангели-охоронці присутні в поезіях таких авторів:

- а) Лесі Українки й Володимира Сосюри;
- б) Володимира Підпалого й Василя Голобородька;
- в) Ігоря Павлюка й Анатолія Мойсієнка;
- г) Івана Малковича і Галини Кирпи.

6 Образ осені майстерно виведено в поезіях:

- а) Володимира Сосюри й Анатолія Мойсієнка;
- б) Тараса Шевченка й Лесі Українки;
- в) Галини Кирпи й Василя Герасим'юка;
- г) Володимира Підпалого й Івана Малковича.

7 Картина Ольги Кваші «Садок» може бути ілюстрацією до віршів:

- а) Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати» й Лесі Українки «Давня весна»;
- б) Володимира Сосюри «Васильки» й Василя Герасим'юка «Чоловічий танець»;

▲ Ольга Кваша. Іній (2011)

- в) Володимира Сосюри «Осінь» й Анатолія Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...»;
- г) Василя Голобородька «Наша мова» й Галини Кирпи «Коли до вас темної ночі...».

8 У поемі «Давня казка» стати придворним поетом запропоновано:

- а) читачеві цього твору;
- б) Лесі Українці;
- в) Ізідорі;
- г) безіменному співцеві.

9 Образ лева присутній у вірші:

- а) Тараса Шевченка;
- б) Лесі Українки;
- в) Галини Кирпи;
- г) Василя Герасим'юка.

10 У поезії Володимира Сосюри «Васильки» ліричний герой порівнює очі коханої

- а) зі стиглими вишнями;
- б) із зеленими горіхами;
- в) з волошками;
- г) з незабудками.

11 Вірш «Любіть Україну» написав:

- а) Тарас Шевченко;
- б) Іван Франко;
- в) Іван Малкович;
- г) Володимир Сосюра.

12 У вірші Василя Герасим'юка «Чоловічий танець» йдеться про:

- а) вальс;
- б) коломийку;
- в) аркан;
- г) танго.

13 Вірш Володимира Підпалого «Зимовий етюд» належить до:

- а) патріотичної лірики;
- б) пейзажної лірики;
- в) філософської лірики;
- г) інтимної лірики.

14 Картина Ольги Кваші «Там, де я буду тебе чекати» може ілюструвати:

- а) пейзажну або інтимну лірику;
- б) філософську або медитативну лірику;
- в) інтелектуальну лірику;
- г) громадянську лірику.

▲ Ольга Кваша. Садок (2005)

▲ Ольга Кваша. Там, де я буду тебе чекати (2010)

15 Фантастичні істоти, запозичені з народних вірувань, обов'язково притаманні:

- а) віршам-верлібрам.
- б) поемам;
- в) баладам;
- г) громадянській ліриці.

16 Опади, негода змальовані у поезії:

- а) Володимира Сосюри «Васильки» та «Любіть Україну»;
- б) Володимира Підпалого «...Бачиш між трав зелених» та «Зимовий етюд»;
- в) Василя Голобородька «З дитинства: дощ», Анатолія Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді»;
- г) Галини Кирли «Мій ангел такий маленький...», «Коли до вас темної ночі...».

17 Іван Малкович заснував видавництво дитячої книги, яке має назву:

- а) «Малятко»;
- б) «Барвінок»;
- в) «Веселка»;
- г) «А-ба-ба-га-ла-ма-га».

18 У вірші Івана Малковича «Із янголом на плечі» ліричного героя оберігає:

- а) янгол-охоронець;
- б) собака;
- в) приятель;
- г) приватний охоронець.

19 До творчості якого поета може бути ілюстрацією картина «Козацька родина» сучасного українського художника Івана Грищука:

- а) Володимира Сосюри;
- б) Тараса Шевченка;
- в) Володимира Підпалого;
- г) Василя Голобородька.

20 Спростуйте або аргументовано доведіть у своєму творі-мініюрі слушність одного з таких висновків:

- а) «Живопис – це поезія, яку бачимо, але не чуємо, а поезія – це живопис, який чуємо, але не бачимо» (Леонардо да Вінчі);
- б) Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!
(Леся Українка);
- в) Поезія – це завжди неповторність,
Якийсь безсмертний дотик до душі
(Ліна Костенко).

▲ Іван Грищук. Козацька родина (1993)

Національна драма

Поява професійного національного театру ще з античних часів засвідчувала розквіт культури взагалі, аргументовано підтверджувала те, що народ як суспільна морально-етична цілісність відбувся.

Першим українським професійним театром вважають *театр корифеїв*, який розпочав свою діяльність наприкінці 70-х років XIX століття (в місті Єлисаветграді). Слово «корифей», як і багато слів, якими користуємося на позначення елементів театрального мистецтва (сцена, хор, актор, трагедія, комедія, антракт, декорація, партер), – давньогрецьке й українською мовою означає «перший». Корифеєм у грецькому театрі називали керівника хору або соліста-заспівувача – лідера, очільника, провідну особу.

Підвалини національного українського театру заклав **Марко Кропивницький** (1840–1910), у театральній трупі якого кожен актор грав не окремо, а в єдиному ансамблі з іншими. Марко Кропивницький знаходив талановитих людей для опанування ними акторського ремесла, вчив їх проникати у внутрішній світ героїв і віртуозно перевтілюватися на сцені. Був відомим режисером, його постановки мали величезний успіх. Наставники Марка Кропивницького актори повторювали як молитву: «Живіть на сцені! Живіть! Забудьте, що це сцена, а думайте, що все це коїться з вами в житті!». Талановитий театральний наставник дав путівку у творче життя таким відомим акторам з роду Тобілевичів, як

Великий німецький письменник *Йоганн-Фрідріх Шіллер* (1759–1805) писав: «Тільки театр... пронизує всі царини людського знання, вбирає в себе всі прошарки й класи і володіє найкоротшою дорогою до розуму й серця. Одне слово: *якби ми дожили до національного театру, то ми стали б нацією*».

Марко Лукич Кропивницький ►

◀ Брати Тобілевичі до історії українського театру ввійшли під псевдонімами: Микола — Садовський, Іван — Карпенко-Карий та Панас — Саксаганський. Фото 1880-х років

▲ Марія Заньковецька

▲ Марія Садовська-Барілотті (Тобілевич)

Панас Саксаганський (1859–1940), **Микола Садовський** (1856–1933), **Марія Садовська-Барілотті** (1844–1891), **Іван Карпенко-Карий** (1845–1907), та актриси **Марії Заньковецької** (1860–1934). Сім'я Тобілевичів дала театрові аж чотирьох непересічних акторів.

Марко Кропивницький був режисером і драматургом: його п'єси мали успіх не лише на сцені, а й у читачів. П'єси М. Кропивницького «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук» та «Невольник» вийшли у Києві в 1882 році окремою

книгою, наклад якої вже за кілька днів розкупили.

Розвиток українського театру корифеїв, безумовно, вимагав неабияких витрат, адже актори жили лише за рахунок постановок. А ще потрібні були

◀ Товариство акторів, очолюване М. Л. Кропивницьким, що виставою «Наталка-Полтавка» за І. П. Котляревським поклато початок українському класичному професійному театру (1885)

кошти для декорацій, транспорту, костюмів, на сплату оренди за приміщення для вистав, які мандрівний театр винаймав у містах і містечках. Велику матеріальну допомогу театрові корифеїв надав поет і драматург **Михайло Старицький** (1840–1904), який на величну справу витратив усі свої статки. Така самопожертва виявилася недаремною: театр корифеїв став відомим у всій Європі після того, як відбулися його гастролі у Варшаві, Мінську, Вільнюсі, Астрахані, Тбілісі. Проте царський уряд усіляко гальмував розвиток українського театру. Упродовж десятиріччя, з 1883 до 1893 року, театрові корифеїв не дозволяли виступати в Києві та Київській губернії, на Поділлі, Чернігівщині та Волині. З репертуару українського професійного театру нещадна царська цензура викреслювала серйозні постановки, з величезними труднощами дозволяючи тільки розважальні вистави. На кожне театральне дійство доводилося ще й випрошувати обов'язковий у такій справі дозвіл місцевого керівництва.

Водночас дуже гостро поставало питання про створення п'єс, які не тільки якнайкраще сприймалися б публікою, а й виховували молоду українську інтелігенцію, не лишаючи поза увагою основний соціальний стан – селянство. Роль драматургів, які писали для театру корифеїв, а це насамперед Марко Кропивницький, Михайло Старицький та Іван Карпенко-Карий, надзвичайно вагома в становленні театру корифеїв. Ще більшого значення набула театральна справа, коли митці взялися активно розробляти історичні теми, виховувати публіку на високих зразках героїзму досі їй не відомих народних звитяжців.

Діалог із текстом

- 1 Яке значення має національний професійний театр у житті народу?
- 2 Що цікавого ви довідалися про театр корифеїв? Що означає слово «корифей»? Кого називають корифеями в історії українського театру? Чому?
- 3 Що ви дізналися про сім'ю Тобілевичів? А про Михайла Старицького? Про що свідчила громадянська позиція цих людей?
- 4 У яких умовах розвивався перший український національний професійний театр? З якої причини, на вашу думку, царська цензура зумисно гальмувала розвиток українського професійного театру?
- 5 Як ви розумієте вислів німецького драматурга Йоганна-Фрідріха Шиллера: «Якби ми дожили до національного театру, то ми стали б нацією»?
- 6 Хто зі свідомих українців стояв біля колиски першого професійного національного українського театру? Чим саме ці люди заслужили славу й шану від нащадків?
- 7 У своєму виступі на Першому Всеросійському з'їзді сценічних діячів Михайло Старицький підкреслив: «...Сцена для простого, сірого люду є зрозуміла, жива, ілюстрована книга, є вища освітня школа». Прокоментуйте таку високу оцінку митцем театру корифеїв.
- 8 У мережі Інтернет або бібліотеці знайдіть інформацію про котрогось із найталановитіших акторів театру корифеїв і підготуйте усний виступ про нього.

Іван КАРПЕНКО-КАРИЙ (1845–1907)

Батьком української комедії справедливо називають Івана Карпенка-Карого. До його приходу в літературу жанр комедії в українській драматургії практично не існував. Причиною звернення митця до комедійного жанру стало те, що в тогочасних історичних обставинах діти й онуки вчорашніх сільських трудівників, чистих серцем і помислами споконвічних українських хліборобів, прагнучи в будь-який спосіб збагатитися, почали стрімко морально деградувати. Що ж призвело до такого раптового зламу традицій, спричинило руйнування морально-етичних основ у середовищі українського селянства?

Коли було проголошено царський маніфест і селяни-кріпаки, які досі безплатно відробляли на ланах панщину, стали вільними, поміщикам уже доводилося наймати їх на ту саму роботу за певну плату. Пани шкодували грошей і, щоб зекономити, вирішували обробляти тільки половину, третину, четвертину колись орної землі, але жити продовжували у розкошах, неробстві й бенкетах. Менша за розміром територія під сільськогосподарськими угіддями давала менше прибутків, тому на дедалі більші витрати своєї сім'ї поміщики позичали гроші в банках, а згодом спродували частину або й усю свою землю. Ті селяни, які виявилися багатшими, кмітливішими, передбачливішими, без перешкод і досить дешево скуповували панську землю, наймали людей для її обробітку й за рахунок вирощених урожаїв швидко багатіли, щороку прикуповуючи все більше й більше родючих ґрунтів. Проте матеріальний статус¹ таких скоробатяків часто-густо не дорівнював духовному. Новоспечені мільйонери-землевласники переважно не мали належної освіти й виховання, тому, навіть заробивши великі гроші, залишалися людьми обмеженими, малокультурними, а бажання

¹ Статус – становище, стан, сукупність прав і обов'язків окремо взятої людини перед суспільством.

непомірно збагачуватися підштовхувало їх жорстоко визискувати не тільки найманих робітників, а й близьких родичів, спонукало бездумно ламати їхні долі, позбавляти щастя. Щоб привернути увагу суспільства до такого ненормального явища, треба було з гумором показати людям нікчемність і духовну убогість но-

Разом із родиною Іван Карпенко-Карий переїхав на хутір, який назвав Надією на честь дружини, викопав ставок, нарівні з селянами займався сільськогосподарською працею й скоро перетворив своє обійстя на райський куточок. Утім, сімейне щастя Івана Карповича тривало недовго: дружина померла, і раду дрібним дітям довелося давати самому.

Цензурні заборони вже втрачали колишню строгість і силу. Якщо раніше українські п'єси були заборонені взагалі, то тепер за відповідного дозволу місцевого керівництва вже можна було грати українську виставу. Щоправда, спочатку театральна труппа мусила поставити на сцені іншу п'єсу – російською мовою, а дві вистави поспіль надзвичайно втомлювали й акторів, і глядачів. 1885 року Михайло Старицький, який очолював одну з театральних труп корифеїв, запросив Івана Карпенка-Карого приєднатися до його колективу.

У 1883 році поліція виявила, що Іван Тобілевич незаконно видав паспорти і посвідчення особам, які виступали проти царського уряду. Тож коли труппа Михайла Старицького гастролювала в Ростові-на-Дону, Івана Карпенка-Карого заарештували, відбувся суд, і незабаром колишнього пристава вислали у Ново-

черкаськ на поселення. На щастя, йшлося не про ув'язнення, а про адміністративне покарання, тому актор жив на окремій квартирі, а щоб не померти з голоду, працював і ковалем, і палітурником¹. Іван Карпович дуже скучав за дітьми, яких залишив на старого батька, але творчості не покидав, шліфував свої написані раніше драми «Безталанна», «Бондарівна», «Наймичка», «Мартин Боруля». Великою підтримкою митцеві ставали втішні звістки від друзів про те, що дозвіл на постановку його п'єс отримано і публіка гаряче їх сприймає.

Після повернення в Україну Іван Карпенко-Карий під наглядом поліції ще два роки жив на хуторі Надія, а коли в 1889 році стеження було знято, знову влився в театральну труппу, де грали його родичі й мали шалений успіх. Актор і драматург Іван Карпенко-Карий був свідомим патріотом, громадським діячем. Він часто друкував свої прогресивні статті про театр у газетах, нехтуючи можливим переслідуванням: «Нехай лише цензура не доводить своє вето² до крайнощів, нехай вона слідує лише за тим, щоб до п'єс не потрапляло щось аморальне ...і ми побачимо на сцені коме-

1 Палітурник – майстер, який оправляє книги в палітурки, тобто обкладинки.

2 Вето – заборона.

◀ Іван Карпенко-Карий у ролі Виговського («Богдан Хмельницький» М. П. Старицького)

Іван Карпенко-Карий. *Картина із фондів музею-заповідника «Хутір Надія»* ►

дії, які будуть сприйматися з живим інтересом і дадуть добрі результати... в моральному... відношенні».

Професія актора в часи Івана Карпенка-Карого вимагала залізних нервів і міцного здоров'я. Далеко не завжди робота на сцені приносила задоволення. Різноманітна публіка, серед якої траплялися люди, що вперше в житті бачили виставу, іноді дуже заважала. Ще гірше було з переїздами, які будь-якої хвилини могли стати пішими переходами на велику відстань. У записках Івана Карпенка-Карого знаходимо такі слова: «Яка лиха хуртовина жене людей на далеку північ, до кам'яних фортиф Кронштадта, серед льодових скель і крижаних гір.., серед холоду і північної завірюхи?.. То артисти українського театру».

Найглибший слід Іван Карпенко-Карий залишив не як актор, а як драматург. Його комедії «Сто тисяч» і «Хазяїн» досі не сходять з української сцени. У комедії «Сто тисяч», до речі, автор п'єси дуже вдало зіграв роль Герасима Калитки. Також Іван Карпович написав першу українську історичну трагедію «Сава Чалий» про переродження щирого патріота й захисника України в її зрадника й ката.

Помер драматург 2 вересня 1907 року в Берліні, куди поїхав на лікування й де найкращі лікарі у різний спосіб намагалися врятувати українського митця від невиліковної хвороби. Тіло Івана Карпенка-Карого перевезли на хутір Надія і поховали поруч із могилою батька.

«Ким був Карпенко-Карий для України, для розвою її громадського та духовного життя, се відчуває кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се зрозуміє кожен, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література».

(Іван Франко)

Діалог із текстом

- 1 Назвіть справжнє прізвище Івана Карпенка-Карого. Чому митець обрав собі саме такий псевдонім?
- 2 Який вплив на майбутнього драматурга в роки його юності справив Марко Кропивницький?
- 3 Що ви довідалися про братів і сестру Івана Карпенка-Карого, які обрали акторську професію?

- 4 Чому Івана Карпенка-Карого називають батьком української комедії?
- 5 З якою метою Іван Карпенко-Карий у комедіях «Сто тисяч» і «Хазяїн» висміював тих, хто бездумно гнався за наживою?
- 6 Які комедії Івана Карпенка-Карого досі ставлять на сцені українські театри? Чи доводилося вам особисто бачити хоч одну з них? Якщо так, висловіть своє враження.
- 7 Яку оцінку творчості Івана Карпенка-Карого дав Іван Франко?
- 8 Яку історичну трагедію написав Карпенко-Карий? Чому проблема зради народу завжди актуальна?
- 9 Театральна публіка в часи становлення театру корифеїв дуже часто мала низьку культуру поведінки. Софія Тобілевич, друга дружина Івана Карпенка-Карого, згадувала: «Нам, акторам, страшенно докучали вигуки публіки на нашу адресу під час дії. Ті вигуки, правда, не мали нічого образливого для акторів, вони лише свідчили про зацікавлення глядачів подіями, що розгортались на їхніх очах. “Не вір... Дурить!” – гукав хто-небудь з гальорки артистці, щоб застерегти її від лиходія. “Закусюй, бо захмелієш!” – чулася знов порада з публіки». Чи зустрічаються і в наш час подібні глядачі? Як, на ваш погляд, треба поводитися в театрі?

Діалоги текстів

- Пригадайте драматичний твір світової літератури, в якому фігурують подібні сатиричні герої чи розглядаються ті ж актуальні питання, що їх порушує Іван Карпенко-Карий у комедії «Сто тисяч». Зіставте і порівняйте відповідні твори.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте світліну, на якій Іван Карпенко-Карий постає у ролі козака Назара Стодоли (60-ті роки XIX ст., драма «Назар Стодоля» Тараса Шевченка). Що ви можете сказати про зовнішній вигляд актора, його намагання вжитися в роль заможного козака часів Гетьманщини?

Іван Карпенко-Карий у ролі Назара
в драмі Тараса Шевченка «Назар Стодоля»
(кінець 60-х років XIX століття) ►

СТО ТИСЯЧ

Комедія
(Скорочено)

Дійові люди

Герасим Никодимович Калитка – багатий селянин,
Параска – жінка його,
Роман – син їх,
Савка – кум Герасима, селянин,
Бонавентура – копач,
Невідомий – єврей,
Гершко – фактор¹,
Мотря – наймичка,
Клим – робітник.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА I

В хаті яку хвилину нема нікого; входить Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хох! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Так я сібе видумал новую комерцію: хорошій будет гендель², ежелі удастся... Попробуєм!..

ЯВА IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь – це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у меня опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт³ і фураж⁴ час-то получав, знаю їх, да і они меня знають!.. Ха-ха-ха! А батько купчу⁵ й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з придобуттям земельки... А Прасковья Івановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! Торічелієва пустота⁶... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш – це з фізики. В такім разі – адіо⁷! К обіду я прийду. (Пішов).

¹ Фактор – посередник.

² Гендель (єврейське) – прибуток, виторг.

³ Пров'янт – провіант, запас продовольства у війську.

⁴ Фураж – корм для коней.

⁵ Купча – договір про купівлю землі.

⁶ Торічелієва порожнеча – фізичний термін, означає вакуум.

⁷ Адіо – адыю; французькою «Бувай», «Прощай!»

ЯВА VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Тут чоловік якийсь питав вас і Копач. (*Вийшов*).

Герасим (*один*). Чоловік – то діло, а Копач – морока. Ху! Слава Богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укритая рястом!.. Ох, земелько, свята земелько – Божа ти дочечко! Як радісно тебе загібати докупи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо – усе твоє; там череда пасеться, там орють на пар¹, а тут зазеленіла вже пшениця і колоситься жито: і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин – шматочок кругленький! Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок – так-так!.. Чотири чи п'ять гуртів випасається скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиней шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей – не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував м'ясом у різницях, а тепер – багатир. Де ж воно набралось? Не іначе, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш – і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив² – видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же! Двісті п'ятдесят десятин, земля не перепахана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копіталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато не мало – п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взяти?.. Де?.. Хіба послухать того, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Страшно тільки, щоб не влопатись³... Обіщав єврей сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

ЯВА VII

Савка і Герасим.

Савка. Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Лихвар⁴ злупе такого процента, що ніяк не викрутишся потім.

¹ Орати на пар (русизм) – орати на зяб, орати восени для того, щоб посіяти ярові зернові культури навесні.

² Заложив і перезаложив (русизм) – заклав і перезаклав (за борги).

³ Не влопатись (русизм) – не попастися (на гарячому).

⁴ Лихвар – людина, яка дає гроші в борг під великий відсоток; позичальник-здирик.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупіть краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш – всі віддав за землю.

Савка. Де ж ті гроші, куме?

Герасим. Та Господь їх знає. Я й сам не раз, не два над цим думав.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не при хаті згадувати, сатани, то, може, й другі так само достали... Тільки де ж вони з ним познайомились і як? Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірте, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого¹! Так що ж – не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь-ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: «Вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду...» А він – і тепер моторошно – зайцем мимо мене – тільки фа! аж свиснув, та хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости Господи! Дві неділі слабів²: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам – хліб зостанеться за Жолудьом без суда. От, ей, правду вам кажу, куме, якби знав, що за цим разом дасть, знову пішов би кликати, так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме... З вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрити.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величати.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу³; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню⁴ запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

¹ Гнат безп'ятий – те саме, що «куций», «рогатий» – слова на позначення чорта.

² Слабів (діалектне) – хворів, слабував.

³ Для домашнього обіходу – тут: на домашні витрати.

⁴ Запродажня – документ, який засвідчує акт купівлі-продажу.

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто карбованців, і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векселя¹, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векселя...

Савка. Так... Ну, добре. То, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. *(Набік)*. Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. *(Зітхає, виходить)*.

ЯВА VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуйте. *(Набік)*. Той самий єврей... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?.. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим *(зітхнув)*. Показуй.

Невідомий *(оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі)*. Теперечки пізнавайте, поштенний², де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим *(довго розгляда, придивляється на світ)*. От так штука! От так штука! Не вгадаю! *(Розгляда)*. Не вгадаю!

Невідомий *(знову зазира у вікно)*. І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені – прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб – руб, три – три, однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна – руб, а це друга – три.

Герасим. Оці-о? Оці? Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Нащо вам усе знать? Товар нравиться – візьміть, не нравиться – не беріть. Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. *(Показує свої гроші)*.

¹ Вексель – борговий документ встановленого зразка про обов'язкову сплату боржником вказаної суми у наперед обумовлений термін.

² Почтєнний (русизм) – шановний.

Невідомий (*розгляда*). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Это усе нашей фабрики.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова прикажчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог помагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачем не можна – усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки дай мені, я пробу зроблю, куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є? А между прочім, візьміть...

Невідомий виходить.

Герасим. Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі¹... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взять у компаньйони²? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розміняти гроші...

ЯВА ІХ

Герасим і Копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Треба його як-небудь вирядить.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздоровляю з придобуттям земельки, дай Бог еще столько прикупить... Опит... Хе-хе-хе! Только гляну – зараз бачу.

Герасим. Я й сам бачу, та грошей нема.

Копач. Так, так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість³! Так, так, Никодимович! Скупуйте помаленьку, скупуйте! Єй-Богу! Чого ви! Думаєте – шуткою? Які тут шутки? Хазяйствений мужик – велике діло! Ворухіться, ворухіться! Крутіть головою: купили у Борща, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини... Пани горять, а мужички з пожару таскають... Гляньте навколо: Жолудь – десять тисяч десятин, Чобіт – п'ять тисяч десятин, Пузир – три тисячі; а тут і ви помаленьку прикупувайте та прикупувайте.

Герасим. Що там я купив, і балакать не варт.

Копач. Опит – великое діло! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняєтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом...

Герасим. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

¹ Казначейство – державний фінансовий орган; тут: банк.

² Компаньйон – товариш, напарник; тут: співучасник у справі.

³ Підприємчивість (русизм) – заповзятливість.

Копач. І це діло таке, що одразу не можна, – ще не наскочив! Це не пустяк, діло важне; примети такі, що не можна сумніватися, верьте!

Герасим. Тридцять літ шукаєте грошей, а нічого сенько не знайшли.

Копач. Як не знайшов?! А дерево окамяніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, стобіть¹ подивиться: пудів п'ять важить, всі листочки, всі віти так як напечатано! Предмети інтересні для науки; я їх одіслав одному професорові,.. забув, як фамілія... він кургани розкопує...

Герасим. Чортзна-що, аж нудно слухать!.. Ви грошей давайте!

Копач. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрішиться... Отоді зашумить Бонавентура-копач!

Герасим. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багатой дівчини для мого Романа?

Копач. Знаю. От хоч би й у старшого Пузиря – дві дочки на возрасті².

Герасим. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою грішми? Як думаєте?

Копач. Не скажу. А знаєте що? Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так, ніби поросят купувати – у них завод³ добрий. Там кабани – прямо хоч лягай на спині. Як добре угодуеш, пудів вісім сала! Вам треба парочку поросят таких купить... Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Герасим. Тисячу?

Копач. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на мое предложение⁴ їхать до Пузиря на оглядини?

Герасим. А що ж, з Богом! Хіба коней наймать, чи що?

Копач. Жаль тільки, що Роман французького языка не знає... Хе-хе-хе! Це важкий предмет.

Герасим. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші – гроші всьому голова.

Входить Роман.

ЯВА X

Ті ж і Роман.

Роман. Ідіть, тату, обідать, ми вже пообідали.

Копач. Ходім, ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

Герасим. Ну, ходім, замість окорока⁵ борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку⁶.

¹ Стобіть (русизм) – варто.

² На возрасті (русизм) – на порі, на віданні; дівчата шлюбного віку.

³ Завод – тут: порода.

⁴ Предложеніє (русизм) – пропозиція.

⁵ Окорок (русизм) – окіст, задня частина туші тварини; найкраще м'ясо зі стегна чи лопатки; шинка.

⁶ Підстриже під польку – підстриже по-модному, як собі дозволяли в місті багатші люди (не селяни).

Роман. Для чого?

Герасим. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш з паном Копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового фургона і сам одягнешся по-празниковому.

Роман. А чого ж я, тату, туди поїду?

Герасим. А ось чого: там є дівчата, а вони люди багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат.

Роман. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

Герасим. То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

Роман. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею покохались.

Герасим. І чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

Роман. Мотря така дівка...

Герасим. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

Роман. А ви думаєте, що у Пузирів поживитесь грішми? Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургона і дві корови.

Герасим. Обіцянка – цяцянка, а дурневі радість.

Роман. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

Герасим. А нас хіба не били? Били й нас.

Копач. Цікаво. І зятя били? Ану розкажи, будь ласка.

Герасим. Та що його слухать!

Роман. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіцянка – цяцянка... Сват назвав батька мошеником¹, батько свата за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба – саме отут на виску... я почав викручуватися, отак шкура з волоссям витягнулась, а таки викрутився.

Копач. Молодець, запорожець! Ну, і що ж потім?

Роман. Вмішались всі родичі і півдня бились. Отаке-то придане... нарешті, батькові два зуби вибили...

Герасим. Та брешеш, бо одного... а другий випав сам на третій день.

Копач. А хто ж битву виграв?

Герасим. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці² – не дав таки зятеві.

Роман. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

Герасим. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманули... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто...

¹ Мошеник (русизм) – шахрай.

² Калітка (архаїчне) – гаманець.

Діалог із текстом

- 1 Як ставиться до Невідомого копач Бонавентура? Про що свідчить його негативна оцінка шахрая і пройдисвіта?
- 2 Чи задумується Калитка над причинами швидкого збагачення окремих землевласників? З чим пов'язані його роздуми? Який висновок Герасим робить для себе?
- 3 Що саме наштовхнуло Калитку на ідею купити певну суму фальшивих грошей? Яка сума цілком влаштовує Герасима?
- 4 Як ви думаєте, справжні чи фальшиві купюри показував Невідомий Калитці? На основі чого ви зробили такий висновок?
- 5 Як ви вважаєте, чи треба копача Бонавентуру зараховувати до людей, підвладних ідеї стати мільйонером в одну мить? Чому?
- 6 З якою метою копач радить Калитці купити в Пузиря пару свиней, а заодно представити Пузирівна Герасимового сина Романа? Яку з цих двох порад Калитка вважає слушною та чому?
- 7 Навіщо драматург від імені Романа згадує про обіцяний посаг Калитчиній дочці? Які риси характеру батька розкрилися у сварці й бійці зі сватами?
- 8 Навіщо, на вашу думку, автор увів у текст вихвалання Герасима про те, що він здатний обдурити кого завгодно, а його ніхто не зможе обвести навколо пальця?
- 9 З якою метою автор увів у комедію епізод спроби запродання Савкою власної душі чортові? Про які досі йому не відомі риси характеру кума довідується Калитка? Який висновок робить для себе?
- 10 Які риси Калитки виявляються у стосунках із Савкою?
- 11 Що наштовхує на висновок, що кум Савка собі ж неабияк шкодить необдуманими діями і постійно завдає чимало клопотів власними авантюрами?
- 12 З якою метою Невідомий легко віддав Герасимові дві справжні грошові банкноти?
- 13 Уявіть, що міг подумати Герасим Калитка, коли Невідомий байдуже, без жодного натяку на те, що селянин повинен повернути гроші, дав йому кілька купюр. Висловіть уголос уявні думки Калитки.
- 14 Цю саму ситуацію подайте від імені Невідомого.
- 15 Що саме стало причиною того, що Герасим узяв собі у спільники кума Савку? Доведіть, що у цьому вчинку виявилася далекоглядність і обережність Калитки.
- 16 Незважаючи на кримінальну відповідальність за махінації, лихоманка швидкого збагачення, що неодноразово підкреслюється в комедії «Сто тисяч», охопила всі нижчі стани суспільства: селян, гендлярів, шахраїв. Як ви думаєте, чому саме ці люди підпали під такі життєві випробування?
- 17 З якої причини Калитка вимагав, щоб Роман модно підстригся, одягнувся в новий одяг і у новому фургоні їхав до Пузиря найкращими кіньми? Про що мав свідчити зовнішній вигляд Романа й транспорт, на якому він із Бонавентурою вирушали до Пузиря?
- 18 Що до весілля обіцяв Калитка дати дочці в посаг, а що дав насправді? Чи можна твердити, що батько кривдить рідну дитину?
- 19 Як ставиться до бійки сватів на весіллі Копач і чому випитує найменші подробиці? На ваш погляд, Бонавентура потай сміється зі скупого Калитки чи щиро схвалює його вчинки? Чому ви так вважаєте?
- 20 Спочатку комедія Івана Карпенка-Карого мала назву «Гроші», але пізніше автор змінив її, уточнивши суму. Як ви вважаєте, котра з двох назв краща й чому саме? Чи можна вважати, що назва «Сто тисяч» стає ключем до розуміння змісту твору?
- 21 Які засоби сміху використовує Іван Карпенко-Карий для змалювання Бонавентури? А Калитки? Чому Бонавентура видається Калитці нікчемою і нахлібником, а Копач Бонавентурі – примітивним селяком? Наведіть цитати на підтвердження своїх висновків.

22 Доведіть, що жарт й іронія властиві Бонавентурі, а Герасим Калитка взагалі не має почуття гумору.

23 Пригадайте з історії, з якої причини російського царя Івана III назвали Іваном Калитою? Чому Іван Карпенко-Карий своєму героеві дає подібне, тільки зменшувальне прізвище – Калитка?

Мистецькі діалоги

1 У Київському академічному театрі на Подолі у 2008 році режисер Віталій Малахов поставив комедію Івана-Карпенка Карого «Сто тисяч». Роль Герасима Калитки зіграв народний артист України Богдан Бенюк, який, до речі, не вважав цього персонажа негативним: «Калитка виведений трудівником, хліборобом. Але він потрапив у такий час, коли “з вовками жити – по-вовчому вити”. У стосунках із селянами Калитка вимогливий, але не деспотичний¹. Так що не треба плювати в бік Калитки. Таких людей поважати треба».

Яка ваша особиста думка про Герасима Калитку? Суперечить вона висновку актора чи суголосна його трактуванню образу Герасима Калитки? Чому саме?

Розгляньте театральну афішу вистави «Сто тисяч» і висловіть свої думки про цей рекламний продукт. Що саме ви можете вважати художньою знахідкою, а що – зовсім недоречним?

2 Розгляньте світлину, на якій зображено сцену з вистави. Як ви вважаєте, з виразу обличчя Невідомого зрозуміло, що перед нами шахраювата і надзвичайно хитра людина? Яким чином акторові, що грав роль Невідомого, вдалося домогтися цього?

Який настрій у Герасима Калитки на фото? Доведіть, що, знайшовши спосіб легко й швидко розбагатіти, цей персонаж таки здатний почуватися щасливою людиною.

Сцена з вистави «Сто тисяч» ►

▲ Театральна афіша вистави «Сто тисяч» у Київському академічному театрі на Подолі (2008)

¹ **Деспотичний** – свавільний, який не зважає на волю та бажання інших.

ДІЯ ДРУГА

ЯВА II

Герасим за коном: «Вставайте ж, вставайте! Не мніться. Чепіга¹ зайшла, пора скотину порать».

Копач. Еге! Герасим вже по хазяйству гасає – невсипущий.

Входить Герасим.

Герасим. О, і ви вже встали? Чого так рано? Полежали б ще.

Копач. Не спиться. Почув, що ви встали, та й я піднявся. А знаєте, що я придумав? Ви б зробили калакольчик у ту хату... Тут вірówka над ліжком. От прокинулись, пора вставать – зараз дзінь, дзінь, дзінь; сам ще лежиш, а там встають.

Герасим. Я буду лежать, то всі будуть лежать. *(Загляда у двері).*

Копач. Воно ще рано, тільки на світ благословиться.

Герасим. Та де воно вам рано? Вони надолужать: то вмиваннячком, то взуваннячком або як почнуть Богу молиться, то й сонце зійде. Вже ж я їм і оченаша² даю! Як затоплю, то зараз і на землі. *(Одчиня двері навстіж і стоїть на дверях).* Кажете рано, вже світ білий, кури піднімаються. Так і хазяйство проспий! Параско, пора до корів, чого ви там мнетесь? Ану, ану! Хлопці, гайда з хати! Це хто вийшов? Клим! Ти що ото несеш під пахвою? А йди сюди, я полапаю.

Входить Клим.

ЯВА III

Ті ж і Клим.

Клим. Що? Хліба взяв окраєць, поки до обіду, то їсти захочеться.

Герасим. Неділя свята, а ти ні світ ні зоря вже й жереш! Однеси хліб назад. Стара, Параско!

ЯВА IV

Ті ж і Параска.

Параска *(на дверях, з дійницею в руках)*. Чого ти гвалтуєш³?

Герасим. Диви! Хто хоче, той і бере без спросу, мабуть, ти хліба не запираєш?

Параска. Де ж таки, щоб хліб був не запертий, нехай Бог милує, все заперто.

Герасим. Один візьме, другий візьме – так і хліба не настачиш! Де ти взяв?

Клим. Та я ще вчора за вечерєю заховав окраєць.

Герасим. Хліб крадуть у тебе з-під носа, гарна хазяйка! Чого ж Мотря глядить?

¹ Чепіга – народна назва небесного сузір'я Оріона.

² Оченаш (простонародне) – молитва «Отче наш», тут це слово вживається в значенні «вчитувати», «присікуватися», «з лайкою гнати до роботи».

³ Гвалтувати (простонародне) – кричати, волати.

Параска. Чи чуєш, Мотре, вже хліб крадуть, скоро самим нічого буде їсти...
(*Пішла*).

Герасим. Це так, це так! Однеси зараз назад – гріх у неділю снідять.

Клим. Атож! Бога треба бояться, щоб не з'їсти до обіду півхліба.

Герасим. Одріж собі скибку, подавись ти нею, а то однеси назад.

Клим. Поживишся скибкою, як собака мухою. (*Пішов*).

ЯВА V

Герасим і Роман.

Роман. Ну, та й не хочеться мені їхати до тих Пузирів, коли б ви знали, та ще з Бонавентурою.

Герасим. Не вигадуй, не вигадуй.

Роман. Хто побаче мене з ним, то засміють.

Герасим. З посміху люди бувають. От як викопає гроші, тоді нехай сміються.

Роман пішов.

Цілу ніч не спав, все міркував і таки став на одній думці: побалакати з кумом і, коли згодиться, послати його в город розмінати гроші. (*Запирає двері, виймає гроші і розглядає*). Прямо як настояці, і не пізнав би, коли б не понадривав сам краї, а все-таки береженого Бог береже – треба розмінати у казначействі.

Стук.

Чи не кум?

За дверима голос Параски: «Та відчини-бо!»

Жінка. І чого її чортяка несе? (*Одмика двері*).

ЯВА VI

Герасим і Параска.

Параска. Що ти затіваєш, скажи, на милість Божу?

Герасим. Звідкіля вона довідалась?! Знай свою діжу¹, а у мої діла носа не тикай!.. Іди собі, іди, не заважай мені думати.

Параска. Та ти на старість щодня дурніший робишся.

Герасим. Не чіпляйся! У мене в шапці більше розуму, ніж у тебе в голові.

Параска. Що це ти затіяв – жениш Романа на Пузирівні?

Герасим. А-а! То ти про це? (*Набік*). Думав, що довідалась за гроші, аж всередині похолонуло. Ну, так що ж?

Параска. Не хочу я нікого за невістку, опріч² Мотрі. Сам казав, що будеш її сватати; діти полюбилися, я до неї привикла, вона до мене, дівка красива, здорова, зна всі порядки, коло птиці, коло свиней, коло корів – одно слово, хазяйка; в хаті

¹ Діжа – широка і низька бочка, у якій розчиняли, а коли викисало й підходило, місили тісто на хліб.

² Опріч (архаїчне) – крім.

як у кімнаті, я вже нездужаю, а против неї, скільки їх у нас не було, ніхто хліба не спече, ніхто борщу не наваре, хоч і без олії іноді, а всі їдять – не нахваляться.

Герасим. Не треба мені ні доброго хліба, ні доброго борщу, бо чим краще спече, а смачніше зваре, тим більше робітники з'їдять... Мені треба невістку з приданим, з грішми.

Параска. Тьфу на твою дурну голову.

Герасим. Я тебе як плюю!.. *(Заміряється її вдарить).*

Входить Савка.

ЯВА VII

Ті ж і Савка.

Савка. А ви з старою, як сизі голуби, і досі буркочете?

Герасим. Еге!.. Нема нікого, то ми собі удвох...

Савка. Нагадали молодощі і буркотали?

Герасим. Іди, Парасю, по своєму ділу, а у нас своє.

Параска. Бодай ти пропав! *(Вийшла).*

Савка. Бач, «Парасю». Любо й слухать, то все достатки роблять. А ми з старою тільки лаємось і все через гроші: того нема, другого нема – і раз у раз гир-гир-гир-гир, гар-гар-гар! Оце й зараз посварились: виряджав її до церкви, а вона й напосіла: «У других, – каже, – фургони, любо глянуть, а я – на возі, такий ти хазяїн», – каже. Така мене злість взяла, що мало-мало не потяг віжками¹, а все гроші...

Герасим *(лічить гроші)*. Хочу свинку і кнурця купити у Пузиря, хвалять завод... *(Перелічивши, лічить другий раз)*. Що то гроші, куме! Свині завідські², коні завідські, вівці завідські... *(Дає гроші)*.

Савка. Вже, куме, хоч ви мені щось хочете кажіть, а я знаю, що більше ніде було достать грошей, тільки од нечистого, їх дід, кажуть, знався з нечистим, він як умирав, то доти не вмер, поки стелю не розібрали. *(Хова гроші)*.

Герасим. Люди самі уміють робити гроші краще від чорта.

Савка. Тобто фальшиві?

Герасим *(озирається, запира двері)*. Еге. Та ще й які гроші! В вік вічний не розбереш: чи вони фальшиві, чи вони настоящі.

Савка. Я пам'ятаю, як один панок наробив фальшивих грошей, аж із Варшави привозив майстрів, а тільки випустив – зараз і піймався.

Герасим. Ну, а якби були такі гроші, що всяке прийме, то ви б згоднісь достать таких грошей?

Савка. Я? З охотою. Коли люди багатіють, то чом же нам не поспробувать щастя... Та й де вони є отакі, як це ви кажете?

¹ Потягті віжками – когось ударити віжками.

² Завідські – породисті.

Герасим. Є... є... куме... Та ви зараз від мене прийняли на десять рублів фальшивих бумажок.

Савка (*витяга гроші з кишені*). Господь з вами! Мені так страшно стало, як тоді, коли ходив викликать безп'ятого... (*Розгляда*). Це ви на глум мене піднімаєте?.. Гроші всі натуральні, як є!

Герасим. Отже, побий мене Бог, меж ними є фальшиві; і таких грошей можна купить, скільки хочеш... Пристанете в компанію? Купимо сто тисяч.

Савка. Сто тисяч!

Герасим. Отже, незважаючи на те, що гроші зроблені дуже добре, все-таки перше, ніж купить таку суму, їдьте ви, куме, хоч зараз в казначейство і розмінійте ці гроші: як казначей прийме, то всяке прийме...

Савка. А як казначей не прийме та протокола зроблять, га?

Герасим. Скажете, що ви продали незнайомому чоловікові воли і між іншими грішми взяли й ці, а я посвідчу, що іменно так, та й край.

Савка. Добре, їду! Тільки договір краще грошей! Скільки ви мені дасте, як купите?

Герасим. А скільки хочете?

Савка. Скільки? Від кожної тисячі, що купите, мені сто карбованців.

Герасим. Багато буде. Я ж таки буду гроші свої кривні терять, а ви тільки поміч мені дасте. Візьміть п'ятдесят від тисячі.

Савка. Ні, куме! Коли вже труситься, то хоч знать за віщо.

Герасим. А, нехай буде по-вашому. Отоді, куме, заживем, га?..

ЯВА ІХ

Роман і Мотря.

Мотря. Тікай з дверей, бо як стусону, то й ноги задереш!

Роман. Та ти божевільна?

Мотря. Сам ти божевільний! Що ти мені очі замазуєш? Я не сліпа і не глуха, чула, що їдеш на оглядини; бач, як вирядився.

Роман. Тю! Та я їду свинею купувать, ну, а як за одним заходом подивлюся на свинею і на Пузиревих дівчат...

Мотря (*крізь сльози*). Дивись, дивись, хоч нехай тобі і повилазить... (*Штовха його од дверей і виходить*).

Роман (*сам*). Оце дівка! І я ж, здається, не з послідніх, а мало не впав. Оце робітниця, оце жінка – сама за косарем зв'яже! Та хоч би батько цапа скакав¹, а я таки женюсь на Мотрі.

¹ Скакати цапа – те саме, що «дїбки ставати», щосили опиратися чомусь.

ЯВА ХІ
Герасим і Параска.

Параска. Звели і нам коней запрягти.

Герасим. Навіщо?

Параска. У церкву поїду з Мотрею.

Герасим. Ще що вигадай! До церкви можна й пішки піти, тут недалеко – три верстви.

Параска. Туди три та назад три, то вже шість.

Герасим. Люди в Київ ходять за чотириста верстов, а ти не хочеш потрудиться для Божого дому й шість верстов – ай-ай-ай, а ще й богомольна! Важко вже тобі пішки піти до Божого дому шість верстов... Худобу ганять в празник гріх. Блажен чоловік, іже скоти милує.

Параска. Що ж, тобі більше коней жаль, ніж жінки?

Герасим. Скотина гроші коштує, вона цілий тиждень робить на нас, а в неділю, що мала б відпочити, гони в церкву. Це не по-Божому і не по-хазяйськи.

Параска. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і роблю не покладаючи рук!

Герасим. Параско! Не лайся, щоб я часом ради неділі не дав тобі по потилиці.

Параска. Бий, бодай тобі руки посохли! І з замолоду з синців не виходила, бий і на старість! У! Харциз¹ – коняку жаліє, а жінку бить збирається... Тьфу!

Герасим. Ах ти ж, відьма чортова, то ти оце мене дратувать заходилась, та я... *(Кидається на Параску, хватяє за очіпок).*

Входить Копач. Калитка цілує Параску.

 Діалог із текстом

- 1 Чому Герасим будить наймитів далеко до сходу сонця? Чим пояснює свої викрики?
- 2 За що саме Калитка ганьбить Кліма? Чи можна так робити?
- 3 Кум Савка заздрить начебто добрим стосункам подружжя Калиток. А які в нього самого стосунки з власною жінкою? Прочитуйте відповідний уривок.
- 4 З якої позиції ви розцінюєте той факт, що Калитка позичає Савці разом з іншими купюрами й десять нібито фальшивих карбованців?
- 5 Як ви оцінюєте те, що на людях Калитка афішує своє добре ставлення до жінки? Як він ставиться до Параски насправді?
- 6 Про що свідчить той факт, що хліб у хаті зберігають під замком?
- 7 Чому Герасим і його жінка Параска мають зовсім протилежні думки про те, хто є бажаною невісткою?
- 8 Що стало причиною конфлікту між Мотрею і Романом? Чому дівчина заявляє, що сердиться лише на себе?
- 9 Що саме найбільше цінує в Мотрі Роман? Чи можна сказати, що він, як і його батько, на перше місце ставить вигоду? Доведіть свою думку.
- 10 Як згадає своє життя з Герасимом в молоді літа Параска й чому називає чоловіка харцизом? Слово «харциз» відповідає лексемі «розбійник». Що ж це слово означає в розмовно-побутовій лексиці?

¹ Харциз – розбійник.

ДІЯ ТРЕТЯ

Декорація та ж.

ЯВА I

Герасим одягнутий лежить на лаві, спить; а потім Роман.

Роман. Ого, батько сплять і досі. Що за знак? Чи не випили, буває, вчора! Тільки вони не охочі гулять, хіба хто могоричу поставив, а на свої не будуть пить. Від своєї, кажуть, у грудях пухне. *(Виходить)*.

Герасим *(сонний, бурмоче, так бува в кошмарі)*. Ва-ва-ва! О-о-о-ші! Го-ом, го-ом! *(Балака ясніше)*. Кругом, кругом усе моє. *(Спить тихо, потім знову так само)*. Е-е-а-ам, а-а-а-м. *(Говорить хутко)*. Не дам, не дам, не дам! *(Стогне)*. У-у-у! *(Схоплюється)*. Господи, помилуй! *(Оглядається кругом)*. Спав... Тьфу! Снилось, що кум гроші однімав. А робітники, мабуть, сплять. *(Біжить до дверей, одчиняє і кричить)*. Хлопці, вставайте! Чепіга зайшла!

ЯВА II

Входить Роман.

Роман. Де там Чепіга, вже сонце зійшло, давно всі на роботі.

Герасим. Чи вподобались дівчата? Га?

Роман. У них були гості: пани якісь, офіцери.

Герасим. Хе-хе-хе! І ти разом з панами, з офіцерами? Он куди Калитка заїз!.. Що то гроші!

Роман. Та мене, тату, у горниці¹ і не кликали, я на кухні й обідав.

Герасим. Оце гарно... А сто чортів їх матері – хазяйського сина і в хату не кликали. Ну, а Бонавентура ж що?

Роман. Бодай той Бонавентура сказився! Тільки під'їхав під крильце², а він раз зіскочив з фургона й почав кумедію приставлять: вірші читає, по-турецькому, чи що, балака. Люди аж за животи беруться та регочуть, а він рад, що на посміх здався, та ще гірше! Тут вийшов і Пузир. Теж регоче і закликає його у хату. Бонавентура, показуючи на мене, каже: «Кличте ж і його, це Калитчин син – хазяїн гарний...» А Пузир одказує: «Голяк масті, чирва світить³! Нехай, – каже, – розпряга коні та йде у застольну⁴, там і пообідає, у мене гості не такі, щоб рядом його посадить».

Герасим. Ах ти ж погань! Мужва репана⁵! Ах ти ж пузир з горохом!.. Стривай лишень, хтось, либонь, під'їхав. *(Біжить до вікна)*. Чи не кум Савка вернувся? І ноги затрусилась. Іди по своєму ділу.

Роман вийшов.

¹ Горниця (русизм) – світлиця, вітальня, в якій приймають гостей.

² Крильце (русизм) – ганок.

³ Голяк масті, чирва світить – голодранець, неказирна карта (у переносному значенні – «не великий пан»).

⁴ Застольна (архаїчне) – їдальня, де обідають слуги.

⁵ Мужва репана – споконвічний мужик, селянин з діда-прадіда.

Ой Пузирі! Глядіть, щоб ви не полопались, а замість вас Калитку розіпре грошвою... Отоді я вам покажу, як хазяйнувати! Я не буду панувати, ні! Як їв борщ та кашу, так і їстиму, як мазав чоботи дьогтем, так і мазатиму, а зате всю землю навкруги скуплю. Їдеш день – чия земля? Калитчина! Їдеш два – чия земля? Калитчина! Їдеш три – чия земля? Калитчина!.. Диханіє спирає... а скотини, а овець розведу – земля під товаром¹ буде стогнати... Отоді і я скажу про Пузира: голяк масті, чирва світить!

Входить Гершко, одягнений чисто, по-городському.

ЯВА III

Гершко і Герасим.

Гершко. Здрастуйте, Герасим Никодимович.

Герасим. А ти звідкіля знаєш, що мене звать Герасим, та ще й Никодимович?

Гершко. Хто ж не знає такого хазяїна... Всі знають.

Герасим. Невже всі? (*Набік*). От тобі й чирва світить. (*До Гершка*). А чого ж ти приїхав до мене?

Гершко. Єсть гєндель – хотіте купити землю?

Герасим. Ох, хочу, голубчику, хочу! І вдень і вночі тільки про це й думаю... Одна біда – грошей не вистачає.

Гершко. Я можу вам помагати купити землю Смоквинова.

Герасим. Як? Грошей даси?

Гершко. Зачим гроші? Ми грошей не маємо, ми із розумом живемо.

Герасим. А може, так. Ну, показуй же твій розум!

Гершко. Извольте, з нашим удовольством: Смоквинов позичає на улущеніє хазяїства п'ять тисяч! Хе-хе-хе! Яке там улущеніє? Він уже п'ять іменієв проїв. Ну, добре, нехай собі їсть!.. Він любе смачно їсти, а ви любите землю... Давайте йому п'ять тисяч під закладну, візьміть добрі проценти – і земля буде ваша.

Герасим. Яким побитом?

Гершко. А скудова він візьме заплатити долг, га? Скудова, я вас питаю? Земля перезаложена ув банк; прийде строк платити – її будуть продавати з аукціону, тоді ви приймете на себе банк – і земля ваша.

Герасим (*про себе*). Що ж його робить? Два діла збіглось докупити... Кума ще нема... Голова тріщить! (*До Гершка*). Треба подумати.

Гершко вийшов.

ЯВА IV

Герасим (*сам*). Упустити землю Смоквинова – все одно що посиротити свою землю на віки вічні. А тут знову – як його упустити случай: дати п'ять, а взяти сто тисяч! Серце перестає битися, як подумати: За п'ять – сто тисяч! Господи! Коли б тільки кум благополучно розміняв, а тоді я й Гершка обманю. Сам куплю у Смоквинова землю. Аби тільки гроші. А кума нема. Ну що, як кума арештували? От тобі й сто тисяч.

¹ Товар – тут: худоба.

Входить Савка.

Кум! Слава Богу, діждався... думав – умру. Що?..

ЯВА V

Савка і Герасим.

Герасим. Не мучте, куме! Кажіть...

Савка. Годяться, куме. *(Випускає шию Герасимову з рук).*

Герасим. Годяться. *(Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає кризь сльози).* Скажіть ще раз це слово, скажіть, куме!

Савка. Годяться! Пустіть, сідайте. Вип'ємо, я вам розкажу.

П'ють.

Ви думаєте, я мало трусувся в городі? Зціпив зуби, підійшов до віконця... Не знаю як – само зірвалось з язика: «Розміняйте гроші!» – «Давай, – каже, – чого стоїш?» Я дав, а в самого думка: «Тікати чи ждати?» І стою, як окам'янів. Коли це мене штовхають: «Чи ти, земляк, заснув, чи що? Тобі казначей дають гроші, а ти мов не бачиш і не чуєш?» Тоді я очумався, дивлюсь: срібні гроші дає мені в пачці. Я взяв і як одійшов від того вікна – як п'яний, хитаюсь. Помалу виліз надвір, аж тут радість мене напосіла така, що й сказати не могу. Іду та всім усміхаюсь... А якийсь пан питає: «Чого смієшся? Раденький, що дурненький?»

Герасим *(цилує)*. Сьогодні увечері у нас буде сто тисяч!

Савка. А у мене тільки десять!

Герасим. Куме! Я подарю вам ті сто рублів! *(Вийма запродажню і рве)*. От вам запродажна! Погуляймо ж трохи, а увечері, куме, як смеркне – на вокзал... Я ніколи не гуляю, щоб не було підозріння. А от що: засватаю я Романа на Мотрі – буде причина нашій гульні. *(Гука)*. Параско! Мотре! Романо! А йдіть сюди!

ЯВА VI

Ті ж, Мотря, Параска й Роман.

Герасим. Обідив Пузир Романа! Не закликав у хату, так я женю Романа на Мотрі. Мотре, підеш за Романа?

Мотря. Атож!

Герасим. Стара, що ти скажеш?

Параска. Я рада, що ти мене послухав! Такої невістки пошукать.

Герасим. А ти, Романо?

Роман. Спасибі вам, тату, що ви уважили мою просьбу.

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ЯВА VI

Параска і Мотря.

Параска. Іди, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що – не розберу. То не хотів у церкву ко-ней давати, а то і сам поїхав, і цілу обідню¹ стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватати за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе з собою, чи Господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні² були за-чинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було³. Аж страшно мені робиться од цих приборів⁴, і слова тобі не скаже, що задумає робить.

ЯВА VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожі.

Герасим. Ідіть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маєш!.. А хто буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстра нема! Краще я тут посидю – береженого й Бог береже.

Савка. Одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов).*

ЯВА VIII

Герасим сам. Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Я не то що, я й єврея сьогодні обманив: поки мішок розшили – дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї – гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок – зашамотався, бере мішок, не дає... Давай гроші, каже. Слово за слово, а тут – третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

ЯВА Х

Входить Савка.

Савка. Ну, куме, ніде нічирк! Давайте мені моє, та поки глуха ніч, я піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде! Я знайду, де своє сховат, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемось, а решту через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав у руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? *(Вийма ніж з-за халяви).* Бачите? Не розпалюйте мене, бо тут вам і амин!

Герасим *(вийма з-за халяви ніж).* А ви думаете, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки знаєте, це все чортзна-що! *(Ховає ножа).* Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно, та будемо ділитись...

Закривають вікна свитами.

¹ Обідня – Богослужіння в церкві, яке служать у першій половині дня, до обіду.

² Ставні (русизм) – дерев'яні віконниці, якими знадвору зачиняли вікна.

³ Щоб і ляльки тут не було – щоб не було ні душі.

⁴ Прибори (архаїчне) – тут: приготування.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз що-небудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. *(Підходить до мішка).*

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... *(Набік).* Щоб тебе за печінку взяло. *(Виймає з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розглядає).* Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага!

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! Тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим *(хватає пачки одну за другою, переглядає).* Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! *(Хватає знов бумажки, розриває і кидає).* Сама бумага... чистісенька бумага!.. *(Несамовито).* Ха-ха-ха!.. Сто тисяч! Ха-ха-ха!

Савка. От же збожеволіє! Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало.

Герасим озирвається, хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входить Параска.

ЯВА ХІ

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснув¹?

Савка. Сором признаться. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все колотиться.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Чуєте! Хтось кричить!..

ЯВА ХІІ

Ті ж, Копач і Герасим.

Копач *(несе Герасима на плечах).* Та допоможіть-бо! *(Помагають і кладуть Герасима на ліжку).*

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть, на милість Божу? Що?

Копач. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... стоп! *(Прислухається до серця).* Тріть, тріть, тріть... Опит –

¹ Галасну́ти (діалектне) – скрикнути, заверещати.

велике діло... Серце наче ворухиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну й йому б не жить на світі, якби не мій опит.

Савка. Кажіть, що трапилось?

Копач. Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Тільки сниться, щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задригала і вивалась, та як захарчить. Я схопився, мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся – і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

Параска. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя! *(Плаче)*. Старий, старий!

Герасим. Де я? *(Спазми)*.

Копач. Пийте воду. *(Подає)*.

Герасим п'є.

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я, будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманули.

Копач. На тім тижні в городі була така сама okazія¹! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим *(захльобується воздухом)*. Ой... Ой!.. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірвочки? Краще смерть, ніж така потеря! *(Риде)*.

Завіса.

Діалог із текстом

- 1 Чи сподобалося Герасимові, як його сина зустріли Пузири? Чи була така реакція господаря очікуваною і чи вважав Калитка таку поведінку багатія для себе ганьбою? Чому?
- 2 Прочитайте й проаналізуйте монолог Герасима, в якому йдеться про його заповітну мрію. Доведіть, що в душі Калитка може бути навіть тонким ліриком.
- 3 Як ставиться Герасим до ідеї Гершка обплутати Смоквинова свіжим боргом? Прочитайте вголос уривок, де йдеться про те, що Калитка ніколи собі не пробачить, якщо прогавить землю поруч зі своїми нивами.
- 4 Перекажіть близько до тексту пригоду кума Савки з нібито фальшивими купюрами. Чому гумор є основним засобом сміху в цьому епізоді?
- 5 Чи можна сказати, що рішення Калитки сватати Мотрю за сина Романа було зумовлене не тільки образою на Пузиря, а й упевненістю у своєму завтрашньому дні надзвичайно багатії людини?
- 6 Як змінюють великі гроші характери Калитки й Савки?
- 7 Як ви ставитеся до того, що Герасим побожно цілує мішок з грішми?
- 8 Що ви можете сказати про шахрайську жилку в характері Калитки? На яку суму він обдурив Невідомого і як саме це йому вдалося зробити?
- 9 Як зреагував Герасим на те, що замість грошових банкнот йому підсунули звичайнісінький папір? Чи можна поспівчувати Калитці?

¹ Okazія – пригода, випадок.

- 10 Чому Роман дуже дивується, що батько вперше в житті проспав схід сонця та ще й звечора з кумом пив за власні гроші?
- 11 Чому Калитка зробив висновок, що фальшиві гроші пройшли найсуворішу пробу й тому їх можна купувати без жодних сумнівів?
- 12 Для чого драматург уводить у текст п'єси епізод, у якому Роман погоджується ув'язатися в чергову авантюру з пошуками скарбів, запропоновану Бонавентурою? Чи підкреслює цей епізод думку, що «золота лихоманка» в суспільстві триває?
- 13 Чому і Савка, і Калитка бояться навіть на мить відійти від мішка з грішми?
- 14 Про що саме свідчить висновок Герасима Калитки: «Краще смерть, ніж така потеря»? Чому в читачів і глядачів ця фраза неодмінно викликає сміх?
- 15 Доведіть, що бездуховність – велике зло в суспільстві взагалі й у житті окремої людини зокрема.
- 16 Уявіть, що Бонавентура й Роман взяли за розкопки. Опишіть, що вони знайшли й чим закінчилися їхня витівка.

Мистецькі діалоги

- 1 Розгляньте перше фото із сучасної постановки комедії «Сто тисяч» Київського академічного театру на Подолі. Знайдіть у тексті комедії уривок, який відповідає змісту фото, й прочитайте відповідну сцену в особах.
- 2 Яку сцену комедії ілюструє друге фото? Чи вдало, на вашу думку, актор Роман Халаїмов ужився у роль кума Герасима Калитки – Савки? Чому ви так вважаєте?
- 3 Якби ви були режисером, якого сучасного актора ви запросили б на роль Герасима Калитки? Чому ваш вибір саме такий?

Сцени з вистави «Сто тисяч» у Київському академічному театрі на Подолі

ТЕАТР І ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ: З ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО ГРЕЦІЇ ДО СЬОГОДНІ

Театральне мистецтво відоме з давніх-давен. Документальні факти свідчать, що театр повноцінно функціонував ще в античні часи. Історія давньогрецького театру охоплює тисячу років (приблизно VI ст. до н. е. – V–VI ст. н. е.), а це означає, що античний театр був затребуваний і відігравав особливу роль у житті найрозвиненіших міст-держав. Акторами тоді могли бути лише чоловіки, а щоб здаватися вищими і щоб глядачі з великої відстані могли їх краще бачити, вони одягали *котурни* – взуття з високими дерев'яними підставками під підощвами. Щоб глядачі легше сприймали зміст творів, які ставилися на сцені, актори носили маски двох видів – комічні і трагічні. На перших було зображено усмішку, на других – уста із загнутими вниз кутиками, а це символізувало смуток, горе, нещасливі переживання героя. Твори, які в ролях розігрували на театральних підмостках, теж були двох видів. У трагедіях герой страждав, мучився від невимовних потрясень і переслідувань долі. Трагедії закінчувалися переважно смертю улюбленця глядачів, гідного пошани й співчуття. Комедії викликали регіт публіки, бо і висміювали людські вади. Під час святкувань на честь бога Діоніса-Бахуса, покровителя виноградарів і вина, веселі компанії комедіантів горлали пісні, використовували грубі жарти, розігрували смішні сценки, прагнучи ще яскравіших розваг. Очевидно, ці маскарадні дійства дали початок першим комедіям. Найвідомішими комедіями античних часів є твори Аристофана («Вавилоняни», «Вершники», «Оси», «Жаби»), якого називають батьком давньогрецької комедії. Комедію в античні часи вважали «низьким» жанром, трагедію – «високим». Ці два сценічні жанри різко протиставлялися один одному. Комедія змальовувала буденне, приватне, дещо ідеалізоване життя, та висміювала людські вади, припи-

суючи їх тільки плебейам¹, які, так би мовити, через низьке походження мали природне право на брехливість, скупість, користоловство. Проте навіть комедія, за Аристотелем, виводила людей «не в усій їх підлості, адже смішне – тільки частина потворного», більше того – «смішне – певна помилка., але безболісна і не шкідлива». Представників аристократії, привілейовані класи на сцені не висміювали й узагалі їх не вважали здатними на негідні вчинки.

Майже дослівно думку античного філософа про більш косметичне, ніж хірургічне призначення комедії повторив видатний німецький письменник і знавець театрального мистецтва Готгольд-Ефраїм Лессінг (1729–1781) вже у XVIII столітті:

«Комедія хоче виправляти людей сміхом, а не висміюванням». Отже, комедійний жанр ставив за мету не вбивати своїм осудом винних, а тільки навертати їх на правильний шлях.

Трагедія, на відміну від комедії, ще в античні часи розкривала перебільшені за своєю силою пориви й почуття. Мова трагедії була високою й патетичною¹, а персонажі – герої міфів чи відомі земні правителі й звитяжці-переможці. Герой трагедії завжди був бездоганно чесним, вірцевим, із гідною поведінкою і помислами. Крім акторів, на античній сцені виступав хор, який у піснях пояснював те, що відбувалося, і давав оцінку всім вчинкам дійових осіб і подій. Коли величний герой античної трагедії гинув, із допомогою певних механізмів на сцену спускався актор-бог і забирав його до себе на гору Олімп, за пережиті страждання або здійснені подвиги даруючи вічне життя. Прославлений автор античних трагедій Есхіл звертався до визначних історичних подій свого часу, про що свідчили назви його творів: «Перси», «Семеро проти Фів», «Прометей закутий». Трагедії Софокла «Антигона», «Цар Едіп», «Електра» несли яскраво виражені громадянські ідеали та мораль античної культури. У трагедіях давньогрецького драматурга Евріпіда «Андромаха», «Геракл», «Медея», «Іфігенія в Тавриді», «Троянки» засуджувалися біди й нещастя, породжені війною. Трагедія давала зрозумілу відповідь громадянам Стародавньої Греції на чимало важливих питань.

За часів Середньовіччя в Європі театральні вистави набули релігійно-повчального характеру. Саме таким змістом відзначалися й перша літературна драма Феофана Прокоповича «Володимир», і українські вертепні драми, які розігрували на Різдво у вертепах – пересувних лялькових театрах. Вертеп мав вигляд двоповерхової дерев'яної скриньки. На верхньому поверсі розігрували сцени з Нового Заповіту: народження Христа, переслідування Іродом Діви Марії з Божественним немовлям, винищення невинних дітей; на нижньому поверсі діяли сварлива баба, хитрий селянин Макогоненко, боязкий лях, що лише на словах вихвалявся своїми подвигами, злодійкувата циганка, мужній запорозький козак. Тобто угорі, як у давньогрецькому театрі, розігрувався високий зміст трагедії, а внизу – низький зміст комедії.

Незважаючи на певні обмеження й умовності, у середньовічній Європі театр посів гідне місце серед таких важливих видів мистецтва, як музика, живопис та скульптура. За гарної погоди мандрівні актори розігрували вистави на площах міст просто неба. Замість декорацій встановлювали стовпчики з написами «ліс», «хата», «замок», «озеро», «парк», але глядачі раділи навіть такому дійству. Один із найвідоміших драматургів Франції Жан Расін (1639–1699) так визначав роль театру в житті столичного міста своєї держави: «За тим впливом, що його мало на наш театр усе те, в чому я наслідував Гомера чи Евріпіда, я із задоволенням пере-

¹ Патетичною – пристрасною, понад міру емоційно-викричальною чи закличною.

конався, що здоровий глузд і розум були однаковими в усі часи. Смак Парижа виявився подібним до смаку Афін, мої глядачі були схвильовані тим самим, що викликало сльози в освіченого народу Греції».

І хоча тривалий час у західноєвропейському театрі розробляли тільки два полюсні жанри – комедію і трагедію, хоча ще в часи Вільяма Шекспіра на сцені не було жодних декорацій, а комічні й трагічні античні маски не використовували, герої, яких доводилося акторам грати, вже не були однозначними. Навпаки, їхні характери вирізнялися поєднанням позитивних і негативних рис, різкими змінами настрою, іноді – навіть мети, раптовим перевихованням негативного героя чи несподіваним і фатальним моральним падінням персонажа позитивного. Драма як окремих жанр виникла у XVIII столітті, в добу Просвітництва, в Німеччині й Франції. На відміну від комедії, у драмі розкривалося приватне життя героїв, однак не для висміювання, а для висвітлення всієї складності стосунків між людьми та між людьми і суспільством.

В Україні елементи театрального дійства з часів сивої давнини були у весняних обрядах та різдвяному вертепі, а весілля завжди являло собою народну драму. Поміщики утримували приватні театри з кріпаками-акторами, які в будні відробляли панщину, а на свята веселили панів своїм перевтіленням на сцені; у великих містах діяли театри, на сценах яких здебільшого грали мандрівні російські театральні трупи або місцеві митці-аматори. Професійного українського театру не існувало до кінця XIX століття, власне, до виникнення й становлення театру корифеїв. На гастролях у Петербурзі українські актори мали такий шалений успіх, що під час вистав театру корифеїв порожнів зал імператорського театру. Драматург Олександр Островський (1823–1886), порівнюючи репертуар російського імператорського й українського національного театрів, небезпідставно перший називав місцем «пустої забави», а про другий писав, що високоосвічена публіка й досвідчений столичний глядач лавиною сунули «в український театр, де показувалося мужицьке життя». Іван Франко назвав гастролі театру корифеїв у Петербурзі тріумфом українського мистецтва.

Драма, комедія і трагедія сьогодні є основними драматичними жанрами. Безперечно, з часом вони набули виразних і лише їм притаманних особливостей, відшліфувалися як жанри. Наприкінці XIX століття з'явився ще один драматичний

Драматичні жанри мають свої суттєві особливості, що вирізняють їх від лірики та епосу. Це насамперед яскраво виражений конфлікт, перелік дійових осіб на початку твору, обов'язковий поділ твору на дії та яви. Сюжет у драматичному творі розгортається на основі діалогів, монологів та вчинків дійових осіб; авторські зауваження подаються у вигляді ремарок, надрукованих дрібним шрифтом у тексті твору. Оскільки драматичний твір призначений для постановки на сцені, то він має, так би мовити, двох авторів: драматурга, який написав твір, і режисера, який поставив його на сцені.

й певні вади характеру і недоліки поведінки. Така дійова особа на сцені має право на помилки і їх спокутування чи виправлення шляхом певних моральних або фізичних зусиль. Виховне призначення драматичного героя полягає в тому, що він страждає, але переборює труднощі й таки досягає успіхів, а тому ненав'язливо спонукає глядачів у власному житті брати з нього приклад.

Коли ж літературознавці ведуть мову про трагічне, комічне чи драматичне у творі, то в цьому випадку йдеться не про сценічні образи, а про емоційно-естетичні категорії, що передбачають певні переживання літературних героїв і відповідну оцінку їхніх вчинків глядачами, слухачами, читачами. Емоційно-естетичні категорії притаманні не тільки творам літературного роду драми, а й практично всім жанрам епосу й лірики. Адже персонажам усіх родів літератури властиво переживати складні ситуації й такі, що вимагають їхнього непростого особистісного вибору (драматичні), опинятися в трагічному чи комічному становищі.

Діалог із текстом

- 1 Які драматичні жанри в Стародавній Греції були дуже популярними? Чи існують ці жанри нині?
- 2 Чому християнські мотиви стали провідними у драмах європейських середньовічних авторів? Що вам відомо про вуличні театральні вистави в ті часи?
- 3 Прочитайте вголос цитату Жана Расіна і прокоментуйте його висновок.
- 4 Доведіть, що античний театр дав початок нинішньому.
- 5 Прочитайте цитату Аристотеля про комедію й висловіть власну думку на цю тему.
- 6 Розкажіть про українську вертепну драму та її призначення.
- 7 Чому у вертепній скриньці розігравали й драму за біблійними мотивами, і побутові сценки?
- 8 Яку роль відіграв театр корифеїв в історії українського народу і розвитку його культури?
- 9 Які важливі особливості характерні для драматичних творів? Чим саме драматичні твори відрізняються від лірики і прози?
- 10 Що таке трагедія як жанр? Назвіть приклад трагедії в українському красному письменстві.
- 11 Як ви розумієте категорію трагічного? Чи стосується воно тільки трагедії як жанру? Використовуючи «Літературознавчий словничок», випишіть у свій зошит визначення категорії трагічного. Наведіть приклади цієї категорії в прозовому творі (на ваш вибір).
- 12 Назвіть основні ознаки жанру комедії. Кого вважають батьком української комедії? Які драматичні твори комедійного жанру цього автора досі є актуальними й затребуваними?
- 13 Випишіть із «Літературознавчого словничка» визначення категорії комічного. Розкрийте зміст категорії комічного на матеріалі прозових творів, які ви прочитали раніше.
- 14 Як ви вважаєте, категорія драматичного ближча до категорії комічного чи трагічного? Свій висновок належно аргументуйте й на підтвердження наведіть приклади з художніх творів.
- 15 Який драматичний твір називають трагікомедією? Які ознаки йому властиві?
- 16 Які драматичні твори Вільяма Шекспіра вам відомі з уроків зарубіжної літератури?
- 17 Чи доводилося вам бувати в театрі? Якщо так, то в якому саме і яку виставу ви дивилися?

Узагальнюємо вивчене в розділі

НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА

- 1** Слово «корифей» перекладають українською як:
 - а)** «актор»;
 - б)** «перший»;
 - в)** «драматург»;
 - г)** «режисер».
- 2** Засновником театру корифеїв визнано
 - а)** Івана Карпенка-Карого;
 - б)** Марію Заньковецьку;
 - в)** Марка Кропивницького;
 - г)** Михайла Старицького.
- 3** Батьком української комедії вважають:
 - а)** Михайла Старицького;
 - б)** Марка Кропивницького;
 - в)** Івана Франка;
 - г)** Івана Карпенка-Карого.
- 4** Комедія «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого спочатку мала назву:
 - а)** «Гроші»;
 - б)** «Шахрайство»;
 - в)** «Краще смерть, ніж така потеря»;
 - г)** «Сто фальшивих тисяч за п'ять справжніх».
- 5** За жанром «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого – це:
 - а)** казка;
 - б)** комедія;
 - в)** трагедія;
 - г)** трагікомедія.
- 6** Роман і Бонаventura відвідали Пузиря з метою:
 - а)** позичити в нього грошей;
 - б)** найнятися на роботу;
 - в)** похизуватися перед Пузирем новим фургоном і породистими кіньми;
 - г)** придивитися до Пузиревих дочок-наречених, а заодно купити свинку та курця.
- 7** Міняти нібито фальшиві гроші в казначействі Герасим Калитка послав:
 - а)** сина Романа;
 - б)** наймичку Мотрю;
 - в)** кума Савку;
 - г)** Бонаventura.

- 8** Копач Бонаventura все життя шукав:
- а) наречену;
 - б) щастя;
 - в) дорогу додому;
 - г) скарбів.
- 9** Герасим Калитка найближчим часом збирався купувати землю у:
- а) пана Смоквинова;
 - б) Пузиря;
 - в) Жолудя;
 - г) кума Савки.
- 10** Під час обміну справжніх грошей на фальшиві Герасим Калитка віддав шахраєві замість п'яти тільки:
- а) чотири тисячі;
 - б) одну тисячу;
 - в) дві тисячі;
 - г) три тисячі.
- 11** За халявами чобіт кум Савка та Герасим Калитка для самооборони заховали:
- а) ножі;
 - б) гранати;
 - в) пістолети;
 - г) батоги.
- 12** Коли Герасим Калитка зрозумів, що шахрай його обдурив і замість грошей підсунув папірці, він:
- а) написав заяву в поліцію, щоб вона знайшла злочинця;
 - б) зі злості побив свою дружину Параску;
 - в) заявив кумові, що тепер той винен йому всі гроші, які пропали;
 - г) спробував повіситися.
- 13** З петлі Герасима Калитку витяг:
- а) Бонаventura;
 - б) Роман;
 - в) кум Савка;
 - г) шахрай, який видурих у нього велику суму грошей.
- 14** Своєму рятівникові від наглої смерті Герасим Калитка:
- а) з вдячності дав сто карбованців;
 - б) щиро подякував на словах;
 - в) заявив: «Нащо ви мене зняли з вірьовки?»;
 - г) простив йому борг.
- 15** У комедії «Сто тисяч» Іван Карпенко-Карий особисто зіграв роль:
- а) Романа;
 - б) кума Савки;
 - в) Герасима Калитки;
 - г) Бонаventura.
- 15** Спростуйте або аргументовано доведіть у своєму творі-мініатюрі слушність одного з таких висновків:
- а) «Для хороших акторів нема поганих ролей» (Фрідріх Шиллер);
 - б) «Немає маленьких ролей, є маленькі актори» (Михайло Щепкін);
 - в) «Театр – це мистецтво відобразити життя» (Костянтин Станіславський).

З української прози

Найпопулярнішими в усі віки й для всіх народів були й залишаються епічні твори, які здебільшого написані прозовою мовою. Епічний рід в усіх літературах світу найбільше розвинений, найбагатший на жанри, а читачами проза сприймається як найзрозуміліша, бо найближча до мови спілкування.

Крім того, щоб подавати інформацію для роздумів, висвітлювати минуле, показувати виразки суспільства, ганебні вчинки історичних осіб чи типових громадян-пристосуванців і нещадно осуджувати їх за хиби, слабодухість, зраду, користолюбство, прозова література, як і поезія, здатна щемливо торкатися найтонших струн людської душі.

У епічних творах митці найправдивіше відтворюють життя, показують страждання, муки й боротьбу, виводять героїв, які близькі читачам, адже діють у подібних до їхніх умовах життя, шукають виходу із ситуацій, які трапляються на кожному кроці, не занепадають духом, а після всіх негараздів та випробувань таки стають володарями власної долі. Водночас у прозі автор на крилах уяви легко переносить читачів у вигаданий світ, пропонує життя неймовірне, прекрасне, густо насичене подіями, а отже, суттєво відмінне від реального існування звичайної людини. Пригадайте твори Івана Франка, Володимира Винниченка, Михайла Стельмаха, Григора Тютюнника, Всеволода Нестайка, Ярослава Стельмаха, Володимира Рутківського, які ви прочитали в попередніх класах. У цих прозових текстах, крім справді життєвого, багато авторами додуманого й вигаданого, однак важливого й такого, що допомагає кожному читачеві зрозуміти себе, стати кращим, прагнути життєвих висот.

На жаль, упродовж кількох століть українська література була красним письменством народу бездержавного, уярмленого. Закономірно, що неволя й становище громадян колонізованої країни відбивалися й на тематиці та проблемах, які порушували українські письменники у своїх творах, а в прозі – найширше. Видатний український літературознавець Сергій Єфремов, аналізуючи тяжке стано-

«Відколи існує художня література, відтоді прагне вона зрозуміти Час і Людину в ньому».

(Анатолій Погрібний)

вище української літератури, писав, що в українців література виконувала, крім притаманних їй функцій, ще й спеціальні завдання, бо не могла спускати з очей найважливішої справи – «якої не знають ті щасливі народи, які живуть безпечно од національного гніту, – функції народного заступництва», тому завжди поставала «ще й адвокатом», тобто захисником і заступником рідної нації.

Читаючи повість Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» або оповідання Олександра Довженка «Ніч перед боем», ви вкотре пересвідчитесь в тому, що автори цих прозових творів щиро захоплюються витривалістю свого народу, величезною силою його духу й нестримним бажанням волі. На відміну від своїх попередників, у радянські часи письменники не завжди могли вести мову про злободенні проблеми відверто, бо знали, що в такому випадку їхні твори просто не вийдуть друком. Тож в оповіданні «Білий кінь Шептало» Володимир Дрозд повів мову не лише про красиву породисту тварину з непередбачуваним нором – і неминучу деградацію благих поривів колгоспного коня-трудяги, а й про знеособлення й покору обставинам яскравій людській особистості. В образі білого коня Шептала читач легко впізнавав поламаних системою народних самородків, які не змогли вирватися з колгоспного рабства й там змарнували свою долю, як це сталося, наприклад, із геніальною художницею Катериною Білокур.

У літературних текстах для дітей Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» та Юрія Винничука «Місце для Дракона» сучасні письменники зосереджують увагу на відповідальності кожного свого літературного персонажа в справі оборони й захисту непроминущих цінностей, надзвичайно важливих для того, щоб добро торжествувало над злом, а правда – над кривдою в суспільстві, адже нашому народові потрібні його оборонці, його таланти в усіх сферах мистецтва й науки, а насамперед – потрібне ціле покоління будівничих Української держави з активною життєвою позицією.

Діалог із текстом

- 1 Чому такий рід літератури, як епос, – найрозвиненіший і найпопулярніший? Кого з українських прозаїків ви знаєте? Які їхні твори читали?
- 2 Чим література бездержавного народу відрізняється від літератур народів вільних, не уярмлених іншими націями?
- 3 Чому українські письменники радянського часу не завжди могли порушувати актуальні проблеми? Що саме ви довідалися про прихований зміст твору В. Дрозда «Білий кінь Шептало»?
- 4 Які теми ви вважаєте актуальними для сучасної прози? Перелічіть їх.
- 5 Пригадайте функції художньої літератури і проаналізуйте роль кожної зокрема.
- 6 Прокоментуйте думку літературознавця Анатолія Погрібного. Поясніть вислів: «зрозуміти Час і Людину».

Група українських письменників на відкритті пам'ятника Івану Котляревському в місті Полтаві (1903).

Передній ряд (зліва направо): Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Гнат Хоткевич; задній ряд: Василь Стефаник, Олена Пчілка, Михайло Старицький, Володимир Самійленко ►

установлення пам'ятника зачинателеві нової української літератури Іванові Котляревському (1769–1838) в Полтаві. У 1903 році на відкриття монумента безсмертному авторові «Енеїди» й «Наталки Полтавки» з'їхалися митці з усієї України.

До виходу у світ повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» (1902) в українській літературі вже були твори про втікачів від панщини, наприклад повість Івана Нечуя-Левицького «Микола Джеря». Однак саме Коцюбинський вивів перший у нашому красному письменстві образ жінки-втікачки, яку на шляху до волі разом із коханим могла зупинити тільки смерть.

До кінця своїх днів Михайло Коцюбинський займався літературною творчістю. Коли разом із старшим сином Юрієм відпочивав у мальовничому селі Криворівня в Карпатах, захопився давніми легендами й віруваннями гуцулів й на основі розповідей місцевих жителів написав прекрасну повість «Тіні забутих предків». Митець почав писати художній твір про ватажка карпатських месників-опришків – Олексу Довбуша, проте завершити не встиг. 25 квітня 1913 року письменник помер. Поховали митця в Чернігові на Болдиній горі.

Михайло Жук. М. М. Коцюбинський (1907) ►

Видатний український письменник Панас Мирний (1849–1920) так окреслив роль і місце Михайла Коцюбинського в громадському житті України: **«Поліг великий майстер рідного слова, що в огненному горні свого творчого духу переливав його в самоцвітні кристали і, як великий будівничий, виводив їх, свої мистецькі твори, повні художнього смаку, глибокої задуми і безмірно широкою любові до людей».**

Діалог із текстом

- 1 Де і коли народився Михайло Коцюбинський? Що ви довідалися про його дитячі роки? Чи були вони щасливими?
- 2 Де майбутній письменник здобував освіту? З якої причини припинив навчання в духовній семінарії в Кам'янці-Подільському?
- 3 Як «опікувалася» поліція майбутнім відомим українським класиком?
- 4 Що вам відомо про перші твори М. Коцюбинського?
- 5 У чому М. Коцюбинський виявляв активність як громадський діяч після переїзду до Чернігова?
- 6 Коли помер і де похований письменник?
- 7 Що особливого вніс М. Коцюбинський у тему масових втеч кріпаків від панів і остогидлої панщини?
- 8 З'ясуйте роль Михайла Коцюбинського в літературному й громадському житті. Що з цього приводу сказав Панас Мирний?

Поетика назви

Назва художнього тексту ніколи не є випадковою, адже вона відіграє роль чарівного ключика для розуміння твору. Пригадайте, коли минулого року ви тільки відкрили сторінки підручника з біографією В. Винниченка, назва оповідання цього автора – «Федько-халамидник» – одразу підказала вам, що йтиметься, напевно, про якогось неслуха, шибеника, малолітнього хулігана. А назва повісті Івана Франка «Захар Беркут», у якій прізвище героя співвідноситься із великим хижим птахом, наштовхнула вас на думку, що автор розповідатиме читачам про людину горду, безстрашну. Цього навчального року ви прочитаете твори Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» та Ю. Винничука «Місце для дракона». У першому випадку слова «шпага» й орлине прізвище героя налаштують вас на повагу до літературного персонажа – як оборонця справедливості, у другому – слова «місце» і «дракон» насамперед зацікавлять, чи є зараз дракони й чи знайдеться такому доісторичному ящуру місце в сучасному світі. Має свої прозорі смисли й назва повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною». Безперечно, після прочитання твір розкриється повніше, однак важливою є й поетика назви.

Діалог із текстом

- 1 На які думки наштовхує вас назва повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною»? Йдеться про кошти, фінансові витрати чи щось інше, важливіше?
- 2 Після повного прочитання й аналізу цього твору ще раз зверніться до тлумачення поетики назви й встановіть, чи правильними були ваші перші міркування.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

Повість
(Скорочено)

Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське поспільство¹, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством². То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю. Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні облави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, зморованих людей...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки³ діставали плату... Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути⁴, засилано на Сибір, катовано канчуками⁵, тавровано⁶, мов худобу, або з оголеною напівголовою одсилано в кайданах назад до пана, знов у неволю, на панщину... А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні – то полягти кістками на вічний спочинок...

I

– То ти, Остапе?

– Я, Соломіє...

– Тікаєш... покидаєш мене... І отее я лишуся сама з тим осоружним⁷ чоловіком.. Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у горницях: пан біга по хаті,

¹ Поспільство – народні маси.

² Ремство (архаїчне) – невдоволення.

³ Козакі – тут: російські прикордонники, а не запорожці.

⁴ Нєкрути – рекрути, солдати, яких брали на військову службу за наймом або повинністю.

⁵ Канчук (архаїчне) – нагайка з переплетених ремінців, інколи із залізними кульками для ще болючіших ударів.

⁶ Тавровано – помічено тавром, міткою, знаком, який робили на шкірі з допомогою розпеченого заліза.

⁷ Осоружний – огидний, немилий серцю, поганий.

◀ Кадр із фільму за мотивами повісті «Дорогою ціною»
(Кіностудія імені О. Довженка, 1957)

мов скажений. «Бунтар, – кричить, – гайдамака! Він мені людей баламутить!» Покликав осавулу¹: «Веди мені зараз Остапа Мандрику... З живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню... В некрути, – каже, – оддам...»

– Злість бере на наших людей: застромив вілшию в ярмо, та й байдуже йому, тягне, хоч ти

що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви і сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулась ставна парубоча постать...

– Ти ж кудою подасися, Остапе?

– Та мені аби на Чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

– Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем – та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

– Капосний дід, одніс весло у катрагу²... Ну, та дарма – обідемося.

Остап сів у човен, і Соломія одіпхнулась од берега. Човен плавко загойдався на волі, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою... Човен стукнувся об берег. Остап підняв свої сакви і поцілувався з Соломією.

– Бувай здорова... Гляди ж, не забувай мого дідуся... Перекажи, хай вони не журяться. Вже я якось дам собі раду...

– Ну, хай тебе боронить і хова од лихого Мати Божа... Прощай!..

Остап йшов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром й пастухами. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідуся його, що ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, – хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана, не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілювати Остапа за сміливе слово.

– Оббілуєш... – злорадно осміхнувся Остап до себе. – Шукай вітра в полі...

Уявляється йому Дунай, широкий-широкий. За Дунаєм – Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво – як мак... Жупан червоний, вус

¹ Осау́ла (архаїчне) – прикажчик у панському маєтку.

² Катра́га (архаїчне) – курінь, інколи – повітка.

чорний, довгий, при боці шабляка. Попереду – Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що у пана лишився на стайні; одіж із широкого срібла-злата, шабля довжезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його обблудувати, яка повелась тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти і визволити народ із неволі... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються у Дунай, перепливають його, а далі мчаться – Остап попереду – через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?..

Світало. На блідому небі ясно горіла зірниця. Колосисте море синіло під росою в тьмяному світлі. Од свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита, з рум'яного сходу линуло світло і м'якими хвилями розпливалось поміж небом і землею. Над полем, у високості, співали вже жайворонки. Остап вийшов на шлях і озирнувся. На шляху було небезпечно. Остап зміркував, що пан, дізнавшись, міг послати за ним навздогін. Краще було звернути з дороги в який яроч чи видолинок. Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його... Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі¹, короткій чугайнці² і з довгим ціпком. Коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

– Соломіє!.. Чи ти здуріла?

– Може, й здуріла... – сміялася Соломія...

– Чисто парубок... Куди ти й по що?

– За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?

– Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..

– Які там жарти... Скоро ти пішов, як я стала на човні, так і задубіла. Далі прокинулася і чую, що все мені гидке: і чоловік, і панщина, й життя моє безщасне...

– А що ж я робитиму з тобою у Січі, гей!..

Оце сказав! Звісно, вона не піде до Січі у братчики. Та й навіщо, коли навкруги Січі скрізь слободи, а в тих слободах живуть наші люди з жінками, з дітьми.. Ну, хай же він не супиться, мов сич на гіллі, й веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього вбралась у штани та ладна мандрувати хоч на край світу... Остап осміхнувся. Він радий був Соломії, лише несподіванка збила його з пантелику.

– А щоб же тебе муха вбрикнула, що ти вигадала!.. – повеселішав Остап.

Остап із Соломією звернули з шляху на поле і незабаром знайшли те, чого їм було треба... Спільний сніданок і можливість перекинутись щирим словом із близькою людиною до решти помирили Остапа з несподіваним випадком; його заспокоїли Соломіїні доводи, і обидва товариші послули сном молодості.

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від реготу.

– Ха-ха-ха!.. От козак-розкозак! – реготався Остап. – Ха-ха-ха!

¹ Кучма – овеча шапка.

² Чугайнка (архаїчне) – свитка.

Той регіт розбудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

– Продери, продери очі... Ха-ха-ха!.. Голова молодичина, а ноги парубочі...

Вони реготались, мов діти: вона – тонко і дзвінко, як молода дівчина, він – грубше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

– Що ж воно буде? – спитав перегодом Остап. – Таж як хто підгледить твій очіпок¹, не мине нас халепа.

– А ось що буде! – рішуче промовила Соломія. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. – На, ріж...

– Що ти кажеш? – жажнувся Остап.

– Ріж, кажу...

– І тобі не жаль, Соломіє?

– Ані крихти... Ріж!..

– Та в мене й ножиць чортма.

– Ріж ножем!..

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце, і на очі набігли сльози...

II

Була темна, осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом єднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у пітьмі. То був Дунай. Ще густіший морок виповняв глибокі чорторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній з таких яруг, глибоких та покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушились люди. Два дні і дві ночі сиділи вони тут, у вогкості й пітьмі, ховаючись від козачих пікетів², розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокрастися у комиші і чекати перевожчиків із-за Дунаю...

– Гаси вогонь! – обізвався хтось пошепки. – Крий Боже, ще помітять...

Тим часом кінський тупіт завмирав удалині і врешті зовсім затих. Усі мовчали.

– Іване, – перервав хтось врешті тишу, – розкажи-но, як тебе жінка біла та як ти од неї забіг аж сюди...

– Отее вигадав! Щоб жінка та чоловіка біла!.. Зроду такого не було... хе-хе-хе... – непевно якомсь сміявся Іван, немов хотів підбадьорити себе.

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їх були близько. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. Та хоч сите тіло Іванове

¹ Очіпок (архаїчне) – старовинний жіночий убір заміжньої жінки у вигляді шапочки з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи й закріплюючи волосся.

² Козачий пікет – російський прикордонний сторожовий загін.

спочило трохи від жінчиних кулаків, душа його шукала знайомих вражень покори. Він прив'язався до Соломії, що огрядною поstattтю нагадувала йому жінку, і за кожним її словом ладен був скочити хоч у пекло...

– Чи не час нам у дорогу? – поспитала Соломія.

Очевидячки, се питання усіх цікавило, бо по проваллі пройшов шепіт: пора, пора... І почалося збирання.

Рушили... Йшли недовго. Дід-провідник зупинився, наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути напоготові, а сам десь зник... Ураз – що се? Сон сниться чи чудо діється? Далеко за річкою блиснуло щось, немов із неба вогонь упав на землю і спалахнув. Три вогні горіли, як свічки в церкві, і не можна було розібрати, чи воно на землі, чи на небі діється. Та не встигли вони спам'ятатися, як вогні згасли і одночасно, десь недалеко, жалібно завив голодний вовк...

– А що, вовк добре заскиглив? – шепнув дідок на вухо Іванові і засміявся.

– А щоб же вас ведмідь загриз... борони Боже! – здивувався той.

Незважаючи на дідову обіцянку, перевіз не прибував. Місце було небезпечне – тут раз у раз вешталась кордонна сторожа і кожної хвилини могла заскочити. Коли се на самому березі щось плюснуло. Два човни м'яко шурхнули по прибережному піску, і тихий голос поспитав:

– Ви всі тут?

На березі зробився заколот. Всі товпились коло човнів, кожний хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки. Дідові Овсієві нелегко давалося зробити лад і спокій. Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок.

– Соломіє... Остапе... сюди... до мене! – кликав він пошепки, і сопів, і крєктав, і крутив головою, вовтузячись із непокірливим клунком.

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли... У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей... Якийсь здоровенний москаль ухопив Соломію впоперек і поволік, але Остап насів на нього ззаду і визволив Соломію.

А човни тим часом тікали. Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі...

Що далі було – ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, в безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. Врешті щось перепинило їм дорогу, і вони попадали... Вони ледве вилізли з глибокого провалля і опинилися на спаленій сонцем сірій полонині... З дороги видно було, як вився у низині кривульками глибокий та каламутний Прут, а за ним, скільки око сягало, руділи стиглим комишем плавні і хвилювались, як нива. Край неба щось курилося, дим низько слався над очеретами. Інколи над берегом Пруту проскакував вершник і зникав за крутим поворотом річки. За Прутом була Туреччина¹...

¹ Мається на увазі: молдавська територія, яку окупували турки.

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко осів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і тоді скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Якийсь час плили вони в тумані, одірвані од землі й безпомічні. На превелику силу вдалося врешті наблизитись до берега. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт – і обоє вискочили на берег, втомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт і понесла вниз укупі з харчами, забутими на плоту. Та се дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами в нову, не панщизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

– Бодай ти запалася, триклята країно, з твоїми порядками!.. – закликав він.

Одночасно на тому березі почувалася кінська ступа.

– Хто там?.. – кинув у пітьму кордонний козак і, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниці.

– Ой! – скрикнув Остап, ухопившись за груди і захитався.

– Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! – добродушно промовив козак і ступою подався далі...

Діалог із текстом

- 1 З якою метою автор точно вказує час, коли відбуваються події у творі?
- 2 Чому найжорстокіші каральні заходи царського уряду не могли зупинити потік утікачів з України? Як про це сказано в тексті?
- 3 Про що вели розмову Остап-утікач та Соломія?
- 4 Чому Соломія вирішила перевезти Остапа човном?
- 5 Про що думав Остап, добираючись навпростець до Чорного шляху?
- 6 Чому парубок-утікач спочатку не зрадів появі ще одного подорожнього? Чого остерігався Остап?
- 7 Де і як провели перший день Остап і Соломія? Чому вдень їм подорожувати було небезпечно?
- 8 Що сталося під час переправи через Дунай?
- 9 Як ви розцінюєте той факт, що Остап і Соломія не полишили думки перебратися на турецький берег? Як саме вони вирішили втілити задум у життя? Чи було це безпечною затією? Чому?
- 10 З якими тваринами і чому саме з ними порівнює М. Коцюбинський закріпачений український народ?
- 11 Яку мрію виношував Остап-утікач? Як ви вважаєте, чи міг він стати справжнім запорожцем? Чому ваші висновки саме такі?
- 12 У якому образі в досвітніх сутінках перед Мандрикою постала Соломія? Як вона пояснила Остапові своє рішення тікати з рідного краю разом із ним?
- 13 Доведіть, що навіть невимовно страждаючи через втрату волосся (обстригання коси в ті часи вважалося ганьбою для її власниці, й подібний засіб приниження громада використовувала дуже рідко,

здебільшого як кару для гулящої жінки), Соломія виявила себе як сильна духом людина, передбачлива і кмітлива.

- 14 Якою є авторська позиція щодо втікачів із панської неволі на початку твору і в момент очікування перевозу через Дунай?
- 15 Як урятувалися від погоні прикордонників Остап і Соломія?
- 16 Який вихід для досягнення мети своєї втечі знайшли Остап і Соломія? Про що свідчили їхні дії?
- 17 За допомогою яких художніх засобів М. Коцюбинському вдалося передати високу напругу очікування гуртом втікачів перевозу на турецький берег?
- 18 Пригадайте з історії, хто з російських царів запровадив в Україні кріпосне право? Коли це сталося?
- 19 Які трагічні для України події передували запровадженню кріпацтва?
- 20 Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про плавні¹ Дніпра й Дунаю, їхній рослинний і тваринний світ, а також територіальні розміри цих заплав у ХІХ столітті.

III

– Що тобі? – прискочила Соломія до Остапа.

– Ой, – тихо стогнав Остап, – поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одягу, тягла його з собою і з жахом повторяла:

– Тікаймо... тікаймо... він ще стрілятиме, він уб'є тебе...

Вона вскочила у комиші і бігла прудко, наскільки позволяв се Остап та густий очерет. Тряский ґрунт плавнів вгинався під нею, як на пружинах. Ноги грузли часом по коліно в цмоковині², цупкий комиш ламався, тріщав та бив її по лиці, плувався під ногами, а вона бігла усе вперед, пойнята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від наглої смерті. Остап несвідомо піддавався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддихом і рухом кололо його в грудях і нападали часом млости, а з-під руки, якою він затуляв рану, стікало щось тепле й мокре... Врешті він почув, що мліє.

– Стій... не можу... – шепнув він, опускаючись додолу...

Остап знемігся і зовсім розхорівся: його палила гарячка. Соломія поклала його край озерця і задумалась. Адже вони могли пропасти отут без людської помочі, без харчів, посуваючись так поволі! Голод уже ссав під грудьми. Видно, вони заблудились і тепер плутаються у плавнях – і хто зна, як довго ще можуть блукати у сій глушині. Чи не краще б лишити тут Остапа, – вона ж йому однаково нічим не годна допомогти, – та самій метнутись й пошукати виходу?

– Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди розглянь... – згоджувався Остап...

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе.

– Отак добре буде...

¹ Плавні – заболочені, порослі вологолюбними рослинами низькі береги і заплави річок, які затоплюються під час повеней.

² Цмоковина (діалектне) – трясовина.

Соломія озирнулась і стала міркувати... Вона піде проти вітру... здається, управо більш гнеться куня¹... Вона нічого не казатиме Остапові, бо він почне сперечатися, драгуватися... Йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи. Управо – горіло... так, управо горіло, і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру... Часом їй доводилось продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами... По сих непролазних пущах, певно, ніколи не ступала людська нога. Тут було безліч таємних закутків, скрізь стрічались барлоги диких звірів, вислані кунею та сухим мохом. Соломія йшла, як на дні моря, а вгорі, над її головою, шуміла куня, немов котила кудись руді й каламутні хвилі. Соломія міркувала, що коли брати у ліву руку, плавні мусять швидко скінчитися, бо в той бік вони простягались недалеко... Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки: вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш або що. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги...

Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. Соломії здалося, що вона дуже одхилилась уліворуч. Вона взяла трохи у праву руку і несподівано наскочила на чимале довгасте озерце. Тут вона не була, се вона твердо пам'ятала. Соломія глянула вгору. Куня гойдалась то в той, то в інший бік. Пройшовши зо двоє гонів², Соломія запевнилася, що йшла проти вітру. Невже вертатись назад? Вона зупинилася. Очевидячки, вона збилася з дороги, заблудилася. Що робити? Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

– Остапе-е!.. Оста-апе-е!..

Голос її прогучав глухо, стіна ворожого очерету не пустила його далеко, забрала в себе, ковтнула. Соломія ще раз гукнула – те ж саме. Серце в Соломії упало, руки звисли безвладно. Та ненадовго. Новий приплив енергії, шалена відвага поїняли її волю, і вона кинулась уперед, розхилиючи й ламаючи очерет зі сліпою завзятістю зраненого оленя... Вона знайде людей, оддасть їм усі свої гроші, що висять зашиті в торбинці на шиї, і з ними обшукає плавні та знайде Остапа...

Однак краю плавням не було... Надвечір їй почувся дим, і вона зраділа – значить, близько люди. Та чим далі вона йшла і чим більше смеркалось, тим більше дим ставав помітним. Птахи сильніше непокоїлись. В повітрі стало тепліше. Те тепло йшло ззаду і з боків, немов од печі. Що се таке робиться навкруги? Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні хмари – і зразу стали зрозумілими їй і той дим, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть... Несказаний жах обняв Соломію. З криком «Ох, Боже мій!» вона шарпнулась із останніх сил і наосліп кинулась в очерети слідком за гадюками, звіриною й усім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед наступаючими бурунами вогняного моря...

¹ Куня (діалектне) – волоть очерету, верхівки цієї рослини із зібраним у вінички насінням.

² Гони (архаїчне) – українська старовинна народна міра довжини; від 60 до 120 сажнів.

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку в воді та охолоджував чоло, очі, голову...

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? А може, вона його покинула?.. «Соломіє... Соломіє...» – стогнав хворий, та стогін його заглушався шумом плавнів. Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

– Ти, Соломіє? – поспитав він і одкрив очі.

«Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» – подумав він і трохи опритомнів. Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, з голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лаби¹. Звір трошки присунувся до Остапа. Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди. Вовк вискалив зуби і осів на задні лаби, але не одходив. Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг ший, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Він кілька раз сердито клацнув зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію. Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. І Остапові стало жалко Соломії. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш... Гаряча хвиля б'є до серця, в голові прояснюється. Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа і повзе...

IV

Край битого шляху, яким селяни наддунайських сіл їздять у Галац², заховався серед купи верб та поміж очеретами циганський виселок. Він складався всього-на-всього з трьох хаток, зліплених із глини, як ластівчані гнізда... Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса,

▲ Кадр із фільму за мотивами повісті «Дорогою ціною» (Кіностудія імені О. Довженка, 1957)

¹ Лаби (діалектне) – лапи.

² Галац – портове місто на території тодішньої Туреччини, а тепер – Румунії.

в подертій заболоченій одежі, і намагалася щось вимовити. Її вуста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима – червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалось прохрипіти:

– Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім...

Цигани нічого не розуміли.

– Содеш душа?¹ – питав старий циган.

Соломія, однак, не слухала його – вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою... Цигани ледве встигали за нею. Перейшовши дорогу, вона подалася вздовж плавнів.

– Кай жа?² – тривожно кричав Раду на Соломію.

Але вона не одповідала та все бігла наперед. Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

– Остапе!..

Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і навлизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді уса й густі брови...

– Люди добрі, – благала Соломія, стоячи на колінах, – змилюйтеся, прийміть нас до хати... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

З сими словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет. Старий побрязкав грошима на долоні, підкинув їх і сховав у кишеню.

– Мішто!³ – сказав він коротко...

Лишаючись у хаті сама, поки жінки їздили по жebraх, а мужчини хропли під стінами на лавах або щезали кудись, Соломія ставила біля Остапа холодну воду і бралась до роботи. Вона підмазувала чорні, задимлені стіни хатчини, що нагадували дику печеру, мела долівку, стирала пил із Гіциної скрипки, мила стіл і навіть занехаяні шибки, крізь які видко було море рудого комишу та білу, блукаючу коло хати козу. Соломія усе старалася оддячити циганам за рятунок і захист; однак те, що вона робила, не вдовольняло старого цигана – вона се помічала з його лихих поглядів, із його бурчання.

– Соломіє!..

– Чого, Остапе? – кидала вона роботу.

– Сядь коло мене...

За два тижні він уже зводився з лави, доволікався до вікна і сумно поводив очима по хвилі рудих, аж червоних, комишів. Вона радилась із ним: чи не піти їй разом із циганками по селах, може, хто найме на поденне. А то стрінуться де свої люди, напутять, допоможуть, не те що чужі.

¹ Содеш душа? (циганське) – Що кажеш?

² Кай жа? (циганське) – Куди йдеш?

³ Мішто! (циганське) – Добре!

– Що ж, іди, – згодився Остап, – може, й мені що напитаєш, як очуняю...

Циганки, певно, доміркувалися, чого вона пішла за ними, бо в першому ж таки селі вони одвели її до заможного болгарина, який найняв Соломію перебивати вовну. З того дня Соломія приносила з собою трохи грошей та купувала Остапові кращу страву. Однак старий Гіца розібрав, де раки зимують. Помітивши, що Соломія приносить гроші, він якось приступив до неї, простяг руку, і крикнув:

– Давай гроші! Чи я дурно тебе годуватиму?..

З кожним днем життя в циганській хатці робилось тяжчим та тяжчим... Раз якось Остапові не спалося. Він відхилив надвірні двері, щоб дихнути свіжим повітрям, і побачив, як Раду пригнав чийсь коні, спутав їх і відвів у комиші.

«Еге, – подумав Остап, – ось воно що!..»

І чим більш Остап придивлявся, тим більше помічав і все більше запевнявся, що попав у злодійське гніздо. Плавні були добрим місцем до схованки краденого.

– Треба тікати звідси! – говорив Остап Соломії.

* * *

Несподівано трапилась пригода, що сколошкала усе циганське кодро. Якось перед світом Раду уніс у хату побитого, скривавленого Гіцу... На другий день, коло полудня, набігли на циганську хатину турецькі жовніри¹, зробили трус, познаходили в плавнях якесь манаття і пов'язали всіх, хто був у хаті, навіть слабого Гіцу. Надаремне Остап запевняв, що він чужий тут, оповідав, як він опинився у плавнях, його не слухали, як не слухали лементу жінок, прокльонів Раду. Поклали Гіцу на візок, запряжений облізною шкапиною, підперли двері кілком і, лаючись, погнали бранців по дорозі в Галац. Серед плавнів коло хатки лишилась на хазяйстві лише коза, що жалібно мекала, коли осінній вітер куйовдив її білу шерсть...

V

Соломії сьогодні щастило. Болгарин був задля свята трохи напідпитку, веселий. Він охоче дозволив Остапові ночувати вкупі з його челядниками і навіть дав Соломії наперед трохи грошей. Соломія покористувалась вільним днем та грошима і забігла в Галац – купити Остапові теплу одежинку. Зростала певність, що все скінчиться добре, – і вона зазнає ще щасливого життя. Соломія не помітила, як опинилась на базарі. Вона не знала, куди перше поткнутися, і довго, може, стояла б, коли б хтось не смикнув її ззаду за рукав.

– Соломіє!.. Хе-хе-хе...

Соломія озирнулась: перед нею стояв Котигорошок.

– Іване! А ви звідки тут узялися? – скрикнула вона, зрадівши йому.

– А що? Ви думали – пропав?.. Де ж Остап?

– Остап... та ходім краще звідси, сядемо де, я вже потім куплю що треба...

¹ Жовніри (полонізм) – солдати, вояки.

Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі... Наближаючись до хати, Соломія почувала невиразну тривогу. Двері були підперті кілком ізнадвору. Що сталося? Вона шарпнула кілок і вбігла до хати. Там був нелад: перекинуті ослони лежали догори ногами, лахмани валялись долі, в хаті було чорно і пусто. Нікого. Де ж усі поділися?.. Соломія гукнула Остапа. Ніхто не обізвся. Що ж сталося? Соломія оббігла навкруги хату, заглянула в повітку – коня й воза нема. Ноги в неї тремтіли. Все тіло тремтіло. Тривога душила груди і горло. Де Остап?

– Оце але! – дивувався Іван, бігав за Соломією та докучав дурними радами.

– Куди його поділи? – вона нічого не могла зрозуміти: думки й гадки скакали у неї в голові і розкочувались, як намисто.

– Га! Хто ж його знає!.. Ходім у конак¹, – радив Іван, – так і так, розкажемо, був чоловік та пропав... Побачите, вони вже знайдуть його...

Ніч стояла надворі, коли вони добились до конаку. Тут їм довелось чекати, бо старший пішов до мечеті і довго не вертався, а турецькі жовніри не розуміли їх. Врешті їх покликано. Товстий, добродушний турок із горбатим носом та з чорними блискучими вусами спокійно вислухав їх через драгомана². Він перекинувся кількома словами з іншим турком і знов через драгомана спокійно вів річ:

– Нема чого шукати далеко, він у нас, у доброму сховку. Попалась пташка... Ціле гніздо накрили... Скажи нам, молодице, коли твій чоловік дістав кульку між ребра? Адже не тоді, як Гіца, мабуть, при другій okazji, бо рана гоїться вже... Од москаля, кажеш, на перевозі... я так і знав, що він рус, втікач... От ми й відішлемо його назад, у нас і своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині... І не прохай, і не благай, нічого не поможу... Ну, чого стоїш? Айда!..

Соломія аж похолола, коли почула про таку напасть на Остапа. Драгоман замахав на неї руками і мало не випхав за двері.

Соломія цілу ніч проплакала і вранці не пішла на роботу. Вона нетерпляче чекала Івана. І справді, Іван з'явився, як обіцяв, із полудня.

– Ну, що? – накинулась на нього Соломія.

– Бакшиш³ треба дати... Як не дамо, відвезуть раба Божого до москалів... А ті не поглядять по голівці, ой ні... Розказував Савка, – ви ж пам'ятаєте Савку? – що як його відвезли звідси за Дунай, то там йому москалі так списали спину канчуками, що й досі сині басамани знати... та ще обголили половину голови, випекли на лобі тавро і відіслали до пана... Та що – втік знов сюди... завзятий хлопець... хе-хе!.. Треба бакшиш готувати та визволяти Остапа, а де грошей взяти?

Соломії трохи розвиднілось. Коли тільки річ у грошах, – вона роздобуде їх. Вона від рота відриватиме кожен шматок, кожен шеляг⁴ складатиме на викуп. Може, й Іван запоможе.

¹ Конак (тюркське) – тут: приміщення місцевої влади.

² Драгоман – товкмач, перекладач.

³ Бакшиш (тюркське) – грошова подачка, хабар.

⁴ Шеляг (архаїчне) – гроші, дрібна монета.

– Ось вам усе, що склав, хай і моє до купи... – наче вгадав її думку Іван, розвиваючи з хустинки купку срібла. – Та ще там у вашому клунку щось є...

Соломія взяла гроші. В її клункові були коралі та деяка одежина. Вона те все позбувала, та грошей було мало. Проте не було іншого способу, як ходити в конак, де можна було побачити драгомана, а на нього Соломія поклала надію. Драгоман, однак, небагато обіцяв.

– Не пустять твого чоловіка, і не сподівайся. Утік до нас – сиди тихо, а робиш шкоду – айда назад... Не клопочись дурно й не побачиш його тепер...

– Змилуйтесь, визволяйте, безвинно чоловік помирає. – Соломія ткнула драгоманові гроші.

Драгоман узяв, полічив і покрутив головою.

– Нічого не буде... Відвезуть... А що я дурно не хочу твоїх грошей, то скажу тобі, що повезуть його позавтра вранці... Як тільки свіне¹, приходить на берег – побачиш чоловіка... От!..

Така ж спокійна, нічого не відповівши навіть, немов вона давно погодилась із цим, покинула Соломія конак. «Відвезуть... відвезуть... відвезуть...» – стукало щось молотком в її голові за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана.

– Відвезуть... – промовила вона, дивлячись на нього сухими очима. – Позавтра... Ми його відіб'ємо...

– Оце але! Оце сказали! Як же ми його відіб'ємо? Таже його турки везимуть, гей! – налякався Котигорошок.

Що турки!.. Вона має цілий план. Він дістане собі і їй рушниці – кожен румун їх має в хаті, – вони вийдуть на берег уранці, відв'яжуть чужий човен і виплывуть на річку. Там чекатимуть, аж везимуть Остапа, і нападуть на турків. Остап допоможе, коли побачить їх... Що, він боїться? Обійдеться без нього, вона сама потрапить загинути, рятуючи Остапа... Та на прощання вона нагадає йому його жінку і отут при людях, на сором йому, віддупцює його...

– Та я з вами хоч у пекло... Що мені – страшно вмирати, чи що!.. я готовий, аби ви... – Іван був червоний, кліпав очима і боязко поглядав на Соломію...

На другий день, тільки почало розвиднюватись, Соломія була вже на березі. Повна ущертв річка лежала перед нею поміж вкритими снігом берегами, як чорна і тиха безодня. Туман уже піднявся – і небо стало сірим. Соломія дивилась на город. Вона чекала Івана. Невже він не прийде? Та ось показала коротка і сита фігура. Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку, що спокійно починає робочу днину. Скинув весла у першій скраю човен, витяг із-за пазухи старий турецький пістоль і подав Соломії. Оце все, що він міг роздобути.

– Набитий², – стиха обізвався Іван, відпихаючись від берега. Він був неговіркий і поважний, наче жалоба зимового краєвиду змінила йому настрої. Вони

¹ Свіне (діалектне) – почне світати, розвидниться.

² Набитий (архаїчне) – заряджений.

відпливли на середину річки. Прудка течія зносила їх униз, і видко було, як тікали від них білі береги з чорними вербами. Соломія не відривала очей від берега. Там, над водою, купка людей лагодилась сідати в човен. «Чи їх троє, чи четверо?» – вона ніяк не могла порахувати... Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони пливли далеко один від одного, не наближаючись до себе. Іван наліг тоді на весла і його човен почав наганяти передній. Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо – двоє на веслах, а двоє – один проти одного. Соломія впізнала Остапа. Треба його сповістити.

– Оста-а-пе! – співала Соломія. – Ми їдемо тебе-е визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього...

Гарний сильний голос співав на воді, все наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались. Вони не помітили навіть, що просто на них летить човен і ось-ось стукнеться з їхнім. Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин¹ від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались, і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усієї сили спустив його на червоний фез². У той же мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму.

– Алла! – скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап. Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз. Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, в голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

– Ой, Боже ж мій! – скрикнув він раптом і полетів навзаки в воду.

Хибкий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшла по Соломіїному тілу, сон щез, і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинутий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій – той самий, що був під Івановим веслом, – держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить, усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона мусить поспішати, поки не змерзло тіло... Дикі, невгамовні сили

¹ Аршин (архаїчне) – давня міра довжини; один аршин дорівнював 0,711 метра.

² Фез (тюркське) – феска, турецький головний убір, червона шапочка у формі зрізаного конуса з китицею.

життя встають, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видко... а там так гарно, так сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона оковує його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...

– Остапе!.. – з розпукою кличе душа.

– Соломіє-е!.. – доноситься до неї крик серця. – Соломіє!.. – чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тоне вдалині і обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір... Тихо в повітрі...

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу...

Тьмяно світяться вікна у маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру. Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі тишу села, клекіт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки. Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

– Чую, чую... – шепче він і виходить із хати.

Темрява і пустка обгортають його. Він повертається у той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай, і шепче:

– Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

– Оста-а-пе-е!..

– Отак вона мене часто кличе, – оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. – Як тільки вітер загуде – так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходять, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись:

– Оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

Діалог із текстом

- 1 Чому поранений Остап і Соломія не зупинилися після фатального пострілу прикордонника, а ще довго бігли плавнями навмання?
- 2 З якою метою Соломія вирішила покинути пораненого Остапа? Як Соломія подбала про найнеобхідніші потреби пораненого, залишаючи його в плавнях? Про що свідчила її турбота?
- 3 Що змусило героїню повісті повернутися до Остапа? Чи змогла вона його знайти? Чому?
- 4 Чому Соломія уперто шукала виходу з плавнів? Як сподівалася здійснити план порятунку Остапа?
- 5 Чому пожежа довела Соломію до відчаю, й вона почала панічно бігати плавнями?
- 6 Що саме марилося пораненому Остапові в час Соломіїної відсутності? Як боронився поранений парубок від вовка? Чи становив голодний вовк реальну небезпеку для пораненого Остапа? Чому сіроманець так і не зважився напасти на безпомічного Остапа?
- 7 Прочитайте абзац з III розділу повісті «Дорогою ціною», який починається словами: «Гаряча хвиля б'є до серця, в голові прояснюється...». Про що свідчить вольове рішення Остапа не залишатися на місці й чекати смерті, а рухатися вперед, рятуватися, використовуючи навіть найменшу можливість?
- 8 Як саме автор наголошує на Соломіїній вдячності циганам за надання притулку їй і пораненому?
- 9 Чому Остап і Соломія швидко зрозуміли, що їм треба терміново переселитися в інше помешкання?
- 10 Де головна героїня твору зустрілася з Іваном Котигорошком і чому дуже зраділа старому знайомому?
- 11 У якому вигляді застали циганське помешкання Соломія та Іван Котигорошок після арешту циганів?
- 12 Куди змушена була звернутися Соломія, не виявивши в помешканні Остапа?
- 13 Що саме довідалася Соломія від представника турецької влади? Чому надана героїні інформація виявилася дуже невтішною?
- 14 Як поставився Іван до Соломіїного горя? Чим саме він їй допоміг?
- 15 Яку послугу зробив Соломії драгоман, віддячуючи за бакшиш? Чим була ця інформація для героїні твору дуже цінною? Який план порятунку Остапа виник у Соломії? Прочитайте відповідну цитату вголос.
- 16 Яку роль у порятунку Остапа мав відіграти Іван?
- 17 Чому для Соломії велике значення мала кількість турецьких конвоїрів у човні, яким везли Остапа?
- 18 Як саме Соломія сповістила милого про свій план його порятунку? Чому турки не запідозрили ймовірного нападу до самого зіткнення двох човнів?
- 19 З якої причини задум Соломії можна назвати заздалегідь приреченою на невдачу авантюрою затією?
- 20 Як загинув Іван? А Соломія? Прочитайте вголос відповідний уривок і доведіть, що Соломія не втрачає волі, збирає усі свої сили для порятунку. Про що це свідчить?
- 21 Для чого автор випускає великий проміжок життя Мандрики й показує нам Остапа через багато років після смерті Соломії, уже старим дідом? Скільки років минуло від часу загибелі Соломії до подій, описаних наприкінці твору? Що відбулося в житті Остапа за цей час?
- 22 Чому Остап переконаний, що Соломія засмутилася б, якби довідалася, що йому випало на долю?
- 23 Які епізоди повісті засвідчують велику силу волі Остапа й Соломії і усвідомлення ними необхідності бути вільними, щоб стати щасливими? Прочитайте вголос відповідні цитати.
- 24 З якої причини автор так багато уваги приділяє опису смерті Соломії? Як саме проявляється авторське ставлення до своєї героїні в цьому уривку повісті?
- 25 Як ви розумієте народне прислів'я: «Життя не має ціни, але воля дорожча за життя»? Чи може це прислів'я бути епіграфом до повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною»?
- 26 Доведіть, що почуття кохання в Остапа й Соломії виявилися дуже глибокими.

- 27 З якою метою автор уводить у повість майже казковий образ вітру?
- 28 Чи є романтичним образ Соломії у творі? Чому ви так вважаєте? Доведіть, що уявну розмову старо-го Остапа з Соломією, яка озивається до нього з дна Дунаю, змальовано в романтичному стилі.
- 29 Визначте, які епізоди у сюжеті повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» є зав'язкою, кульмінацією та розв'язкою.
- 30 Уявіть, що вам випала нагода зустрітися з героєм повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» Оста-пом Мандрикою. Що ви могли б сказати йому для моральної підтримки?

Діалоги текстів

- 1 Знайдіть у бібліотеці й прочитайте повість американського письменника Джека Лондона «Любов до життя». Чим саме цей твір близький до окремих епізодів повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною»? Визначте спільні для обох творів мотиви.
- 2 Знайдіть у бібліотеці, самостійно прочитайте та опрацюйте оповідання Олександра Довженка «Воля до життя», щоб згодом порівняти його з повістю М. Коцюбинського та фронтовим оповіданням О. Довженка «Ніч перед боєм», яке ви незабаром вивчатимете на уроках української літератури.
- 3 Порівняйте назви творів М. Коцюбинського «Дорогою ціною», Джека Лондона «Любов до життя» та О. Довженка «Воля до життя». Яка з цих назв, на вашу думку, найбільше відповідає змістові творів?
- 4 Використовуючи цитати, доведіть, що у перелічених творах М. Коцюбинського, О. Довженка і Дж. Лондона автори ведуть мову про неймовірну силу людського духу.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте репродукцію картини сучасного аргентинського художника Фабіана Переза (нар. 1967 р.) «Іспанська гітара». Скрипку Гіци витирала від пилу Соломія. Промовиста художня деталь – запиле-жений музичний інструмент – характе-ризує його власника тільки з негатив-ного боку. Як ви думаєте, чому циган-конокрад майже не користувався скрип-кою? Чи таким, як музикант-гітарист на картині аргентинського художника, ви уявляли старого Гіцу з повісті «Доро-гою ціною»? Чому?

▲ Фабіан Перез. Іспанська гітара

Олександр ДОВЖЕНКО (1894–1956)

Бог посилає геніїв народові саме тоді, коли нація опиняється у вкрай тяжких умовах існування, проходить надзвичайні випробування. Тільки геній спроможний своїм талантом урятувати народ, виправдати перед Господом за допущені помилки, вказати кращим представникам нації саме той шлях, який рано чи пізно виведе їхніх земляків до перемоги.

Олександр Петрович Довженко народився 29 серпня (10 вересня – за старим стилем) 1894 року на хуторі В'юнище біля містечка Сосниця на Чернігівщині. Сім'я мала пару коней, великий човен, добротну хату. У багатодітних Довженків із чотирнадцяти дітей вижили тільки Сашко та його молодша сестра Поліна. Цими двома мати Одарка Єрмолаївна, вічна трудівниця з тонкою і ліричною душею, опікувалася самовіддано й жертвовно, а батько, Петро Семенович, щоб дати синові змогу здобути вищу освіту, навіть продав десятину землі. Якийсь час Олександр Петрович учителював у Житомирі, але прогрімали Перша світова війна, революція, проголошення УНР, війна громадянська, на терени України прийшла радянська влада – й усі життєві плани витіснила кінематографічна творчість.

У біографії найвидатнішого українського кінорежисера багато білих плям. Є дані, що майбутній кінорежисер був петлюрівським сотником. Як і Володимир Сосюра, Олександр Довженко пережив більшовицький розстріл, в останню хвилину був дивом помилуваний і прикнур до більшовиків.

Першим успіхом Довженка-кінорежисера можна вважати фільм «Звенигора». Кіно в ті часи було німим, актори відтворювали події і настрої рухами, жестами й мімікою, а для кращого розуміння на екрані з'являлися набрані великим

◀ Хата Довженків у Сосниці збереглася донині. Тут відкрито літературно-меморіальний музей

шрифтом коротенькі репліки. Редактор тодішнього журналу «Кіно» Микола Бажан про кінокартину «Звенигора» відгукнувся дуже схвально: «Це – історична симфонія, що рівної їй немає в світовому кіно. Це зафільмована лірика, епос і філософія, виявлені в образах такої глибоки й значимості, що багатьом несила до кінця їх розкопати й зрозуміти». Саме довженківською «Звенигорою» було започатковане поетичне кіно з глибокою задушевністю, широкою підтекстовою гамою і питомо українським колоритом.

У 1929 році Олександр Довженко натхненно працював над кінокартиною «Земля», сценарій якої написав сам. Успіх був неймовірний! У 1958 році у Брюсселі картину визнали найкращою в світі. Чарлі Чаплін¹ надіслав О. Довженкові таку телеграму: «То велике щастя для нас, що Україна має такого славного сина й воїтину великого художника».

Коли ж на екрани вийшов фільм О. Довженка «Іван» (1932), то буквально за одну репліку «Не туди б'єш, Іване!» (у цьому епізоді доведений до розпачу селянин нещадно батожив коня-трудягу) кінорежисерові «пришили» звинувачення в антирадянщині. Навіть батьків митця вигнали з колгоспу, прилюдно звинувативши в тому, що вірять у Бога, є прихованими націоналістами, ворогами народу, багачами-куркулями, яких варто виселити з рідних місць. Залишитися в Україні Олександрові Довженку стало небезпечно: за першої нагоди його заарештують і знищать, як це вже зробили з багатьма талановитими людьми.

З 1934 року О. Довженко працює в Москві. Для тодішньої влади тепер він перестає бути небезпечним, бо перебуває під постійним наглядом. Радянський тиран і диктатор, очевидно, сподівався, що рано чи пізно геніальний О. Довженко напише кіносценарій, де звеличить вождя, як це тоді робили митці Радянського Союзу. Вождь залякував і приручав, нагороджував і вимагав вдячності. Дві Сталінські й Ленінська премії, закордонні відрядження, звання діяча мистецтв, орден Леніна, іменний патефон із гравіруванням: «А. П. Довженко от Сталина» – але, як і батіг, жоден пряник не діяв.

Утім, на певні компроміси митець йти мусив, але не заради безбідного існування, а задля можливості створювати кінокартини, які досі дивують світ, писати фронтіві оповідання, кіноповісті «Україна в огні» та «Зачарована Десна».

Батько та син – Петро і Олександр Довженки (1940) ►

◆◆◆◆◆
¹ Чарлі Чаплін (1889–1977) – американський і англійський кіноактор та режисер.
◆◆◆◆◆

«Все життя він змушений був відкупуватись від режиму. За геніальну “Звенигору” мав платити антиукраїнським “Арсеналом”, за мудру “Землю” – силуваним “Щорсом”, за бунт “України в огні” – казенним “Мічуріним”. Справді, яка трагедія художника».

(Олесь Гончар)

«Довженко – рідкісний приклад палкої відданості митця своїй нації. Він родоначальник нового не тільки в кіно, а й в літературі...»

*(Бартелемі Амангаль,
французький кінокритик)*

«Мабуть, зустріч із живим Мікеланджело не справила б враження більшого, ніж те, що зосталося після зустрічі з ним, автором “Землі” й “Арсеналу”. Великість. Крилатість. Могуття духу. Ось такими, напевно, були люди епохи Відродження».

(Олесь Гончар)

Перед початком Другої світової війни О. Довженко на короткий час відпустили в Україну для зйомок фільму за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба».

Із перших днів війни Олександр Довженко почав вести «Щоденник».

Кінорежисер на власні очі бачив, що зроби́ла війна з Україною. Щоб підтримати дух народу, написав кілька коротких, але дуже емоційних оповідань, які часто друкувалися у фронтових газетах, звучали по радіо: «Воля до життя», «Мати», «Ніч перед боєм». Дійовими особами цих творів були прості люди, до війни – переважно звичайні хлібороби. Деякі герої мали риси самого автора. Наприклад, Петро Колодуб згадує, що до війни був садівником. А великий пошановувач краси й поет у душі Олександр Довженко на всіх кіностудіях, де працював, власноручно посадив чудові яблуневі сади!

Митцеві боліла доля рідного народу. Довгими фронтовими ночами ставало страшно від думки, що правди ніхто з митців не розповість, а тому нащадки й не знатимуть, що довелося пережити в 1940-х роках українській нації. Попри величезні ризики, кінорежисер зважився написати твір про перші місяці війни, важкий відступ радянської армії, трагедію мирних жителів України, які залишалися на окупованій території. Ця кіноповість мала промовисту назву – «Україна в огні». Усі, хто читав рукопис, вважали твір геніальним і пророкували його авторові славу. А вийшло навпаки. «Україна в огні» потрапи-

◀ Олександр Довженко з дружиною Юлією Солнцевою

ла до рук Сталіна, який викликав кінорежисера в Москву, а згодом нацькував на митця оскаженілу зграю придворних підлабузників. Той страшний день у своєму житті Довженко назвав власним «кремлівським розп'яттям».

Кіноповість «Україна в огні» заборонили на довгі роки. Довженко відмовився її переробляти, хоч йому рекомендували центрального персонажа зробити росіянином, а ще – обов'язково ввести у твір образ Сталіна, замінити заклики «За Україну!» закликами «За Сталіна!».

Ще одна кіноповість О. Довженка про війну, цього разу вже про переможний наступ радянської армії – «Повість полум'яних літ», мала значно кращу долю, але вийшла вона на екрани вже після смерті автора. Головну роль у цьому фільмі зіграв учень О. Довженка – актор кіно, поет і прозаїк Микола Вінграновський. Про свого наставника він залишив спогади «Рік з Довженком».

До останніх днів свого життя О. Довженко рвався в Україну, проте дозволу так і не отримав. Не дозволяли геніальному кінорежисерові знімати фільми за його ж кіноповідями. Тоталітарна система робила все, щоб геніальний Довженко вважався «радянським», «російським», а не українським митцем. У «Щоденнику» є такі щемливі рядки: «Перед смертю я попрошу Сталіна, аби... з грудей моїх вишняло серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі». Не судилося. Помер Довженко 26 листопада 1956 року в Москві, похований на Новодівичому кладовищі.

▲ Олександр Довженко

Діалог із текстом

- 1 Яку роль відіграють генії в долі свого народу? Чи можуть її змінити?
- 2 Що ви довідалися про сім'ю Олександра Довженка?
- 3 На основі прочитаного доведіть, що юність українського генія виявилася складною і тяжкою.
- 4 Що цікавого ви довідалися про перші фільми О. Довженка «Звенигора» й «Земля»?
- 5 На які компроміси й чому доводилося йти О. Довженкові?
- 6 Як ви розумієте слова Олесь Гончара: «Ми з вами, Олесю, належимо до однієї, найвищої партії – Партії Художників»?
- 7 Що ви можете сказати про причини переїзду О. Довженка до Москви?
- 8 Чого саме очікував від геніального кінорежисера Сталін? Що і як радили О. Довженкові переробити в кіноповісті «Україна в огні»? Чому митець на це не погодився?
- 9 Розтлумачте вислів «білі плями» в біографії. Чи можна це словосполучення назвати метафорою? Чому?
- 10 Як ви розумієте Довженкове визначення суду над ним у Кремлі? Чому для зіставлення й порівняння автор звернувся до біблійної події?
- 11 Знайдіть у шкільній бібліотеці або мережі Інтернет твір М. Вінграновського «Рік з Довженком». Доведіть, що це спогади й що твір має автобіографічний характер.

- 1 У наш час споруджено багато пам'ятників О. Довженку на його малій батьківщині й у тих містах, де він жив і творив. Сучасний український скульптор Володимир Щур (нар. 1953 р.) – автор монументальної групи «Мотор!», яка скоро буде прикрашати центр Києва. Навіть назва скульптури надзвичайно вдало передає співтворчість Олександра Довженка й кінооператора Данила Демудського, важливість для обох митців натхненної режисерської праці. Змалюйте словами скульптурну групу й висловіть свою думку про затребуваність талантів кінорежисера в часи О. Довженка й зараз.
- 2 Зверніть увагу, що під піджак скульптор «одягнув» Олександра Довженка в сорочку, вишиту дубовим листям. Як ви думаєте, з якою метою це зроблено? Що підказує глядачам така художня деталь, як листя дуба на вишиванці?

▲ Володимир Щур. Мотор!

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Оповідання

(Скорочено)

– Товаришу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут – і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, – усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст з приємним і скромним лицем, хвилювався.

– Правду, – одповів просто і спокійно Герой Радянського Союзу знаменитий їхній командир Петро Колодуб. – Продовжуйте, Дробот, що ви хотіли сказати перед боєм.

– Я хотів спитать вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну і невтомну, хоч ви на вид такий, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки воно у вас береться, оте все, що говорять.., скажіть нам неофіційно, так, ніби ми і не на війні зовсім. Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? Чи, може, я не так висловився, пробачте.

Дробот почервонів од свого довгого запитання.

– Ні, дякую, Іване, ви прекрасно і тонко висловили свою думку, і я вам одповім, тим більше, що секрет таки у мене дійсно є.

– Це було на Десні, – почав знаменитий капітан, усміхнувшись. – Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті. Дехто сказав би, що вони не любили нас. Було таке?

– Було, – зітхнули в кутку землянки.

– Ну, так от слухайте.

...У землянці було накурено. Бійці сиділи у присмерку в найрізноманітніших позах, притулившись один до одного чи обнявши один одного. Всі вони були різні і всі рідні... Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплачуться в сивих головах од частих спогадів..., але одне зостанеться незмінно вірним і незабутнім – високе і благородне почуття товариства і братства всіх юнаків, що розбили і стерли з лиця землі фашистське божевілля.

– Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі і йшли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися од розпачу, і гордості, й жалю.

Колодуб примовк замислившись.

– Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. Я був тоді ще командиром танка, що залишивсь у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником...

Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся землянка.

– Ми вибилися з сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика ріка. А німці були недалеко... Нам показали хату перевізника.

– Тікаєте, бісові сини? – спитав нас дід Платон Півторак, що виходив уже з сіней з веслом, сіткою й дерев'яним ковшем для виливання води з човна. – Багато я вже вас перевіз. Ой багато, та здорові все, та молоді, та все – перевези та перевези. Савко! – крикнув Платон до сусідньої хати. – Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай вже тікають. Га?.. Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас... Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кіз'як, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами¹.

– Еге-ге! – сказав дід Савка і хитро подивився на нас. – Одежа ось нова, і ремні², еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?!

– Ходім уже, годі! – сказав Платон.

Пішли.

– Заспокойтеся, човен є, і чималий, – сказав я тихо нашому супутнику Борису Троянді, що хвилювався увесь час більш за всіх. Він не вмів плавати.

– Ви думаете, вони нас перевезуть? – стримуючи хвилювання, сказав Троянда.

– Не знаю, чого вони оце так тікають, – мовив дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. – Чого вони так тієї смерті бояться?.. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

¹ Опачина (діалектне) – весло.

² Ремні – військові портупей офіцерів, шкіряна перев'язь через плече.

– Еге! – погодився Савка. – Ні в танку не сховаєшся, ні в печі не замажешся.

– Душа несерйозна, – сердився Платон. – Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі¹ тих, як їх? Читав листа? Полковник Левко Півторак – я помімаю! А це – казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки у густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами² дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, – одним словом, увесь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

– Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? – звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

– Слухайте, діду, ви не можете іти трохи швидше? – стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

– Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє.

...Ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха широка Десна. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив. Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі³ палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одбивалося в воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки... Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипах на міліні. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії.

– Ну, сідайте, повезем. Чого стали? – сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. – Повезем уже, а там, що Бог дасть. Тікайте, чорт вашу душу бери...

Ми розсілися у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думку.

– У тебе готово, Савко?

– Можна.

– Ач, що робиться! Страшний Суд⁴, чи що, починається?

¹ Кохин-Гол – перекручена назва річки Халхин-Гол, поблизу якої з весни до осені 1939 року на території Монголії точилися кровопролитні бої між Японією і СРСР.

² Хропач (діалектне, від слова «хрпати» – «робити шум») – спеціальне рибальське знаряддя, яким заганяють рибу в сіть.

³ Горобині ночі – народна назва літніх найкоротших ночей, а також нічних гроз із блискавками і громом.

⁴ Страшний Суд – згадана в Біблії подія після кінця світу, коли Бог судитиме всіх, хто коли-небудь жив на землі, й праведники будуть щедро винагороджені Господом, а грішники – страшно покарані.

Дід Платон подивився на небо і плюнув у долоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега. Савка з онуком гребонув опачинами. Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував з Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило. Він ніби думав уголос:

– Сьогодні вранці заходить до хати якесь дермо собаче та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому. А це ж усе гроші!

– Еге!

– Вставай, – каже, – вези, годі спати. А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

– А оце недавно, перед вечором, перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить – вези, каже, мерщій, куркуль!.. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря¹ чи в окуня, од страху.

– А, чорті-що.

– Еге. Так товариші заступились, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обижаєш? Та чуть не побили... О, здорово гуцає. – Прислухався Платон до гарматних пострілів. – Скоро, мабуть, появиться герман.

Пролетіли перелякані качки.

– «Діду, перевези...» – сердився Платон.

– Еге, – підхопив Савка. – А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля – здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, – загібав Савка опачиною.

– Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад! – розсердився Платон і наліг на весло. – Той не одступить, ні, чорта з два!

– Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло! – сказав Савка і плюнув на долоню. – А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

– А доведеться! – підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. – Шутка сказати, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

¹ Носар (діалектне) – йорж.

Я дивився на діда Платона і з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

– Наша частина змушена була відступити, – сказав полковник.

– Балакай. Не вмiли битися. От тобі і відступ, – сказав Платон. – Що у військово-статуті сказано про війну?.. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

– А де ваша ненависть? – підхопив Савка.

– Еге, вмирать боїтеся. Значить, нема у вас живої ненависті. Нема!

Ми не знали, що одповідати.

– О, пливе щось. Наш чи німець? – Платон притяг до човна труп. – Німець. Ач, куди забрався! У Десну!.. А ви все думаете та все страдаєте. А страдати ніколи!

– Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, – крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання.

– Значить, душа в тебе мала, – сказав Платон. – Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга – як Десна ось, третя – як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив.

– Ну, а якщо людина нервова? – образився Троянда і розсердився сам на себе.

– А ти прикуй себе од страху ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті, – сказав Платон. – А то виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів і себелюбства ще більше. От і – «перевезіть, діду». А ненависть твоя на щось інше витратиться. Яка ж ціна їй, коли умирать не вмiєш?

– Ну, це не всякий може, – пробелькотав щось збитий з пантелику Троянда.

– А треба, щоб усякий міг, коли ворог суне...

– По-дай чо-го-го-го! Човен подай! А-га-га-га... – почувся з того берега.

– О, вже розпинаються нервені¹ душі. Накликають німця. А нема того, щоб тихо посидіти! – сказав Савка.

Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотiлося щось iще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

– Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надiявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить – «дiду, перевези!»

– ...Скiльки лiт їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тiкають. Стiйте тiкати! Чим же далi ви тiкаєте, тим бiльше кровi проллеться! Та не тiльки вашої, солдатської, а й материнської, й дитячої кровi.

– Не знаю, як ти, Савко, – сказав Платон, – а мене б з Днiпра чи з Десни не те що Гiтлер, а сам нечистий би не вигнав, прости Господи, не при ночi згадуючи.

– Легко сказати, дiду, а побачили б ви танкетки! – виправдувався лейтенант Сокил.

– Ну і що ж? – перебив його Платон Пiвторак, очевидно, не маючи нiякого бажання вислуховувати нас. – Людська душа молодецька сильнiша за всяку танкетку!

¹ Нiрвенi (дiалектне) – нервовi.

Була, єсть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко – кривавая річка». О! Ото був воїн!..

В цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

– Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? – простогнав я йому в самі очі.

– А що мені думати? – подивився на мене дід Платон. – Думайте ви. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино... Перемагають горді, а не жалісливі! – сказав дід Платон і примовк.

Він висловив, нарешті, свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поперек нас. У цей час далекобійний снаряд упав коло нас у Десну і підніс угору великий водяний стовп.

– Ого!.. А що риби поглушить в річках! – почувся голос Савки.

– Позаторік і подохла од задухи, а зараз німці висадять гранатами дотла. Спустіють, мабуть, і річки, і все на світі. Приїхали.

Човен м'яко уткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропик мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни – і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду..

Ми стали прощатися з дідами.

– Постійте трохи, – сказав Платон, спершись на весло. – Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

– Передайте, що ми повернемось. Не дрейфте¹, діду. Повернемось! – спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди і легенько сплюнув.

– По-дай чо-го-го-го! Ого-го-го! – лунало з того берега.

– Прощайте, діду, – тихо говорили мої попутники, зникаючи в лозах.

– Ідїть собі під три чорти, – сказав байдужим голосом дід Савка.

Платон мовчав.

Ми пішли в лози. Я йшов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, – думав я, – що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солоня!» Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип. Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухолий, і дививсь, очевидно, нам услід.

– Прощайте, діду, — мовив я, задихаючись. – Ми вас, діду, ніколи...

¹ Дре́йфити (суржик) – боятися, панікувати.

– Іди, не крутись перед очима, – сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози і падали в Десну.

– Оце, друзі мої, і все. Оце і весь секрет, – сказав капітан Колодуб і запалив люльку. – ...Багато я знищив ворога, що й говорить!.. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? – голос капітана зазвучав, як бойова сурма. – Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. – Капітан Колодуб усміхнувся. – А все ж таки нічого в світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і...

– І сказати йому, що він помилявся, товаришу Герой Радянського Союзу. Мое шанування! Ну як? – почувся з боку дверей уєсливий голос Троянди, що вже з півгодини як приїхав на фронт і зайшов до землянки.

– І поклонитися діду Платону в ноги за науку, – сказав капітан Колодуб, ніби і не почувши зовсім Троянди.

– Ні, товаришу капітан, не поклонитесь ви діду Платону, – зітхнув молодий танкіст.

Всі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Був якось особливо схвильований.

– Діда Платона, товаришу капітан, уже нема живого, – сказав Дробот. – Ото як ви пішли у лози, через годину прибігли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був приказ негайно переправитися на другий берег. Ну повезли. Насіло їх вщерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

– Савко, прости мене!

– Бог простить.

– У другий раз!

– Бог простить.

– Прости утретє!

– Бог простить.

– Прости і ти мене, Платоне, – сказав дід Савка.

– Бог простить.

– У другий раз!

– Бог простить.

– У третій раз!

– Бог простить.

Та за третім разом як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло – і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я випливав на наш берег.

– А хто ж ти такий? – тихо спитав капітан Колодуб.

– Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

– Встать! – скомандував Колодуб.

Всі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв з закритими очима. Потім на мить став на одне коліно, і всі послідували за його рухом.

– Готові до бою? – спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

– Готові на будь-який огонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

Діалог із текстом

- 1 Розкрийте поетику назви фронтового оповідання Олександра Довженка «Ніч перед боєм». Як важливу інформацію несе ця назва? Спростуйте або доведіть доцільність такої назви для твору.
- 2 Чому героя твору, легендарного Петра Колодуба, письменник змальовує як звичайну людину, а також розповідає читачам, що до війни цей чоловік був садівником, а не кадровим військовим?
- 3 Який секрет Колодуба особливо цікавив молодого бійця та його товаришів і з якої причини?
- 4 Що ви відчули у таких словах: «Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті»?
- 5 Чи справді старі перевізники зневажали радянських солдатів, які вимушено відступали перед німецькою армією?
- 6 Для чого діди постійно ведуть мову про своїх синів, які з їхніх розповідей постають героями?
- 7 Яке враження й чому саме таке справив на вас боєць Троянда? Чи еволюціонує цей літературний персонаж упродовж воєнного часу, чи залишається недалекою і слабкою людиною? Для чого письменник увів саме такого персонажа до свого твору? Чому саме йому дав відповідне прізвище?
- 8 Доведіть, що діди-перевізники мають високу людську гідність і надзвичайно сильні духом.
- 9 Як ви розумієте слова діда Платона: «Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга – як Десна ось, третя – як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема»?
- 10 З якою метою діди нагадують солдатам слова пісні про Морозенка?
- 11 Доведіть, що діди-перевізники під час короткого спілкування з молодими солдатами виявляють себе не тільки як герої й патріоти, а й як добрі господарі свого краю.
- 12 Який приклад героїзму подали перевізники юному Іванові Дроботу, внукові діда Савки?
- 13 Наприкінці оповідання вказано дату й місце написання: «Південно-Західний фронт, 1942 р.». Як ви вважаєте, варто це брати до уваги при аналізі твору чи ні?
- 14 Яким постає перед читачами молодий танкіст Дробот? З якою метою автор наділяє його такими рисами, як надмірна балакучість, але водночас сором'язливість і делікатність у спілкуванні зі старшими фронтовими товаришами?
- 15 Чому місцем дії у творі стає Десна? Як змальовує письменник ріку свого дитинства під час страшного відступу радянської армії?
- 16 Чому окремі радянські офіцери ображали дідів, навіть звинувачували в куркульстві (у ті часи «куркулів» прирівнювали до «ворогів народу»)? Наведіть приклади таких негідних учинків у творі.
- 17 З якою метою діди ведуть мову про те, що відступ армії матиме страшні наслідки, адже згодом доведеться все повертати зі страшними боями й великою кров'ю?
- 18 Чому дід Платон вважав, що на війні солдатам страждати ніколи, тим більше що страждання – це взагалі жіноча справа?

- 19 Як ви думаєте, для чого письменник уводить у текст натуралістичні елементи: труп німця, фрази «дермо собаче», «мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив»? Яка мета цих художніх засобів і як саме вони відображають війну, впливаючи на читачів?
- 20 Розкрийте зміст фразеологізму: «Перемагають горді, а не жалісливі!».
- 21 Як треба розуміти таке іронічне запитання дідів, звернене до солдатів: «Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?» Чому перед ворогом соромно бути представником нації, армія якої покинула мирне населення на ворожий глум і воєнні муки?
- 22 З якої причини Платон і Савка не схотіли вислуховувати вдячних слів від солдатів, яких врятували?
- 23 Поясніть, як ви розумієте слова Петра Колодуба: «Де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ?» Чи є вони щирими?
- 24 Доведіть, що діди виявилися вірними людьми, тому передсмертний ритуал прощання й прощення мав для них дуже велике значення навіть у час війни.
- 25 Чи додала духу молодим бійцям розповідь Петра Колодуба й згадка про геройський учинок дідів-перевізників Івана Дробота? Що вони відчули й на які вчинки спромоглися?
- 26 Створіть словесні портрети діда Савки й діда Платона. Доведіть, що це люди поважного віку, які, однак, погоджуються тяжко працювати перевізниками на річці. Що спонукає дідів до таких вчинків?
- 27 Порівняйте образи дідів Савки й Платона. Що в них спільного та відмінного?
- 28 Доведіть, що пейзажі в цьому оповіданні відіграють надзвичайно важливу роль. Чому вибухи, стрілянина, гуркіт гармат і грозу, що насувається, діди порівнюють зі Страшним судом? Чи можна сказати, що романтична й водночас страшна стихія увиразнює небезпеку й жорстокі випробування солдатів та мирного населення?
- 29 Авторська позиція може бути відвертою, прихованою, позитивною, негативною, індіферентною, постійною або змінною в оцінці персонажів та явищ. Які види авторської позиції домінують у цьому творі? Чи можна сказати, що оцінку війни й відступу радянської армії О. Довженко дає вустами дідів?
- 30 Розповідь у творі ведеться від першої особи – від імені Петра Колодуба. Прочитайте цитати, у яких звучать важливі висновки оповідача. Чи можна сказати, що Петро Колодуб у цьому творі є виразником авторської позиції? Чому ви так вважаєте?

Мистецькі діалоги

1 Розгляньте та опишіть картину української художниці Тетяни Яблонської (1917–2005) «Ворог наближається». Чому на передньому плані полотна – жінка з дитиною на руках і розгублена маленька дівчинка, а довкола – руїни і дим?

2 Розгляньте картину сучасного російського художника Валерія Кузнецова (нар. 1940 р.) «З перемогою, синочки!». Доведіть, що цей твір перегукується із змістом оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм». Скільки дітей втратили на війні старенькі батьки? Чому вони вітають із перемогою навіть мертвих героїв? Наведіть цитати з щойно прочитаного

▲ Тетяна Яблонська. Ворог наближається (1945)

▲ Валерій Кузнецов.
З перемогою, синочки! (1984)

▲ На сходах Рейхстагу (фото, 1945 р.)

оповідання О. Довженка, які підтверджують, що бійці припускають власну загибель, але вже не бояться смерті.

- 3 Розгляньте світліну воєнних літ. Чи можна нею проілюструвати таку думку О. Довженка: «Всі вони були різні і всі рідні... Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплутаються в сивих головах од частих спогадів..., але одне зостанеться незмінно вірним і незабутнім – високе і благородне почуття товариства і братства всіх юнаків, що розбили і стерли з лица землі фашистське божевілля»? Чому для визначення солдатської дружби на війні краще підходить словосполучення «воєнне братство», ніж «воєнне товариство». Яка відмінність між цими поняттями?

Ніна БІЧУЯ (нар. 1937 р.)

Ніна Леонідівна Бічуя народилася 24 серпня 1937 року в місті Києві, а зростала з ранніх літ у Львові. Батьки виховували доню свідомою україночку: «Мати навчила мене доброти, всепрощення. Коли я мала шість літ, батько відважився оповісти мені про голод тридцять третього. У дитинстві я вміла мовчати. Нині то б напевно не втримала тільки для себе такої нелегкої таємниці». Найбільше галицьке місто, рідна мова, яка звучала звідусіль, оточення свідомих українців зробили свою виховну справу. Львів на сторінках книг Ніни Бічуї постає повноправним героєм, якому вдається позитивно впливати на всіх дійових осіб.

Здобувши середню освіту із золотою медаллю, Ніна вступила на факультет журналістики Львівського університету імені Івана Франка. З 1958 року почала працювати журналісткою, згодом – помічником режисера з літературної роботи у Львівському театрі юного глядача, ще пізніше – редактором газети товариства «Просвіта» у Львові. Крім того, читала лекції студентам, працюючи старшим викладачем кафедри театрознавства та акторської майстерності Львівського університету.

У літературу Ніна Бічуя ввійшла в 60-х роках минулого століття. Перша її книга – «Канікули у Світлогорську» (1968). Ще до цієї публікації молода авторка надсилала до редакції «Літературної України» своє оповідання, однак через хвилювання не вказала свого імені й по батькові, тільки ініціали. Письменник Євген Гуцало, який тоді працював у цій газеті, надіслав схвальний відгук і зробив цікаве зауваження: «З Вашого підпису не можу зрозуміти, жінка Ви, чи, може, чоловік, але з того, як пишете, таки, мабуть, чоловік...»

Як письменниця Ніна Бічуя одразу виявила себе дуже яскраво. Її перу належать книги: «Дрогобицький звіздар», яку редагував Євген Гуцало, – про українського філософа, астронома, астролога, першого українського доктора медицини часів Середньовіччя Юрія Котермака, більше відомого

◀ Ніна Бічуя. Канікули у Світлогорську (1958)

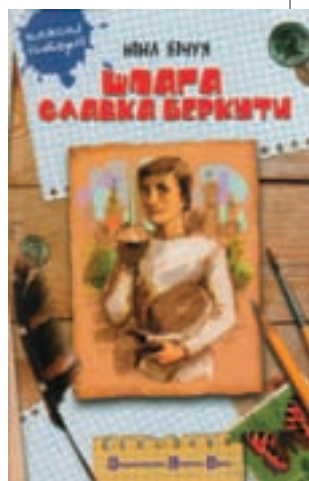
як Юрій Дрогобич; «Біла віла» – про Лесю Українку, «Повісті», «Квітень у човні». «Родовід», «Бенефіс», «Десять слів поета». Для дітей вона написала чудові повісті «Канікули у Світлогорську», «Шпага Славка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень», «Яблуна і зернятко».

Твір, який ви незабаром прочитаете й аналізуватимете на уроках, був перевиданий «Видавництвом старого Лева» (Львів, 2010). Події у повісті «Шпага Славка Беркути» відбуваються в середині 60-х років ХХ століття, однак читач такої віддаленості в часі майже не помічає, бо кожен з ваших ровесників уявляє себе в подібних ситуаціях. Проблеми, порушені Ніною Бічюєю, – вічні й хвилюватимуть ще не одне покоління. Ось що пише авторка: «У тій моїй фортеці, що зветься рідним домом, є двоє фехтувальників, вже зовсім дорослих: мій брат і мій син. Брат був тренером з фехтування для мого сина (і не тільки). Діялося це дуже давно, так, так, ще в минулому столітті... Давно? А спробуйте витягнути його у себе з-під ніг, і все нинішнє полетить шкереберть. Ми всі стоїмо на плечах одне в одного. Від самісінького початку історії людства. Не можна порушувати єдність... У нашій фортеці досі зберігається синова шпага, її уже торкаються крихітні рученята моєї правнучки. Шпага – це наша родинна реліквія. Але історія про Славка Беркуту – історія не братова й не синова, у них були свої хлоп'ячі та юнацькі пригоди, а в книзі зовсім інша, напіввигадана, напівправдива, але таки не їхня особиста історія. Й зовні, й за характерами ні брат, ні син на жодного з персонажів книги не схожі. Усі мої літературні герої разом і зокрема більше думками й поривами душі схожі... на мене».

Вишуканість мови автора і героїв книг – важлива ознака художніх творів Ніни Бічюї. За світосприйманням вона – урбаністка: героями її творів є міські жителі, події відбува-

«Її проза буквально приголомшила мене: журналістка, про яку я ніколи нічого не чув і її авторських спроб не читав, запропонувала жмут історичних оповідей. Стиль її творів був достоту такий, як вона сама... не цяцькований, а позначений високим артистизмом, стрімким летом авторської уяви, вишуканістю й шляхетністю, відбивав внутрішню сутність авторки».

(Роман Іваничук)

ються в місті. Словниковий запас героїв письменниці заворожує і ненав'язливо спонукає рідною мовою користуватися як мистецтвом. Твори Ніни Бічуї перекладено багатьма мовами світу. У рамках важливої для ювілейного Форуму видавців теми «Жінка у світі, що змінюється» було обрано двадцять найдостойніших мисткинь, серед яких і Ніну Бічую. Письменниця чи не єдина з-поміж українок має честь носити Орден Усмішки. Це міжнародна нагорода, яку присуджують митцям діти. Кавалерами цього ордена були Папа Іван Павло II, Далай-лама, матір Тереза, шведська письменниця Астрід Ліндгрєн, яка написала геніальні твори для дітей, а також сучасний поет Іван Малкович. Перекладає Ніна Бічуя з польської мови, пише історичну прозу, в художніх творах торкається теми театру.

Діалог із текстом

- 1 Що цікавого ви довідалися про письменницю Ніну Бічую? Які книги вона написала? Які з них ви, можливо, читали?
- 2 Яка життєва позиція авторки повісті «Шпага Славка Беркути»?
- 3 Поясніть оцінку ранньої творчості Ніни Бічуї майстра слова Романа Іваничука.
- 4 Як ви розумієте терміни «урбаністична проза», «письменник-урбаніст»?
- 5 Які унікальні нагороди має Ніна Бічуя?

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

Повість
(Скорочено)

Про те, що сталося пізніше

Був вечір. Звичайний вечір з першим, дуже раннім і дуже лапатим снігом. Ліхтарі на дротах понад бруківкою гойдалися од вітру, і з ними разом гойдалися тіні на землі і густа, мереживна, схожа на театральну, завіса снігу... Однак трьом хлопчикам, які вийшли з магазину, було зовсім байдуже, якого кольору сніг. В одного кишеня відстовбурчувалася, він ласкаво поплескав по ній і прицмокнув:

– Гарний набуток! Я ж вам казав – Надя дасть пляшечку. Мене тато завжди до Наді посилає, коли хоче промочити горло.

Один із супутників «бувалого» хлопчини голосно реготав, зачіпаючи плечем перехожих, а другий – високий, у хутрянній шапці – весь час намагався йти осторонь, мовби хотів показати, що не має анінайменшого відношення до тих двох... Проїшли на подвір'я, де добули з кишені булку, оселедця і пляшку вина. Хлопець у хутрянній шапці відмовився пити:

– Ні-ні, я не хочу.

– Тихо! – раптом шикнув третій. – Хтось іде!

Двоє кинулися тікати: двір був прохідний, мабуть, вони знали про це. Третій, високий, спіткнувся об ящик...

У дитячій кімнаті міліції записали прізвище затриманого, його адресу, номер школи... Немолода жінка втомлено мружила очі, ніби надто довго дивилася на яскраве світло:

– ...Отак, як бездомні кошенята, на чужому подвір'ї, біля смітника, – дуже весело? І компанія чудова, такі виховані джентльмени, правда? Втекли, а тебе покинули... Нічого не скажеш – вірні друзі.

Хлопець мовчав. Знервовано м'яв шапку і не дивився на жінку.

– Кажеш, не знаєш навіть їхніх прізвищ? Ну, гаразд. Іди, йди, йди...

Хлопець перевів подих, ніби хотів щось вимовити, однак не сказав нічого, тільки постояв ще якусь мить і вийшов, не прощаючись. Сніг усе падав, і вулиця по-свіжіла, поширшала од хрумкої, чистої пороші. Спихмура позираючи собі під ноги, хлопець ішов поволі, мовби й не помічав снігу, бо шапки так і не вдягнув.

Чотири портрети

Юлько Ващук

Малювалися хлопцеві коні... Таким тільки богатирів носити на спинах...

– Що ти малюєш?

Долонею прикривав папір і дивився спідлоба.

– Не покажу.

Мої коні. Неприборкані, необ'їжджені. Чому коні? А хтозна. Коні – та й годі.

У кутку кімнати стояв рояль. На різьбленому пюпітрі – підставки для свічників, у котрих ніколи не було свічок.

– Заграй що-небудь, синку! Тебе ж просять. Дорослих треба слухатись.

Під пальцями – байдужі клавіші. І байдужі звуки. А якщо кулаками по клавішах?

– Та хіба ж можна так? Хіба так можна?

– Дивний хлопчик!

Різні книжки потрапляють до рук... Сказав Шекспір: тільки погані люди не люблять і не розуміють музики. Це звучить як оскарження. Годинами хлопчик сидить над роялем й вимолює у клавішів пісню, щоб зрозуміти і полюбити її, а клавіші нічого не дарують, і навіть коні перестають малюватися, гублять щось живе й справжнє. Хлопець шматує папір, шпурляє геть олівці, а потім знову знаходить – червоний, синій, – малює коней, синіх з червоними гривами, і в тому полум'ї раптом чує музику, якої не дарували струни. Може, не такий уже він поганий? Просто музика буває різна?..

Не буде він сміятися, та й хіба це обов'язково? Можна бути іронічним і суворим. Трохи вниз куточки уст і вгору ліва брова (гримаса виходить жалібна, ображена), хлопцеві здається, що він виглядає, як римський імператор Гай Юлій Цезар на малюнку в підручнику історії. Виходить у двір, де бавляться однолітки, і дивиться з іронією на безплідну біганину за м'ячем, а мати кличе:

– Юльчику, дитинко, ходи додому, чуєш, Юльчику!

Хлопець вертається, і мама просить:

– То не для тебе компанія, не твоє коло. Ти зовсім інший, синку.

І подумки Юлько вимальовує доокруж себе коло – заворожене, як у казці, – не переступиш ані ззовні, ані зсередини... Як же встановити різницю між добрим вихованням і лицемірством? А потім приходиться друг – приходиться Славко Беркута, вони сидять за однією партою в школі, – Славко Беркута задумливо розглядає коней і каже:

– Звідки ти змалював? Я десь бачив такого коня.

Паленіє¹, мовчить Юлько і дивиться недобрим поглядом – не треба й старатися; губи самі затискаються, а ліва брова здригається, і коли Славко йде додому, Юлько збирає і палить малюнки.

...Туман і мжичка. Дрібні краплинки немов нанизані на довгі блискучі нитки, що звисають із самого неба до землі. Батько любить таку погоду. Він каже, що вона гармоніює з настроєм міста, із сірим тлом будинків... У таку погоду вони часом ходять на старий Львів. Туди, де вулиця Руська, де рештки оборонних валів і порохова башта., а в середньовічному дворіщі – голова химери² з виноградним гроном у зубах над замуrowаним входом до виннички.

– Чи прийде хто на поклін до моїх будинків, як ми сюди ходимо? – сказав одного дня батько, і стало Юлькові трохи сумно і трохи дивно. – Коли людина не певна, що її робота залишиться навіки, то, може, не треба братися за ту роботу? Мовчи, сину, то я сам до себе...

І було Юлькові сумно і навіть страшно чомусь, а вдома він ударив пальцем по клавішах: «сі», «сі», «ля» – басы, густі й серйозні, і делікатне «соль» у верхній октаві.

– Я більше не гратиму... Бо... бо з мене не буде... Ріхтера³...

– Звичайно, не буде, – сказав батько, – але що з того?

Юлько не відповів.

Лілі Теслюк

Вона сиділа за другою партою, біля вікна. Дивилася більше у вікно, ніж на дошку; їй робили зауваження – кумедно морщила носа і по-дитячому обіцяла: «Більше не буду». А за мить знову дивилася у вікно... Сьомий «Б» тоді ще був четвертим, коли Лілі вперше з'явилася на порозі класу. Просунулась у двері світло-руса пелехата голова, і тоненький голос повідомив:

– Хелло! А мене вам зараз відрекомендують!

Через десять хвилин четвертий «Б» довідався, що йому неймовірно пощастило, – нова учениця виявилася просто-таки незвичайною дівчинкою. По-перше, знала англійську мову так само добре, як українську, бо, бачите, брат її вчиться на англійському відділі в університеті. По-друге, безліч разів виступала по телевізору

¹ Паленіє (діалектне) – червоніє з сорому.

² Химéра – міфологічна істота, що мала голову лева, тулуб кози і хвіст дракона.

³ Святослав Ріхтер (1915–1997) – один із найвидатніших піаністів ХХ століття.

в дитячих передачах. По-третє, знімалася в кіно. По-четверте, вчиться у балетній студії театру. Під час перерви вона сідала на учительський стіл, гойдала довгими ногами в строкатих панчохах і, страшенно горда з загальної уваги, перелічувала усі свої таланти.

– А тоді, як я знімалася в кіно, режисер сказав, що я обов'язково стану кіноактрисою. У мене є мільйон фотографій – і я, і режисер, і Ганна Романюк... Що? Ти не чула про Ганну Романюк? А хто така Майя Плісецька¹ – ти знаєш? А що таке па-де-де² і батман³ – ти знаєш? Чекайте, зараз я вам покажу!

Лілі зіскакувала зі столу і показувала балетні па, дівчатка пробували повторити за нею кожен рух, а хлопчачки і чмихали зневажливо, і чудувались, і розпитували; учитель приходив якраз у ту мить, коли Лілі переконувала клас, що може простояти на пальцях рівно десять хвилин. А потім усі звикли до розповідей Лілі, і Славко Беркута якось навіть махнув рукою і сказав:

– Кінчай хвалитись! От я умію на руках ходити! Е! А ти вмієш? Ні? От бачиш!

– Подумаєш, на руках! Ти ж все одно в кіно не знімався!

– Зате... зате я в сорочці народився! – раптом сказав Славко.

Лілі засміялась:

– І ще в тебе вуха великі. Вуханчик ти!

Славко почервонів і ледве втримався, аби не затулити вуха руками. Перепадало відтоді Славкові з тими вухами, Лілі дивилась на нього ласкавим поглядом, кивала головою:

– Ти не журися, Славчику, в усіх єгипетських фараонів були ще більші вуха! Не віриш? А ти подивись, подивись – навіть у бога Озіріса⁴ вуха, як лопухи, бачиш?..

Вона й сама недовго ображалася, що її перестали слухати і розпитувати про знімання в кіно. Мугикала пісеньки на уроках, носила в клас паяца⁵ з великим червоним ротом від вуха до вуха: натягне на долоню, а він вклоняється, плеще короткими ручками і показує язика: спробуй тоді відповідати урок, як тобі клоун язика показує!..

– Чілдрен⁶, – сказала Лілі, – я відкриваю курси англійської мови. Записуйтесь. От побачите – я буду найкращою у світі вчителькою.

Діти приходили на заняття, ніби це й справді були курси. Цілих два тижні на уроках ніхто не порушував дисципліну. А потім дівчинка не з'явилася на заняття. Діти сиділи і чекали. Разів п'ять повторили смішну англійську лічилку. Хтось уже запропонував іти додому, коли на порозі врешті стала «вчителька». Обличчя в неї аж палахкотіло рум'янцем, коротка зелена куртка вся змокла від снігу, а в руках Лілі тримала зв'язані до купи ковзани.

¹ Майя Плісецька (1925–2015) – видатна радянська і російська балерина.

² Па-де-де – одна з основних музично-танцювальних форм у балеті; буквальный переклад – танці в парі.

³ Батман – елемент танцю.

⁴ Озіріс (Осіріс) – єгипетський бог відродження, могутній правитель підземного царства, владика потойбіччя.

⁵ Паяц – клоун.

⁶ Чілдрен (англ.) – діти.

– Хелло, чілдрен! А я на ковзанах їздила. Славний був лід!

І обвела товаришів безтурботним, упевненим поглядом людини, якій усе легко минається.

– Ми тут час гайнуємо, а ти на ковзанці!

– Як тобі не соромно!

Правду мовивши, Лілі було дуже соромно, але ж хіба годиться відразу каятись!

– А хто вам велів сидіти? Йшли б і собі на ковзанку! – не дуже впевнено порадила вона.

Славко Беркута підвівся з-за парти, мовчки натягнув пальто і мовчки пішов із класу. І за ним, немовби й не помічаючи своєї «вчительки», рушили геть усі ображені «курсанти». Лілі стояла, недбало хмикаючи, доки вони виходили, а потім жалібно схлипнула, сіла за парту і, затулившись мокрим холодним рукавом, довго плакала в порожньому класі.

А іншого разу вона надумала ставити п'єсу про Попелюшку, і, звичайно, головна роль належала їй. Однак виявилось, що по ходу дії Попелюшці необхідно співати. А Лілі, на жаль, уміла все на світі, крім цього. Вихід із становища знайшли – Лілі стоятиме біля самої завіси, старанно ворущачи губами, а за завісою буде співати дівчинка Ліда. І раптом в останній момент, коли вже навіть афіші вималювали, Лілі Теслюк не прийшла до школи. Схвильовані артисти прибігли до неї додому:

– Лілі, ти ж зриваєш виставу!

– Ти нас підводиш!

– Я хвора, – кволим голосом повідомила Лілі і показала градусник. – У мене температура тридцять вісім... Нехай Ліда замість мене грає, вона всю роль знає від початку до кінця. Нехай вона, вона вам заграє і заспіває...

Потішені артисти не вчули гіркоти в словах Лілі... Ніхто з них поняття не мав, що Ліда напередодні говорила Попелюшці:

– Добре тобі, ти будеш на сцені, а я за завісою... Коли хочеш знати, я всю роль вивчила, я все не гірше від тебе...

Лілі півночі зітхала, а вранці нагріла градусник біля груби, і мама здивовано обмацувала їй голову, примушувала говорити «а» та «е», аби переконатися, чи нема в доні ангіни, а Лілі морщила носа і запевняла, заплющивши очі:

– Страшенно болить. Напевно, десь там глибоко, тому не видно, мамо.

Стефко Вус

Давно то було чи недавно? Давно, мабуть. І ніби не з ним, Стефком, усе діялось, а з кимось іншим. Лежало село межі горами. Доли селом перестрибувала з камінця на камінець річка, а над річкою примостилася хата. У хатніх присінках¹ стояла стара діжка, де баба Олена квасила на зиму капусту. За діжкою жив їжак. Неподалік од хати росла велика, старезна липа. Коли вона цвіла і від неї йшов та-

¹ Присінки (діалектне) – маленькі сні, власне, коридорчик.

кий солодкий дух, що аж голова паморочилася, то починала співати. Співала низьким, оксамитовим голосом, щодень одну і ту ж монотонну, але дуже гарну пісню, і минуло немало часу, поки Стефко додумався: то бджоли прилітали по мед густим роєм і так гули, непримітні у зеленій липі, що здавалося, дерево співає. Давно то було, і не зі Стефком ніби, а з кимось іншим... Сонце гріло, баба розповідала казки. Сонце любило Стефка, і баба любила Стефка. Гладила шорсткими, негнучкими пальцями кучеряву густу чуприну:

– Кукулику¹ мій, сиротя бідне...

Восени вони з бабою ходили по гриби... Баба мала повнісінький кошик грибів, Стефкові не хотілося вертати додому отак собі, складніруч², він струшував із гілок ліщини коричневі горішки-лусканці, а вдома жменями висипав їх малій Насті – то для неї була найкраща лакомина³. А потім баба померла, і Стефка мовби хто закаменив. Сидів у темнині на горищі, бійно⁴ йому було, і сумно, і здавалося, що цілий світ пішов у переверти. «Кукулику мій, сиротя бідне...» Аж тепер відчув себе Стефко сиротям. Приїхав з міста за ним та Насткою тато. Стефко досі бачив його зрідка, батько лиш на свята часом приїжджав, привозив коли-не-коли якогось гостинця, котрого Стефко немовби кому навкори⁵ зразу ламав і нищив. Од батька все тхнуло горілкою, був він величезний, з густим голосом та недобрим сміхом... І Стефко довго пам'ятав той день, коли його відірвали од дерева при дорозі.

Батькова квартира була незатишна і забарложена⁶; малі Настчині руки не могли там дати лад, а батько про той лад і не дбав ніколи. Траплялося, приходив додому п'яний і то сварився, то раптом починав жалісливо каятися перед дітьми. Стефко йшов собі геть. Тинявся вулицями, затискала його нехить до власної домівки, книжок, повчань і настанов, кілька днів не з'являвся до школи, і тоді вчителька приходила до них додому. У п'ятому класі залишився на другий рік...

– Не кури, Стефку, не треба, – просила Настка.

– О, маю ще одну вчительку, – гнівався Стефко, але не дуже, бо ж була Настка маленька, худа, варила на трьох, як уміла, борщ та картоплю, обгортала у чистий папір Стефкові книжки та латала його подерті штани й сорочки. Настка одна лишилася з давніх часів, та ще спомин про бабу, про холодний потік і співучу липу.

Славко Беркута

Добре високим і сильним. А якщо ти у вісім років скидаєшся на дошкільнятку, до того ж у тебе ноги болять у суглобах при кожному кроці, то, мабуть, краще ходити попід стінами: безпечніше. Однак Славко не тримався стін. Досить уже

¹ Кукулік (діалектне) – пташеня зозулі, у переносному значенні – сирота.

² Складніруч (діалектне) – упорожні, з порожніми руками.

³ Лакомина (діалектне) – ласощі.

⁴ Бійно (діалектне) – страшно, моторошно.

⁵ Навкорі (діалектне) – наперекір.

⁶ Забарложена (діалектне) – нечупарна, давно не прибирана.

було цього в лікарні, тоді ноги боліли так, що здавалося – не вони його тримають на землі, а він їх тягне за собою.

– Стверджую, що ваш син склав іспит на справжнього мужчину, – сказав лікар, виписуючи Славка.

Хлопець стояв біля матері – маленький, блідий, давно не стрижений і тому трохи схожий на дівчинку. Недовірливо дивився на лікаря – цей високий, широкоплечий дядечко, мабуть, кепкував собі, бо ж ніякого екзамену він не складав, а лежав у лікарні; з тугою думав, що не можна буде грати у футбол, бігати, стрибати. А що ж тоді можна? Аж до зими був слухняний і покірний, ковтав якісь ліки, ходив на кварц і щоранку прокидався з надією: «Ану ж минулося?» Надія розвіювалася, як тільки ступав на підлогу і робив перший крок.

Почалася зима. Тоненький ясинець¹ постягував калюжі, а потім ударив справжній мороз, і хлопчик не витримав більше послуху. Натягнув черевики з ковзанами. Прикушував губу, стояв якесь мить зажмурки з болю, а тоді таки йшов... Спершу біля дому, неподалік, пізніше – в парк і врешті на ковзанку. Ноги ставали міцнішими, пружніли м'язи, і вже не доводилося весь час думати: як добре великим і сильним – їх ніхто не штовхає... Мама потім ніяк не могла повірити, що хлопець сам себе вилікував.

– Добре, що я не знала про його вправи на льоду, – сказала вона татові, – я б відібрала ковзани, і хтозна, чи міг би хлопець зараз бігати...

Юлько вміє малювати. Славко брався і собі. Нічого не виходило.

– Шкода паперу, – сміявся тато. – Ніколи не намагайся робити щось тільки тому, що це роблять інші. Своє шукай...

Хлопчаки хапаються за все цікаве і не відчують, як минає час, – вони поведуться з ним вільно, як зі своєю власністю. Та Славко одного разу раптом відчув, що час таки тікав...

– Про що думаєш? – поцікавилася мама.

– Сам не знаю... Дитячого садка вже не буде, – чи то запитав, чи то ствердив.

Раніше не міркував над тим, що чогось може вже ніколи не бути... Вони були всім класом у природничому музеї, Славко побачив мамонта. В дерев'яній клітці стояв скелет, прикритий темно-сірою, мовби просмоленою шкірою, однак уявився справжній мамонт, сумний і замислений, він хитав хоботом – обережно, щоб не розвалити дерев'яної клітки, яка заважала йому поворухнутись; на білому папірці значилося: «Мамонт». І латинкою – «Елефант». Напевно, мамонтові було образливо, що до нього причепили етикетку.

Мамонт забувся, коли почалося фехтування. Потрапивши вперше на змагання шпажистів, Славко раптом подумав, що бачить справжнісіньких марсіан, – такими дивними здалися йому спортсмени в білих костюмах і масках... Знав із пер-

¹ Ясинець – перший тоненький і крихкий лід.

шого ж вечора: фехтування – це те, без чого тепер не обійдеться. І як тоді, коли відважився на хворі ноги натягти важкі черевики з ковзанами, розумів, що му- сить домогтися свого.

Діалог із текстом

- 1 Що ви можете сказати про поведінку підлітків, які купили спиртні напої в гастрономі? Чи можете за зовнішніми ознаками визначити, у яких сім'ях виховувалися ці хлопці? Чому ви так вважаєте?
- 2 Що ви довідалися про Юлька Ващука? Яке його улюблене заняття?
- 3 Чи пишається Юлька своїми батьками? Кого з них більше любить?
- 4 Чи міг би цей хлопчик із заможної і добропорядної сім'ї спілкуватися з вуличними хлопцями, про негідні вчинки яких ви дізналися на початку твору? Чому ви так вважаєте?
- 5 Мати Ващука не дозволяла синові бавитися з іншими дітьми у дворі. Добре це чи погано? Чим мотивується заборона? Чи вважаєте ви такі аргументи слушними?
- 6 Поява Лілі Теслюк у класі стала небуденною подією. Невже дівчинка справді була особливою?
- 7 Юлько Ващук робить висновок, що «люди говорять різні, зовсім протилежні речі, розмовляючи самі з собою – і даючи поради іншим». Лілі Теслюк вихваляється своїми артистичними здібностями балерини й глибоким знанням англійської мови. Як ви вважаєте, така поведінка заслуговує схвалення чи осуду? Чи багатьом людям властива подібна поведінка?
- 8 Лілі запізнилася на заняття зі своїми товаришами, яких почала вчити англійської мови, бо їй заманулося піти на каток. Як ви це розцінюєте? А який вчинок Лілі свідчить про високу порядність дівчинки?
- 9 Що цікавого ви можете розповісти про дитинство Стефка Вуса? Якими барвами письменниця змальовує образ його старенької бабусі? А батька? Чому бабуся називала Стефка кукуликом?
- 10 Чи можна осуджувати Стефка за те, що йому довелося залишитися ще на один рік у п'ятому класі? Назвіть справжню причину життєвих негараздів хлопця.
- 11 Які риси характеру проявив Славко Беркута, коли тяжко захворів? Про що це свідчить?
- 12 З ким із героїв повісті ви б хотіли дружити? Чому?
- 13 Чи цікавить Юлька класична музика й чи мріє він стати віртуозним музикантом? Чому ж заявляє, що геніального піаніста з нього не вийде, а тому не варто марнувати час? Чи погоджуєтеся ви з такими висновками вашого літературного ровесника? Відповідь аргументуйте.
- 14 Батько Юлька Ващука часто вживає в розмові слова наукового й офіційно-ділового стилю, мати весь час спонукає сина неухильно дотримуватися правил етикету, і Юлько врешті-решт переймає манери батьків. Чи подобається це вам особисто й чому?
- 15 Чи впливає, на вашу думку, родинне оточення на виховання дітей? Які моральні чесноти батьків і друзів особливо важливі в підлітковому віці?
- 16 Уявіть собі Юлька Ващука перед дзеркалом. Чому наслідування хлопчиком зовнішніх рис римського імператора Гая Юлія Цезаря смішне й навіть пародійне?
- 17 Порівняйте мову батьків Юлька Ващука і самого хлопця з мовою батьків Славка Беркути і словниковим запасом цього героя повісті. Чиє спілкування вам більше подобається і чому саме?
- 18 Бути вихованим і вдавати культурного – одне й те саме чи протилежні речі? Наведіть відповідні приклади з тексту повісті. Як ви думаєте, до чого може призвести награність і штучність у поведінці?
- 19 Доведіть, що вродлива Лілі – доброзичлива й завжди намагається пом'якшити негативний результат своєї поведінки, якщо припустилася якихось помилок, а перший красень у класі Юлько вважає для себе недостойним вибачатися чи перепрошувати. Як ви розцінюєте їхні промовисті вчинки? Чому саме так?

- 20** Коли саме Славко Беркута відчув, що час – незворотний потік і найбільша втрата? Чи кожену дитину хвилюють подібні проблеми? Чи відчували щось подібне ви особисто? Як розцінювали неминуче проминання дитинства?
- 21** Яку роль для виразнення поетичної душі Стефка Вуса відіграє образ розквітлої липи?
- 22** Чому письменниця подає факти з життя своїх героїв, починаючи від десятирічного віку цих дітей, хоча основні події у творі відбуваються тоді, коли Юлько, Лілі й Славко вже вчать у сьомому класі?
- 23** Знайдіть у «Літературознавчому словничку» термін «екскурс» і застосуйте його значення і роль у процесі аналізу відповідних уривків тексту повісті.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте картину української художниці Валентини Цвєткової (1917–2007) «Весняний ранок» і уявіть, що прототипом хлопчика був герой повісті «Шпага Славка Беркути». Хто саме, на ваш погляд? Чому ви зробили такий висновок? Яким постає місто на картині? А Львів на сторінках повісті?

Двоє дітей і місто

...Дівчинка у синьому сарафані мие вікна. Стоїть на підвіконні, на шостому поверсі останнього в місті будинку, і мие вікна. А під нею пливе вулиця – охайною мозаїкою тротуарів, жовтими спинами тролейбусів, строкатими сукнями дівчат.

...Стоїть на вулиці хлопчик, стоїть і дивиться, як дівчинка мие вікна, йому трохи моторошно від того, що вона висить над вулицею, мов ластівка, що причепилась до свого гнізда, і хочеться покликати її:

– Агей, Лілі! – А потім махає рукою. – Чи не могла б ти зійти униз, Лілі?

Вулиця – як довга казка, яку можна оповідати без кінця... Якщо ж спуститися вулицею вділ, до центру, то потрапиш на старий Львів, де вулиці-сутіски¹ нагадують прорубані в горах тунелі.

– «Се же король Данило, князь добрий, хоробрий і мудрий, іже созда города многи, і украсі є разнолічними красотами...»

¹ Вулиці-сутіски – вузенькі давні вулиці в старовинних містах.

– Де ти це чув, Юльку? – питає дівчинка.

– Десь вчитав. Слухай, Лілі, чи не здається тобі, що тут, на старому місті, не тільки ми ходимо? Наші предки залишилися тут навіки – невидимі, як духи.

...І попливало місто із схилів Княжої гори, як ріка... У чорні брами на Ринковій площі вступають у дивних шатах горожани. В аптеці у мідному важкому начинні товче сухі зіллиська схожий на ченця аптекар. Вулицею котиться віз із колесами, оббитими залізом. До металевих ободів додумалися тільки в п'ятнадцятому столітті. Першу аптеку відкрили у Львові в сімнадцятому. А газові ліхтарі перед ратушею запалювали ще навіть після Вітчизняної війни, всього двадцять років тому.

Рвалися до валів татарські лучники. Середньовічні школярі, які, може, годину тому спокійно сиділи, слухаючи казань¹ мудрого ритора² чи гарними тенорами та молоденькими підбасками витягали чисту ноту за кантором – учителем співів, – тепер бралися до зброї, щоб захистити місто.

Юлькові приємно: він говорив про речі, яких Лілі навіть не знала, і почував себе першовідкривачем, учителем.

– Слухай, – сказав Юлько. – Слухай, Лілі, я прочитаю тобі вірші... Хочеш?

– Хм...

– Я їх ще нікому... Це мої вірші, я тобі першій...

Юлько ковтнув слину, відкашлявся, бо раптом пересохло в горлі:

Очима таємничими, як підземні озера,
Ти мене вабиш кудись і кличеш.
Я хочу розгадати символ твого обличчя,
Я хочу знати, куди мене кличеш...

– Хм... А ти бачив підземні озера? Ні? Це тобі Беркута розповідав, що вони – таємничі?

Жовтий кленовий листок здригався на губах, коли дівчинка говорила.

– А! – мовила Лілі й несподівано засміялася: – Слухай, ти любиш барбарис? Я маю десять копійок, дай ще вісім – і буде сто грамів барбарису. Він кислий, і від нього язик червоний стає.

Юлько теж засміявся – що ж, барбарис так барбарис. І Лілі вже не нагадувала галицьку князівну. Вона буденно розгортала з паперу липкі цукерки, від яких язик робиться червоний. І розмова почалася зовсім буденна.

– А пам'ятаєш, як ти прийшла до нас у клас?

– Угу. Тоді Беркута ще стріляв із водяного пістолета... А ти сказав про це вчителіві. Навіщо ти сказав?..

– Я вже не пам'ятаю.

– І ви тоді побились. А взагалі ви дружите, правда?

¹ Казання (архаїзм) – промови, лекції.

² Ритор – учитель риторики, той, хто вчив учнів ораторського мистецтва, власне, правильно komponувати й розуміло виголошувати перед своїми слухачами промови на різні теми.

– Може. Хлопці у нас якісь такі... Знаєш, я вигadaв яkось байку і сказав, що це Шекспір. Вони повірили – про що ж тоді з ними розмовляти?

– А якщо я також... не зовсім Шекспіра читала?..

– Ти все одно розумна, ти б здогадалася, що я вигadaв.

– Розумна? Як ти? Чи трохи менше? – зморщила носа дівчинка, і раптом впали кутики її вуст, піднялася вгору ліва брова – дівчинці вдалася Юлькова гримаса, трохи поблажлива, трохи зневажлива. З такою гримасою дивився Юлько на білий світ.

Блакитні печери

(З точки зору Славка Беркути)

...Юлько не затинається зовсім, коли відповідає урок, мовби йому це заввиграшки. Говорити він уміє гарно, це правда, та й взагалі нема нічого такого, що Юлько робить погано. Хіба що просто знає, чого не втне, – і не береться за те. Знов я про Юлька так думаю, що він сказав би: «Чого чіпляєшся до мене, Беркута?» А я не чіпляюсь, я сам не знаю, в чому справа... Коли справді треба сперечатися і навіть щось різке йому сказати, то я мовчу, мовби нічого не трапилося. Саме так було, коли ми надумали йти до Блакитних печер. Я розповів Юлькові, що їздив з батьком до Страдного – невеликого села під горою, залісною й стрімкою, на самому вершечку якої стара-престара дерев'яна церква. А низом – печера.

– Пусті зайця в печеру – він аж під Києвом з другого боку вискочить, – жартували страдцівські хлопчачки.

А ще казали, немов у тій печері в давнину татари спалили мешканців села, котрі заховалися від татарської неволі. Тому ніби й село Страдчим зветься... Так от мама не вірить, що спелеологія – це для мене серйозна справа, а я навіть просив тата влітку поїхати на Тернопільщину, де є найбільші в світі карстові¹ печери. Розповів я Юлькові про Страдче, а потім до Блакитних печер покликав. Про Блакитні печери я почув від одного восьмикласника, який вибирався туди зі своїми приятелями, і попросився й собі з ними. Він славний хлопець, бо погодився і сказав, що я можу навіть ще кількох друзів узяти, аби лиш були надійні люди, не пхінькали та не скаржились, як мозолі понатирають... Варто було послухати, як Юлько запалився до того походу:

– Наука про печери! Спелеологія! Нема нічого привабливішого! Раптом візьмеш та й відкриєш на стіні малюнки первісних людей. А підземні озера! А сталактити²!

Юлько обіцяв навіть принести фотоапарат з блищем і два ліхтарики – один для Лілі, другий для себе... Стоїмо на автобусній зупинці. Хлопці з восьмого не терпеливились:

– Та й де ж твій Юлько? Тепер ми сплюха якогось чекати маємо!..

¹ Карстові печери – печери, які виникли внаслідок розмивання водою твердих порід.

² Сталактити (у перекладі з грецької – «крапання зверху») – мінеральні (вапнякові) утворення, що звисають зі стелі печер.

– Може, з ним щось трапилося?..– спробувала захистити Юлька Лілі.

Я зайшов у телефонну будку, а за якийсь час спокійно повернувся до зупинки.

– Що, Славку, він уже вийшов? – запитала Лілі.

– Вийшов!.. Спить він, як ведмідь у січні, і лапу вві сні смокче.

А наступного дня Юлько навіть словом не заїкнувся про печери. Може, чекав, що я запитаю, чому він не прийшов? Але я не запитав...

Максимальне навантаження

– Мамо, а у нас на трен... – з порога почав Славко і немов спіткнувся. – Мамо, чому ти така? Мамо?!.

У кімнаті страшенно душно, пахне валеріанкою і ще чимось незвичним.

– Мамо! Ти що, мамо?

– Синку, – сказала мама. –Тільки ти не хвилюйся... Вони не прилетіли. Нічого не відомо...

Мовби велика холодна хвиля впала на Славка.

Тато випробовував літаки. Від нього пахло хмарами. Пахло небом і простором... Тато любить мамині коси. Синові несподівані запитання. Прозорі яблука – папірочки... І голубі на світанні стовбури беріз... «Він є, він буде, прийде і запитає: як справи, голубе? Він прийде і запитає, він прийде», – як заклинання, повторював Славко... Мама лежала, заплющивши очі, син обережно прикрив її хусткою. Хустка сповзла з маминих плечей. Мама удавала, ніби спить, а може, й справді заснула...

Ніч була страшенно довга, і тато не приходив. А потім дзеленчав дзвоник, шелестіли сторінки підручників, галасували в коридорах першокласники. У школі все йшло своїм звичаєм... Славко чув і розрізняв окремі слова, та вони не трималися купи і його свідомості. Бачив, як перед ним ходять, рухаються; хтось там сміявся, хтось кричав, однак ніщо не обходило його...

Батько не раз брав сина в аеропорт. Славко думав про літаки, старанно обминаючи в думці згадки про батька. Згадувати – це ніби про те, що було, а тато є, є, є!

– Беркута! Славко Беркута! – черговий із червоною пов'язкою на рукаві з порога гукав Славка. – Де Беркута, хлопці? Його до телефону!

Беркута? Це він. До телефону!.. Крізь тріск і шипіння почувся мамин голос:

– Знайшлися, синку! Вимушена посадка. Рація зіпсувалася, не було зв'язку.

– Тато?!.

– Ні, не тато... Другий пілот...

Радість: «Не тато, не з татом»... Вийшов з учительської. Мабуть, він дуже підлий... Але ж він радий не з того, що хтось загинув, а того, що тато є... Другий пілот. Тихий, маленький Євген Павлович, з волоссям, підстриженим їжакувато...

Удома, незважаючи на безсонну ніч, не ліг відпочивати. Хотів дочекатися матері, хотів розпитати про все докладно, бо хоч вона і дзвонила вдаруге, але нічого більше не сказала, окрім того, що Славко вже знав... Прочитані у підручнику сло-

ва випорскували з думки, математичні знаки розповзались і не трималися купи. «Де вони зараз? Коли прилетять? Не всі...» Хтось подзвонив. Тільки щось не мамин дзвінок, мама дзвонить весело, а тут просто-таки несміливо.

Хлопець не впізнав голосу, але все одно відімкнув двері.

– Що, твоїх нема?

– Ні, – відповів Славко, зрадівши гостеві.

Це був механік з аеропорту, Комарин.

– Ех, ти-и! – сказав раптом сльозливо Комарин і погладив Славка по голові.

Хлопець відсторонився – він лише тепер помітив, що Комарин добре-таки напідпитку, від нього тхнуло їдкою сумішшю горілки, цибулі й машинного масла.

– Хіба тобі скажеш, хлопче?.. Мені три ночі підряд одне й те ж ввижається – я на землі лежу, ніби приклеений, а на мене літак падає, падає, реве і падає, і нікуди я від нього подітися не можу!.. Ти знаєш, де він сівав? У нього свій столик був біля вікна... Завжди, бувало, питав: «Як тут земля без нас – усе в той же бік обертається, хлопці?»

Славкові раптом як обручем перехопило горло. Комарин говорив про другого пілота.

– Я перед польотом оглядав, я все оглядав, ти чуєш, не винен я-а-а!

Комарин привалився до столу і важко вичавлював слова. Але тут знову подзвонили. Славко кинувся до дверей і ледве встиг відхилити їх, а вже міцні татові руки підняли його вгору, як у дитинстві... Від тата знову пахло хмарами, небом і трохи втомою... І коли він помітив сльози на синових очах, то відвернувся, ніби йому обов'язково треба було відвертатися, скидаючи плащ, і син зрозумів, що батько ставиться до нього, як до дорослого, не хоче бачити його слабкості.

– А-а-а! – сказав Комарин і рушив до батька. – А я прийшов до тебе.

– Бачу, – сказав тато і посторонився від Комарина.

– Чого ти?.. Привезли його? Я ж усе: від автопілота до...

– А ти пригадай, ти пригадай, Комарин, чи не був ти трохи неуважний?

– Брешете! – раптом закричав Комарин. – Вам так простіше – на механіка усе! Диким здавалося, що великий кремезний чоловік може кричати тонким, пронизливо-безсилим голосом.

– Ти б хоч Євгена посоромився. Чи ти б і його у брехні відважився звинувачувати? Комарин затулив обличчя шапкою і, п'яно стогнучи, вийшов.

Славко зрозумів: розмови з татом про аварію не буде... Не про все, мабуть, можна говорити з сином, навіть якщо він став дорослим. І все-таки наважився запитати:

– Це через... Комарина?

Запаливши сигарету, батько якусь мить думав, що сказати.

– Ти чув про максимальне навантаження? У цього, – тато кивнув на стілець, де сидів перед тим Комарин, – у цього максимум дуже незначний. Пхинькає він, як немовля, ходить п'яний і всіх запевняє – не винен. Відповідальності боїться, а не того, що людина...

Розмовляючи з Комариним, тато не попросив Славка вийти. Раніше такого не траплялося. Славко не бував присутній при розмовах старших, коли ті розмови не стосувалися його. А тепер хлопець став свідком важкої, серйозної розмови дорослих людей і відчув себе приналежним до світу, де ніхто не має права легко-важно, безвідповідально і нерозсудливо ставитися до життя.

Сорока з перебитим крилом

Антон Дмитрович записав у журналі відсутніх, подивився на клас, закрив журнал і сказав:

– Я думаю, ви не заперечите, якщо я запропоную вам прогулянку до парку.

...Школярі галасливою зграйкою просто-таки осіддали трамвай, перегукуючись з одного кінця вагона в інший. Зійшли біля Стрийського парку. Дерев без листя, як вирізані з чорного картону, скидалися на декорацію, і це було гарно – синє небо, червоне сонце, низьке, велике, ніби наколото на гостре гілля чорних дерев. Славко залюбки ступав м'якими, вогкими стежками... Ліворуч, на закруті стежки, достеріг Юлька і ще якогось незнайомого високого хлопчика в обтріпаному пальті – навіть зоддалік він виглядав нечесаним і занедбаним. На тлі цього нечупари різко вирізнялася Юлькова модна куртка й начищені до блиску черевки.

– О, Беркута! – озирнувся Юлько. – Ти глянь, яке опудало ми тут знайшли...

– Крило в неї, мабуть, перебите, – сказав нечупара і пхихнькнув широким ротом. – Я йому кажу – нехай до себе візьме, поки крило загоїться, я сам би взяв... та... хтозна, чи мій татуньо не здумає її на суп обскубти.

– Ви що, знайомі? – здивувався Славко, добре знаючи Юлькову вибагливість у виборі знайомих.

– В одному домі живемо, – трохи неохоче пояснив Юлько. – Можу відрекомендувати: Стефко це, Стефко Вус, соловей-розбійник з нашого двору. Стою та й дивуюсь: тут над сорокою розчулюється!

– Ти б менше патякав, балакайло мудрий, – буркнув Стефко. – Бери сороку, у вас вдома місця досить.

– Авжеж, тільки сороки мені й бракувало! – з огидою скривився Юлько і тицьнув птаху черевиком. Вона відстрибнула вбік.

– Слухай, Ващук, ти що? Май трохи розуму!

– О, – протяг Юлько, стріпуючи рукав, мовби Славкові пальці могли залишити там слід, – ти ще й друг живої природи? Бабрайтесь¹, коли маєте охоту...

І Юлько пішов геть, розминаючи ногами мокрий, вкритий коричневим листям суглинок.

– До Надії Григорівни треба її нести, вона вилікує одразу... Вона мою маму в першому класі вчила! Їй завжди то птахів, то кошенят носять, вона любить їх...

¹ Бабратись (діалектне) – порпатися в чому-небудь брудному.

Славко затинався, він бачив, що Стефко наче недовірливий чи просто кепкує.

– Та добре, неси, коли знаєш куди.

І вони пішли, Славко з сорокою, котра, мовби й не відаючи полоху, тихо й довірливо сиділа на згині руки, – і Стефко Вус, заболочений, у семилатному¹ своєму пальтечку та з колючим поглядом спідлоба.

...Анітрохи не здивована несподіваним дарунком, донька Надії Григорівни взяла птаха і сказала, що з сорокою все буде гаразд, хлопці можуть не хвилюватися, за кілька днів нехай приходять подивитися. Надія Григорівна буде гостям дуже рада.

– Ти прийдеш? – запитав Славко. – Зразу кажи, що це наша сорока, – і тебе впустять.

– То я вже піду, – не цікавлячись Славковою розповіддю, мовив Стефко.

– Бувай! – відгукнувся Беркута.

Він чомусь подивився услід Стефкові. Було в його постаті щось дуже незалежне й водночас невеселе, – а потому й собі рушив додому.

Юлько вдома

Юлько був невдоволений – не відповів Славкові як слід, коли той шарпнув його за рукав. Та ще й при Стефкові! Не дуже приємно, коли бачать, як тебе шарпають і повчають, а ти тихенько йдеш геть...

– Щось сталося? Якесь трапилося прикрість, Юльчику? – стривожено зазірала синові в очі мама.

Вона була у біленькому фартушку, такому білому, що Юлько завжди дивувався – як можна мати такий білий фартушок, пораючись на кухні!

– Нічого, мамцю, – сказав Юлько, цілуючи матір у щоку. – А що доброго сьогодні на підвечірок ти приготувала, мамцю? Так смачно пахне!..

Юлько скинув черевики, перевзувся у домашні капці – підлога була натерта до блиску й самому не хотілося залишати на паркеті сліди.

– Я вже готовий, мамцю. Чи можна їсти?

– Так, так, – похапливо відповідає мати, несучи з кухні тарілку, на якій аж паляхкотіла рум'яна смажена картопля з ячнею.

– А серветочку, мамцю? – ласкаво попросив Юлько і усміхнувся матері.

«Гарна моя мама, – провів її поглядом Юлько, наколовши на виделку хрумтячу картоплю. – Я колись намалюю її портрет, слово честі».

– Мамцю, а кава буде?

– Звичайно, Юльчику, – мама ще раз пішла на кухню.

Обводив поглядом кімнату – звична і затишна; мама не дасть ніде порошині впасти; гарно дібрані кольори: меблі, хідники на підлозі, квіти у вазі на столі – все створювало лагідний, мажорний акорд, де ніщо не вражає слуху. Чого хоче від нього Славко Беркута? Колись готовий був за Юлька у вогонь і воду скочити; не треба, не велика біда, але чого ж чіплятися? Ще коли вчилися в п'ятому класі,

¹ Семилатний (архаїзм) – буквально: із сімома латками, тобто порваний, подертий.

вони якось грали в сніжки, до пізнього вечора мокли в липкому снігу, і десь там зосталась Юлькова шапка – чи то збили суперники, чи то сам загубив, вже й гра скінчилася, а Юлько з Славком шукали шапку, і врешті Славко віддав йому свою.

– Ти бери, бери! Я ніколи не простуджуюся, сам знаєш.

І пішов Юлько додому у Славковій шапці, була вона геть мокра, одне вухо майже обірвалось, та все ж рятувала од вітру й морозу... А одного разу, – Юлько напевно знав, що так воно й було, – Беркута під час турніру програв йому партію в шахи, навмисне програв, аби Юлько став чемпіоном серед п'ятикласників. Тепер спробуй запитати – «Чого ти чіпляєшся, Беркуто?» – обов'язково почуєш: «Не чіпляюсь, а маю рацію...» Яка там рація? І в чому?

Стефко вдома

...Писати на високому підвіконні було страшенно незручно, але на столі – ще гірше: тато Вус ніяк не міг зібратися приладнати четверту ногу.

– Нехай Настка вчиться, – сказав Стефко. – Йдіть собі самі по цигарки, я не піду, бо змерз.

– Ну й діточок мені Господь послав! – зітхнув старший Вус, але став натягати плащ, бо коли Стефко казав – ні, таки то вже було «ні».

– Йди, іди, тату!.. Висунься трохи на свіже повітря – засидівся...

У цій маленькій кімнатці старший Вус був ніби зовсім не на місці. Широчезними, крутими плечима затуляв світло, що просякало крізь вікно, і здавалося, ось зараз як лиш крок ступить, переверне і триногий стіл, і саму кімнату. Настка при цьому виглядала ще дрібнішою, худенькою і зовсім непримітною, мов цвіркун у запічку. Батько залишив за собою відчинені навстіж двері. Стефко замкнув їх, щось буркнувши під ніс, і запитав у сестри:

– Їсти є що?

– А он, – мовила Настка з-над книги, – на столі...

Стефко взяв склянку молока і вкряв байду¹ хліба: тим досита не наїсися; однак хлопець охоче жував свіжий хліб, запиваючи його молоком.

– Учителька приходила, питала, де ти... Учора з третьої квартири казали, що ти в них під дверима палив щось.

Хлопець мовчав. Допікає Настка, мов жигавка², коли б не Настка отак говорила, він би не стерпів: нікого то не обходить, чи робить він уроки, чи ні, сидить сиднем удома чи десь ходить.

– Стефку, – вела своє Настка. – Не можу я тут більше.

Настка, видно, готова була розплакатися, але тільки кліпала очима; і раптом згадалася Стефкові ота птаха на мокрому листі – аж самому щось підступило до горла, і він закашлявся, мовби захлинувшись молоком.

¹ Байда (діалектне) – окраєць, скибка (хліба).

² Жигавка (діалектне) – запальничка.

– Я думаю, тобі також треба до інтернату. Ходімо разом, Стефку!..

Перестав жувати хліб, обмірковуючи Настині слова. Уявив раптом цю кімнату без Настки, без її тоненького голосу («Знову десь ходив, Стефцю»), подумав, що зробиться ще тісніше в цій кімнаті...

– Ти не будеш тут жити?

Незвично тихий братів голос наполохав дівчину. Зиркнула скося, як Стефко, стулила до купи долоні:

– То я, може, зостанусь, Стефку? Коли ти...

– Ніби тобі не однаково...

Настя зітхнула й знову схилилася над книжкою, а він узявся допивати молоко.

Славко вдома

– Мамо, ти не будеш сердитися?.. Ти сказала – купи масла, а я побачив книжку...

Славко повернувся з магазину. Налив собі й матері чаю, зіпер книжку на хлібницю. Читав: «Ще в шкільні роки обриси Африки завжди нагадували мені знак запитання». Цілий світ Славкові здається знаком запитання...

– Послухай, мамо: «На гладко відполірованих льодовиками скелях я бачив зображення носорогів і слонів, висічені первісними художниками».

– «Останні таємниці старої Африки»? Коли закінчиш, даси мені, Славку... Уже скоро сьома.

– Не може бути, мамо!

Славка не було в кімнаті, а мама відчувала його присутність у тому безладді на столі. У фотографіях підземних печер на стіні. Бачила його замислене, майже зовсім ще дитяче обличчя. Син.

Театральна вистава

Театр увесь блакитний і урочистий – від розпису стелі і стін до оббивки крісел. Музи, легкі, як балерини, мчать кудись у вічному леті з вінками в рожевих руках. Мармурові амури під ложами нагадують пустотливих дітлахів, які вирвалися на волю від надто суворого опікунок.

За важкими складками завіси ховається щось надзвичайне і гарне, сьомий «Б» на гальорці нетерпеливиться й хвилюється, чекаючи дива. На сцені повинна з'явитися Лілі – вона запросила клас на прем'єру «Лускунчика», де має роль Маші-маленької... Спершу ніхто не впізнавав Лілі. Дівчинка на сцені анітрохи не скидалася на веселу, пустотливу й непосидючу Лілі Теслюк, від якої щомиті кожен міг сподіватися якогось дитячого вибрику. Та коли сьомий «Б» врешті зрозумів, що оте диво на сцені – таки справді їхня Лілі, на гальорці зчинився галас, як у класі під час перерви. Тупотіли ногами й кричали:

– Лі-лі! Лі-лі!

А потім увесь зал – серйозні дяді й тітонки у вечірніх сукнях, молоді дівчата з пишними зачісками й старі дідусі у старомодних костюмах, і оркестранти із

скрипками в руках, і навіть диригент – усі аплодували Лілі. Вона вклонялась і дивилася вгору, і навіть помахала рукою своїм друзям, – у цю мить була схожа знову на себе, звичайну, буденну, не завжди слухняну, але завжди веселу дівчинку; сьомий «Б» відчув, що успіх Лілі належить кожному з них і усім разом, бо хіба не в сьомому «Б» була Лілі Теслюк?

З галЬорки закричали:

– Браво, Лілі!..

Вона виходила на сцену, немов ступала на підвіконня на шостому поверсі свого останнього в місті будинку. Рятувала тільки музика – не дала дівчинці упасти; вона опам'яталась, відчула в собі силу і впевненість...

Юлько стояв трохи осторонь. Однак мав для неї сюрприз – маленька бурштинова балерина, уся така поривчаста й легка, як сама Лілі, лежала в Юльковій кишені, старанно й надійно запакована. Балерину Юлько хотів подарувати дівчинці після вистави і тепер весь час торкався подарунка рукою: часом не загубив?

– Ох, діти, – зітхнула Лілі. – А... послухайте... де Беркута? Він що – не прийшов?..

– Просив, щоб ми тобі не казали, що він прийде перед самим кінцем вистави.

– Ти не ображайся, він дуже хотів прийти.

– Авжеж, хотів? Хіба спортсмени цікавляться балетом? – скривився Юлько. – Дуже йому потрібен балет!

– Навіщо ти так, Юльку? – запитала Лілі. – Ти ж неправду кажеш.

І до Лілі знову повернувся незвичний смуток – так буває завжди, коли сумніваєшся у чомусь. І знову захотілося на сцену, де її підтримувала музика.

Діалог із текстом

- 1 На основі змісту розділу «Двоє дітей і місто» доведіть, що Юлько Ващук закохався в Лілі.
- 2 Якою постає дівчинка в очах закоханого підлітка, коли має вікна у своїй квартирі?
- 3 Чи любить Юлько Львів? На основі чого ви зробили свій висновок? Чи багата фантазія в підлітка? Як це виявилось?
- 4 Чому Славка дуже вразили слова Юлька: «Чого чіпляєшся до мене, Беркута?»
- 5 Детально розкажіть про поїздку до Блакитних печер. Як уже на початку екскурсії розкрилися характери окремих персонажів повісті? Кого з них ви почали поважати більше, а хто у ваших очах чимало втратив? Чому?
- 6 Що сталося з екіпажем літака Беркутиного батька? Як відреагували на біду Славко та його мати? Що вони пережили в ту ніч і наступного дня?
- 7 Чому Славко не стримав сліз, коли, нарешті, побачив батька? Чи можна осуджувати його за це?
- 8 Створіть словесний портрет механіка Комарина. Як ви вважаєте, чи була його вина в тому, що довелося терміново робити посадку, через що один із членів екіпажу загинув?
- 9 Як ви розумієте вислів «максимальне навантаження»? У прямому чи переносному значенні його вживає Славків батько?
- 10 Коли саме й чому Славко «відчув себе приналежним до світу, де ніхто не має права легковажно, безвідповідально і нерозсудливо ставитися до життя»?

- 11 Які риси характерів проявилися в підлітків, які знайшли покалічену сороку? Чия поведінка вам особливо не сподобалася? Чому?
- 12 У яких умовах жили Стефко й Настка? Чому маленька сестричка вирішила погодитися жити в інтернаті? А як поставився до цього її брат?
- 13 На основі прочитаного доведіть, що Стефко й Настка дбають одне про одного в непростій ситуації.
- 14 Як ви думаєте, Стефко Вус і Славко Беркута бодай чимось подібні? Чи багато спільного в характерах Стефка та Юлька або в Юлька й Славка? А відмінного й навіть протилежного? Чому? Свої висновки належно аргументуйте.
- 15 Як ставився Юлько до Стефка? Гірше чи краще, ніж до Славка? Чим таке його ставлення пояснюється? Чому всі хлопці-однокласники в очах Юлька не заслуговували на похвалу й повагу? Чи можна людей оцінювати з такого погляду, як це робить Ващук? Чому ви так вважаєте?
- 16 Як ви ставитеся до того, що замість масла Беркута купив книжку?
- 17 Славко не зміг разом з усіма однокласниками подивитися виставу, у якій одну з основних ролей грала Лілі Теслюк. Як Юлько розцінював його відсутність? Чи здогадалися ви, що й Славко Беркута закохався в талановиту дівчинку? На основі яких фактів?
- 18 Юлько прочитав Лілі дуже цікаву поезію. Як ви думаєте, про кого цей вірш і хто його написав? Чому хлопець не розповів про це обраниці свого серця?
- 19 З якої дріб'язкової причини Юлько розчарувався в дівчинці?
- 20 Лілі нагадує Юлькові про свій перший день у новій школі. Що саме недоброго в стосунках Ващука і Беркути помітила ще тоді новенька школярка? Чому її запитання про стосунки хлопців, які сидять за однією партою і нібито навіть друзі, не сподобалися Юлькові?
- 21 Які висновки для себе зробила спостережлива Лілі про поведінку представників нового колективу?
- 22 У народі кажуть: «Ворог підтакує, а друг сперечається». Чи зміг би Беркута покійно схвалювати будь-яку поведінку й судження Юлька, щоб тільки не втратити друга? Аргументуйте відповідь.
- 23 Чия мати по-справжньому гордиться своїм сином і розуміє, що він уже великий, тому має право на свої таємниці і власне життя: Юлькова чи Славкова? Чому ви так вважаєте?
- 24 Що саме – відчайдушне намагання встигнути бодай на кінець вистави чи дорога бурштинова балерина – для Лілі могло би стати вагомішим підтвердженням визнання її таланту й закоханості в неї Славка чи Юлька? Чому ви так вважаєте?
- 25 З якої причини Юлько Ващук перед усіма однокласниками, а перед Лілі – передусім, намагався принизити свого суперника? Чи можна вважати такий учинок невихованістю? А підлістю? Доведіть свою думку.
- 26 Якими словами Лілі поставила обмовника Юлька Ващука на місце? Дайте оцінку вчинку дівчинки.
- 27 З якої причини Лілі раптом стало сумно: лише через відсутність Славка Беркути?
- 28 Прочитайте вголос розмову Лілі Теслюк і Юлька Ващука і зверніть увагу, як саме у спілкуванні розкривається характер співрозмовників. Чим відрізняються погляди цих підлітків на людей і світ?
- 29 З якої причини Юлькові колись подобалося, що Беркута готовий був задля нього пожертвувати всім? Чи зловживав він таким ставленням товариша? З якої причини тепер він злився на Славка, коли той робив йому цілком справедливий зауваження?
- 30 Створіть словесний портрет старого Вуса. Чим цей чоловік відрізняється від батька Юлька? А від батька Славка? Чи може Вус-батько бути прикладом для своїх дітей? А який батько і для кого в повісті є взірцем і порадиником і таким залишиться назавжди?

Мистецькі діалоги

- 1 Розгляньте світліни з балету «Лускунчик» П. Чайковського на сцені Київського театру опери і балету імені Тараса Шевченка. Чи подобається вам балет як вид мистецтва? Чому? Поясніть, що таке лібрето.

- 2 Знайдіть фото, на якому Маша-маленька спілкується з Лускунчиком. Чи такою, як ця балерина, ви уявляли Лілі Теслюк?
- 3 На основі переглянутих фото доведіть, що праця акторів балету надзвичайно тяжка й потребує багаторічних тренувань і відшліфовування професійної майстерності.

Діалоги текстів

- Розгляньте фото карстової печери з блакитним озерцем на дні. Уявіть, що саме про неї вели мову хлопчики й сюди збиралися на екскурсію. Розкажіть про враження від печери від імені одного з учасників походу.

Скажи, хто твій учень

З того самого моменту, коли він уперше побачив у спортивному залі шпажистів, хлопчик очей не зводив з високого, стрункого спортсмена.

- Сподобався бій? – запитав він, підійшовши до Славка.
- Дуже.
- То, може, хочеш стати фехтувальником?
- Хочу.

– Хм... – сказав спортсмен. – У мене група повністю укомплектована. І тренування ми давно розпочали... Однак знаєш що? Приходь. Тричі на тиждень – понеділок, середа, п'ятниця. О сьомій годині, не запізнюйся, гаразд?

Хлопець навіть не міг отямитися – невже його вчитиме цей симпатичний юнак, який щойно без усякого напруження і без видимих зусиль завоював звання чемпіона республіки? Невже це правда?

Часто згадувався Славкові перший урок. Він був ніби випробуванням для хлопця, якому раптом стало трохи нудно. «Ну, все зрозуміло, шпагу треба знати, але я хочу стати на доріжку: випад, так, ще, укол – є! Оце інша річ! А латати костюм – нехай вчать у кравецькій майстерні...» І все-таки він знову прийшов... За якихось півроку тренувань про Беркуту говорили, що він найздібніший учень Андрія Степановича...

Похапцем одягав Славко тренувальний костюм. Мабуть, уперше за весь час хотів, щоб тренування скінчилося скоріше. Ех, можна було б попередити Андрія Степановича, не прийти, він би зрозумів, звичайно, але ж сьогодні вирішується питання, хто з львів'ян поїде на юнацькі змагання до Харкова... Схрестилися шпаги, тонко задзвеніли, і Славко усміхався радісно – не так легко завдати укол Андрієві Степановичу. Тренер ніколи не піддається заради того, щоб потішити слабшого суперника, – виграшу не буде, аж поки учень, як рівний, не переможе свого вчителя.

Після вистави

(Очима Славка Беркути)

Останній, вирішальний бій я тоді виграв з рахунком 4:5. Сила вся як пропала... Мене усі вітали, а я чимскоріш роздягався, хотів утекти в душеву¹, адже вже зовсім пізно. Я так поспішав, що навіть не встиг зрадіти з того, що поїду на змагання до Харкова. Андрій Степанович, мабуть, помітив, що я весь час позираю на годинник, відпустив мене, але хлопці нічого не розуміли, вони давали поради, – тільки даремно все це було, я ані слова з їхніх порад не затамив... Я вже знав, що не встигну, запізнюсь, і все-таки чомусь біг, ніби від того, чи добіжу, чи ні, залежало щось дуже важливе...

З тих великих бічних дверей, звідки звичайно виходять артисти, вийшла на вулицю Лілі з мамою і батьком. І з високим хлопцем, – я його упізнав одразу. Це був Юлько. Лілі щось говорила, – я не чув, а тільки бачив, як вона розводила руками, спинялася щомиті, вони йшли й далі всі разом, і Юлько слухав, що говорила Лілі, – він схилився трохи, щоб краще почути її слова. Може, треба було побігти за ними? Пояснити, чому я не міг прийти на виставу і запитати, як Лілі вдалася роль, і похвалитися навіть, що поїду на змагання до Харкова? Але я стояв і дивився, як вони віддаляються... Звичайно, Лілі тепер образиться. Весь клас прийшов, один Славко Беркута не з'явився, мовби йому нецікаво... Треба було наступного дня пояснити Лілі, чому я запізнився. Але як я мав це зробити? Коли б хоч Лілі сама запитала, якось би пояснив, а вона не питала. Я навіть думав: може, Лілі й не помітила, що я не дивився виставу, нащо ж тоді ні сіло ні впало вискакувати: «Вибач мені, Лілі».

Добре, що скоро поїдемо до Харкова, там ніколи буде про дурниці думати. Хоч би вже скоріше до Харкова. Здається, ми літаком полетимо. Добре, якщо літаком.

Поки літак летить до Харкова

Вітер, як завжди, видирав землю з-під ніг па льотному полі. І коли Славко побачив Лілі, йому раптом здалося, що вихор може зірвати дівчинку і підняти вгору – така крихітна вона була.

– Що ти тут робиш, Лілі? – сказав Славко.

¹ Душовá – кімната для миття, приміщення з душем.

– А, це ти, Беркута? Привіт! Ми з татом зібралися на літаку над містом підня- тись. А ти?..

– Летимо на змагання, до Харкова! – Ну, я побіг! До побачення, Лілі!

– Щасливої дороги! – побажала дівчинка і помахала Славкові рукою, і йому знову стало прикро, що він не розповів, як поспішав тоді до театру.

Хлопці сіли в літак, мовби щодень користувалися тільки цим видом транспорту. І страшенно пишалися власною відвагою і удавали, що повітряні ями – дрібниця, навіть не вибоїнка на тротуарі. А поки вони летять, і в них трохи паморочиться голова від уявлюваних подвигів і реальних повітряних ям, на землі відбувається безліч найрізноманітніших подій.

Стефко Вус, приміром, сидить удома. Голодний, самотній і сердитий. Накста перейшла-таки у школу-інтернат, хлопцеві сумно, усе байдуже, не хочеться навіть взуватися і йти по хліб. Тато ще вранці кудись подався – та нехай би собі йшов неворотом... Чіпляються усі до Стефка, кроку не дають ступити: отой чижик-ста- роста намалював на Стефка карикатуру в газеті – сидить Стефко за партою, дру- гий рік у п'ятому класі сидить, і вуса в нього довгі, аж до пояса, виростили.

– Вусатий Славко Вус, – реготали всі, аж заходилися.

І чижик радів із своєї дотепності.

– Ясно, – сказав йому Стефко. – Ходи, поговоримо?

Малий кров утирав із носа, але вчительці не скаржився.

Покинув би все! Попід вікнами засвистів Грицько Лопух, біс його і зна, яке в нього справжнє прізвище. Стефко не відгукнувся – нехай собі забирається куди хоче, не треба Стефкові ані Лопуха, ані когось іншого... І раптом сорока згадалася, що вони її тоді з тим хлопцем, Юльковим приятелем, віднесли до старої вчительки. Цікаво, чи загоїлося крило в неї? Ох, може, годі в пустій холодній кімнаті сидіти? І взявся Стефко натягати на ноги черевики – заболочені, хтозна, чи коли й чищені.

Біля брами наткнувся на Юлька.

– Сервус¹, Стефку, як ся маеш?

– Та так, не згірше, – сказав Стефко і зиркнув на Юлькові нові черевики.

Вони блищали, як люстерко, і Юлько ступав обережно та гордовито. Він пішов праворуч, а Стефко – ліворуч, заклавши руки до кишень пальта, і на обличчі його була написана зневага до цілого світу, а до Юлькових черевиків чи не найбільша. Хоч, правду кажучи, йому хотілося мати блискучі нові черевики. Тільки така роз- кіш не входила до найближчих планів Стефкового татуса.

Стефко Вус вирішив піти подивитися, чи загоїлося крило в сороки. Він ступав поволі, а тим часом Юлько Ващук устиг купити газету. Він розгорнув її, перегля- нув заголовки. Раптом спинився, ніби спіткнувся, і сірі рядочки застрибали йому перед очима, наче їх хто смикав. Що побачив Юлько в газеті? Чому стрибали у

¹ Сервус (німецьке) – салют, привіт.

нього перед очима сірі рядочки? Про це Юлько не хотів би признаватися нікому на цілому світі, коли б міг – зібрав би всі газети в місті, щоб ніхто не прочитав того, що прочитав він.

Написав Юльків тато невеличку книжку про Львів. Юлько читав ту книжку, і пишався нею, і любив її, а в тій книжці – говорилося у газеті – було безліч думок, яких тато не сам дійшов. Скористався чужим, як злодій користується чужим годинником чи чужими грішми, списав думки і факти зі старих журналів, що виходили колись у Львові. А хтось інший упіймав тата на крадіжці і розповів про те цілому місту, цілому світові, перелічив прізвища людей, думками яких скористався тато, і говорив про це холодним, злим тоном. Нікого не хотів бачити тої миті Юлько Ващук і боявся, аби хто його не помітив, аби не кинув зневажливо: «Ага, це він, син того Ващука...». І не хотів Юлько Ващук зватися Юльком Ващуком, і не хотів, аби перед ним громадилося високими сірими стінами те місто, яке він так любив, вулицями якого ходив із батьком...

...Літак із учасниками змагання приземлився на бетонованій доріжці в Харкові. Попереду чекали спортивні бої з дуже серйозними суперниками, але львівські хлопці намагалися поводитися так, ніби вже виграли всі бої і везли додому кубок...

Кукулику мій гарний...

Сорока блиснула хитрим оком, широко розкрила дзьоба: «Кк-ха!» – і, перелетівши через усю кімнату, сіла Стефкові па плече. І це зламало Стефкову їжакуватість.

– Впізнала? – здивувався і засміявся, своїм звичаєм показавши усі гарні, великі зуби.

Надія Григорівна – дрібненька, ніби якась кругла, тепла, з малими, як у дитини, руками і добрим, тремтливим голосом.

– Мабуть, упізнала, – погодилася вона з Стефком. – Вона до лихого не піде, тільки стане отак при нозі, дзьоба розкриє, крила розчепирить і все кхакає.

...А потім його запросили до гарячого борщу. Стефко спершу відмовлявся, а коли смачний дух заповнив кімнату і червоний борщ забілили сметаною, хлопець раптом відчув, що йому аж слина підступає і в животі болить – так їсти хочеться, і не втримався, таки сів до столу. Надія Григорівна розповідала про сороку, Стефко їв і сміявся, бо дуже кумедною виявилася знайдена в парку птаха!..

– А в мене кіт Бурко є. Чорний, як заслінка від печі. Він весною у мандри йде, а коли вже студінь починається, то вертає. Пошкребе лапою двері, мовби ніколи ніде й не блукав, – і до своєї миски...

Стара вчителька запитала, звідки хлопець знає про заслінку від печі. І тоді Стефко розповів про бабу Олену, про холодний потік і співучу липу.

Надія Григорівна не була схожа на бабу Олену, тільки голос мала такий же тремтливий. Оповідала про птахів, що перебували у неї, про школу, яка-то вона була давніш, коли вчителька лиш починала свою роботу.

– «А мене баба кукуликом кликала», – хотів похвалитися Стефко, але стулив губи, соромився таке говорити.

Кавка знову глянула на хлопця круглим оком – зацікавилася рухом у кімнаті, бо сама вже була втихомирилася, не літала туди-сюди, не смикала Стефка за чубок, не дзьобала його черевиків. Шкода було йти з теплої хати. Одягаючись, засував руки в рукава. Шапку все ніяк не міг знайти на вішалці.

– Я ще до вас прийду. На сороку подивитися.

Ніби не питав, а просто так собі сказав, знаючи, що йому не відмовлять, і таки вгадав, бо Надія Григорівна ще більше ніби потепліла. Погладила Стефка по шорсткій голові, подумала, що треба б йому голову як слід вимити, сказала:

– Буду дуже рада. Коли хочеш – заходь. Чуєш?

– Я вже йду, – зітхнув Стефко. – До побачення...

«Баба мене кукуликом кликала».

Чому ти так зробив, тату?

Місто Юлько ніяк не міг відділити од батька: батько відкрив йому місто. Навіщо ти так зробив, тату?.. Завтра всі знатимуть. Завтра всі говоритимуть: «Он Юлько Ващук, це його батько...». «Не ходи, Юльчику, в двір, не бався з тими хлопчачаками, ти інший, сиңу, вони не з твого кола...» Юлько бачив себе у колі – мовби відділений од решти, розумніший, кращий, здібний. «Он Юлько Ващук – то його тато!» Добре б завтра прокинутися раптом кимось іншим – не Юльком Ващуком, ні, ким завгодно, аби не Ващуком... Чому ж він має відповідати – завтра і ще потім не раз, напевно: «Це твій батько, так?» Чому він мусить – за тата? То хтось інший. Не мій тато. Він ніколи ніякої книги не писав. Та кажу ж вам, не він. І взагалі, що вас те обходить? Мій тато – не мій; Ващук я – не Ващук? Дайте мені спокій...

– Ти самого себе одурював, тату?..

– То твій тато, Юльку, та признайся, то ж твій тато!

– Яке мені діло до цього?

А вдома? Як удома? Мама:

– Трапилось щось, синку? Якась прикрість, Юльчику?

– Ні, мамцю, нічого. (Ніби ти, мамо, не знаєш сама, що трапилось!)

– То гарно, Юльчику, може, хочеш вечеряти?

Тато: «Ходи, я покажу тобі диво...» Ні, тату, дякую, я маю робити уроки. (Невже ти не розумієш, що дива не буде? Що тролейбусні дроти тепер не виглядатимуть золотими?..) Зрештою, може, це й не так важко: удавати. Всі троє удаватимуть, ніби нічого не трапилось. Чому ж ти так зробив, тату? Ти тоді не думав, що я існую на світі?..

Дискусія за партою

– Привіт чемпіону!

– Кубок твій?

Сьомий «Б» вірив у спортивну зірку Славка Беркути, але клас чекало розчарування – кубка не було. Команда виступила добре. Львівські шпажисти зайняли друге місце, і в командних Беркута не програв жодного бою. Зате в особистих змаганнях завоював тільки четверте місце.

– Давай проаналізуємо, – сказав Андрій Степанович. – Що вийшло? Поки було напруження волі, ти весь зібрався, вивчав суперника – і виграв. Коли тобі раптом здалося, ніби успіх забезпечений навіть без боротьби, ти розм'як і розслабився – твою слабкість миттю відчули.

Так, правильно все запримітив Андрій Степанович. Бої з найсильнішими спортсменами виграв блискуче, а тим, хто був десь у кінці і навіть не сподівався виграшу, – та ще й у Беркути! – тим Славко ганебно програв. Він собі подумав: «Ну, що з ними битися? Не бій, а так, розминка». Та коли раптом отямився, було вже пізно. Скис – і програв ще двічі! Найприкріше було, що перший день змагань пройшов чудово. Фотокореспондент схопив на плівку цікавий момент бою, і хлопець, сам себе не впізнаючи, розглядав оту фотографію в газеті.

Хороший то день був. Ходили по місту, їли морозиво, купили торт – справжній палац із солодкого крему. «Палац» купили на честь Славкового дня народження. Повідомляючи про результати першого дня, так і сказали: «Одному з учасників змагань, Ярославу Беркуті, сьогодні сповнилося чотирнадцять років, і свій день народження він добре відсвяткував, вигравши усі бої». Найголовніший, звичайно, був подарунок Андрія Степановича. Він дав Славкові чудову шпагу, новеньку шпагу з дзвінким, як струна, клинком і блискучою гардою¹. Лежала в долоні зручно, мов прикипала, і шпага здавалася продовженням руки, напрочуд необхідним продовженням руки.

– Ну, Беркута, з такою шпагою не виграти першість – просто ганьба! – не приховуючи заздрості, казали хлопці.

Маєш тобі, виграв! Вгадали, ворожильники! Показати в класі газету з фотографією? Ні, нема жодного сенсу. Фотографія тепер була скоріше докором, ніж радстю. І зовсім уже неприємно було чути насмішкуватий голос Юлька:

– Ай-ай-ай, а ми тут приготували урочисті промови на привітання олімпійця.

– Ти повторюй ту промову щовечора, може, для іншого випадку згодиться!..

Шпагу, подаровану Андрієм Степановичем, Славко заховав і вирішив не брати до рук доти, доки сам не відчує, що має на це право. Дав собі слово: через рік увійти до збірної республіки, самому собі поклявся і надумав не порушувати клятву, хоч би чого це йому коштувало.

– Про науку не забувай, – сказала мама. – Ти завжди з крайності в крайність випадеш, не можеш рівно.

– Я ж не паровоз, щоб рівно, як по рейках. Я людина, – глибокодумно зауважив Славко.

¹ Гарда – руків'я.

– От я скажу тренерові, що спорт на тебе погано впливає.

Програв – значить, програв. І нема для тебе жодного виправдання. Тут уже, мабуть, починається отой вимір максимального навантаження...

Малював Славко материки, а поруч сидів Юлько Ващук. Тепер би Славко не списав у нього відповіді. Коли б у задачі було два розв'язання, зовсім не те вибрав би, котрим скористався Юлько. Та чомусь не зміг би признатися відверто Юлькові, що не може прийняти його таким, як він є. Чому ж ти не кажеш нічого вголос, Славко Беркута? Ти так бажав сидіти з Юльком, що, – аж сором згадати, – заплакав, бо вчителька сказала, що за однією партою вам ніяк не можна: Юлько високий, а ти Котигорошком був тоді, Славку... Учора він здавався другом. Як же це виглядатиме, коли сьогодні ти скажеш раптом, що тобі чимось не до вподоби Юлько Ващук? Хіба те, що Юлько сміється, штовхаючи ногою сороку з перебитим крилом, може бути причиною нехоті до нього? Розберись у своїх симпатіях, Беркута. Може, це також визначить міру максимального навантаження? Цікаво, а яке максимальне навантаження може витримати Ващук?

– Я не машина. І взагалі, не маю наміру вступати з тобою в дискусії на уроці.

– Дискусії! Ну, чому б тобі не сказати – суперечки?

– Скажи чесно, чого ти від мене хочеш? Ти, може...

Варвара Трохимівна, учителька математики, постукала олівцем по столу:

– Беркута! Ващук! Втретє прошу припинити розмову, а ви ніби й не чуєте.

Битися з беззбройним

(Розповідав Славко Беркута)

Спочатку я вирішив, що мені привиділося: на порозі залу стояли Юлько і Лілі. Я підійшов до них:

– Подивитися хочете?

– Так, – сказала Лілі. – Ти ще не збираєшся додому?

– Ні, тільки недавно почали. Сідайте он там! – показав я на лаву, де сам любив сидіти, коли дивився, як інші працюють.

Я вернувся на доріжку. І раптом відчув, що страшенно хвилююсь. Чому вони прийшли? Просто так чи не просто так? Червона лампочка підморгнула – є укол! Я навіть не помітив, як це трапилось. Видно, працювати можна механічно. Як читати вірша напам'ять, не думаючи, що означають окремі слова. Краще не поглядати в той бік, де вони сидять, бо можна й не спостерегти небезпеки, у фехтуванні все відбувається блискавично. Коли бій закінчили, я підійшов до них знову. Маску вже не скидав – лоб мокрий, не хотілось, аби Юлько бачив, як я втомився.

– Лілі мене сюди привела, – сказав Юлько, ніби вгадав мої думки. – Не лихо помна¹, забула, що ти не прийшов на прем'єру.

¹ Лихопомна (діалектне) – злопам'ятна.

Добре, що за маскою нічого не видно.

– Я не міг.

– А я думав, що спортсмени не ходять до театру.

– Слово честі, не міг, це було дуже відповідальне змагання. І тоді якраз вирішували, хто має їхати.

– Міг би й не їхати, – сказав Юлько, – все одно кубка не привіз.

– Не треба, хлопчики, – попросила Лілі, вона поглядала якимось ніби злякано.

Коли б хто здогадався мене покликати, все було б інакше. Однак ніхто мене не покликав, тоді я сам сказав:

– Ну гаразд, треба працювати.

– Працювати? Ніколи б не подумав, що розмахувати в'язальними спицями зветься роботою!

– Чого ти такий, Юльку? – сказала Лілі.

– По-моєму, робота – головою думати, а тут вистачить пари довгих ніг.

– Хотів би я побачити, чи вистачить тобі.

– Спробуймо! Я доведу тобі. За один вечір я...

– Лови шпагу! Бери маску. Стань отак! Далі, далі, ногу, ліву ногу...

– Я не раз чув і бачив, як тебе тут учили. Досить і того.

Хлопці поскидали маски, з'юрилися навколо нас. А Юлько справді досить швидко затямив перші рухи і зробив непоганий випад, я навіть здивувався.

– Бачиш! – засміявся він. – Треба просто мати удачу, тоді все в руки само йде.

Я не думав тоді, не розмірковував, що битися з Юльком – просто нечесно, все одно, що з беззбройним, він же ніколи шпаги не тримав досі, я мусив йому довести, що сильніший за нього і маю в чомусь рацію, а в чому, тоді ще не міг би пояснити.

Мій клинок не витримав удару, розламався навпіл, я не встиг нічого зробити, – мабуть, так шофер не встигає часом загальмувати, – і мій поламаний клинок наштовхнувся на Юлькове незахищене стегно. Скрикнувши, Юлько випустив із рук зброю і вхопився за ногу. Все, що відбувалося далі, я пригадую мов крізь сон. Пляма крові на Юлькових штанах. Лікар, мовчанка хлопців, злякане обличчя Лілі... Та одну фразу я почув зовсім виразно:

– Розпустив ти їх, Андрію Степановичу. А тепер маєш кашу.

Я кинувся геть із залу, втиснувся у куток біля одержних шаф, щоб нічого не бачити і не чути. У коридор вийшов Андрій Степанович. Запалив цигарку, покрутив у пальцях почорнілого сірника.

– Ви... ви мене тепер відрахуєте?

– Навіщо ти вчинив це побоїще?

Краще б він звелів мені віддати шпагу і ніколи не приходити сюди, у цей зал! Легко говорити про максимальне навантаження, коли все добре. А тут – ледве трапилося таке, за що треба відповідати, – я заховався. Як Комарин?

Лілі не хоче удавати

– Обурливо! Кого виховує наша школа? Спортсмени, врешті, обов'язково кінчають хуліганством! Ось до чого призводить культ¹ фізичної сили!

Юлько лежав у ліжку. Стегно йому охайно перев'язали. Рана виявилась не така вже й серйозна. Якщо правду казати – рани не було, а тільки глибока подряпина. Батько палив сигарету за сигаретою і збуджено ходив по кімнаті.

– Збори, догана – аж до виключення зі школи! Як ти міг приятелювати з хуліганом?

Юлько заплющив очі: не бачити б виразу батькового обличчя. Коли слухаєш самі слова, то можна повірити, а коли дивитися на батька, то раптом починають з'являтися думки: «А тато справді такий обурений чи удає?»

– Не хуліган він, тату! І нікуди ти не йди. Ти нічого не знаєш і не розумієш.

– Он як... Ну, гаразд, гаразд. Я особисто схильний розцінювати це як хуліганство.

Розцінювати як хуліганство. Вдатися в дискусію. Чи не міг би ти, Юльку, говорити, як усі люди: спе-ре-ча-тися? З ким? Про що? Вони всі троє удають, он уже скільки днів удають. Як довго це ще триватиме?

– Може, він вип'є чашку гарячого бульйону? – тихо запитала мама.

А ти теж удаєш, мамо? Хоч би ти не удавала, мамцю, гарна моя мамо, я твій портрет намалюю, колись намалюю. А може, не намалюю. Не вмітиму...

Наступного дня після уроків прийшли дівчата й хлопці з сьомого «Б».

– Болить? – запитала Лілі, і Юлькові раптом захотілося стати щонайменше героєм, пораненим у важкій кровопролитній битві.

– Бачиш, Юльку, от... Я так думаю... Ти сам винен. Якби ти не почав, усього цього не трапилося б...

– Он як! Ти справді так думаєш?

– Справді.

Ага, то ти не хочеш удавати, Лілі? Юлько Ващук – покривджений, Славко Беркута – хуліган. Ти не хочеш удавати, Лілі?

Два по два – чотири

(З точки зору Славка Беркути)

Ні, я не навмисне це зробив, і однак мені здається, що навмисне. Юльків тато ходив до Андрія Степановича і до школи приходив, викликали моїх батьків, було всього – і Антон Дмитрович зі мною говорив, і директор, і тато. Врешті погодилися, що трапився прикрий випадок, ніхто й не припускав, аби Славко Беркута міг навмисне поранити свого друга. Лиш я один знаю, що це не зовсім випадково, власне, я справді не навмисне поранив Юлька, але ж таки хотів, щоб він відчув, зрозумів, побачив – не все йде в руки, що тільки хочеш, не все так легко й просто. Юлько вже в

¹ Культ – надмірне шанування, обожнювання чогось або когось.

школі. Сидить поряд. Мовчить. Жодного слова не говорить, як закрижанів. Три дні мовчить. Та й навіщо говорити – він усе сказав тоді, коли я до нього приходив додому.

...Мама купила мандарини:

– Ти повинен піти. Що? Як тобі не соромно! То ти йдеш, сину?

– Ну добре, піду... Але без мандаринів!

Нічого не сказала мені Юлькова мама. І Юлько спершу нічого не казав. Тільки отак своїм звичаєм губи скривив. Я також мовчав. Мама радила вибачення просити. А як? «Прости мені, Юльку, я не хотів». Або: «Дуже було боляче, Юльку? Прости, я не хотів». Я думав: «Погано, коли це через мене такий став Юлько, через оту дурну подрапину. Я ж його справді не хотів калічити».

– Беркуто, навіщо прийшов? – запитав Юлько. – Не сміши мене, Беркута. Розумієш, ти мені заздриш...

– Не вигадуй Юльку, чого б я мав заздрити?

– Ти тому й за спелеологію взявся, що заздриш. І фехтуванням тому займаєшся. У тебе все добре, все просто, ти думаєш – два по два – чотири, і ніяких сумнівів, хіба ж неправду я кажу?

Багато чого говорив Юлько. Про те, що всі довкола – звичайні, а йому, Юлькові, хочеться тільки незвичайного, бо він і є якраз та людина, якій доступне усе складне. Ми всі думаємо однаково, а він про кожную річ на світі має свою думку. І коли Юлько так говорив, я зрозумів, що хотів йому довести. Але я зовсім не заздрив, слово честі, навіть поняття не маю, як це – заздрити. Сказав Юлькові:

– Не кричи, твоя мати подумає, що ми сваримося.

– А хіба не правда: ми ж таки сваримося. Бо ти такий... Усе в тебе добре. І просто, все в тебе в порядку, ніколи ніяких неприємностей, ти завжди знаєш, що тобі робити, Славку...

Неправда, Юльку, неправда, я не знаю, що і як чинити. Я мовчав. Навіщо я прийшов до Юлька? Знав же, що не треба йти. Але мама сказала: «Ти маленький боягуз, сину». Тому й пішов.

– Завжди в тебе два по два – чотири, тобі добре, я тебе бачити не можу. Йди собі геть, чуєш?

– До побачення, – мовив я. – Бувай здоровий.

Знову говорились не ті, непотрібні слова. Я хотів зрозуміти Юлька: чому він такий, може, щось трапилось у нього, щось, окрім наших суперечок і цієї подрапани на стегні? Долілиць лежав Юлько, заховавши обличчя в подушку, коли я виходив, а тепер він сидить поруч і мовчить; і мені сумно й недобре стає, ніби я програв кілька боїв підряд.

«Два по два – чотири, це істина для всіх, – думає Юлько. – Два по два – п'ять, складніше. У таке не повіриш навіть, і це для мене, бо я розуміюся на таких речах», – думає Юлько.

Так ти думаєш, Юльку?

Діалог із текстом

- 1 Чому Славкові дуже хотілося бути схожим на свого тренера? Опишіть першу зустріч і їхнє знайомство. Що саме Славкові подобалося на перших тренуваннях, а що він вважав даремним марнуванням часу? Чи поділяєте ви його думку?
- 2 Які слова запали Беркуті в душу? Чи погоджуєтеся ви, що вчитель і учні, тренер і його підопічні – нерозривне ціле? Чому на плечах старших лежить відповідальність за молодших?
- 3 З якої причини Славко запізнився в театр, незважаючи на те, що хлопець щодуху поспішав? Чи визнала б Лілі таку причину серйозною?
- 4 Які почуття охопили Беркуту, коли він зрозумів, що квапився марно? Що б ви зробили на місці Славка: те саме, що й Беркута? Підійшли б до Лілі, привітали з успіхом й пояснили свою відсутність?
- 5 Чому Беркута не пояснив Лілі причину своєї відсутності в театрі навіть наступного дня?
- 6 Якою поставала Лілі Теслюк в уяві закоханого в неї Славка Беркути?
- 7 Як ви розцінюєте зустріч Лілі з Беркутою на аеродромі? Чому Славко вкотре не зізнався, що насправді дуже квапився, щоб привітати її після театральної вистави, але добіг до театру надто пізно?
- 8 Чим саме карикатура в шкільній стінгазеті обурила Стефка Вуса? Як він розправився з карикатурисом? На чийому боці в такій ситуації ви: на боці «чижика» чи Стефка? Чому?
- 9 З якої причини Стефко позаздрив Юлькові? Яка річ для Вуса-молодшого уявилася недосяжною розкішшю?
- 10 Чому Стефко Вус вирішив провідати сороку? Чи сподобалася хлопчикові Надія Григорівна й про що вони розмовляли зі старенькою вчителькою?
- 11 Чим старенька вчителька нагадувала Стефкові його покійну бабусю? Що він хотів, але так і не зміг сказати Надії Григорівні?
- 12 Що найбільше муляло Славкові після спортивної невдачі?
- 13 Яку клятву дав собі Беркута? Про що це рішення свідчило?
- 14 Чому однокласники не дорікали Беркуті поразкою, а висміював його тільки Юлько?
- 15 Як ви розцінюєте бій на шпагах між Ващуком і Беркутою? Хто спровокував поєдинок, а кому довелося відповідати за нерівний двобій?
- 16 Чому Славкова мама наполягала на тому, щоб син відвідав пораненого однокласника? Чи порозумілися Юлько і Славко? Чому?
- 17 Яка замітка в газеті вибила Юлькові землю з-під ніг? Чому? Чи знаєте ви, що таке плагіат? Знайдіть значення цього слова в тлумачному словнику або словнику іншомовних слів.
- 18 Чому ситуацію з плагіатом у повісті подано так, ніби ніхто з однокласників не дорікає Юлькові вчинком його батька? Більше того, читачам здається, наче ніхто з школярів чи їхніх батьків не читав ту газету, у якій плагіатора було розвінчано і поганьблено? А що зробили б ви, якби прочитали в пресі подібне про близького родича свого однокласника?
- 19 Чому напередодні змагань у Харкові тренер запропонував Славкові схрестити шпаги особисто з ним? Чи був цей бій для Беркути важким? Прочитайте вголос відповідний уривок.
- 20 Що ви довідалися про Грицька Лопуха? Як ви думаєте, Лопух – прізвище чи прізвисько? Якщо прізвисько, то на якій рисі підлітка наголошено?
- 21 З якої причини Славко Беркута повернувся зі змагань не лише без кубка, а й навіть без значка? Чи зрозумів і визнавав причину своєї поразки? Про що це свідчить?
- 22 Як ви можете пояснити слова Славка Беркути: «Я ж не паровоз, щоб рівно, як по рейках. Я людина»?
- 23 Чому саме Юлька запитав Славко про його максимальне навантаження? Що хотів почути від колишнього товариша й що почув насправді?

- 24 Чому Славко Беркута втік після поєдинку з Вашуком у коридор, а згодом узагалі залишив тренування? Чи правильним було його рішення?
- 25 Як поставилися Юлькові батьки до поєдинку на шпагах і поранення сина? Чому Юлько вже не вірив показному обуренню рідного батька? А словам матері? Які висновки зробив для себе?
- 26 З якої причини Вашук-молодший вважав, що в житті Беркути все просто, а в нього – складно, бо Юлько – інший і кращий за усіх? Надуманою чи реальною була ця причина? Доведіть це.
- 27 Як ви розцінюєте життєву позицію Лілі Теслюк, яка сказала Юлькові правду в вічі? Прочитайте відповідний уривок вголос. Чому письменниця наголошує, що «Лілі не хоче удавати»?
- 28 Стефко Вус не любить свого тата, Славко Беркута гордиться своїм батьком. А як ставиться до батька Юлько Вашук на початку твору й після звинувачення в літературній крадіжці? Прочитайте уривок повісті від слів «Навіщо ти так зробив, тату?..» до кінця абзаца. Чи правильну позицію обрав Юлько? Чому? Чи зміг би так само думати Славко Беркута або Стефко Вус, якби їм довелося щось подібне пережити й робити вибір між рідною людиною і думкою свого оточення?
- 29 Чому вся сім'я Вашука вдає, ніби нічого не сталося? А як, на вашу думку, мали б найрідніші люди реагувати на подібну ганьбу?
- 30 Як ви вважаєте, Юлько прагне знайти істину й жити за законами совісті чи лише вдає носія правди?
- 31 Блискучі Юлькові черевики в сцені зустрічі Вашука і Вуса – це художня деталь, що відіграє важливу роль. Доведіть це, користуючись «Літературознавчим словником» і текстом повісті.

Мистецькі діалоги

- Розгляньте картину української художниці Ольги Кваші (нар. 1976) «Осінь в моєму місті». Як ви думаєте, Львів в цьому полотні змальований з любов'ю і благоговінням чи тільки точно відтворено міську панораму на задньому плані картини і осінню пору – на передньому? Чому ви зробили саме такий висновок? Чи такі ж почуття до Львова леліють у своїх серцях герої повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути»? Хто саме? Доведіть свій висновок цитатами з тексту.

Ольга Кваша. Осінь в моєму місті (2011) ►

Тоді була п'ятниця

Суд? Будуть судити Славка Беркуту? Хто? Десятикласники? І двоє з восьмого? А сьомий «Б» відмовився? Ставились до події по-різному. Одні з посиленням інтересом: аякже, страшенно цікаво – суд! Інші дивувалися: «Беркута хороший хлопець, що він міг зробити? За що його судитимуть?» Ще інші випитували: «А хто такий Славко Беркута?» Можна було гукнути з відчаю:

– Ну, так, це я, я, я – Славко Беркута! А чого вам треба? Ну, ось я! Дивіться, коли вам це так цікаво!

А можна було просто взяти й піти геть, геть із цієї осоружної школи, а вона ж була колись, – де там колись, усього кілька днів тому, – рідною школою...

Розміри Славкової провини зростали від перерви до перерви.

– Що він зробив?

– Кажуть, поранив шпагою товариша, Юлька Ващука.

– А потім напився з якоюсь компанією, гуляв по місту і бешкетував.

– Вітрину розбив, це правда?

– Яка там вітрина! У нього знайшли ножа!

Славкові про це все невідомо. Коли прийшов цей лист, Беркуту викликали до директора. Директор весь час повторював:

– Негідник! Спершу поранив товариша. І гадаєш, коли вибачили, то можна що завгодно тепер чинити? Честь школи тобі не дорога, можеш забиратися геть!

Потім директор трохи заспокоївся, викликав Варвару Трохимівну і звелів прочитати листа в класі: «Учень вашої школи Ярослав Беркута був затриманий членом народної дружини о 21 годині 23 листопада цього року. Він пиячив у під'їзді з кількома іншими підлітками...». Вдруге Славко зовсім байдуже слухав того листа. Ніби і не його звинувачували. 23 листопада? То була п'ятниця. Звичайно у п'ятницю о дев'ятій закінчується тренування. Але Славко тоді вже перестав ходити на тренування. З того самого дня, як трапилася та історія з Юльком Ващуком. Обминав навіть вулицю, де був спортзал. Просто щастям для хлопця стали мамине тривале відрядження і татові дальні рейси, з яких той повертався дуже втомлений і не дуже спостережливий. Так-так, тоді була п'ятниця, і він удав, ніби йде на тренування, і ніхто на світі не міг би підтвердити, що він того вечора не пив якогось вина у темному підворітті з якимись вуличними хлопцями. Він і сам не міг би нічого довести.

А сьомий «Б» збунтувався. Першою почала Лілі, а потім усі сперечалися, кричали і обурювались, категорично відмовлялись бути суддями і взагалі протестували проти суду. Директор приписав це поганому впливу Славка Беркути. Насправді ж Беркута до бунту не спричинився, а з останнього уроку взагалі пішов. Думав: «А що, коли зовсім не повертатися уже? Отаборитись, приміром, у печері, і жити, як доісторична істота, нічого не бачити, крім сталагмітів і кажанів». Думав і все одно, як звичайно, приходив до школи, сідав за парту, відсунувшись аж на самий краєчок, щоб і не торкатися часом Юлькового плеча.

Силкувався згадати, що він усе-таки робив тієї п'ятниці? Тинявся парком?.. Їздив тролейбусом з одного кінця міста в другий, а потім знову назад? Але ж ні, здається, того вечора він зустрівся врешті з Андрієм Степановичем, майже біля самої своєї брами зустрівся, і зразу шпигонула думка: «А коли б мама чи тато довідалися, що я не ходжу на тренування?» Хотілося повернутись – і навіткача уздовж вулиці.

Андрій Степанович сказав:

– Добре, що зустрілись. Я до тебе йду.

– Добрий вечір, – мовив хлопець.

– Як справи, Беркуто? – запитав Андрій Степанович.

– Та так, нічого. Зима вже. Сніг випав...

– Але ти розумієш – я не це мав на увазі. Чому на тренування не з'являєшся?

Хлопець глянув вниз на Андрія Степановича і побачив, що той не сердиться, навіть ніби сам трохи ніяковіє, і вперше усвідомив, що тренер не надто вже й старший від нього самого, сім-вісім років різниці, як старший брат. Старший брат, якому все можна сказати, ні з чим не криючись, нічого не затаюючи, такого не можна дурити, бо то ніби самого себе дурить. Збиваючись, затиноючись і гублячи слова, почав пояснювати Андрію Степановичу – про себе, про Юлька Ващука, про той випадок у спортзалі, і як він, Славко, просто не міг прийти у зал і глянути у вічі Андрію Степановичу, і як думав, що Андрій Степанович не захоче з ним навіть розмовляти, не те що тренувати.

Рука Андрія Степановича лежала на Славковому плечі, тренер слухав свого учня, не перепиняючи й словом, ступалося по тоненькому снігу на тротуарі легко й приємно; гарно ставало хлопцеві, бо вже не треба буде ходити містом, уникаючи всіх довкола, – навіть мами і батька, – не треба нікому говорити неправду, бо Андрій Степанович ніби мовчки погоджувався прийняти й на себе Славкову біду.

– Ви... ви колись казали: підступності немає місця у справжньому, великому спорті. Нечистими руками шпагу не втримаєш.

Славко несамохітно глянув на свою руку, звичайна хлоп'яча рука, широка долоня з міцними пальцями, з м'яким рухом у зап'ясті – рука, звикла уже до шпаги. Чорнильна плямка на середньому пальці: ручка погана.

– Казав. І завжди казатиму, – погодився тренер. – Слухай, тобі, мабуть, додому час, хвилюватимуться там, правда? Мало не забув попередити, тренування починається о шостій, після нас будуть працювати рапіристи. Ми на тебе чекаємо, Беркута!

...Чи не було це тієї п'ятниці? Саме тієї!

Може, попросити Андрія Степановича: «Скажіть їм, скажіть, що не стояв я з хлопчиками у підворотті, не п'ю взагалі ніякого вина. Однак ні, не говоріть нічого. Невже вони думають, що Беркута отак зникчемо?»

Напередодні

О дванадцятій годині дня:

Обурений Антон Дмитрович переконував Варвару Трохимівну:

– Ви цього не зробіть! Ви просто не повинні так робити!

Звівши вгору брови-рисочки, Варвара Трохимівна дивувалась:

– Ви берете під захист хулігана?

– Хулігана? Який же Беркута хуліган? Ви ж класний керівник сьомого «Б», ви краще від інших повинні знати своїх учнів. Навіть коли б і трапилося щось подібне, то ж треба було спершу з самим хлопцем поговорити, нехай би пояснив!

– Він просто мовчить. Та коли дитина не винна, вона знаходить тисячу доказів, щоб виправдатись, а в Беркути просто нема таких доказів.

– А не припускаєте ви інше – хлопець, може, занадто амбітний, щоб виправдовуватись?

– Один раз вибачили – і ось наслідок! Не минуло й двох тижнів, а хлопчисько знову вступив у школу! Ганьба для всієї школи. Якщо ми не покараємо його, то в місті говоритимуть, ніби наша школа – розсадник хуліганства, і ми потураємо малолітнім п'яничкам.

Забувши про тактовність, Антон Дмитрович гучно грюкнув дверима учительської і швидко пройшов сходами вгору, до директора. Директор, як і Варвара Трохимівна, розводив руками і дивувався:

– Ви збираєтеся стати на захист хулігана?

– Беркута не хуліган. Хіба можна чіпляти до хлопця образливе слово, навіть не спробувавши все як слід зрозуміти? Та навіть коли й трапилося те, – я не вірю, але припустимо, – то чи слід влаштовувати дитячий суд над дорослою людиною? Поставте себе на місце батьків Беркути. Вони – розумні, порядні люди. І раптом тринадцятирічний хлопчак звертається до них з такими словами: «Ви погано виховали свого сина!».

– Товариські суди практикувалися у багатьох школах, і це давало добрі наслідки...

– Дозволяти дітям бавитись у дорослих і чинити суд над старшими, вартими всілякої поваги людьми, – це навіть страшно. Так можна травмувати дитину. Беркута вже навіть зараз не схожий на себе. Славко Беркута ніколи так не дивився. Ви розумієте, що це значить?

– Ясна річ: закономірна поведінка для упертого шибеника!

– Чому шибеника?..

– Можливо, все почалося давно, а ми не помітили, не знали, тому й змушені тепер вирішувати справу колективно.

О другій годині дня:

Втомлена немолода жінка мружила очі з короткими віями, постукувала за звичкою олівцем по столу. Робота в дитячій кімнаті міліції привчила її до уважності. Запам'ятовувала обличчя і інтонації, звертала увагу навіть на жести і одяг. Ця дівчинка, що сиділа зараз перед нею, мала дуже чорні – аж зіниць не видно – очі і світлу гривку волосся над темними бровами. Дівчинка говорила:

– Беркута не міг так. Та не міг він пити! Я розумію, може, він там стояв з ними, а потім не хотів називати їхні прізвища, може, він і справді не знав... запитайте у наших, кого завгодно з сьомого «Б» запитайте. Всі вони стоять на вулиці. Беркута не такий, це просто непорозуміння.

– Я хочу тобі вірити, дівчинко, мені подобається, що ти прийшла захищати товариша. Та коли людина відмовляється од того, що насправді було, як ти гадаєш, що це означає?

– Беркута не відмовляється, він каже: «Якщо ви мені не вірите, я не буду нікого до цього змушувати». І коли буде оцей суд, то...

– Який суд? Про що ти говориш, дівчинко? Я написала листа у вашу школу, порадила директорові звернути на хлопця увагу. Власне кажучи, він справив на мене досить приємне враження, бо анітрохи не скидався на хулігана.

– Він фехтувальник. І спелеологією цікавиться...

– Поясни, що ти мала на увазі, коли згадала про суд, – попросила жінка.

...На вулиці до дівчинки стрімголов кинулися дівчата і хлопці з сьомого «Б».

– Що вона тобі сказала?

– Дзвонила в школу. Директор сказав, що тепер він уже нічого не може і не хоче змінювати. Ця жінка обіцяла обов'язково прийти на суд.

– Вона захищатиме Славка чи навпаки?

– Звідки я знаю, що вона робитиме.

Також о другій годині дня

– Це ти несеш папірець до мене додому?

– І взагалі, пусти мене, Беркута!

– Слухай, віддай мені цей папірець. Я сам передам його.

Але хлопцеві здавалося, що коли мама прочитає цей папірець, раптом світ піде шкереберть. Коли б можна було так зробити, аби мама нічого не знала!

Але дівчинці зовсім дарма, бо вона мусить виконати доручення. І дівчинка ступила крок убік, щоб рушити далі, а Славко переміг у собі бажання заступити їй дорогу, і видерти портфель, і відібрати осоружну записку, де говориться, що мама повинна прийти на суд.

О третій годині:

– Вам повістка на суд, – сказала дівчинка і подала Славковій матері конверт.

– Як, як? – перепитала Марина Антонівна. – Який суд?

– Шкільний, – незворушливо мовила посильна. – Судитимуть Славка Беркуту.

– Як судитимуть? За що судитимуть?

– А там довідаєтесь, – пообіцяла дівчинка. – До побачення!

Увечері, десь близько дев'ятої години:

Славко Беркута прийшов додому.

– На тебе тут чекали, сину, – Славко зрозумів, що мама знає все.

– Хто, мамо?

– Лілі Теслюк. Хотіла з тобою про щось поговорити.

– А тато вдома?

Мама продовжувала удавати, ніби нічого не трапилось. Тато довго ходив по кімнаті. Тато узяв сина за підборіддя, підвів його голову:

– Сину, що ж це? Як ти мені все поясниш, мій хлопчику?

І від лагідного батькового руху, від ласкавого «мій хлопчику» Славко раптом відчув себе сильним і здатним довести власну правоту.

– Я не пив. Я не був там, тату, я нічого такого не робив!

Тато вірив. Навіть не запитав, де Славко був того вечора, йому не треба було встановлення алібі¹, тато сказав:

– Нікуди ви не підете! Ні ти, ні мама! Я сам піду!

Він просто хотів прийняти удар на себе, врятувати Славка і пояснити усім, що його син не міг бути винен. Але син не погодився. Він навіть усміхнувся:

– Ні, я не хочу ховатися. Я не винен у тім – навіщо мені ховатися? Пам'ятаєш, ти... тоді... тоді ти казав про максимальне навантаження? Ну от, не треба замість мене йти завтра в школу, тату!

Суд

За столом, усвідомлюючи вагомість своєї місії, сиділи юні судді. Вони супили брови. Стискали уста. Їм було доручено вершити, вирішувати і судити. Вони пройнялися повагою до себе і деякою зневагою до решти світу, якій не було надано права вирішувати чийсь долю.

Варвара Трохимівна сказала, що в їхній школі це випадок, подібного якому ще ніколи не було, і тому вирішено саме так, усім разом обміркувати, якої кари заслуговує Ярослав Беркута. А потім викликали Славка Беркуту. Може бути, він не витримав би нервового напруження, зірвався б і крикнув щось, але в залі сиділа мама. Здалеку вона дуже була схожа на школярку, і Славко боявся чомусь за неї. А сьомий «Б»? Сьомий «Б» сидів у залі, як одна людина.

– Не здавайся, Беркута! Скажи, що ти не винен! – порадив хтось із сьомого «Б».

Головуючий дев'ятикласник, круглолиций і рум'яний, аж надимався від серйозності. Постукав олівцем по столу.

– Прошу без реплік із залу! Порушники порядку будуть виведені! Ярославе Беркута, що ти можеш сказати товаришам? Прошу відповідати по суті!

– Нема мені що багато говорити – я не був у кімнаті міліції, я не бачив ніколи людини, яка писала цього листа, я не робив нічого з того, що там написано. Я даю вам слово честі. А коли мені не вірите, то... то...

Безліч разів повторював ці слова подумки і був певен, що мусить переконати усіх, не можуть вони не повірити – він каже правду, абсолютну правду, але раптом побачив, що всі його слова немовби відскакують від слуху суддів, як тенісні м'ячики від ракеток.

Але що він пояснить, коли зовсім нічого не було?

Головуючий знову насупив короткі брівки і знову мовив дивними для хлопчика словами:

– Бажано було б послухати матір Ярослава Беркути про те, як виховувала його і як він дійшов...

Гнучко підвівшись із місця, встав Антон Дмитрович:

– Дозвольте спершу мені, вчителеві вашому і Беркути, розповісти про те, як я виховував його... І вас також.

¹ Алібі – доказ про перебування в іншому місці на момент злочину.

Головуючий розгубився.

– Діти, – сказав Антон Дмитрович, – ви знаєте Славка Беркуту?

Ніби розбуджений від злого сну звичними буденними словами, зал озвався сотнею голосів:

– Знаємо!

– Який він?

– Хороший! – ствердив сьомий «Б».

– Можна йому вірити?

– Можна!

А потім біля дверей зчинився ще дужчий гомін, хтось сказав: «Пропустіть, пропустіть!» – і повз ряди школярів пройшла до столу, де сиділи вчителі, немолода втомлена жінка. Вона тихо вибачилася, що запізнилась до початку, їй миттю подали стілець, жінка сіла і поглянула в зал. Потім подивилася на Славка, про щось запитала, їй відповіли. Жінка раптом аж злякалась, відсахнулась і знову щось сказала. Зал мовчки стежив за незрозумілою пантомімою¹.

– Вибачте, – непевним голосом втрутилася втомлена жінка. – Трапилася велика, страшна прикрість – ви... власне, ми, бо й моя вина в тім – ми даремно образили цього хлопця, Славка Беркуту. Він справді не був у нас ні того, ні іншого вчора. Ми з ним ніколи не зустрічалися.

Сьомий «Б» кричав, як сто тисяч хлопчаків на стадіоні. І тільки Юлько Ващук не кричав. Юлько Ващук нахилився, щоб зашнурувати черевик.

Як усе було насправді

А тепер ми майже дійшли до того місця, з якого почали розповідь. Пригадуєте? Вечір, лапятий сніг...

Стефко Вус, вбраний і взутий, лежав на ліжку в непаленій хаті. У двері хтось дуже тихо і делікатно постукав.

На порозі з'явився Юлько Ващук. Він ніколи не зазірав до Стефка і тепер здивовано розглядався по кімнаті.

– О, якого гостя маю нині! Чого вам треба, вельможний пане?

– Справді, хочу попросити щось. Ти ж, мабуть, у таких справах бистрий. Треба одному типові... вуха нам'яти. Добре, щоб вік пам'ятав.

Був Юлько якийсь ніби затятий, сам не свій, ніби вдавав когось іншого. Не того мамія пещеного бачив Стефко перед собою і не того пишака², що міг виставити перед Стефків ніс нового черевика і вдарити під крило сороку, – якийсь дивний був Юлько.

– Він мене скалічив. І взагалі...

¹ Пантоміма – вид театрального мистецтва, який ґрунтується на безсловесній пластиці тіла й жестів.

² Пишак (діалектне) – пан, вельможа, гарно вдягнений нахаба.

– Ага, то це свята помста? Коли сам не годен за свою кривду відплатити, то йди до Лопуха. Чув про Лопуха? Той кому хоч вуха пообриває. Маєш адресу...

– Можна сказати, що ти мене прислав?

– Та кажи, мені що? А кого ти бити збираєшся? Бо Лопух має таку руку, що той усе життя потім на аптеку працюватиме.

– Е, Стефку, чи тобі не однаково? Та ти його, здається, бачив. Пам'ятаєш, у Стрийському парку?

Стефко свиснув, потер щоку:

– Отой? Ну, коли б я знав, то...

– Шкода стало?

– Нікого мені не шкода! Робить собі що хочете, про мене, то й зовсім зникніть...

Юлько повернувся, щоб вийти, і на самому порозі наштовхнувся на Вуса-тата.

– Вибачте, – сказав Юлько, схиляючись за порогом.

– То ти вже тепер і таких колег маєш? – сказав, ніби кепкуючи, старший Вус. Він стріпав з шапки сніг, стягнув з широких плечей ватянку.

І раптом Стефко зірвався, схопив шапку:

– Давайте гроші, куплю вже того хліба!

Щодуху біг Стефко до Лопухового дому, поминувши хлібну крамницю. Та даремно вже було поспішати. Коли Стефко, задиханий та засніжений, постукав у двері, Лопуха не було вдома.

– Щойно вийшов. Крок у крок перед тобою, – сказала Лопухова мати. – В хаті не втримаєш, на мою голову тая біда...

Додому вернувся без хліба. Батько лаявся, та Стефко і його не слухав.

Троє хлопчаків вийшли з гастроному – їм було дарма, що сніг лапятий і пухнастий. Юлько намагався триматися якнайдалі від Лопуха та його приятеля.

Лопух зрозумів. Він порадив Юлькові: нехай не відстає, не розглядається довкола, удаючи, ніби він сам собі йде. Однаково ясно, що вони відтепер одною ниткою в'язані, і нікуди від цього не дінешся. Зайшли в браму. Пляшка вина, булка і оселедець – Лопух хотів підкріпитися, перш ніж рушати на ту вулицю, котрою Славко Беркута мав повертатися додому з тренування. Все було обдумано й виглядало дуже просто і легко...

Жінка-міліціонер запитала в Юлька прізвище. І він раптом, бгаючи спітнілими долонями шапку, назвався Славком Беркутою. А в шкільному залі втомлена жінка сказала Славкові:

– Я думаю, ти зумієш вибачити. Розумію – таке забути важко, але ти повинен нам вибачити.

Коли вона так сказала і подивилася в зал, Юлько Ващук схилювався, щоб зав'язати шнурок. Зав'язував довго й старанно, аж доки не почув, що жінка відсунула стілець і сіла. Тоді лиш Юлько випростався, але намагався зробитись маленьким і непомітним, ніби хотів врости у крісло.

Кінець щасливий, немов у казці

Був вечір. Синій зимовий вечір. Тіні на снігу – безвітря – як накреслені на ватмані¹ химерні, незрозумілі знаки. Сьомий «Б» йде притихлим гуртом – не дбає про сніг, про гарний вечір, про льодову доріжку на тротуарі. Сьомий «Б» замислений.

Славко Беркута з матір'ю – трохи оддалік. Сьомий «Б» не відважується наблизитися, може, тому, що Славко йде з матір'ю, а може, через те, що всі розуміють – Славкові треба побути самому. Часом так трапляється: треба побути самому.

Закінчилося все ніби гарно і просто. Так несподівано просто і легко усе розв'язалося. Прийшла ота жінка, і подивилась, і сказала, що той інший зовсім не він, не Славко Беркута. Усе ніби так просто, так гарно. Як у казці. Судили – вибачили – помилилися, не гнівайся – завтра задачу скажуть на дошці записати. Задача задачею, а що, коли це хтось із сьомого «Б»? Тільки б не з сьомого «Б», бо як же тоді? Як тоді? Хлопцеві страшенно кортить озирнутися, десь там на другому кінці вулиці – сьомий «Б», усі разом, хтось би подумав, що вони живуть в одному домі, що їм усім по дорозі із Славком Беркутою, не наздоганяють, але й не розходяться. Славкові кортить озирнутись і водночас дуже важко зробити це, мовби хто притримує долонями обличчя – не озирайся, не озирайся.

– Ні, ви скажіть – ми добре зробили, що пішли до тієї жінки в міліцію! Подумати тільки, коли б Антон Дмитрович не підказав, що так треба зробити, – ні, ви тільки подумайте, як би все обернулось, чілдрен! – у тому гурті Лілі розводить долонями в білих рукавичках.

– Коли б я знала, хто це зробив, ну як він міг, як у людини язик повернувся – зробити щось паскудне і прикритись чужим іменем? Я б йому... я б йому...

– Що? – питає Юлько і раптом спиняється. – А що б ти йому зробила?

– Щось би таке зробила, аби він на все життя за падлюку самого себе мав, щоб він сам на себе не міг би ніколи подивитись.

Білі рукавички миготять Юлькові перед очима, одна, дві, десять. Дурниці, звідки десять рукавичок? Завтра та жінка увійде в клас і вкаже на нього, на Ващука.

– А коли б то був я? – ворухить важким, кам'яним язиком у роті Юлько.

– Чілдрен, він каже...

– Мовчи! – Юлько намагається впіймати білу рукавичку. – Лілі, мовчи! Чуєш? Нехай завтра, нехай не сьогодні. Ще не сьогодні.

– Юльку, чекай, куди ж ти, Юльку, ну, скажи, що то неправда!

– Славку, Беркуто, почекай! – десь там попереду гукає сьомий «Б», відважившись нарешті наздогнати Славка.

Біла рукавичка поволі зводиться вгору для відповіді: наздожену. Ковзнувши по втопаному сніжку, хтось перехибнувся і мало не впав. Сміється сьомий «Б». Всміхається Славкова мама. Ловить краєчком ока вираз синового обличчя. Славкове обличчя трохи розпогіднюється. Білі рукавички зовсім вгамувалися. Не злі-

¹ Ватман – лист паперу високої якості для креслення.

тають вгору до розсміяного рота. Бо то не так, як у казці. Вулиця стелиться білим сувоєм полотна. Холодним і чистим. Будинки обігріті жовтим світлом, вікна – як відхилені дверцята печей. Вулиця дихає, вулиця – розтулена долоня міста, по якій можна прочитати його життя.

Діалог із текстом

- 1 Чому про Славка Беркуту несподівано заговорила вся школа?
- 2 Які злочини приписували Беркуті? Чому підліток не виправдовувався?
- 3 З якої причини сьомий «Б», у якому вчився Славко Беркута, збунтувався?
- 4 Як ви розцінюєте факт, що Славко не міг пригадати, що з ним у ту злощасну п'ятницю відбувалося, де він був і хто може засвідчити його алібі?
- 5 Улюблений учитель Антон Дмитрович категорично виступив проти товариського суду над Беркутою. Доведіть, що цей педагог мав рацію, адже подібне дійство насправді є самосудом.
- 6 Чи можна звинувачувати Стефка Вуса в тому, що він скерував Юлька Вашука до Лопуха і з цієї хвилини життя й здоров'я Славка опинилося під загрозою? Як саме намагався Стефко виправити свою помилку? Чому це йому не вдалося?
- 7 Як ви розцінюєте той факт, що в міліції Юлько Вашук видав себе за Славка Беркуту? Чи змогли б зробити ви щось подібне на шкоду своєму однокласникові?
- 8 Повість Ніни Бічуй «Шпага Славка Беркути» – художній твір не тільки про шкільні роки, а й про перше кохання. Між ким воно спалахнуло? Чи варті юні закохані одне одного? Чому ви так вважаєте?
- 9 Юлько готовий провалитися крізь землю з ганьби, зректися батька, щоб люди не впізнавали в ньому сина злодія, а Славко в найкритичніші моменти не ховався від очей недоброзичливців, хотів крикнути: «Ну, так, це я, я, я – Славко Беркута! А чого вам треба? Ну, ось я! Дивіться, коли вам це так цікаво!». Про що свідчать діаметрально різні життєві позиції хлопців?
- 10 Як учительський колектив зреагував на лист із міліції, у якому Славка Беркуту звинувачували в розпиванні спиртних напоїв? Позицію яких учителів ви підтримуєте?
- 11 Чому саме розмова з тренером виявилася для Славка надзвичайно важливою? Якою людиною постав молодий тренер у цій ситуації?
- 12 Як ви розцінюєте факт, що Беркуті хотілося відібрати силою записку в дівчинки, яку прислали зі школи, щоб повідомити Славкову маму про суд, але він таки стримався?
- 13 Як відреагували Славкові батьки на те, що їхнього сина збираються судити? Чому повірили тільки йому? З якої причини батько сам зібрався на суді захищати чесне синове ім'я?
- 14 Як ви розцінюєте той факт, що Славко найбільше боявся за маму, а тому вирішив з'явитися на суд сам? Про що свідчила поведінка батька Беркути?
- 15 Що порадив семикласникам учитель географії? Чому до дитячої кімнати міліції пішла саме Лілі Теслюк?
- 16 Що під час товариського суду над Беркутою, на ваш погляд, виявилось страшним, а що – смішним? Чому?
- 17 Як ви розцінюєте слова жінки – працівника дитячої кімнати міліції: «Я думаю, ти зумієш вибачити. Розумію – таке забути важко, але ти повинен нам вибачити»? Чи змогли б ви пробачити в такій ситуації тих, хто повірив у вашу насправді неіснуючу вину? З якої причини вчинили б саме так?
- 18 Чому сьомий клас довго не наважувався підійти до Славка Беркути після судилища над хлопцем?
- 19 Як саме Юлько видав себе перед Лілі? Чому Теслюк не збиралася приховувати його злочину, хоча Вашук дуже просив дівчину про це?
- 20 Чи простять Славко, Лілі та їхні однокласники Юлькові його підлий вчинок? А ви особисто простили б? Чому?
- 21 Доведіть, що розділ «Як усе було насправді» на початку повісті – це екскурс у майбутнє героїв. Яку роль у цій повісті відіграє такий розлогий екскурс?

- 22** Як ви думаєте, для чого Ніна Бічуя використала таку художню деталь, як білі рукавички Лілі Теслюк?
- 23** Речення, які в повісті авторка бере в лапки, є внутрішнім мовленням Славка, його справжньою реакцією на чийсь судження, внутрішнім протистоянням хлопця чужій оцінці. Як ви думаєте, для чого служить такий художній засіб у творі? Для кращого розуміння цього терміна скористайтеся «Літературознавчим словничком».
- 24** В останньому виданні повісті Ніна Бічуя визначила жанр твору «Шпага Славка Беркути» як шкільний роман. Як ви вважаєте, письменниця мала на увазі романний жанр твору чи шкільну любов? Свою відповідь належно обґрунтуйте.
- 25** У «малих» групах належно обміркуйте поведінку вами обраного персонажа повісті Ніни Бічуї і доручить лідерів вашої «малої» групи виступити від імені цієї дійової особи твору, пояснюючи свою життєву позицію в найбільш критичних епізодах твору.

Діалоги текстів

- 1** Спростуйте або доведіть слушність такого висновку Валентини Вздольської, сучасної української письменниці, яка також пише для дітей: «Відчуття іншої епохи, тієї, в яку писалася “Шпага Славка Беркути”, під час читання дуже гостре. Діти й підлітки тих часів дорослішали раніше, а до життя ставилися з якоюсь особливою серйозністю. Сцена шкільного суду наприкінці книжки змушує читача не тільки кривитися від несправедливості, а й відкриває можливості для численних інтерпретацій».
- 2** Як ви розумієте слова літературознавця Наталі Сидоренко: «“Вічні” мотиви боротьби честі та безчестя, добра і зла є основою внутрішнього драматизму майже всіх творів Н. Бічуї»? Що ви вважаєте проблемами добра і зла?
- 3** «Уже сама назва повісті “Шпага Славка Беркути” асоціюється з “вічними” проблемами лицарської честі й мужності, які у ній є основними. На це вказує наскрізний символічний образ шпаги й “характерологічні” ім’я та прізвище головного героя, мотиви випробування, запозичені з лицарського роману», – зазначає Наталя Сидоренко. А що ви можете сказати про назву повісті, ім’я та прізвище головного героя цього твору?

Мистецькі діалоги

- 1** Розгляньте ілюстрацію до твору. Як ви вважаєте, кого саме з героїв «Шпаги Славка Беркути» змалював художник? Пофантазуйте, що відбувається між підлітками. Про що вони розмовляють?
- 2** Розгляньте фото, на якому зображено Львів із висоти пташиного польоту. Зробіть словесний опис міста від імені Славка Беркути, який летить на спортивні змагання до Харкова, або Лілі Теслюк, яка з батьком летить на літаку і бачить Львів з-під хмар.

Будова літературного твору

Кожен талановитий художній твір неповторний. Його можна порівняти із красивим будинком у центрі міста, збудованим за планом відомого архітектора.

Події у творі можуть розгортатися в хронологічному порядку, але деколи на початку задіяні вже дорослі персонажі, а потім автор починає розповідати про все, що було з ними до моменту, описаного на перших сторінках, тобто художній час робить своєрідну петлю. Події у творі відбуваються в одному або кількох місцях, кількість героїв може бути різною: одні персонажі фігуруватимуть на сторінках твору від початку до кінця, інші з'являться перед читачами лише один раз. Літературознавці вважають, що кожен художній твір має кілька рівнів, які динамізують, активізують і забезпечують читацьке сприйняття: тематично-проблемний, сюжетно-фабульний і мовний.

Складовими частинами композиції художнього твору є *сюжет* (із однією чи кількома сюжетними лініями) та *позасюжетні компоненти* (портрети героїв, пейзажі, екскурси в минуле або майбутнє, ліричні, філософські чи просто авторські відступи, вставні розділи). Окремою складовою є епіграфи, передмови (прологи), післямови (епілоги), які належать до зовнішньої структури тексту.

Сюжет – це художня трансформація письменником фабули (змістовного ядра, власне, того, що вдається легко й коротко переповісти), канва твору, хронологічний порядок розвитку подій. Ядром сюжету є сукупність сюжетних ліній у великому за обсягом творі (розлогій повісті, романі) чи одна сюжетна лінія в короткому (наприклад, в оповіданні, новелі). До сюжетних елементів належать: *експозиція* (знайомство з героями, місцем події тощо), *зав'язка* (початок події), *розвиток дії* (події, що відбуваються після зав'язки, загальний перебіг події), *кульмінація* (найгостріший епізод, момент, коли найбільше загострився конфлікт), *розв'язка* (завершення події, розв'язка конфлікту). Позасюжетні елементи всебічно доповнюють і увиразнюють сюжет, а належно скомпонована письменником будова твору тримає сюжет і позасюжетні елементи в нерозривній цілісності. При цьому композиція кожного художнього твору – унікальна, тому можна вести мову хіба що про спільні риси будови різних творів.

Повість Ніни Бічужі «Шпага Славка Беркути» має оригінальну композицію. Екскурс у майбутнє на самому початку повісті створює таємничість, інтригує читача. Сюжетні лінії основних героїв, кожен з яких можна назвати частиною

Композиція (від латин. «складання», «розташування») – одна з найважливіших ознак художньої форми твору, сутність якої виявляється у взаємозв'язку різнорідних елементів (сюжетних та позасюжетних), що складають його органічну цілісність, та їх місця в художньому тексті. Синонімом до цього літературознавчого терміну вживається й поняття **структура** (від латин. «будова», «розміщення», «порядок») – взаємозв'язок складових частин цілого.

життєвої долі Юлька Вашука, Славка Беркути, Лілі Теслюк, Стефка Вуса, виписані цікаво, але не завжди всебічно. Сюжетні лінії другорядних персонажів – короткі й контурні (Настка, Стефкова бабуся, Надія Григорівна, Грицько Лопух), бо в них йдеться лише про один-два епізоди з життя персонажів, образи яких допомагають читачам увиразнити характери і вчинки головних героїв, змалювати їхнє оточення. Усіх дійових осіб повісті об'єднує місце їхнього проживання. Львів постає повноправним художнім образом, який згуртовує великих і маленьких львів'ян, зачаровує архітектурною красою та історичною пам'яттю.

Діалог із текстом

- 1** Як ви розумієте поняття тематично-проблемного, сюжетно-фабульного і мовного рівнів сприйняття художнього твору?
- 2** Випишіть із «Літературознавчого словничка», уміщеного наприкінці підручника, усі літературознавчі терміни, з якими ви вперше зустрілися під час аналізу повісті Ніни Бічуї або значення яких не розумієте. Зверніться на уроці до вчителя щодо складних питань. У тексті повісті знайдіть приклади використання позасюжетних елементів. Підготуйте усний виступ «Сюжет і позасюжетні елементи в повісті Ніни Бічуї “Шпага Славка Беркути”».

Володимир ДРОЗД (1939–2003)

Митцем може стати лише яскрава особистість, яка не боїться визнавати правду або свої помилки, вірити в себе і сумніватися, дерзати і каятися, часто все починати заново. З талановитою людиною нелегко рідним, знайомим, найближчим друзям. «З янголів письменників не буває. Про що писатиме янгол, якщо душа його – наче білосніжний аркуш паперу, свята?» – запитував Володимир Дрозд. Не зможе стати письменником і той, хто не пережив особисто горя й кривди, у кого високий больовий поріг і черства душа.

Володимир Григорович народився 25 серпня 1939 року на мальовничій Чернігівщині в сім'ї колгоспників. Рідне село письменника – Петрушин – межує з Росією та Білоруссю, тому мова мешканців цього населеного пункту унікальна – змішана, «петрушинська», як пізніше називав її В. Дрозд, вважаючи, однак, земляків і себе українцями з діда-прадіда. Завдяки тонкій спостережливості і начитаності, наполегливій праці, непересічному таланту Володимир Дрозд став унікальним письменником.

Коли хлопчикові було два роки, фашистська Німеччина напала на СРСР, дуже швидко загарбавши значну частину України. Батька Володі забрали на фронт, і три роки сім'я не мала про нього жодної звістки. Мати з двома дочками й маленьким сином дуже бідували під час окупації. Старшу сестру Любу німці тричі вивозили на каторжні роботи до Німеччини, однак дівчина щоразу тікала й поверталася додому. Певна річ, що жодних приємних спогадів про той час ні в кого не залишилося. Уже зрілим письменником Володимир Дрозд писав: «Дитинство моє, якби йшлося про фільм, можна знімати лише на чорно-білу плівку». Біди та горя довелося зазнати понад міру. Здавалось би, пережиті страждання мали озлобити, але добра, милосердна до всього живого мати подавала дітям приклади людяності навіть у непростих ситуаціях. Володимир Дрозд згадував випадок, що стався після війни, коли в колгоспі працювали колишні німецькі солдати:

«Полонені всідалися на моріжку край дороги й сьорбали суп із солдатських казанків. А ми, дівтора, гасали по дорозі. Курява з-під наших ніг летіла у

бік німців. І підійшла до нас мати моя, і сказала сердито: “А геть відси! Не бачите – люди їдять, а ви їм – пісок в очі!..” Мати, яка дивом убереглася від куль німецького автоматника. Мати, яка немало натерпілася у роки окупації і від холоду, і від голоду. Мати, яка, провівши за село влітку сорок першого року батька нашого, не мала од нього вісточки до осені сорок четвертого. ЛЮДИ обідають. Щось таки є у душі народу нашого від Бога. Народ наш – великий – хоч би вродженою добрiстю своєю».

Про рідну неньку у Володимира Дрозда залишилося багато добрих спогадів. Була вона людиною щирою і щедрою, не тримала образи ні на кого, тягнулася до високого й прекрасного, навчала дітей дивитися на світ широко розплющеними очима, бачити в ньому насамперед те, що дає сили жити й вірити в людей.

Підручники старших сестер стали для Володі-дошкільнятка першими книжками, адже сільську бібліотеку німці знищили, школу сплюндрували. У повоєнні часи нова дитяча книжка була неабиякою розкішшю. До школи Володя ходив у сусіднє село, за будь-якої погоди долав вісім кілометрів туди й назад. Підручників не вистачало, учні писали на газетах, навіть сірий обгортковий папір вважався якісним зошитом. Проте Володя вчився успішно, був найкращим учнем у класі.

Коли хлопчикові минуло вісім років, померла мати. Батько одружився вдруге. Старші сестри повиходили заміж і жили окремо. Володимир матеріально повністю залежав від батьківської сім'ї. Треба було платити за навчання в старших класах, а хто грошей на освіту не мав і залишав навчання, мусив без вихідних і свят працювати в колгоспі. Володимир сподівався, що творчість може дати якийсь підрібок. Один із його віршів надрукували в місцевій газеті, і підліток вирішив стати письменником: «Здається, відколи пам'ятаю себе, я мріяв писати книги. Книги увійшли в моє життя природно – як повітря, вода, сонце...».

Володимир Дрозд закінчив середню школу, однак документа про це не отримав, бо не заплатив за навчання в десятому класі. Правда, на роботу до районної газети його прийняли. Ставши журналістом, юнак вирішив дібрати собі псевдонім. Один із його предків мав прізвище Семирозум. «Так прозивали матеріного діда, а мого прадіда, який був добрим сільським майстром по дереву, а ще майстрував літаки... – писав В. Дрозд. – На “літакові” з полотняними крилами він спробував злетіти з клуні, перелетів через власний город і впав у вишняку. Я ще встиг записати спогади людей, які бачили цей “історичний” політ. І ось першу свою заміточку про збирання кукурудзи я підписав: В. Семирозум».

Літературний дебют Володимира Дрозда відбувся в журналі «Дніпро», де в 1962 році надрукували його повість «Люблю сині зорі» і два оповідання. Уже першими публікаціями прозаїк-початківець заявив про себе як непересічний майстер слова. Водночас Володимир Дрозд здобував вищу освіту в Київському університеті імені Тараса Шевченка. Факультет журналістики він закінчив у 1968 році.

Згодом талановитого митця, який мав хворе серце і поганий зір, призвали до армії. Про цю несправедливість писала в щоденнику поетеса Ірина Жиленко, дружина: «Ще один удар! Володьку беруть до армії. Мого Володьку, в якого щоночі болить серце, який не може зійти на третій поверх, не засапившись, який нічого не бачить за три кроки...» Проходив військову службу В. Дрозд у Забайкаллі, куди в царські часи відправляли політичних в'язнів і де взимку стоять страшні морози. Однак молодий організм витримав усі випробування.

Творчий ужинок Володимира Дрозда – вагомий і щедрий: понад 20 книг повістей і оповідань, чимало з яких перекладено російською, польською та іншими європейськими мовами. Читачам сподобалися його повісті «Семирозум», «Ірїй», оповідання «Білий кінь Шептало», проте особливу славу письменникові принесли його останні, певною мірою автобіографічні, книги: «Листя землі» й «Музей живого письменника, або Моя довга дорога в ринок».

Як і Микола Вінграновський, Володимир Дрозд олюднював у своїх творах свійських тварин і диких звірів. Змальовані ним «брати наші менші» здатні не лише відчувати, як-от лось з однойменного оповідання Євгена Гуцала, а й мислити і страждати, стикаючись із людською жорстокістю. Митець тонко відчував світ, його вразлива душа реагувала на те, до чого інші залишилися байдужими. Про це В. Дрозд відверто писав: «Я схожий на героя свого давнього оповідання “Три чарівні перлини”. Він чув, як плаче зрізана трава і як квіточка попереду коси просить обминути її».

Кілька років Володимир Дрозд очолював редакцію журналу «Київ», був першим заступником голови Національної спілки письменників України. Високохудожні твори письменника високо поціновані. За роман «Листя землі» в 1992 році йому присуджено Шевченківську премію, згодом – Міжнародну премію фундації Антоновичів (США). За активну громадську діяльність уряд України нагородив Володимира Дрозда орденом Ярослава Мудрого V ступеня.

Герої творів Володимира Дрозда, яких він ставить за взірць читачам, наділені доброю, співчутливістю і навіть жалісливістю. Мати добре серце, на думку письменника, означає бути кращим серед інших, особливим.

«Він мав яскраво виражений громадський темперамент. Був далекоглядний аж мовби не по-людськи, бо мав якісь екстрасенсорні здібності: багато що передбачав і у дрібницях, і у значних речах... Завжди жив іще не написаним».

(Грина Жиленко)

Помер Володимир Дрозд 23 жовтня 2003 року. Незадовго до смерті написав заповіт, у якому з доброзичливим гумором давав своїм рідним, а також поціновувачам творчості, зрозуміти, що на цьому світі довго не затримається, бо вже Бог кличе його до творчої співпраці на небесах, а томухай виконають останню волю покійника: «Я не

люблю і не хочу пишних похорон, а п'яне базікання на поминках – просто ненавиджу. Якщо я помру у лікарні, дуже прошу тіло одвезти одразу в крематорій... Те, що залишиться від тіла мого, прошу розсіяти між Халеп'ям і Витачевим, у Калиновому урочищі, де я був впродовж останніх десятиліть щасливим і духовно наповненим. Читайте книги Володимира Дрозда, смійтеся і плачте з прекрасності, недолугості і короткочасності життя земного».

Діалог із текстом

- 1 Що ви дізналися про особливості географічного розташування рідного села Володимира Дрозда – Петрушина? Як це місцезнаходження в майбутньому вплинуло на мову творів письменника?
- 2 Якою постає перед вами мати майбутнього письменника? Який її вчинок вам запам'ятався? Чому?
- 3 Який відбиток відклали на душі людей воєнне та повоєнне лихоліття? Що ви знаєте про життєві випробування, які випали на долю маленького Володі та його сестер?
- 4 Коли в юного Володимира Дрозда з'явилось бажання стати письменником? Яким чином він намагався втілити свою мрію у дійсність?
- 5 Перелічіть назви творів Володимира Дрозда, премії та інші нагороди, якими його було відзначено.
- 6 Які слова із заповіту Володимира Дрозда вам особливо запам'яталися й чому саме?
- 7 Що ви можете сказати про Володимира Дрозда як яскравого митця й неординарну особистість?
- 8 На чому саме наголошує письменник словами: «Коли я змушений косити в саду траву, зойки і крики її шматують мою душу. Психологи кажуть: низький больовий поріг. А який же тоді больовий поріг у безкінечно доброго Бога?!»? До чого Володимир Дрозд закликає нас усіх?

Діалоги текстів

- Пригадайте висновок Ніни Бічуї про те, що героям її творів завжди близькі погляди на життя і людей самої авторки. Чи висловлював Володимир Дрозд подібні судження? Знайдіть відповідні цитати обох митців і перепишіть у зошит. Поясніть, як ви особисто розумієте зміст таких тверджень.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

Оповідання
(Скорочено)

...Сутеніє; раптом
на галявині – кінь – самотній.
*Райнер Марія Рільке*¹

Босий підпасок тягнув через бригадне дворище батіг – зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якимось повесні він задрімав у приводі², підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, вподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчик наблизився до огорожі і хвацько стрельнув батогом, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилию Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулився – змалку ненавидів він табун, гурт, і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

– Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода конячину прислали. Бо на завтра свиням зелені нема.

Шептало нашорошив вуха. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчують, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою³ чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище⁴, то завдяки злому випадку, химерам долі. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землисто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду млявість обняла груди і покотилася до колін, що зрадливо тремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

– Шептала візьмеш, – сказав конюх хлопчикові. – Тільки зачекай, напою.

Білий кінь підвів голову і жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплого надвечір'я мертвіла, опадала, як жовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батогом кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли

¹ Райнер Марія Рільке (1875–1926) – австрійський поет-символіст.

² Привод – пристрій, що надає руху якій-небудь машині, механізму.

³ Пуга – 1) батіг; 2) китиця на батозі.

⁴ Стівпище – тут: збіговисько.

він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня, загнудано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка і безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і траплялись його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини¹ возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» – міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати у привод і лише через безвихідь потривожив Шептала. Ще коли його, молодого й гордого, вперше осіддали, ганяли по царині² до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі³ з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. У тій добровільній напрузі було щось від самостійності, від волі.

Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче він пити чи ні, а тільки відчиняли огорожу, хльоскали батогом і гнали вузенькими провулками, де од густої куряви було так само тісно та задушно, як і од пітних, гарячих кінських боків... Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

З сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв у різні боки молодих кобилок; у цих вороних⁴, сивих, гнідих⁵, перістих⁶ так мало розуму, що просто дивуєшся. Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало бреде на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку і озирався на конюха, вкладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас із тобою таких тільки двоє...

В глибині банькатих Шепталових очей – рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині шиї, в густій гриві, у розміреному переступі струнких ніг! Він забував, що одразу після водопою на нього одягнуть

¹ Обурини (діалектне) – кора й тріски зі стовбурів зрізаних дерев, які перетворюють на будівельний матеріал.

² Царина – околиця, незоране місце з багаторічною травою, невеличке пасовище.

³ Голоблі – дві міцні жердини, прикріплені кінцями до передньої частини воза, у які запрягають коня.

⁴ Вороні коні – коні чорної масті.

⁵ Гніді коні – коні темно-коричневої масті.

⁶ Перісті коні – коні плямисті.

хомута¹ й поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня, до самої смерті. А коли здохне, люди здеруть шкуру і закопають під ліском. Якось він сам возив туди одного гнідого; з-під попони² стриміли червоні кістки ніг, а слідом бігли голодні пси і жадібно облизувалися. Він усе забував, крім одного: тремтливої ілюзії³ волі та влади. Попереду клубком куряви котить табун, за табунієм – Степан, а за кіньми і Степаном – він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь, жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перістих. І Степана разом з ними, всесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться. Він піднімає голову і ласкаво, заклично ірже. Степан озирється і, ніби вперше помітив Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

– Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг залітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально обвиває Шепталові спину й гостро впивається в тіло. Білий кінь з несподіванки високо піднімає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що вириває з глибини тіла, вганяє в холодний піт, забуває всі недавні думки, кидається в юрму, між гарячих кінських тіл – гнідих, вороних, перістих. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Шептало ще ніколи не почувався так зле – несподівано все йому відкрилося, побачилося без попона, без прикрас, ніби відкраяний щойно пласт чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову, глянув навколо тужними очима... І він побіг, збуджено форкаючи та загрибаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку⁴, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає в зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав лісовою дорогою навздогін білій ставній кобиліці. То було дитинство, і пахло воно молоком та конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах та просіках, і мати розповідала про гордих білих коней – його дідів та прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Все життя цирк для нього манливо, запоморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахощах далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала.

Він так і не підійшов до корита, хоч дуже хотів пити... Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на полохкі досвітні сни. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у ви-

¹ Хомут – упряж.

² Попона – покривало для коня.

³ Ілюзія – омана, хибне уявлення.

⁴ Двоколка – повозка на двох колесах, у яку, на відміну від воза, завжди впрягали тільки одного коня.

ляглий сріблястими хвилями траві, купали дужі тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

– Бач, не п'є, бісова худобина, – почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. – Надівай недогнuzдок¹ та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не збралося, диви, як суне...

Почувся шерхит босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнuzдок і владно сіпнули до себе, Шептало бездумно, із звичною покiрністю ступив кілька кроків за хлопчиком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Шептало задер голову – ніздрі дражнило гострим запахом волі.

– Но-но! – суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном² стегно коня. – Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчика, для Степана і для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо пересмикнуло і підняло. Білий кiнь з нечуваною силою шарпнувся, вирвав кiнець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними кривавими очима... Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві занімів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав у лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипіння журавля і плескіт води в кориті розтанули, згинули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи і не було. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, вказуючи шлях.

Під ноги білому коневі стелилася висока, що не знала коси, зовсім як у його недавніх видіннях, трава... Темно-зеленим хвилям не було кінця-краю: тугі, кошлаті гриви хлюпали в груди, лоскотали ноги.

Шептало спинився, нашорошив вуха і сторожко скосив очі. Він був самсамісiнський на всю луку. Білий кiнь сп'яніло заіржав, не в силі стримувати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обізвався лелека – клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало упав на спину, покотивсь по луку, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні – голосисто й заклично... Шептало гордовито кресонув копитом зірку і застиг, ніби чекав на іскру.

Зненацька по волохатій хмарності цъвохнуло болуче білим, наче із сириці³ плетеним, сяйвом. Шептала різко, поза його волею, крутнуло та звело на ноги. Ще довго не міг отямитися, принохуючись до вим'ятої трави, – сьогодні уперше наполохався блискавки. Неприємний спомин засмоктав у грудях: Шептало забро-

¹ Недогнuzдок – шматок мотузки чи ланцюга, на якому можна вести коня за собою.

² Пужално – руків'я, дерев'яний держак батога.

³ Сириця – смужка невинправленої шкіри, з якої роблять батоги.

дять у овес і відчайсно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, – з чіпкої білої сириці, він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить...

З-за копиць, од річки, віяло теплом. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води, Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не званої досі, нестерпної, та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонув понад берегом, по міліні. Шептало шурхнув у глибінь і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. По небу прокотився невидимий грім і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі і вже ніколи опісля білий кінь не почувався таким наповненим живлющою силою природи – од трав'яних хвиль до білих громів у вишині...

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки, коли віз на косогорі, тріснуло навпід, у тріщину хлюпнуло яскравим світлом, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе – незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючись з місця, щоб не скаламутити води, поки знову засвітилося, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями пробігли по затоці – починався дощ. Протягом усього життя в стайні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків.

«Степан буває дуже злий. Немов щось знаходить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще на такій роботі. Скільки нас на одні плечі, а хіба ці гніді, сірі, перісті, вороні, сиві щось розуміють?» Шепталові неждано закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаxorчені¹ долоні, хай навіть ударить, вищирить². Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром невідомо звідкіля з'являлася винувата довірливість до кривдника. Раніше він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнзудок, що час від часу потеленькував.

Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір – і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці – він повсякчас відчував на собі владний Степанів погляд... Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха і прискорив біг. Дощ ущух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем³. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і, коли спалахнула блискавка, Шептало знову бачив у них своє відобра-

¹ Замаxorчені – пропахлі маxorкою, тютюном.

² Віщирить (діалектне) – образить, скривдить.

³ Путівець – ґрунтова польова дорога.

ження. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його таким білим, гарним. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норов. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким та покірненьким. Недаремно ж білим коням даровано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а для чужих очей краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, ліг у грязюку і покотився по дорожній хлюпа-виці. Коли звівся на ноги, вже не був білим конем; до ранку грязь підсохне і він стане сірим. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала.

Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. У стайні не світилося, Степан спав. Коні дримали у загорожі, під навісом... Шептало обійшов загорожу – ворота щільно причинені... Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, притомлений нерозумною блуканиною...

Діалог із текстом

- 1 Як Шептало поведився на пасовищі, під час водопою, у конюшні?
- 2 Чому кінь виправдовує жорстокість конюха Степана? Про що це свідчить?
- 3 Близько до тексту перекажіть епізод нічного купання коня Шептала. Яких висновків доходить кінь?
- 4 Чому Шептало, викачавшись у багнюці, повернувся на конюшню? Чи можна його повернення назвати вільним особистим вибором? А може, цей вибір вимушений? Свої висновки аргументуйте.
- 5 Чому для білого коня його табун не був гуртом однодумців і спільників?
- 6 Шептало вважав себе розумнішим за інших коней і таємним приятелем конюха Степана. Чи так було насправді? Як доводилося білому коневі відвойовувати своє право в табуні залишатися особливим? Чому Шептало так ревно беріг свій статус?
- 7 Як ви розцінюєте раптовий протест коня Шептала проти несправедливості?
- 8 Чому Шептало вирішив, що його краса і біла масть можуть принести йому великі неприємності?
- 9 Кінь Шептало мислить, як людина, й у багатьох випадках поводить, наче людина. Як ви думаєте, про кого насправді веде мову письменник: про колгоспного коня чи яскраву людську особистість, яку засмоктала колгоспна панщина, безвихідь і сіре оточення? Чому ви так вважаєте?
- 10 Пригадайте, що таке екскурс у минуле. Чи є екскурс у минуле в цьому творі? Доведіть свою думку.
- 11 Чи вважаєте ви образ коня Шептала алегоричним? Чому?
- 12 Уявіть, що ви – наїзник або наїзниця в цирку й вам пропонують підготувати номер із конем Шепталом. Які трюки ви показали б глядачам? Чи сподобалася б вам співпраця з білим конем Шепталом? Чому?
- 13 Оповідання В. Дрозда «Білий кінь Шептало» закінчується поверненням коня до буденного існування на конюшні. А яку розв'язку цього твору можете запропонувати ви? Чому саме таке завершення розповіді про коня Шептала вам видається більш логічним? Свої думки викладіть письмово.

Діалоги текстів

- Порівняйте коня Шептала з оповідання В. Дрозда із лосем з однойменного оповідання Є. Гуцала й доведіть, що лось прагне свободи навіть ціною власного життя, а кінь уже вражений бацилою рабства, від якого сам навіть не пробує звільнитися?

- 1 Розгляньте фото Альбіни Сагітової, на якому зображено, як плывуть людина і кінь. Чи зацікавила вас ця світлина? У чому її оригінальність? Як ви вважаєте, у чому полягають складнощі підводних зйомок? Що саме ви вважаєте особливо прекрасним на світлині й у якому епізоді твору В. Дрозда кінь переживає насолоду від краси у своїй душі і в природі?

- 2 Розгляньте репродукцію картини художника Миколи Сверчкова (1817–1898) «На стайні». До якого епізоду в оповіданні Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало» вона може бути ілюстрацією?

▲ Микола Сверчков. На стайні (1878)

Алегоричний образ білого коня Шептала

Вивчаючи жанр байки, ви навчилися розпізнавати в таких художніх творах алегорію, адже під образом Лисиці вгадується хитра людина, Вівці чи Курки – покірна й примітивна, Зайця – боязка, Вовка – жорстока, хижа й ненаситна. Проте байка – не єдиний літературний жанр, у якому людські риси мають тварини або птахи. Часткове олюднення представників тваринного світу дає змогу авторам викликати в читачів співчуття до них, бажання допомагати «братом нашим меншим», особливо якщо вони опиняються в тяжких ситуаціях. До таких творів належать «Лось» Євгена Гуцала й «Сіроманець» Миколи Вінграновського.

Психологічне олюднення тварин, надання їм людських рис у процесах переживань, страждань, мислення дає змогу письменникам висвітлювати негативні явища суспільства, яскраво й виразно показувати такі явища, як занепад моралі, безправність людини, загнаної обставинами життя в глухий кут.

Насправді, звісно, жоден кінь не може думати так, як Шептало. Утекти від жорстокого конюха, викупатися в річці в грозову ніч й повернутися на стайню – так, а ось обдумувати ситуацію, згадувати дитинство, передбачати, що буде з ним наступного дня, вимазатися в багнюці, щоб знову стати таким, як усі, – жодному коневі не дано. Алегорія як інакомовлення передбачає двоплановість зображення. Здається, зовнішній вигляд тварини заступає те, що властиве лише людям: у творі В. Дрозда нібито діє свійська тварина, але осмислює світ і себе в ньому кінь Шептало як людина.

Отже, якщо в образі лося, героя оповідання Євгена Гуцала, читачі не розпізнають когось іншого, крім лося, а в образі вовка у творі Миколи Вінграновського «Сіроманець» уявлять лише звіра, то кожен, хто прочитає твір В. Дрозда «Білий кінь Шептало», зрозуміє, що йдеться не про коня, а про талановиту, з прекрасними від природи здібностями людину. Через тяжкі умови життя вона перетворилася на покірного раба, тому навіть виправдовує тих, хто має владу і знущається з неї.

Діалог із текстом

- 1 Що нового ви довідалися про алегоричний образ? З якою метою його використовують?
- 2 Який висновок ви можете зробити про алегоричний образ білого коня Шептала?

▲ Юрій Винничук.
Легенди Львова (1999)

«самвидавом». Влада вважала її шкідливою і небезпечною, тому за подібне карала немилосердно.

У квітні 1974 року в Юрія вдома відбувся обшук, під час якого було вилучено багато книжок та рукописів. Саме через переслідування Юрія Винничуку довелося тікати до Львова, де було легше загубитися, хоч і доводилося жити без прописки й легальної праці, перебиваючись нестабільними заробітками: працювати художником-оформлювачем, вантажником. У 1970–1980-х роках у Львові утворився осередок підпільних митців, куди, крім літераторів (Григорій Чубай, Микола Рябчук, Олег Лишега), входили музиканти та художники. Вони збиралися разом, читали і обговорювали свої твори. Тоді ж виник підпільний журнал «Скриня». Коли він потрапив до рук КДБ, то багатьох його дописувачів звільнили з університету.

Тогочасні митці писали «для шухляди», тобто роками не друкувалися або видавали всупереч власним переконанням «соцреалістичні» твори. Усі обдаровані іскрою Божою усвідомлювали, що письменницька праця – важка й небезпечна. У філософській повісті-казці «Місце для Дракона» устами Князя влада дає зрозуміти митцеві, що він для неї небезпечний уже тим, що існує: «Та це вже якесь вільнодумство! Від цього й до “Теть з князями!” недалеко!». Водночас Пустельник, учитель і наставник Дракона Грицька, прямо заявляє своєму вихованцеві, що ненависть можновладців до поетів – не прикрий випадок, а норма в стосунках між правителем і талановитою особистістю: «Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу».

▲ Юрій Винничук.
Місце для Дракона (2015)

У 1987 році, коли СРСР почав тріщати по всіх швах, Юрій Винничук організував естрадний театр «Не журись!», у якому був режисером й автором сценаріїв і пісень, а в 1990 році разом зі своїм приятелем, телеведучим і музикантом Стефком Оробцем створив львівський естрадний театр – «Кабаре Юрця і Стефця». Упродовж наступних років митець працював редактором багатьох газет, які виходили у Львові й мали великий попит, бо торкалися актуальних питань культурного й політичного життя. Упродовж цього часу Юрій Винничук також реалізував себе як письменник. У 1990 році видав збірку поезій «Відображення» та збірку прози «Спалах».

Нині митець пише переважно для дорослих: «Вікна зстиглого часу» (2001), «Таємниці львівської кави» (2001), «Мальва Ланда» (2002), «Танго смерті» (2012), «Галицька

кухня» (2013), «Аптекарь» (2015), «Легенди Львова» (дванадцять видань упродовж 1999–2015 років). Пише він і для дітей: «Місце для Дракона» (2002), «Казка про Поросятко» (2010)», «Гопля і Піпля» (2010), «Лежень» (2015). Ю. Винничук перекладає з англійської, кельтських та багатьох слов'янських мов, а його твори перекладено в Англії, Чехії, Франції, Польщі, Білорусі, Канаді, Аргентині, Німеччині, Австрії, Болгарії, Сербії, США, Хорватії. За казками Юрія Винничука знято мультфільми «Історія одного Поросятка», «Як метелик вивчав життя», «Лежень».

▲ Юрій Винничук

За щотижневу сторінку в газеті «Post-Поступ», яку Юрій Павлович веде під псевдонімом Юзьо Обсерватор, у 1999 році наш письменник і журналіст отримав титул «Галицький лицар». У 2005 році став лауреатом премії «Книга року Бі-Бі-Сі» за кращу українську книгу – «Весняні ігри в осінніх садах». Удруге письменника нагородили цією премією за роман «Танго смерті».

Письменник мешкає у Винниках під Львовом, вважаючи, що саме цей населений пункт прославився в минулому видатними людьми й зараз дуже сприятливий для його творчості.

Діалог із текстом

- 1 Що ви дізналися про родину Юрія Винничука та його юність?
- 2 З якою метою радянська цензура чинила тиск на талановитих митців?
- 3 Що ви знаєте про «самвидав»?
- 4 З якої причини в радянські часи професія письменника або іншого митця була небезпечною?
- 5 Які мультфільми за творами Юрія Винничука ви переглядали? Дайте їм свою оцінку.
- 6 Де, крім України, видавалися книги Юрія Винничука?
- 7 Що ви дізналися про Винничука-перекладача?
- 8 Чому в житті ми частіше користуємося м'яким і доброзичливим, а не «чорним» гумором?

Діалоги текстів

- Пригадайте основні проблеми поеми «Давня казка» Лесі Українки. Застосуйте для ваших висновків про цей твір таку ключову фразу із повісті-казки Юрія Винничука: «Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу».

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

Повість-казка
(Скорочено)

Не від того я помру,
Що на світі буде війна,
А від того, що вона
Мого вірша недостойна.

Ярослав Довган

РОЗДІЛ I

1

У вікні дзижчала муха, і нудотливе оте дзижчання навівало сон... Спекотливий полудень порозморював усе довкола, жовтою від пилюги і сонця вуличкою пленталася баба Дрімота і мак розсипала – куди мак сипне, там усе й засне, а по нивах недожатих блукала Полудниця¹ із серпом і пильнувала, чи не zostався який сміливець на полі у полудень дожинати, але не було нікого, бо добре відомо, що від Полудниці не відкупишся і не відмолишся – махне серпом по шії, та й край...

Князь люботинський куняв у кріслі, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. Були це особливі сні, бо з'являлися вони лише в полудень, а вночі ніколи, й тому-то він із такою шанобою до них ставився, що оголосив по всьому князівству наказ, щоб ані одна душа не важилася в полудень потривожити його супокій.

Відколи Князь посів батькові володіння, запанувало на люботинських землях небувале затишшя... Ніхто ні в кого не викрадав доньки, нікому жита не толочив під час ловів. Потроху оця сумирність передавалася й міщанам та селянам, ба навіть бурсаки втихомирились і не влаштовували колотнеч на ярмарках та міських ринках. Здавалося, всі люботинці тільки для того й живуть, щоб виспатись, і якщо не закинули вони ще своїх ремесел та подарок, то тільки тому, що, не забезпечивши здорової їжі, не мали вони й здорового сну...

У Князя була донька – прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність Князівни здобувалася в турніях² чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дрімає?..

Сторожа дрімала, спершись на галябарди³.

– Дідько б вас побрав! Отак ви вартуєте свого пана? Швидко воеводу сюди!

Прибіг захеканий Воевода. Став перед Князем, вибалушивши здивовані очі та кривлячи рота в гамованому позіханні.

¹ Полудниця – полуденна змора; у цьому творі – зла язичеська богиня, що символізувала розслабленість і ледарство.

² Турнія – рицарський турнір, змагання, поєдинок озброєних супротивників.

³ Галябарда – алебарда, холодна зброя, що складалася з держака і наконечника-топірця.

– Слухайте сюди, – сказав Князь. – Ми котимося в прірву, – тут він зробив паузу, щоб заспаний Воевода встиг перетравити сказане. – Я доньку заміж не го-ден видати. За кого її віддам? Де герої? Де лицарі, ушавлені подвигами? Га?

Воевода роззявив було рота, проте тільки для того, щоб випустити на волю «ги-и-и-х», бо голова його, ще не освіжіла після сну, не могла ніяк второпати, що від нього хоче Князь.

– ...Ви ж Воевода, так? А де ваше військо?.. Даю два тижні. Оголосіть по всьому краю, що від дня святого Онуфрія запроваджуються турнії. Мій старий закон, який забороняв герці між лицарями, скасовую. Все зрозуміло?

– Мені зрозуміло, а як іншим?.. Та кожен колишній вояк уже так з вухами в господарство заліз, що тою мізерією його не спокусиш. Він оно збіжжя вивезе до Чехії, то заробе стільки, що, дивись, і сам зможе військо набирати.

– А ви присилуйте...

– Селюхи лише за ціпи візьмуться – розбіжиться сторожа, як курчата перед шулікою...

– А закон?.. Хіба насміляться вони піти проти закону?

– Е-е. Хіба за часів вашого татуня, царство їм, не гнали батогами людей до війська, не садили у в'язниці? А був же закон!..

Князь нічого нового для себе не почув, але стало на душі гірко й похмуро.

– То що порадите? – спитав.

– Пригнався днями до мене побережник. Каже, бачив Дракона...

– Справжнього Дракона?..

– З крилами. Все як має бути. Вогонь видихає. Здоровий, каже, як гора.

– І де він живе?

– У тій самій печері, де жив той Дракон, що його при вашому дідові забито було... На березі Бистриці бачили сліди Драконові!..

– Так і оголосіть: хто переможе Дракона – пошлюбить Князівну і сяде на престолі.

2

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому заопікуватися ним та навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чиюсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання... Небавом затихло і з-за рогу вийшов старий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лиш завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в Пустельника – скільки вже там було його – заворушився...

Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу і досить хутко навчився говорити по-людськи... Єдине, на що Пустельник ніяк не хотів погодитись, це навчити Дракона грамоти.

– Не Драконове це діло, книги читати... Я пішов на пуцу¹ не з добра. Колись воеводою був, але зажерся із батьком теперішнього Князя. Нічого іншого не залишається, як книги читати. Оце ось діярюш² свій списав, а це – літопис люботинський. Комусь цікаво буде – прочитає та й мене добрим словом спімне³. Мені книжна мудрість на користь пішла. А тобі навіщо?.. Дракон приходить на світ лихо чинити... Так же й пращури твої чинили, ніхто з них себе не пострамив. А книги добра вчать. Як же ти зло чинитимеш, коли праведним станеш?

– Що ви таке говорите, дядечку?! – жажнувся Дракон. – Та мені й на думці ніколи не було зло чинити. Що мені хтось поганого зробив?

– Е-е, синку, подивися на себе – гадаєш, для краси тебе таким здоровилом Господь сотворив?.. Приїдуть і покличуть тебе на герць. Мусиш згинути.

– За що?

– Дракон повинен згинути. А герой пошлюбить Князівну і займе престол...

– Я не хочу гинути і нікому ніколи зла не вчиню.

– А це вже не зарікайся. Був тут – не за моєї пам'яті – Дракон. Мабуть, родич твій, бо у тій же печері жив. То він час від часу якусь дівку ловив та й обідав усмак... До-овго з ним воювали. І ніхто не зумів подолати, аж Чорний лицар об'явився.

– Ви хробака з'їли б? – зненацька перебив його Дракон.

– Тьху! Що ти мелеш?

– Оце так мені м'яса з'їсти... Навчилисьте мене вже стільки всього, що як іще й грамоти навчите, гірше не буде.

І навчив. Та так, що й сам дивувався з успіхів учня.

3

Минув час, і докотилися до Пустельника чутки, що Князь уже довідався про Дракона й оголосив лицарське рішення.

– От так, синку, – зітхнув. – Як вони захочуть тебе убити, то й з-під землі вигребуть. Ти – Дракон... Жоден володар ніколи не змириться з тим, щоб на його землях жило якесь чудовисько...

4

Дракон сидів у печері й дивився на лицарів, що гарцювали на конях, виблискуючи латами й зброєю. Їхні джури безперестанку сурмили, і те настирливе сурміння, бойові вигуки, іржання коней і брязкіт мечів по щитах наповнили страхом Драконове серце, аж холодний піт виступив у нього на лобі.

¹ Пуца – великий, предковічний непрохідний ліс, який для ченця Пустельника став місцем самотності й спокою.

² Діярюш – щоденник.

³ Спімне (діалектне) – згадає.

Дракон набрав у легені повітря і разом з полум'ям випустив на волю так довго тамоване ревіння, аж з гори каміння посипалось.., а наполохані коні рвонули навсібіч, скидаючи лицарів на землю. Але Дракон не виповз... Князь, якому поставили крісло на найвищому горбі, гарячкував і лаявся:

– Він що, кепкувати зібрався?..

Тут когось навідала щаслива думка – розпалити багаття перед печерою і викурити Дракона. Джури метнулися збирати хмиз.

5

Дракон чхнув і прокинувся... Що б там не було, треба рятуватися. Він поповз углиб печери, куди раніше ніколи не заповзав. Його довге мускулясте тіло ковзало по мокрому камінні, голова раз по раз гупала об якийсь виступ, повзти було все важче – печера звужувалась, а дим невмолимо здоганяв і гнав уперед... Дракон втомлено розпростерся на долівці й вирішив, що повзти далі марно... Він поклав голову на передні лапи і спробував уявити щось приємне. Але чомусь згадав оце: і прийде диявол, щоб покарати вас, і матиме він тіло велетенського змія, в пащі котрого клекотітиме полум'я, а крила його збиватимуть птахів на льоту... Невже це про нього? Я – диявол? Яке безглуздя. Голова паморочилась, і дихати ставало все важче. Раптом відчув, що дим перестає душити його і начеб відступає, проте це було останнє відчуття перед тим, як втратив свідомість.

А сталося ось що. Князь, який досі сидів собі спокійно і байдуже споглядав палаюче багаття, зненацька зірвався, мов обпечений, і почав щось кричати лицарям, але ті не могли на такій відстані нічого второпати.

– Гасіть вогонь! Гасіть!.. Це ж по-бабськи, а не по-лицарськи! Він же так задихнутися може. А тоді цілий світ реготатиме з нас...

6

У шинку «Під веселим раком» висіли на стінах портрети князів, на портретах сиділи мухи. Шинкар був у розпачі...

– А мух! А мух!.. Скільки живу, стільки мух не видів, Ривко! Ривко!

Його пишна жіночка з'явилася з тацею чистих кухлів.

– Що таке, мій Мойшеле?

– Хтось нам ті мухи насилає. Може, з-за гряниці? З тими гоями¹ треба ся пильнувати. Вчора стільки тих лицарів приперлось – яй-яй-яй! – як вошей до пса на хрестини. Один такий мені каже: «Сідайте, Мошку, до нас та й си випийте...». Я, дурний, сів, а той мішігін² мені жабу підклав. Я-ай!.. З тим змієм ще мороки буде і буде... Хтось нам тих зміїв мусить насилати. Може, з-за гряниці. Бо дуже вже він хитрий...

¹ Гой (єврейське) – буквально: дикун, язичник; у переносному значенні – негідник.

² Мішігін (єврейське) – божевільний, хворий на голову, несповна розуму.

- Слухай, Мойшеле, а може, того змія наші сюди наслали?
- Але чого не попередили, що я маю робити? Чи кричати «Бий змія!», чи мовчати?
- Я думаю, треба кричати разом зі всіма. Так безпечніше.
- Але коли той змій наш? Потім спитають: чого кричав?
- А так спитають, чого не кричав.

– ...Думаєш, не питали? – шинкар озирнувся і стишив голос. – Вчора пізно ввечері, як ти вже спала, приходив сам Таємний Радник. От він і спитав: «А скажіть мені, пане Шамуель, який ваш особистий внесок до всенародної боротьби з Драконом?» Я й кажу: «Мій внесок такий, що я цілими днями, як білка, кручуся, аби вельможних лицарів нагодувати й напоїти, бо з пустим пузом проти Дракона не попреш». Цс-с-с! Про вовка промовка...

І справді – до шинку зайшов сам Таємний Радник, весь у чорному одязі, та ще й з чорним плащем через плече.

– Скільки мух... Звідки вони беруться?..

– Це все з-за гряниці!.. Ми з ними боремося, – відказала Ривка.

– І перемагаєм! – закивав головою шинкар. – Я всіх загрянничних мух записую сюди. – У руках шинкаря з'явилася дощина з карбами¹.

– Гаразд, а що ви думаете про Дракона?.. Й він з-за границі?

– Аякже! З самої Візантії... Вони нам грецьких драконів, а ми їм – люботинських щурів. Хай начуваються! А наші щурі – самі знаєте – найкращі в світі.

– Ото наплів!..

По цих словах Таємний Радник витяг з-під плаща сувій, розгорнув його, і шинкарі побачили намальованого Дракона з трьома головами, що сидів на горі кісток та черепів, а в лапах його звивалися впольовані люди...

– Оце повісьте в корчмі, аби лицарів до бою надихало, – сказав і, вже відходячи, пошкріб гамалика². – Так мені голову замакітрити!..

7

«Під веселим раком» зібралася вся лицарська кумпанія. Смажені бажанти³, начинені бекасами і воловим мозком, височіли над іншими стравами, наче боги.

– Бажанта слід запікати не одразу як впольовано, – басував Кельбас із Цюкалівки. – Тра щоб він пару днів полежав, поки від нього душком не повіє.

– Оце! – розреготався Юхно з Косогора. – То він засмердітиса має, чи як?..

– До дідька з вашими гнилими бажантами! – траснув кубком по столу моравський⁴ лицар Гудбрант. – Бажанти їм в голові! Якого чорта лисого, скажіть мені,

¹ Карбі (діалектне) – зарубки.

² Гамалик (архаїзм) – шия, потилиця.

³ Бажант (діалектне) – фазан.

⁴ Моравський – тобто з Моравії, територіального регіону Чехії, на якій проживає етнічна група – морави.

пер я сюди з Моравії?.. Був би знав, ліпше в Семиграддя¹ подався. Там, кажуть, Дракон такий об'явився, що аж земля дрижить.

– А тебе ніхто й не кликав, – буркнув Кельбас. – Дракони наші їм, бачте, не до шмиги! Та там уже сотню літ навіть задрипаної зміюки ніхто не бачив, не то що...

– Я вашого Дракона зовсім не хочу образити, – сказав Гудбрант. – Але найбільше, що мене здивувало, – вигляд його печери... Травичка зеленіє, квіточки ростуть.

– А й справді, – насторожився Кельбас. – Бо і я щось не чув, аби він хоча б якусь козу задер. Може, він травичкою харчується? Гей, шинкарю!..

– Що їсть? – наморщив лоба шинкарь. –...Або я знаю? Він у мене не обідав... Може, він ковбасу їсть, може, голубці, а може, кльоцки...

– А дівок їсть? – втрутився Юхно.

– Дівок?.. Гм... На картині намальовано, що їсть... Бідний-бідний, навіть пательні² не має, аби собі всмажити. Мусить сиру дівку їсти...

Лицарі розреготалися, а Кельбас так лягнув по столу, що всі кухлі враз застрибали, мов жаби.

РОЗДІЛ II

2

Попереду їхали пан Лаврін із джурою, за ними трохи оддалік їхні слуги, а позаду чвалував низенький куманський жеребець, наладований усячиною.

– На все Люботинське князівство немає од вас хоробрішого.

– Не вчися, хлопче, підлабузнювати. Негоже це для майбутнього лицаря... Досі мав діло з ворогами в людській подобизні, а нині чекає мене бій зі змієм...

– Ви повинні його перемогти.

– Чи я, чи хто інший. Не заспокоюся, поки не zobачу його відтятої голови...

– Цікаво, а якби не було Дракона, чи ви б посваталися до Князівни? Адже ви за життя стільки вже подвигів учинили, що й на десять лицарів не було б замало.

– Мені, якби не цей змій, і на думку не спало б одружуватися. Сорок п'ять – це вже не вік для одруження.

– Кажуть, Князівна молода й вродлива.

– Я маю її портрет... Я купив його у того шваба³ Отта з Альтенбурга...

– І справді, вона прекрасна! – захоплено вигукнув джура і, вловивши мент, коли пан Лаврін одвернувся, припав до портрета вустами, наче до ікони Діви Марії перед боєм із сарацинами⁴. – Боже, яка прекрасна!.. Ви її любите?

– Я вже не в тих літах, синку, щоб спалахувати любов'ю, мов суха тріска. Хоч здійснити подвиг. Може, це буде мій останній подвиг...

¹ Семиграддя – Трансільванія, територія на півночі Румунії.

² Пательня (діалектне) – сковорідка.

³ Шваб – житель півдня Німеччини; німець, який розмовляє на швабському діалекті німецької мови.

⁴ Сарацини – представники народу, який згадували античні філософи й історики; мусульмани.

– Вас чекає князівський престол.
 – Державні справи не для мене. Я виріс у сідлі і з мечем у руках волюю постати перед Богом. Як Святослав Завойовник¹, що головою наклав у бою з печенігами. ...Раптом на купі каміння при дорозі уздріли якусь стару бабу.
 – Дай Боже здоров'я! – привітався лицар.
 – Дай Боже й вам, – закивала головою баба. – Куди їдете?
 – В Люботин.
 – А-а, битися з Драконом?.. Маєте що їсти?
 Лицар дав знак слугам, і ті, видобувши з торб рештки м'яса, подали бабі...
 – Далісьте старій бабі їсти. Я вам поможу. Ви чули коли про Чорного лицаря, володаря замку Куропас?..
 – Він переміг дванадцять велетнів у Карпатах і змія з озера Синевір. Та ще змія, що в печерах люботинських об'явився. Подвиги його оспівують торбаністи².
 – У нього був меч Вілодан. Якщо ви зумієте витягти його із розколини в скелі, то він буде ваш.
 – І це ви мені таку послугу хочете зробити лише за кусень м'яса?
 – Мені потрібен язик того Дракона. Я сама за ним прийду.
 – На біса вам язик? Ви хто – відьма?
 – Хе-хе! Відьма не відьма, але своє діло роблю.
 Джура вовтузився у сідлі, мов на присок³ усівся, нетерплячка побачити легендарний меч Вілодан не давала йому спокою. Чому ж пан Лаврін вагається?
 – Дістати меча Чорного лицаря, звичайно, честь велика, та чи буде це подвигом, коли я чужим мечем зарубаю Дракона? Який же це подвиг?.. Не треба мені того меча. Скажи, бабо, чи виберемся ми з цього лісу до вечора?
 – Як побачите скелю, котра буде схожа на сову, то звернете на стежку ліворуч. А за меча, лицарю, ще пошкодуєш... Хе-хе, пошкоду-єш...

3

Уже звечоріло, а кінця дорозі все не було.
 – Чортова карга! – вилаявся пан Лаврін. – Перевізник казав, що цей ліс на три дні дороги... Розвертаймося та виїжджаймо на стару дорогу, поки не пізно.

Діалог із текстом

- 1** Чому повість-казка розпочинається панорамною картиною сонливого серпневого полудня, описом байдужих жителів Люботина? Як ви розцінюєте життя мешканців Люботина?
- 2** Як саме Воевода пояснював Князеві, чому в державі безлад, а найважливіші закони не діють?
- 3** Яким постає молодий Дракон перед Пустельником? Що в поведінці змія є незвичним для драконів?

¹ Святослав Завойовник (942–972) – київський князь, син княгині Ольги, батько Володимира Великого.

² Торбаністи – народні співці у Польщі, які грали на струнних щипкових інструментах, подібних до бандур.

³ Прісок – жар, жарина.

- 4 З якої причини колишній воєвода Князевого батька став ченцем-самітником у безлюдній пущі?
- 5 Як Пустельник і Дракон зустріли звістку про те, що Князь оголосив двобій зі змієм чужоземних і вітчизняних претендентів на руку Настасії?
- 6 Чому Дракон зовсім не забажав вступати у двобій із нападаками? Що саме спадає на думку Драконові, коли він мало не задихається в печері від диму?
- 7 З якої причини Князь заборонив лицарям і їхнім джурам викурювати Дракона димом? Чи можна вважати цей учинок благородним, а Князя – жалісливим, справедливим і чесним?
- 8 Доведіть, що власник шинку – дуже кмітлива й винахідлива, але нечиста на руку людина.
- 9 Обґрунтуйте ваше ставлення до лицаря Лавріна та його джури. Хто з них вам більше імпонує і чому саме?
- 10 Джура щиро захоплений Лавріном, бо знає, що той здійснив стільки подвигів, що їх на десятих лицарів вистачило б. Прочитуйте уривок, де лицар суворо вичитує джури за його лестощі. Як ви вважаєте, гнів Лавріна справедливий, а вчинок джури – гідний розвінчання й ганьби чи навпаки?
- 11 Чому претендент на руку Князівни, на думку її батька, мусив бути героєм?
- 12 Яким способом Князь вирішив рішуче змінити стан справ у своїй державі? Як ви думаєте, чи було можливим узагалі щось змінити в такій ситуації?
- 13 З якої причини Пустельник таки погодився вчити Дракона читати й прищепив йому любов до книг?
- 14 Лицар Лаврін бере приклад з історичної особи – київського князя Святослава, який завжди попереджав ворогів, що йде на них воєнним походом. Як ви вважаєте, такий взірець справді гідний наслідування? Чому?
- 15 З якої причини Лаврін вирішив вступити у двобій з Драконом? Чому з усіх тих, що з'їхалися на турнію, тільки цього лицаря не особливо приваблювала перспектива стати чоловіком Настасії?
- 16 Порівняйте малюнок Дракона, який приніс Радник, щоб повісити в шинку, й справжній вигляд того змія, що заприятелював із Пустельником. Чому для Князя, його Радника і Воєводи було потрібне страшне й відразливе уявлення людей про Дракона?
- 17 Доведіть, порівнюючи поведінку й риси характерів претендентів на руку Князівни, що лицарі, які збиралися в шинку «Під веселим раком» для пиятики, не викликають ні поваги, ні довіри.
- 18 Доведіть, що Князь, його Воєвода і Радник подані у творі людьми недалекими, користололюбними, ледачими й дріб'язковими. Які засоби сміху для їх характеротворення використовує автор?
- 19 Уявіть собі Дракона-поета і створіть його словесний портрет.

РОЗДІЛ III

1

- Доброго вечора, – привітався Князь до Пустельника, що сидів на призьбі.
- Доброго й вам...
- Я до вас на пораду приїхав..., – сказав Князь. – Ви чули про змія, що ото в нас об'явився?
- Чого ж не чув?
- ...Лицарі поз'їжджалися з усього князівства... А змія, чортяка, заліг у печері й носа не показує.
- Він і не покаже... Я говорив з ним.
- З Драконом?!

– Так. Це дуже миле сотворіння... Дивний і незвичайний змій. Не їсть м'яса, а лише траву та овочі. Він ще нікому зла не вчинив. Коли видихає повітря, то задирає високо голову, щоб не обсмалити дерева... Він і книги читає.

– Книги? Та ви що, глузуєте з мене?!

– Чого б я з вас глузував? Кажу, як воно є. Я сам його навчив грамоти...

– Певно, й Біблію та Євангеліє далисьте?

– Дав... Коли я з Драконом познайомився, він уже був таким... Добрим.

– То замість того, щоби втовкмачити у його дурну голову, що ні Дракон, ані жодне інше чудовисько добрим бути не може, ви книги підсовуєте?.. А що ж мені оце чинити?

– Не знаю. Він не хоче битися з лицарями. Не хоче крові проливати...

– Але ж таке не буває! Де хто чув, щоб Дракон займався книгами?!

– ...Він і вірші пише... Я можу прочитати.

– Мені свої віршомози вже набридли, а ви ще зміїні вірші хочете всучити.

– Як хочете. Вірші гарні...

Князь підвівся, обсмикав кунтуш¹ і додав:

– Я нікому не хочу зла. Але Дракон має бути убитий... Так було і так буде. А крім того, донька... За кого її видам?

– Я розумію... Поговорю із ним. Але нічого не обіцяю...

– Ага, забув спитати. Скільки в нього голів?

– Одна.

– Одна голова! Курам на сміх! А де ще дві?

– Такий вродився.

– Уже й дракони порядні перевелися. Не диво, що воно таке глупеньке вдалося.

2

Пустельник зайшов до печери.

– Агов!

– Я тут, – озвався Дракон. – Мене вчора пробували димом викурити... Повз усе далі й далі, аж поки я не зомлів. А коли очуняв, дим уже розсіявся...

– ...Є тут одна печера, з якої тебе не те що димом, а й сіркою не викурять. Крім того, має вихід на широку галявину...

– О, я з радістю переселюся туди. Де це?

– Зовсім неподалік. Над самою річкою.

3

Печера й справді була суха і простора. Вони пройшли її всю і опинилися на галявині, котра була соковитою зеленню. Довкола пурхали метелики і мушки...

– Сподобалося?

– Ще й як! А то сидиш цілими днями в печері – світа білого не бачиш...

¹ Кунтуш – верхній жіночий або чоловічий одяг військового та дворянського станів.

Посеред галявини світилося голубе око озерця. Дракон тішився, наче мала дитина, обнюхував квіти, занурював голову в воду і задоволено пирхав.

«Як йому сказати про Князя? – думав Пустельник. – З чого почати?»

Пустельник сів на траву і скинув бриля, підставивши сонцю облізлу голову. Лягти й подрімати б, навіщо йому всі оті клопоти? Дракон тепер у безпеці. Сюди ніхто не поткнеться, а як і поткнеться, то завше можна чкурнути в протилежну печеру і перечекати в лісі.

– Був у мене Князь...

Усмішка щезла з Драконової морди.

– Що він хотів?..

– Злився, що грамоти тебе навчив... Скрізь, де з'являлися дракони чи там інші чудовиська – однороги, велетні, людожери або лихі чаклуни – всюди їх рано чи пізно знищували. Князь не може йти проти звичаю.

– Нехай пустить чутку, що мене вбито, а я сидітиму тут, як миш, тихенько. Мені б лиш із вами бачитися та книги читати...

– Нині він ополудні заїде до мене. Може б, я привів його сюди?

– Згоден зі мною говорити?

– Та згоден. Куди ж йому подітися?..

...Пустельник перебрів річку й щез у печері. Князь затупцяв на місці, роззирнувся – ніде ні живої душі...

Спочатку з'явилася Драконова голова на довгій шиї, насторожено озирнувши все окіл. Князь поглянув на чудовисько і відчув, як мурашки забігали по спині, – дебе-елий дядечко, з таким ого-го скільки ще мороки буде.

Переконавшись, що ніде небезпека не перестерігає, Дракон трохи виповз із печери і поклав голову на протилежному березі навпроти Князя. Князь обережно, мов на тонку кригу, поставив ногу на морду, зробив один-два нерішучих кроки, а далі так прудко, що й ніхто б не сподівався, перебіг по шиї на другий бік.

Вони примостилися на траві. Дракон лежав нерухомо, бо якраз йому на носа сів метелик, і він боявся його сполохати. Князь задумливо дивився на протилежний бік галявини, де чорніла паща іншої печери. Тепер йому стало ясно, що Дракона звідси не викуриш. Залишається дипломатія.

– Егм... – почав Князь, – сподіваюся, вам не дуже зашкодив той дим?

– ...Уже вичухався.

Метелик спурхнув і полетів понад озером.

– На щастя, я спохопився вчасно та звелів розкидати багаття.

– То це ви мене врятували? Я вам безмежно вдячний...

– То ви... е-е... вибачайте, скільки років маєте? – звернувся Князь до Дракона.

– Вісім.

– Ну-у... це... егм... як для коня, то вже той... а як для чоловіка, то ще, хе-хе, й зовсім... Ну, скільки їм, сказати б, хе-хе, відпущено?

– Хто його зна?.. Ще жоден дракон своєю смертю не вмер.
 – О! Бачите? – похвалішав Князь. – Жоден!.. Ви от... вибачайте, як вас величати?
 – Називайте Грицьком.
 – Як? Грицько?..
 – Це я його так назвав, – озвався Пустельник.
 – А-а... Що ж, Грицько то й Грицько... Тільки дракони завше мають далеко страшніші імена. Афросіаб чи там Джаудар.
 – А я не збираюся нікого страшити.
 – Е-е, це ви даремно... Усяка твар має своє призначення, і дракони мусять нести лише смерть і руїну, бо на те вони й створені... Вийдіть з печери, скажімо, на прогулянку. Забредіть, гуляючи, на поля, потолочіть збіжжя, спелеліть його своїм вогнем, зруйнують село, перетворіть його в купу попелу. Зрештою, оголосіть, щоб вам на обід приводили молоду дівчину. А то що ж виходить? Усе летить шкереберть!.. Та це вже якесь вільнодумство! Від цього й до «Геть з князями!» недалеко!
 – Е-е... – встряв Пустельник. – Молоде ще, зелене..
 – Ну, молоде... а собі на умі... оно яка голова велика... Такі голови для держави – ве-ве-лика небезпека. Не знати ще, які він вірші пише.
 – Ось нате самі подивіться.
 Князь узяв сувій пергаменту й почав читати вголос:

Розквітають дивні квіти, розкривають пелюстину, а метелики стікають по вустах, як сік ожини. Сни дзвіночків голубіють, зазирають у кишени,	а ти сиплеш їм дукати у роззявлені їх жмені. День минув, і склали крила всі метелики на зиму. Заховайся й ти в шкарлупку і ридай собі за ними.
---	---

– О! Ну, чи я не казав? Заховайся у шкарлупку! А це як розуміти? Про дукати? У вас що, дукати є?
 – Нема в нього ніяких дукатів, – заступився Пустельник. – Це образ такий.
 – Знаємо ці образи. Як гроші дай, так образ... Ану ще почитаєм...

Ти сни колись бачив рожеві і білі – у течії їхній гойдалося тіло. Де зникло усе? Поринаеш в пергамент, виловлюеш тихі слова на свій лямент і світ викладаеш отими словами, в якому ніколи не мав навіть мами. Даремні надії – умийся сльозою! – меча вже занесено над головою.	Набридло усім тої днини чекати, коли ти посічений будеш конати. Ніхто над тобою тоді не заплаче... Умреш, проклинаючи долю собачу. Коли дим густий моїх слів спелеліх, ілюзій розтрачених, марень зотлілих у душу сумну почина проникати, чи можу я квітами, доле, співати?
---	--

¹ Дукати (архаїчне) – узагальнено: гроші, точніше – з 1140 року срібні, а з 1284 року золоті монети в Італії.

– Ось маєте!.. – Князь потрусив у повітрі рукописом. – Він називає наш світ жорстоким, Га? Чи це не мене часом і не моїх лицарів має він на увазі?.. А «квітами співати»? Дракон співає квітами?! Дракон знає тільки одну пісню: вогонь, кров і руїна! За що мені така кара, Господи?! І чим я тебе прогнівив? І постив, і сповідався, а в нагороду – явлення пресвятого Григорія, в миру – Дракона!..

– Він талант, – погодився Пустельник. – Справжній християнин.

– Дракон-християнин! – надувся Князь. – Ти такими словами не розкидайся. Сказано в Писанії: «І пошлю на вас змія»... Слухай, скільки тобі, кажеш, літ?

– Вже вісім, – відповів Дракон.

– Пити можна. Дай йому, старий. Хай дзьобне, їдять його мухи.

Дракон узяв пляшку, покрутив, понюхав і обережно перехилив.

– Смачно, – облизався Дракон.

– Ти от віршики тут пописуєш, книжечки почитуєш, а я мушу головою в стіни гупати. У мене донька – куріпочка! Скоро двадцять стукне... Одна в мене дитина... А лицарі глузують. У них же дракони не те що ти. Порядні... Вилізли, пережерли сотню-другу народу, потоптали села, ниви. А ти лінюх... хіба ж так можна?

Дракон ликнув з пляшки і задоволено ремигнув.

– Не давайте йому більше, – сказав Пустельник. – Ще бешкетувати почне.

– О! Та я тільки того й хочу! Хай усе рознесе! Ну, Грицю! Давай!.. Е-ех, слабак!.. А хочеш, я тобі доньку свою привезу? Хай у тебе в печері сидить, а я всім оголошу, що ти її вкрав. Не бійся, вона дуже спокійна...

– Чого йому боятися?..

– Як ви його вчили? – підвищив голос Князь. – Біблію та Євангеліє він бачив, а якусь пухкеньку молодичку – га? Хе-хе-хе! – хрум! хрум! хрум!.. Ти ж, Грицьку, повинен щось таке утнути. Я б тобі під печеру й кісток понавозив, черепів.

– Не буду я ні з ким битися. Не хочу...

– Так мене зганьбити! Люботин віднині у всіх на язиці буде... «Люботин? А-а, це там, де дракони як зайці?» Тобі цього не зрозуміти.

– А ви оголосіть, що мене вбито. Я сидітиму тут і носа нікуди не потикатиму.

– Аякже! А де труп? Ти мені трупа давай, а тоді сиди хоч сто літ!

Дракон тим часом вихилив пляшку до дна. Князь почав сміятися й плескати себе по боках, і той сміх передався його сусідам – спочатку зареготав Пустельник, а тоді й Дракон прогримів таким оглушливим сміхом, що луна покотилася далеко по горах.

– Оце так! – похвалив Князь. – Ану ще, братку, зареви, га? Зареви, щоб аж...

– ГХАААГХРРР!!!

Пустельник і Князь попадали на землю, затуливши долонями вуха! Дракон опустив голову на лапи й винувато подивився на гостей...

4

Наступного ранку Дракон прокинувся з легким болем голови. Та коли плюскався в озерці, а потім потримав біля скроні жмут любистку, біль минувся,

й він із задоволенням розлігся на траві, підставивши черево сонцю. Пригадалася розмова з Князем.

– Ну як я можу допомогти цьому чоловікові?.. Князь, звичайно, славний чоловік, але вмирати лише через нього якось не хочеться... От заради мого вчителя я б... І на муки... не те що...

До вуха його долинуло глухе постукування об камінь, яким було завалено вихід на галявину. Дракон відсунув брилу і побачив обох вчорашніх гостей.

– Ну, я не казав? – замахав руками Князь. – Зганьбив ти мене, лобуре, перед усім світом. Лицарі плюнули та й пороз'їжджалися по хатах...

– Заспокойтеся, ваша світлість, – сказав Пустельник. – Чим же тут зарадиш, як воно таке вродилося? Плоть драконяча, а нутро людське. Навіть янгольське!..

Князь і цього разу приніс вино та не забув ще й кубки прихопити.

«Не доб'юся я нічого, – розмірковував Князь. Правда, є ще один шлях – добром узяти. Адже що можна відмовити Князеві, того не відмовиш товаришу...».

Князь навіть забажав послухати вірші, й Дракон їх читав, заплющившись, похитуючи у такт головою.

5

Звідтоді день у день сходилися вони утрьох... При дворі ніхто й гадки не мав, куди Князь так часто зникає. Таємницею володіли тільки Воевода і Настасія.

6

Кілька днів Пустельник не з'являвся в печері, а що таке й раніше траплялося, то ні Дракон, ані Князь не дуже й хвилювалися. Працюючи над літописом, він не раз усамітнювався. Але четвертого дня Дракон занепокоївся і, діждавшись ночі, подався до лісу. Лихе передчуття охопило його, коли наблизився до хати.

Дракон обережно просунув лапу в двері й витяг лаву, на якій лежав Пустельник.

– Нічого, нічого, – заспокоював себе Дракон. – Я заберу вас до себе. Мусите поправитись. Що я без вас?

Пустельник мовчав і дихав дуже слабо. Змій заніс його до себе в печеру і пильнував усю ніч, а вранці, коли старий розплющив очі, напоїв його зіллям.

7

– Добре, що ти мене сюди завіз... Я лежав і молився: не дай мені, Господи, вмерти серед темної ночі... У тебе ще є Князь... Мені казав, що ти єдина істота, з якою цікаво йому розмовляти. В замку всі в ньому бачать лише Князя. А тут він перестає бути Князем.

– Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

– ...Податок збільшили – Дракон винен. Хлопців до війська забрали – Дракон винен. Град вибив збіжжя – і тут винен Дракон. На тебе геть усе можна списати...

– То ви вже шкодуєте, що мене вчили?

– Шкодную... Народженому в темряві і померати в темряві легше. А кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.

– Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради Князя, заради його доньки і заради Люботина. Бо ж це і моя земля!

– Що ти говориш?! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!.. У тебе ж крила!.. Злети у небо, тільки подалі від ненаситної юрби!

– Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

– Вони ж тебе вб'ють! Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу.

– Але ж вас теж, хоч ви і втекли від людей, турбує доля Люботина!..

– Коли людина іде на смерть за вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був Драконом і ним зостанешся. Ти загинеш як Дракон, а не як поет і герой... Героєм стане той, хто уб'є тебе. Ти ще не все... не все... сказав...

Дракон злякався:

– Що з вами, учителю?.. Ляжте, заспокойтеся...

– ...Ти ще мусиш жити... – простогнав, опадаючи, – наперекір усім князям...

Діалог із текстом

- 1 З якої причини Князь прийшов у гості до ченця-Пустельника?
- 2 Що найбільше здивувало Князя в Драконовій поведінці? За що він розсердився на Пустельника?
- 3 З якої причини Пустельник вирішив переселити Дракона в іншу печеру?
- 4 Детально змалюйте словами першу зустріч Князя і Дракона. Якими рисами вдачі кожен із персонажів розкрився перед вами в цьому епізоді?
- 5 Для чого Князь вирішив дізнатися вік Дракона? Який висновок він зробив, почувши, що змієві тільки вісім років? Чому Князя розчарувало те, що в Дракона виявилася тільки одна голова? З якої причини гість вирішив, що саме тому, що має лише одну голову, а не три, «воно таке глупеньке вдалося»?
- 6 Чому Князеві дуже заімпонувала почута з уст змія фраза: «Ще жоден Дракон своєю смертю не вмер»?
- 7 Перелічіть, на які недобрі вчинки підмовляє Князь Дракона. Про що свідчить висновок Князя: «Я нікому не хочу зла... Але Дракон має бути убитий»? Чи можна бути водночас справедливим і нечесним, служити й добру, й злу? З якої причини Князь намагається проявити себе порядною людиною, але насправді готовий без жодних мук совісті скоїти злочин?
- 8 Як ви думаєте, Пустельник був такої самої думки про творчість Дракона, як Князь, чи іншої? Чому?
- 9 З якої причини Князь вирішив споїти Дракона? Чому цій негарній справі не завадив Пустельник, чернеча обітниця якого повсякчасно мусила спонукати його обирати добро і справедливість?
- 10 Як поставився Дракон до хвороби Пустельника? У чому проявилася людяність змія?
- 11 Як ви вважаєте, поведінка Князя в розмові з Пустельником характеризує його як особу при владі чи тільки як батька дочки на виданні? Яку людину в образі Князя ви бачите: добру, чуйну, байдужу, зловтішну, підлу? Доведіть свою думку, підтверджуючи її відповідними цитатами з повісті-казки.
- 12 З якої причини Дракона мучило сумління, яке й спонукало змія допомогти Князеві навіть ціною власного життя? Про що це свідчило? Чому тільки прекрасна вдачею і висока помислами особистість здатна настільки тонко відчувати свою причетність до слави чи ганьби рідного краю?

- 13 Як ви вважаєте, чи був змій вихований Пустельником у патріотичному дусі? Чому насмішки, наприклад, «Люботин? А-а, це там, де дракони як зайці?», Дракон сприймав не тільки як особисту ганьбу, а й як сором для всього князівства й насамперед – для міста Люботина?
- 14 Як ви розумієте висновок умираючого Пустельника: «Коли володар хоче зміцнити владу, – поети гинуть у першу чергу»? Чому Пустельник не хотів самопожертви Дракона й умовляв його рятуватися?
- 15 Що ви думаєте про творчість Дракона і його ідеали? Чим саме вас приваблює громадянська позиція Дракона? У чому вона полягає і чи не суперечить життєвим принципам християнина-поета?
- 16 Художньою деталлю в епізоді зустрічі Князя і Дракона є метелик, який сів на носі змія. У «Літературознавчому словничку» знайдіть значення цього літературознавчого терміна. Про що інформує читачів важлива художня деталь – метелик на носі в страховиська?
- 17 Чи можна вважати Князя тонким знавцем поезії? Чи вміло він інтерпретував вірші Дракона? Чому ви дійшли саме такого висновку? А як ви розумієте наведені уривки Драконових поезій?

Діалоги текстів

- 1 Розкрийте зміст рядків поезії сучасного лірика Ярослава Довгана (нар. 1956 р.), які Ю. Винничук обрав епіграфом до свого літературного твору. Чи є у змісті повісті-казки безпосередні перегуки з висновком поета Я. Довгана? У чому саме вони полягають?
- 2 Пригадайте поему «Давня казка» Лесі Українки. Які дійові особи цього твору і повісті-казки Ю. Винничука «Місце для Дракона» подібні між собою? Чим саме?

РОЗДІЛ IV

1

Трава пожухла, й одцвіли квіти, осіння прохолода прийшла і на Драконову галявину. В один із днів, коли вони сиділи, як завше, біля могили Пустельника, й пили вино, Князь подумав, чи не пора вже перевірити міцність їхньої дружби:

– ...Що то буде, як я і Воевода помрем? Донька сама не справиться. Та й куди жінці до влади?

– Видайте її за когось.

– Воно б, може, й не один зазіхнув на престол сісти, але ж не можу я за будь-кого її видати, коли в наших законах написано, що Князівну може пошлюбити лише той, хто уславився чином геройським. Де я цього героя візьму?.. Понаїжджало тут всілякого зброду – от аби погуляти, нажертися та напитися на дурняк...

– Але ж серед них міг бути і той, хто б мене переміг.

– Може, й був, та спробуй пізнай його...

Дракон задумливо крутив кубок у лапі, погляд його посмутнів.

– Знаєте що... я вирішив... словом, я згоден... Вийти на герць.

– Та, – відмахнувся Князь, – я вже змирився зі своєю долею, – а сам спідлоба за Драконом стежив, остерігаючись видати радість, яка захлснула його гарячою хвилиною. – Чому ти передумав?

– Мене кличе до себе вчитель. Я чую ночами, як він приходить до мене і кличе за собою... Одного разу вві сні просив мене, щоби я виявив своє милосердя і вчинив вашу волю... (Невже він не помічає, що я брешу? Він не хоче помічати...)

Князь після довгих потуг нарешті видушив з себе сльозу, тоді драматично змахнув її рукавом, підвівся і, скуливши плечі, побрів з галявини. Дракон дивився йому вслід, лапа несамохіль стисла кубок, він тріснув і розсипався по траві. Князь озирнувся...

– Завтра я сховаю доньку, щоб її ніхто не бачив. Оголошу, що ти її викрав, а за день перед герцем привезу її сюди... Інакше сам знаєш – ніхто не повірить.

2

Того ж дня роз'їхалися гінці по всіх усядах, везучи страшну вість: лютий Дракон викрав люботинську Князівну і тримає її в печері.

3

– Ну що, пане Антосю? – потирав руки Князь. – Як ви оціните мою дипломатію?
– Та воно, бачте, ніби і-і-і... а ніби і-і-і не той-во...– м'явся Воєвода. – Бо ви за цей час мені стільки про нього наговорили доброго, що... шкода хлопця.

– А думаєте, мені не шкода?.. Ви от роздобудьте десь кілька возів кісток та перед печерою висипте. І нікому ані мур-мур... Це державна таємниця...

4

Потроху почали з'їжджатися лицарі в Люботин.

Один із княжих гінців, вертаючи назад, натрапив у лісі на чотирьох подорожніх – обшарпаних, зарослих і вихудлих.

– Хто ви? – спинив їх гонець. – Вас пограбували розбійники? Що з вами сталося?

– Я лицар Лаврін з Горшова герба Підкова, – проказав найстарший. – А це мій джура і двоє слуг. Їхалисьмо в Люботин битися з Драконом. Нас перестріла якась чортова відьма і показала не ту дорогу. Тепер ось, певно, зо три місяці отак блукаємо. Вже й коней поїли...

Гонець спішився, витяг з торби харчі й розділив між подорожніми.

5

Поява лицаря Лавріна стала для княжого двору неабиякою подією. За ним увівалялися охочі поласувати цікавими подробицями з лісових блукань, не кажучи про дивовижні пригоди в Єрусалимі. Як на те, лицар виявився чоловіком неговірким, а його джура, може, і мав бажання розповісти якусь історію, та волів наслідувати поведінку свого пана. На щастя, їхні слуги хутко зметикували, що, оспівуючи легендарні подвиги лицаря й джури, матимуть завше безкоштовне пригощення.

Лицарів назбиралося чимало, хоч і не стільки, як минулого разу. Проте Князь не нарікав: тим краще, менше буде прибуд. Особливий інтерес викликав у нього, звичайно, пан Лаврін. Цей-то вже таки справжній герой. Оно – кілька днів, як з'явився, а вже торбаністи оспівують його подвиги. Такому престол хоч зараз

віддай. З'явився б він раніше, може, і не треба було затівати нового герцю. Бо й так зрозуміло – кращого жениха для Настасії годі шукати.

– Жених уже є, – сказав Князь до Воєводи. – На дідька тепер той герць здався?..

– Якби не герць, то й пан Лаврін би тут не з'явився... А що, як Дракона попросити... Йому ж, прецінь, все одно... щоб він піддався не кому іншому, а лише тому, хто матиме на шоломі, наприклад, голубу стяжку?

– Пане Антосю! Та ви мудра голова!..

6

Дракон, почувши умовний стукіт, відсунув брилу.

– Ви вже прийшли?

– Так, завтра герць. Я прийшов попрощатися з тобою і просити ще одну послугу... Мені, розумієш, грає велику роль, від чиєї руки ти загинеш... адже це має бути людина, котра небавом стане володарем Люботина... Якщо тобі буде не важко...

– Кажіть. Я на все згоден.

– Так от... один з лицарів матиме на шоломі голубу стяжку.

– Я все зрозумів.

– Ну що ж... тоді... пробач мені, що так склалося... повір, я дуже шкодую... А дочка нехай лишиться в тебе. Твої вірші...

– Я залишу їх тут, на могилі... Ви збережете їх?

– Збережу.

– А мене поховайте біля мого вчителя.

– Я все зроблю. Прощай.

Князь поплентався з галявини. Поки йшов, увесь час його підстьобувало бажання озирнутися, та він пересилив його. «Я повинен бути сильним, я Князь, – шепотів собі, – я зробив усе, щоб врятувати Люботин. Ніхто мене не осудить».

РОЗДІЛ V

1

– Ой, як гарно! Які тут квіти! – Настасія зачудовано роззиралася по галявині. – Боже, у нашому замку одне павутиння і темрява, а тут так чудесно! Я, здається, не привіталася?.. Пробачте, а ви не бачили Дракона?..

Дракон лежав на траві й кліпав очима від здивування. Що це за жарти? Дивиться на нього і питає, де Дракон. Так от які ці жінки! Хоч перед смертю дізнаюся, що воно за птиця. Він звівся на ноги і спитав голосом якомога ніжнішим:

– Хіба не видно, що я і є Дракон?

– Ви? Дракон? Боже мій! Хто б подумав! Але ж ви зовсім-зовсім не страшний! Я навіть можу підійти до вас і погладити по носі... Можна?

– О, ясна панно, це для мене велика честь... Але, скажіть, будь ласка, якщо я не схожий на Дракона, то на кого?

– Я, знаєте, як увійшла, зразу подумала: «Який гарний метелик!» Навіть збиралася звернутися до вас: «Привіт, Метелику! А де Дракон?»

– У снах я не раз був метеликом, пурхав серед квітів. Це були найсолодші сни.

– Я вас буду називати Метеликом. А ви мене Настунею. Гарзад?

– Мене ще так гарно ніхто не називав. Лише Пустельник, коли казав «сину»...

А як вам той лицар з голубою стрічкою?

– Ах, пан Лаврін? Але ж він старий, Метелику!..

– А вам що – навіть серце не тьохне?

– Ще й як тьохне! Але тільки тоді, коли бачу його джуру... А коли-небудь візьмете нас із джурую на свою могутню спину, і ми полетимо на всю ніч...

– Ви забули, Настуню, одну маленьку дрібничку.

– Яку?

– Мене вже тоді не буде на світі...

– Боже, який ви милий! Боже, ха-ха-ха – бачили б ви свого портрета! Вмерти можна!.. Лежите ви на горі кісток і черепів, а в лапах корчаться впольовані люди.

А з язика кров скрапує.

– Ну й свинство! Ми так не домовлялись!

– Та ви не гнівайтесь, бо мій тато сюди руки не прикладав. Це все його Таємний Радник. Тато, навпаки, обурювався. Він, знаєте, не раз мені розповідав про вас. І які ви гарні вірші пишете... Казав: куди нашим віршомазам! Раніше, коли хочете знати, взагалі жодних віршів терпіти не міг. А тут, дивлюся, ходить по саду й декламує. А то, було, сяде з кобзарями і до вашого вірша мелодію підбирає...

– Видно, я недаремно жив. Хоч щось та зостанеться.

2

Лицарі знову з'їхалися в долині перед печерою, де, на їхнє щире захоплення, височіла гора вибілених вітром кісток та черепів.

– Цей Дракон, либонь, не такий вже й тьютій, як про нього говорилось. Оно скільки кісток!

– Еге, але мають такий вигляд, наче пролежали на вітрі не одну сотню літ, – засміявся Гудбрант...

3

Дракон почув галас і зрозумів, що пора виходити. Опустив голову на могилу Пустельника й поцілував камінну плиту. «Скоро я прийду до вас, і ми знову будемо разом», – прошепотів. Коли він помолився і встав, Князівна спитала:

– Вже йдете?

– Пора.

– Боже, як це все безглуздо!.. Раптом подумала... що я ваш убивця, бо якби не було мене, обійшлося б без герцю... Якби Князь був князем... І я – сама собою...

І всі люди – людьми... А не драконами. Ах, я знаю, що зроблю! Зараз виїду до них в чистенькій сукні... Нехай побачать, що нема вже кого визволяти...

– Тут йдеться не стільки про вас, як про долю князівства. Я на цій землі народився і зла їй не хочу... Нікуди вас не випущу з печери...

4

Дракон посунув з печери... Князівна помітила на могилі Пустельника сувої жовтого пергаменту. Один був розгорнутий.

Коли осінній лист лаштується в дорогу	І не дає розрадити нікому.
І гуси його кличуть за собою,	Але тепер ваш образ, Панно світла,
Коли туман вінчається з імлою	Як промінь, що крізь ночі проникає,
І поруч для розмов нема нікого,	Мені в очах притьмарених завітнув.
Надходить смуток у плащі рудому	І про щасливу днину пригадає,
І переслідує уперто й люто,	Коли були ми тільки вдвох на світі.
Влива у спогади гірку отруту	Тепер я сам. Молюся і згасаю.

– Це... невже це про мене?

Атрамент¹ був свіжий.

5

Лицарі вишикувалися півколом, а за ними джури, кожен за своїм паном з наготовленими списками й мечами на заміну. Раптом вигулькнула чорна постать Таємного Радника. За мить він уже стояв на кам'яній брилі з піднятою рукою.

– Маю честь відкрити сьогоднішній урочистий бій з Драконом, який увійде в історію, можливо, як найкровопролитніший з усіх, що відбувалися на цій землі.

З города долинуло баламкання дзвонів. Заки лицарі молилися, Радник пірнув у кущі, а з них – у печеру, де зіткнувся ніс у ніс із Драконом.

– Мое шанування володарю гір і лісів! Я, з вашого дозволу, Таємний Радник.

– Чув про вас.

– Певно, мало приємного чули. Але що поробиш – така служба.

– Що ж вам ще від мене треба?

– Отже, виходите з печери рівно о другій. Бій триватиме годину. Як почуєте дзвони – це буде знак, що пора вже й честь знати... Я вас дуже прошу дотримуватися регламенту, бо у нас тут все розраховано до хвилини. Готуються розкішні народні гуляння – кольорові грецькі вогні², паперові змії та ще різні заморські чудасії. Шкода, що ви цього не побачите. Але, з другого боку, бути головною діючою особою нинішнього дня – це честь велика. Мусите відчувати всю відповідальність, яка лягає на ваші плечі... До слова – ваші крила... Ви можете літати?

– Звичайно.

¹ Атрамент – чорнило.

² Йдеться про феєрверки.

– Літати вам суворо забороняється... А то у нас народ, знаєте, допитливий. Подивитесь, подивитесь котрийсь та й собі, чого доброго, злетіти захоче... То ви вже якось без крил, добре? Не хвилюйте уми, так би мовити...

Радник обійшов довкола змія, зазирнув і там, і сям, навіть постукав камінчиком по лусці, а потім спробував її пальцем сколупнути.

– Гм, надійна штука. Як залізо. Тільки загусто цієї луски у вас. Перестарався Господь. Чого доброго, за годину хлопці й не справляться. Га?

Дракон заплющив очі й почав пригадувати свого першого вірша. Він знав, що це заспокоїть його. Бо й чого нервувати? Але вірш не пригадувався, і змії розплющив очі. Чоловічок щось молов, розмахуючи руками:

– ...Герой мусить бути свій. Так би мовити, для історії і для прикладу.

– Невже вам невідомо про нашу домовленість з Князем?

– Ну-у, нам ще й не таке відомо... Князь хоче, аби ви піддалися панові Лавріну, Князівна воліє його джуру. А от я – єдина людина в цьому зачуханому князівстві, котра дивиться не поверхово, а вглиб... Я маю цілком певні дані, що лицар Лаврін бере участь в бою лише з завзяття, а престол його не цікавить. А джура – шмаркач, не більше. Серед лицарів є достойніша особа – це пан Любомир з Золочева герба Когут. Цей герб у нього і на плащі, і на грудях, і на щиті.

Дракон переступив з лапи на лапу. Радник сахнувся на крок.

– Отже, що я пропоную... Ви... е-е-е... піддаєтеся лицарю Любомиру, а я за це обіцяю, що ваші рукописи будуть збережені належним чином. Авторство їхне, звичайно, зостанеться в секреті. Бо одна річ убити Дракона, а зовсім інша – поета. Тому шило з мішка в жодному випадку вилізти не повинне.

– А що, як вилізе? – всміхнувся змії, згадавши рондо-акростих¹, з якого кетбетний чоловік може вчитати ім'я автора: «Дракон Григорій».

РОЗДІЛ VI

1

«Дивно, тоді, коли вперше лицарі мене викликали на бій, я аж трусився від ляку, я повз, тікав од навісного диму, боровся за життя, а зараз мені однаково. Бо це я чиню з любові до мого вчителя і до Князя.

Він виповз із печери, і неймовірний шум оглушив його на мить.

Грали труби, аж надривалися, гриміли литаври, ревіла оскаженіло юрба там, на горбах, де в тіні під дубом розмістився Князь зі своїм почтом. Іржали сполохано коні, хоч на очі їм і накинуто було сітки, щоб не так виразно бачили вони страшне чудовисько, а лицарі вдаряли мечами по щитах і вигукували бойові гасла.

¹ Рондо-акростих – вірш, написаний у формі рондо (див. «Літературознавчий словничок»); перші букви рядків якого складають певні слова (тут: «Дракон Григорій»).

Дракон затупцяв на місці... Заревіти, чи що? І він подумав: «Чи не лягти мені ото на траві, та хай собі роблять, що хочуть? У мене тільки два місця вразливих – око і око. Затую їх лапами, що мені зроблять?» Проте, уявивши собі цю картину, всміхнувся – гарний був би з мене Дракон. А народу-у! Весь Люботин зійшовся... Де ж той, із стяжкою? Ага, оно він сидить спокійно на коні і зовсім не галасує. Цей і справді, видно, бувалий чоловік. Мабуть, не знає, що його вибрано на мого вбивцю. Цікаво, як вдалося Князеві всучити йому оту стяжку? Сказав, певно, від Князівни дарунок. Треба щось робити. Зареву для початку.

– ГРХАААГХРРРН!

Кількоро лицарів беркицьнуло на землю, задерши ноги, інші, зламавши стрій, розсипалися по долині... Один лише лицар зостався на місці, голубою стяжкою маяв вітер. Ну, як ти такий сміливий, подумав Дракон, тим краще... Було б куди гірше, якби довелось ганяти за тобою по долині, підставляючи голову, а ти ще б, не приведи Господь, виявився таким йолопом, що й не використав слухного менту. І Дракон, перебрівши річечку, став якраз навпроти пана Лавріна. Лицарі помчали на змія з усіх боків, а підскачівши ближче, задзенькотіли мечами по драконячій лусці. Мечі відскакували, мов од скелі, списи ламалися або, вигнувшись дугою, випорскували з рук невдатних нападників. Не так це вже й страшно. Дитяча гра. Треба хоч для виду поборюватися з ними. Він почав ревіти й крутитись на місці, метляючи головою так, що збоку виглядало, наче він і справді борониться.

Нарешті й пан Лаврін пришпорив коня та пішов на Дракона, але, на відміну від інших, не махав дурно мечем, а вибирав місце вразливе, гарцюючи під самим носом в чудовиська. «Так, ну що ж – пора», – подумав змії і, вдаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою стяжкою. Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задеревіла, – Драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце... Мурашки побігли по спині в лицаря, такого він не сподівався, щоб з'явилася жалість до змія. До змія, котрий вкрав Князівну... Юрба збуджено ревіла, багатоголосе «Рубай!» вдарило, наче велетенський птах, об груди скель і відбилося луною. Вже й джура підскачів:

– Коліть, пане!

Але мить була втрачена, Дракон одвів голову. «Не могу ж я, мов бовдур, отак стоять, інакше всі здогадаються». І справді, лицарі й джури враз перестали бити будь-як, а весь час намагалися вдарити під черево. Дракон крутився, як дзига, врешті зловив мент і знову підставив око лицарю з голубою стяжкою. «Чому він тоді не рубав? Ах, певно, помітив сльозу. Це була мимовільна сльоза, ваша світлість, я не хотів, пробачте, більше не буду. Коли ж!» ...Ніхто не помітив опущеної голови Дракона. Лише пан Лаврін і його джура були поблизу. Лицар звів меч для удару, зціпив зуби і – побачив своє відображення в оці Дракона. Вимучене похо-

дами й боями, пооране зморшками обличчя дивилося на нього. І так виглядає жених прекрасної Настасії?

– Коліть, пане! – кричав джура і вже сам, націливши списа, мчав щодуху до того дзеркального озера, з якого прозирав смуток і розпач.

І знову Дракон одвів голову. «Яка сила не дає мені заколоти його? – не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. – Я, той, хто ніколи не відчував жалості у бою, рубав сарацинські голови, наче капусту, розм'як, мов баба, перед оком цього чудовиська. На біса я в це вв'язався? Навіщо мені Князівна, котра ніколи мене не любитиме? Навіщо мені цей дивний Дракон, який боронить перед лицарями свого живота, а мені підставляє око, вразити яке може й дитина? Що він мені злого вчинив? Оно жива й здорова Настасія виходить з печери... Лишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого поганого. А ця купа кісток і черепів біля печери і справді далеко не цьогорічна».

Дракон знову заревів, ще й стовп сліпучого жовтогарячого полум'я в небо випустив. Згряя підгорілого вороння посипалася на голови лицарям. «Треба їх відлякати, а то вже череву пече від тих ран... Ото причепи – так попід живота й тнуть! А якби я метлянув хвостом, що тоді? Розлетілися б ви, як горобчики. Та мені вас потоптати, як двічі свиснути». Голова його низько опустилася, і лицар з голубою стяжкою знову зняв меч.

– Тепер рубатиме. Прощайте, Князю!..

– Коліть, пане!

– Руба-а-ай!!!

«Чом же меч цей повис у повітрі? Чому не спаде громовицею? Карай мене, Господи, я весь перед Тобою. Я, виродок на оцій землі, прошу в Тебе останньої ласки, щоби ближній мій не увірився в слові моїм, щоб не сказав: "Не вартий довіри він". Я, що любив життя, а тепер молю смерті, я, що оспівував Тебе, а тепер приношу Тобі свою непокірну голову, – яви мені знак, що став я на шлях справедливості! Бачиш – стою перед моїм ворогом безборонний, мов на долоні...»

– Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідліг рубає мечем у те око, в якому він наче у дзеркалі, та в цю мить налітає джура, бо терпець йому увірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало оси, а голова Драконова сіпається, і меч пролітає повз око, опускається на спис і перерубує його. Дракон важко падає, голова його гупає об землю, і чи то причулося лицарю, чи й справді долинуло: «Дякую»...

Ошелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

– Я не хотів... ви зволікали... а я й... списом...

– Все гаразд, – одмахувався пан Лаврін. – Може, воно й на краще.

Надбиг Князь.

– Молодець! Я знав, що ви! Герой!

– Та це не він! – почувлося несподівано.

Князь отерп.

– Не він? Я ж сам бачив... як він мечем... А хто?

– Ось, джура. Та покажись ти!

Князь глянув на хлопця, на спис, що стримів з Драконового ока, і все зрозумів.

2

Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця Дракона, лилося вино і пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли... Спочатку Князь не був тим дуже втішений, що здобув собі неждано такого юного зятя, та пан Лаврін зумів його переконати, розхваливши на всі заставки цноти свого вихованця. Князівні ж одразу припав до серця хоробрий джура, і тому з весіллям не забарилися.

Лицарі роз'їхалися, везучи на грудях на шнурку хто кіготь, а хто зуб Дракона, щоб мати змогу посвідчити свою участь у тій славній битві. Лише пан Лаврін не згодився нічого собі брати на згадку; а коли довідався, що Князь збирається Дракона поховати, то сам зголосився допомогти. Дракона поховали на галявині біля Пустельника. Коли вже було по всьому і вояки розішлися, лицар спитав:

– Чому ви його поховали саме тут?

– Він сам цього забажав.

– Хто? Дракон? Ви що, з ним розмовляли?

– Уявіть собі, любий мій, розмовляв. І не раз.

І тут Князь із незрозумілої спонуки узяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, в розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислися в п'ястуки. Воевода поривався зупинити Князя, та марно. Коли Князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його – він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю і болем.

– Якби я міг, – процідив лицар крізь зуби, – якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би вам оцим келепом¹ голову. Ви мені ненависні! Ви і весь наш задрипаний Люботин! Я проклинаю вас!

Він рвучко обернувся й покинув остовпілого Князя. Того ж дня сів на коня й, ні з ким не попрощавшись, виїхав з Люботина.

РОЗДІЛ VII

1

Осінь запанувала в князівстві. Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою... Все частіше снівся Дракон. Він нічого не говорив, тільки сумно дивився, і велика сльоза бриніла у нього на віях, а в сльозі грало

¹ Келеп – холодна зброя, бойова сокирка.

сонце. Нічніці¹ знемагали Князя. У нього зникло бажання до їжі, вихудлий, із запаленими щоками, неголений, з посірілим обличчям, одлякував навіть сторожу. Раптом зрозумів, чого йому бракувало, – розмов із Драконом... Пращури з портретів дивилися на нього, і, здавалось, ті погляди пропікають саме серце.

– Ну що ви вирячилися? Я зробив усе, щоб врятувати Люботин!..

З несамовитою люттю здирав їх зі стін і топтав ногами, а коли останній образ упав на підлогу, сів і розплакався, і той плач для нього був наче літній дощ після довгої посухи. Наступного ранку взяв бутель вина і три кубки, накинув на коня кожуха й виїхав із замку... Князь постелив кожух межі двома могилами, поставив на кожній по кубку й налив.

– Давайте, хлопці, вип'ємо, їдять його мухи... Осінь... така пора, що можна звар'ювати². Це так... до слова прийшлося... А ви пийте, пийте... – вилив вино на могили і налив знову. – Тобі скільки вже? Вісім? О, та ти жеребець! Пий! Добре вино? Це мені з Волощини³ привезли... Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а Дракон замріяно дивився на небо, і ворушилися його крила, наче збирався злетіти.

2

І наступного дня знову приїхав Князь. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але Пустельник і Дракон уже чекали на нього.

– Ви не замерзнете? – спитав у Пустельника, який сидів на своїй могилі в одній довгій сорочці. – Скоро зима. Все замете, все вибілить. І душу мою вибілить або й так зоставить, якщо вона біла, га?.. Гей, Грицю, а втни якогось вірша, щоб аж.

І Дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вижовклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.

І бачу я в один похмурий день –
Замайоріла постать вдалині.
Невже до мене Юда йде,
Щоби повіситись в мені?

– Це ти про мене? – спитав сухо Князь. – Ну, звичайно, про мене... От ти який! За що? Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

– Якщо ви Юда, то я та осика, – зітхнув Пустельник. – Я проник йому в душу і дав розум. Навіщо зробив з нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні.

– І я вмер... – сказав Дракон. – І ви побачили – зло не від мене...

– Держава спала. Я мусив її розбудити, – аж застогнав Князь.

¹ Нічніці (діалектне) – безсоння.

² Звар'ювати (діалектне) – збожеволіти.

³ Волощина – частина Молдавії (колишні Молдавське й Волицьке князівства).

– Але розбудилисьте не державу, а лихі інстинкти... – сказав Пустельник. – Це ще добре, як народ на цьому й заспокоїться... Що буде, коли відчує, що замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалося? Що буде, коли кине́ться шукати й інші джерела зла?

Вітер скавчав у печері, стогнав і заводив, ніби на похоронах... Вороняче гніздо одірвалося й покотилося до Князя.

– Ось і шапка. Чудова шапка, – засміявся Князь і насадив гніздо на голову. – Гей! Чого ви замовкли?! А що мені тепер робити?.. Поки був Дракон, я мав сенс жити. Був світлий обов'язок – знищити змія. Вже тоді мене лякав кінець: ну знищу, а що далі?.. Але, тепер, коли Дракона убито, я зостався сам... І нема в мене ані ворога, ані друга.

Озерце пінилося, наче відьомське вариво, виступало з берегів, женучи на всі боки темно-жовті потоки здичавілої води...

– Нічого, хлопці, – цокотів зубами Князь, – переживем. І не таке переживали.

Вода його оточила і вирувала вже довкола ніг. Князь виліз на могилу і сів поруч Пустельника.

– А вам хоч би що, – дивувався, – не м-мерзне-те. Я вже т-теж т-трохи з-зігрівся. Пийте, пийте... С-скільки т-тобі? Ві-вісім? М-можна...

Вода підняла опалу сосну й понесла її на скелю. Князь відчув, що там, де в його душі була раніше сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою...

Всю ніч біснувалася сльота, всю ніч кипіла вода на галявині, мов одна роз'ятра-на рана, всю ніч гупало велетенське зболіле серце і розпачливо скрипіли дерева на скелях. А як та ніч проминула, дощ ущух і затихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося й осіннє сонце – бліде й змарніле – вистрілило проміння понад світом. Але Князь уже його не бачив.

Діалог із текстом

- 1 З якою метою Князь навідував Дракона навіть після смерті Пустельника? Чому повсякчас бідкався, що після нього та Воєводи Люботинське князівство неодмінно занепаде?
- 2 Як саме й чому саме так Князь характеризує претендентів на руку його доньки?
- 3 Для чого Князь розпустив чутки, нібито змії викрав Настасію? Чому насправді не боявся відправити красуню-доньку в лігво Дракона?
- 4 Які пригоди випали на долю лицаря Лавріна та його джури? Хто виявився причиною всіх їхніх нещастя і за що саме помстився?
- 5 Чому поява Лавріна з джурую та слугами для всіх лицарів виявилася неабиякою подією? Як ви думаєте, інші лицарі вибралися б із подібної халепи в лісі живими? Чому?
- 6 З яких міркувань Воєвода і Князь вирішили просити Дракона піддатися тільки лицареві Лавріну? А які мотиви були в Таємного Радника? Чи думав він про честь Люботина? Прочитайте вголос відповідні уривки, порівняйте позицію персонажів у негідній і користолобній справі, даючи відповідні характеристики кожному з можновладців Люботина.
- 7 Яка саме новина, почута від Настасії, Дракона тяжко образила?
- 8 Чому саме Настасія зізналася Драконові, що їй більше подобається Лаврінів джура, ніж уславлений підстаркуватий лицар? Чи могла дівчина подібне сказати батькові або Воєводі? Чому останній вірш змії присвятив Настасії? Проаналізуйте цей твір.

- 9 Хто саме придумав причепити лицареві Лавріну синю стрічку? Як ви думаєте, носив би цю річ лицар Лаврін під час бою з Драконом, якби знав про її призначення? Прочитайте уривок від слів «Яка сила не дає мені заколоти його...» до «...далеко не цьогорічна» й доведіть, що лицар Лаврін – людина спостережлива і справедлива.
- 10 Яким із розповіді Настасії постає Таємний Радник Князя? Чого можна чекати від такої людини? Чому саме він, а не хтось інший, знає про прихильність Настасії до джури лицаря Лавріна? Радник – підла, кмітлива й хитра людина. Саме йому належать слова: «Одна річ убити Дракона, а зовсім інша – поета». Чому вбивство поета народ рано чи пізно розцінює як великий злочин?
- 11 З якої причини Князь недовірливо озирався, незважаючи на те, що Дракон дав згоду на поєдинок?
- 12 Чому Настасія скрушно бідкалася про те, що все було б по-іншому, якби люди, що її оточують, самі не виявилися драконами? Як треба розуміти ці слова? Слово «дракони» дівчина вживає в прямому чи переносному значенні? Доведіть це.
- 13 Чому перед вирішальним двобоєм, на відміну від першої появи лицарів у його володіннях, Дракон уже не відчував страху перед смертю? Якими словами про це сказано? Доведіть, що єдиним благородним лицарем у творі виявляється Дракон Грицько.
- 14 Чому лицар Лаврін не зміг убити Дракона ні першого разу, вловивши в його беззахисному оці розумний погляд, ні вдруге, побачивши себе в зіниці Дракона старим і недостойним красуні Настасії?
- 15 Чи мав силу й можливість Дракон легко знищити своїх нападників, які, користуючись безкарністю, жорстоко наносили йому дрібні, але дуже болючі рани? Як про це поет-християнин роздумував сам?
- 16 З якими трофеями роз'їжджалися лицарі з Люботина? Для чого вони їм були потрібні?
- 17 Чому Князь несподівано розповів усю правду лицареві Лавріну? Як той зреагував на Князеву сповідь? Чому негайно покинув Люботин?
- 18 З якої причини Князівна несподівано почала вважати себе особисто вбивцею Дракона? Чи були щирими її душевні муки? Чому Настасія не зробила нічого, щоб не допустити смерті невинного? Як ви розцінюєте таку позицію досить впливової людини?
- 19 Чи бачив Дракон Грицько вродливих дівчат до приходу в його володіння Настасії? Чи щиро й жертовно він закохався в Князівну? На основі тексту доведіть це.
- 20 Зло не буває непокараним. Рано чи пізно за все скоєне доводиться відповідати. Божевілля Князя – плата за смерть безневинного Дракона-поета. Як ви думаєте, чому автор показує володаря Люботина не просто у світі ілюзій і марень хворобливої уяви, а в товаристві Дракона й Пустельника?
- 21 Ви вже маєте певні уявлення про алегорію в художніх творах. Випишіть із «Літературознавчого словничка», що таке алегорія, і доведіть, що образи Дракона, Пустельника і Князя у повісті Юрія Винничука алегоричні. Яку інформацію для читача несе алегоричний елемент загальних назв, які у творі стають власними іменами головних героїв?
- 22 Чи передбачав змії ситуацію, що його вірші хтось присвоїть або їх вважатимуть анонімними? З якою метою він написав рондо-акrostих? Як саме Дракон зумів донести читачам своє авторство?
- 23 Напишіть акrostих, у якому було б зашифровано слова «я патріот» або «поет».
- 24 Заповніть таблицю, об'єднавшись у «малі групи» (3–5 осіб) для детального аналізу кожного із запропонованих персонажів повісті-казки Ю. Винничука. Зіставте дійових осіб, зробіть висновки про життєву позицію цих персонажів та сформулюйте ідею твору.

	Пустельник	Дракон	Князь	Таємний Радник
Соціальний стан, посада				
Основні риси характеру				
Здібності				
Висновки				

- Уважно розгляньте ілюстрацію. Що ви можете сказати про зовнішній вигляд Дракона? Чому Настасія сприйняла його за велетенського метелика? Чи справді він був подібним до цієї комахи? Чим саме?

Роб Карлос. Дракон,
що співає (2012) ►

Повість-казка про сучасний світ

Фантастична повість-казка Юрія Винничука «Місце для Дракона» – філософський твір. Потворне зовні виявилось прекрасним за своєю суттю, парадоксальне¹ поєднання в Драконові поета й християнина, попри всі підтасування Воеводою, Князем і Таємним Радником, навіть Пустельником біблійних висловів до життєвих ситуацій, – хвилює наші душі, примушує внутрішнім зором вловити, а розумом визнати, настільки жорстоким є світ. Адже йдеться у творі Юрія Винничука

¹ **Парадоксальне** – неймовірне, таке, що суперечить логіці.

не стільки про казкові події, скільки про людську мораль, совість, жертвність і, на противагу таким прекрасним рисам, – користолюбство, байдужість, нищість, хитрість.

Повість-казка має назву «Місце для Дракона», але несподівано з'ясовується, що якраз місця в жорсткому світі для поета й християнина Дракона не знайшлося. Прекрасний душею, високий духом Дракон Григорій, що перекладається з грецької мови як «вразливий», «чуйний» і водночас «той, що не спить», виявився не просто зайвим і небажаним, а чужим і незрозумілим, а тому страшним і небезпечним для свого оточення. До цієї думки письменник підводить читачів назвою твору, прозорими натяками («Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони нетутешні»), несподіваними поворотами сюжету, трагічною розв'язкою не тільки для Дракона, а й для Князя, який божеволіє від сірості й бу-

денності, адже саме таким, як для нього, стає світ для всіх, якщо гинуть яскраві й жертвні особистості – митці й праведники.

Жоден із персонажів повісті-казки, які оточували Дракона, не витримав випробування на порядність і гідність. Зате поет-християнин навіть після своєї фізичної смерті виявився переможцем, бо ще за життя проявив себе й патріотом, і героєм, і здатним на самопожертву лицарем, до якого ніколи не дорівнятися жодному воякові з того п'яного зброду, що з'їхався в Люботин на турнію. Останні поезії Дракона Григорія засвідчують, що й у творчості він вийшов на вищий рівень, став мудрим, зумів осмислити те, що чинили інші й він сам у земному прояві.

Інформацію про все це читач черпає не тільки з тексту, а й з підтексту цього твору.

Філософський підтекст повісті-казки дає змогу читачам належно зрозуміти не завжди чітко оформлені словами, зате такі, що випливають зі сказаного, правильні висновки, ненав'язливі поради й розумні настанови.

Іноді підтекст стає зрозумілішим, якщо автор подає у творі думки або непряме мислення героя. Уперше в тексті з подібним явищем ми стикаємося, коли Дракон заявляє Князеві, що готовий вступити у двобій із претендентами на руку Настасії, тим більше, що йому нібито наснився Пустельник і схвалив саме таке рішення. Останні слова – явний обман, бо Драконові здається, що Князь – теж тонка і чуйна особистість, тому Князеве сумління треба приспати. Водночас змії дивується, що Князь не помітив, а насправді – вдав, що не помітив його брехні, тому автор в дужках подає сповнені розпачу думки Дракона: «(Невже він не помічає, що я брешу? Він не хоче помічати...)». На рівні підтексту ця фраза означає, що Дракон сподівається на добropорядність Князя й те, що він передумає організувати турнію, у якій переможеним вже заздалегідь призначили Дракона. Проливають світло на підтекст і думки Дракона, звернені перед смертю до Бога. Монолог змія подібний до біблійних псалмів-прохань про допомогу чи псалмів-волян про справедливість, а тому перед читачами Дракон постає мучеником і праведником. Підтекст у художньому творі, як і екскурси, портрети, пейзажі, також належить до позасюжетних елементів.

Підт́екст – прихований зміст висловленого самим письменником чи його літературними героями. Підтекстові прошарки інформації у читачів виникають на основі зіставлення твору, який читаємо, з іншими художніми творами або героями, а також унаслідок асоціативних зв'язків, тобто здатності нашого мислення вловлювати подібне в нібито різному й зводити до спільного знаменника.

Діалог із текстом

- 1 Як ви розумієте назву твору? Чому для Дракона-поета не знайшлося місця в жорстокому світі?
- 2 Що хотів автор сказати словами, які вклав в уста Таємного Радника: «Літати вам суворо забороняється... Подивіться, подивіться котрийсь та й собі, чого доброго, злетіти захоче...»?

3 Чи можна образ Дракона з цієї повісті-казки вважати алегоричним?

4 Твір Ю. Винничука має філософський підтекст. Знайдіть дві-три окремі деталі цього позасюжетного елемента повісті й зачитайте відповідні уривки тексту вголос.

Діалоги текстів

1 Пригадайте філософську казку французького письменника Антуана де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Доведіть, що проблема добра і зла виразно прослідковується і в цьому творі, й у творі «Місце для Дракона» українського автора.

2 Щоб систематизувати свої знання з теорії літератури й на майбутнє закріпити навички роботи з художніми текстами, накресліть у зошиті й заповніть таблицю «Позасюжетні елементи у прозових творах». Якщо вказаного в таблиці позасюжетного елемента в якомусь творі немає, поставте риску у відповідній графі.

ПОЗАСЮЖЕТНІ ЕЛЕМЕНТИ В ПРОЗОВИХ ТВОРАХ

	Екскурс у минуле	Екскурс у майбутнє	Пейзаж	Портрет	Авторські (ліричні) відступи
<i>М. Коцюбинський</i> «Дорогою ціною»					
<i>О. Довженко</i> «Ніч перед боєм»					
<i>Н. Бічуня</i> «Шпага Славка Беркути»					
<i>В. Дрозд</i> «Білий кінь Шептало»					
<i>Ю. Винничук</i> «Місце для Дракона»					

Узагальнюємо вивчене в розділі з УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

- 1 Михайло Коцюбинський народився у:
а) Києві; в) Чернігові;
б) Вінниці; г) Львові.
- 2 Михайло Коцюбинський є автором повісті:
а) «Шпага Славка Беркути»;
б) «Захар Беркут»;
в) «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання»;
г) «Дорогою ціною».
- 3 Героями повісті М. Коцюбинського «Дорогою ціною» є:
а) Дракон, Князь, Таємний Радник, Воєвода, Пустельник;
б) Остап і Соломія;
в) Кінь Шептало, конюх Степан;
г) Юлько Ващук, Грицько Лопух, Стефко Вус.
- 4 Головні герої повісті «Дорогою ціною» – Остап і Соломія – втікали від:
а) турецької орди;
б) дощу, громів та блискавок;
в) Дракона;
г) панщини і жорстокого пана.
- 5 Соломія переправила Остапа-втікача з рідного села на протилежний бік ріки:
а) човном;
б) на плоті;
в) через брід;
г) провела таємним підземним тунелем.
- 6 На турецьку територію Остап і Соломія перебралися за допомогою:
а) корабля; в) човна;
б) дубової колоди; г) кладки.
- 7 Коли поранений Остап лежав у плавнях, у своїх мареннях він бачив:
а) турків;
б) Івана Котигорошка;
в) рідного дідуся;
г) кохану Соломію.
- 8 Чоловіків із сім'ї, що прийняла пораненого Мандрику, а з ними й Остапа, заарештували тому, що цигани крали:
а) коней; в) людей;
б) курей; г) гроші з банку.

- 9 Про свій план порятунку Соломія повідомила Остапа, якого турки везли човном на російський бік:
- а) запискою;
 - б) співом;
 - в) через драгомана;
 - г) спеціальними сигналами.
- 10 Про Другу світову війну розповідається в:
- а) повісті «Шпага Славка Беркути» Ніни Бічуї;
 - б) повісті-казці Ю. Винничука «Місце для Дракона»;
 - в) оповіданні В. Дрозда «Білий кінь Шептало»;
 - г) оповіданні О. Довженка «Ніч перед боєм».
- 11 На очах свого онука здійснили подвиг:
- а) діди-перевізники;
 - б) Герой Радянського Союзу Петро Колодуб;
 - в) боєць Троянда;
 - г) Іван Дробот.
- 12 У душі Івана Колодуба розбудили священний гнів до ворогів і бажання помсти за сплюндровану Україну:
- а) німецькі окупанти;
 - б) бійці Троянда й Іван Дробот;
 - в) діди-перевізники Савка й Платон;
 - г) сам автор оповідання, Олександр Довженко.
- 13 Слова «Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ?» О. Довженко вкладає в уста:
- а) діда Савки;
 - б) діда Платона;
 - в) Петра Колодуба;
 - г) Івана Дробота.
- 14 У повісті Ніни Бічуї йдеться про:
- а) любов до читання книг;
 - б) любов до природи;
 - в) перше кохання між Славком Беркутою й Лілі Теслюк;
 - г) любов батьків до своїх дітей.
- 15 Видав себе у відділенні міліції за Славка Беркуту:
- а) Грицько Лопух;
 - б) Стефко Вус;
 - в) Юлько Ващук;
 - г) тренер Славка Беркути.
- 16 Списав із чужої книги матеріал, не називаючи її автора:
- а) батько Лілі Теслюк;
 - б) батько Славка Беркути;
 - в) батько Стефка Вуса;
 - г) батько Юлька Ващука.
- 17 Хто з хлопчиків, які діють у повісті «Шпага Славка Беркути», найбільше й найчастіше роздумує над життям, вагається, мучиться, але таки чинить за велінням совісті:
- а) Славко Беркута;
 - б) Юлько Ващук;
 - в) Стефко Вус;
 - г) Грицько Лопух.

- 18** Головним героєм оповідання В. Дрозда «Білий кінь Шептало» є:
- а)** конюх Степан;
 - б)** хлопчик-підпасок;
 - в)** білий кінь Шептало;
 - г)** безіменний завідувач ферми.
- 19** Кінь-утікач з оповідання В. Дрозда, щоб знову стати красивим і білим:
- а)** шукає собі іншого господаря;
 - б)** купається у ріці;
 - в)** викачується у мокрих від дощу травах;
 - г)** качається у калюжі.
- 20** Алегоричними образами варто вважати:
- а)** образи безіменних бійців із оповідання «Ніч перед боєм»;
 - б)** Остапа і Соломію;
 - в)** Дракона і білого коня Шептала;
 - г)** семикласників із повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути».
- 21** У якому з прочитаних вами творів із дівочих вуст часто звучать такі художні засоби, як жарт і гумор:
- а)** у повісті «Дорогою ціною» М. Коцюбинського;
 - б)** в оповіданні «Ніч перед боєм» О. Довженка;
 - в)** в повісті-казці Ю. Винничука «Місце для Дракона»;
 - г)** у повісті Н. Бічуї «Шпага Славка Беркути»?
- 22** Екскурс у майбутнє відіграє дуже важливу роль у творі:
- а)** «Ніч перед боєм»;
 - б)** «Дорогою ціною»;
 - в)** «Шпага Славка Беркути»;
 - г)** «Місце для Дракона».
- 23** Твір Юрія Винничука «Місце для Дракона» є:
- а)** біографією;
 - б)** філософською літературною повістю-казкою;
 - в)** оповіданням;
 - г)** віршем.
- 24** Хто з героїв філософської казки Ю. Винничука «Місце для Дракона» впізнає себе в образі осики в посмертній поезії Дракона-християнина:
- а)** Князь;
 - б)** Таємний Радник;
 - в)** Пустельник;
 - г)** Настасія.
- 25** Спростуйте або аргументовано доведіть у своєму творі-мініатюрі слушність одного з таких висновків:
- а)** «Останнє слово все одно за нащадками. Саме їм вирішувати, хто винагороджений безсмертям у віках» (*Оноре де Бальзак*);
 - б)** «Справжній письменник – це те ж, що давній пророк: він бачить ясніше, ніж звичайні люди» (*Антон Чехов*);
 - в)** «Література кожного народу – це найкраще дзеркало його життя» (*Іван Франко*).

Український гумор

Валентин ЧЕМЕРИС (нар. 1936)

Валентин Чемерис, талановитий письменник і журналіст, народився 8 липня 1936 року в мальовничому селі Заїчинці Семенівського району на Полтавщині в селянській сім'ї. Батько Лука Макарович мав золоті руки й світлий розум, грав на сільській сцені. Талант письменника, каже Валентин Лукич, він успадкував саме від батька – вигадника й тонкого поціновувача гумору. У 1940 році Луку Макаровича призначили заступником директора машинно-тракторної станції на Київщині, батьки з маленьким сином перебралися на нове місце проживання, однак війна порушила їхні плани. Хоча батько мав «броне», тобто відстрочку від призову на фронт, на п'ятий чи шостий день війни він зголосився у військкомат добровольцем. Побачивши відчай і розпач на обличчі дружини, Олександри Якимівни, Чемерис-старший дивом зумів вантажною машиною відправити свою сім'ю до родичів у Заїчинці.

Ту страшну воєнну одісею Валентин запам'ятав на усе життя. Перелякані жінки, які несуть дітей і котять візочки з найнеобхіднішими речами, страшне й незрозуміле слово «евакуація», солдати, які отримали наказ відступати, дим на обрії чи то від пожеж, чи від обстрілів. Коли ж проминули Трипілля на Київщині й наблизилися до переправи, несподівано налетіли німецькі літаки. Зчинилася паніка, заголосили жінки, закричали діти, дорога наче перетворилася на якусь

живу істоту, яка волила до Бога про милосердя й пощаду. Шофер натиснув на газ і проскочив найнебезпечнішу ділянку – міст через Дніпро, але бомба розірвалася надто близько, і вибуховою хвилею викинуло з машини всіх пасажирів. Коли люка розсіялася, зраділи, що всі живі, хоча авто було розбито вщент. Мати з п'ятирічним малюком ішли пішки тиждень. Ноги в обох перетворилися на суцільні криваві рани, поки, нарешті, прийшли до Заїчинець.

А потім санітарна машина привезла тата, контуженого, з пробитими кулею легеньми. Батьків командир прекрасно розумів, що коли важкопораненому Луці й судилося вижити, то хіба що завдяки невсипущому догляду рідних. Наступного дня в село вступили німці, а ще через день староста привів озброєних чужинців до Чемерисів. Німці довго й жорстоко били Валентинового батька, але таки не пристрелили.

Почалася окупація. Дорогою їхали на схід німецькі колони. У вантажівках і на мотоциклах сиділи фашистські вояки в касках і з автоматами. Валентинові вони чомусь здавалися на одне обличчя: сталевого кольору військова форма, сірі щоки, стиснуті вузькі губи, холодні погляди.

Потім війна відкотилася на захід. Було холодно, голодно, не було кому, чим і як обробляти колгоспну землю, та доводилося. Батька, який після поранення ледве ноги пересував, радянська влада призначила головою колгоспу. На голосіння дружини, що він уже й ходити не годен, представник із району буркнув, що вибору нема: чоловіків викосила війна – нікого призначити на таку відповідальну посаду, а Чемериса, якщо вже такий кволий, будуть возити: кінь та стара двоколка для голови колгоспу завжди знайдеться! І возили, й він працював за трьох. Помер батько за день до перемоги, 8 травня 1945 року. Ховали його всім районом.

Після смерті Луки Макаровича його посиротіла сім'я виявилася найбіднішою в селі. Втім, і іншим родинам жилося не з медом. Двісті двадцять односельців із війни не повернулися, триста неповнолітніх хлопців стали вдовиними синами. Найтяжче всім жилося в 1947-му, голодному році. Та навіть тоді Валентин дуже любив читати, а школу вважав своєю другою домівкою.

Незважаючи на страшні випробування для всієї країни, з раннього віку Валентина оточувала сприятлива для розвитку творчих здібностей атмосфера народних пісень і переказів. У селі, оточеному очеретами, завжди було багато лелек. У сусіда, діда Щедрія, на клуні було величезне гніздо, й Валентин старому дуже заздирив. Однієї буряної днини вітер скинув маленьке лелеча на подвір'я. Пташеня покалічилося і, якби не дід, загинуло б: ні у звіриному, ні в пташиному світі каліки не виживають. Щедрій забрав Лелька до хати, лікував, годував, розмовляв із лелечам, і, коли те похитувало головою у відповідь, здавалося, що Лелько таки розуміє людську мову. Восьмирічному Валі хотілося мати такого крилатого приятеля, впізнавати його серед десятків, здавалося б, подібних птахів. Дід таки вилюкував Лелька, і той у серпні полетів у далекі краї зі своїми родичами. З ранньої

весни Щедрій сподівався свого лелеки з вирію, проте він так і не повернувся. Згодом Валентин Чемерис увіковічнив і Лелька, й діда Щедрія у надзвичайно цікавому художньому творі «Аравійська пустеля».

Тихоплинна річка Хорол, яка в юності була улюбленим місцем недільних вилазок хлоп'ячої компанії, щедро дарувала чисту воду й райські місця для риболовлі. Споглядання неземної краси хорольських плес, вкритих білими квітками латаття, завжди приносило радість. Й хотілося не руйнувати, а примножувати красу, щоб вона ніколи не зникла і нею милувалися інші. Саме цій темі присвячено оповідання В. Чемериса «Ведмедик, син Ведмедя».

Великим природолюбом постає головний герой повісті «Подорож до Самари Дніпровської». У цьому творі гриби розмовляють і навіть... женуться за учасниками «тихого полювання»! Не вірите? Прочитайте хоча б коротесенький розділ з цієї повісті «Як ми втікали від маслят».

Життя Валентина Чемериса виявилося цікавим і дуже насиченим. Сорок років він працював журналістом на Дніпропетровщині, заочно вчився у Літературному інституті імені Максима Горького в Москві, був головою Дніпропетровської організації Спілки письменників України, працював у редакції газети «Літературна Україна» заступником головного редактора й завідувачем відділу сатири, секретарем Національної спілки письменників України упродовж 1996–2001 років.

Видаватися Валентин Чемерис почав із 1962 року як сатирик-гуморист, і майже одразу його твори почали перекладати іншими мовами. Двадцять веселих збірок гумору, історичні романи, твори для дітей, у тому числі й фантастичні, книги спогадів та повісті автобіографічного змісту – всього й не перелічити! Валентин Че-

мерис – лауреат республіканської премії в галузі сатири та гумору імені Остапа Вишні, літературних премій імені Федора Маківчука, імені Степана Олійника, гумористичної премії Одарки і Карася. За кращі оповідання Валентину Лукичу присуджено премію імені Юрія Яновського.

▲ Валентин Чемерис

«Життя вимірюється не кількістю прожитих років, а тим, що встиг зробити, який слід лишив на землі, скільки добра подарував людям. Ольвія мені дорога, і сам би хотів, щоб вона залишилася живою, але так склалися обставини. Вона стала для свавільного і дикого кочівника Тапура світлою зорею, що зовсім по-іншому освітила його життя, пробудила в ньому все людське. Він став іншим і став від того, що на світі була Ольвія».

(Валентин Чемерис)

▲ Валентин Чемерис.
Ольвія (2008)

▲ Валентину Чемерису вручають премію імені
Степана Олійника (2008)

▲ Валентин Чемерис.
В сузір'ї Дракона (2005)

За роман «Ольвія» автор отримав літературну Аркадіївську премію (2009) і чимало листів з усіх кутків України. Деякі читачі навіть дорікали письменникові, навіщо він «убив» головну героїню Ольвію – доньку грецького аристократа й дружину скіфського царя. Доводилося пояснювати, що художня правда – вища за найкраще авторське ставлення до героїв.

За романи з історії України «Фортеця на Бористені» та «Ордер на любов» авторі присуджено Міжнародну премію Українського козацтва «Лицарське перо» (2008). У 2009 році письменникові вручили літературну премію імені Івана Мазепи за історичний роман про гетьмана Петра Дорошенка «Без права повернення», а зовсім недавно побачив світ ще один цікавий історичний роман – «Трагедія гетьмана Мазепи» (2015). Валентин Чемерис – автор 65 книг. Українська держава гідно оцінила його творчі здобутки. Він нагороджений багатьма орденами й відзначений урядовими грамотами. Незважаючи на величезну зайнятість, Валентин Чемерис пише чудові твори для дітей. Прочитайте книги «В сузір'ї Дракона» чи «Верхи на птеродактилі» – переконаєтесь!

Діалог із текстом

- 1 Що цікавого ви дізналися про дитячі роки Валентина Чемериса?
- 2 Де працював Валентин Чемерис упродовж свого насиченого й цікавого життя?
- 3 Які книги для дітей написав цей письменник?
- 4 Які події Другої світової війни пережив майбутній письменник?
- 5 Якими літературними нагородами відзначений Валентин Чемерис?
- 6 Розгляньте світлину. Яку подію у житті письменника відтворено на ній? У бібліотеці знайдіть інформацію про відомого українського сатирика Степана Олійника і підготуйте короткий виступ про нього.

«ВІТЬКА + ГАЛЯ», або *Повість про перше кохання*

(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

«Стрілялись ми...»
Євген Баратинський

Ех Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка... Умови дуелі: 1) Дистанція – 12 кроків. 2) Зброя – вогнепальна. 3) Право першого пострілу – Вітька Горобець. 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний. Ой ти, перше кохання!.. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

– Ти його з ходу клацнеш!..

– А якщо він мене?.. – Вітька задумується.

– Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, – зітхає в темряві секундант. – Тільки носа не вішай. Всі ми колись помremo!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч?..

– Вітька? – чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. – Чого ти проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Вітька понуро поплівся до хати. «Людина, можна сказати, смерті в вічі дивиться, а їм – чого виєш?»

– Іди молока вип'єш, – зустрічає мати в сніхах.

Вітька вагається: пити молоко чи не пити? А раптом це не дозволено перед дуелю? Та голод бере своє. Після молока Вітьці страшенно хочеться спати, так би оце й упав. Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматись.

...Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатись у Гальку Козачок! І взагалі, коли ти, Вітько, встиг закохатися у Гальку? Ну, подумай, коли?. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти?.. Це тепер вона соромиться і згадувати про те своє вміння, а тоді – ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!.. А скільки ви з Галькою та з Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани та сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь та кавунів переносили ви у своїх пазухах; скільки перекупалися у ставку; скільки переходили у школу, перехапали двійок; скільки десятків кілометрів переганяли м'яча... І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, й такі привабливі, і такі бездонні, що прямио

диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх?.. Але нащо ж було так закохуватись? Щоб почалося твоє велике страждання?.. Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі.

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його – хто-зна!» Із зубним болем він ще якось міг боротися... А куди поткнешся з другою хворобою? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим?.. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу... І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька – високий, худий, з рідким білявим чубчиком – не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати. Міг терпляче лежати на одному боці цілий день і ще терплячіше читати семисотсторінковий роман, від обсягу якого у Вітьки йшов мороз по спині. Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цій ділі знавцем-теоретиком¹.

– Ти вмієш берегти страшну таємницю? – поцікавився Горобець.

– Та щоб мені з місця не встати! – Федько підтягнув штани.

– Вірю, – обірвав Вітька потік страшної клятви і сказав з нарочито байдужим виглядом: – Так от, я покохав.

– Хі-і-і!! – аж присів здивований Федько. – Оце здорово! І насправді? А хто ж вона, дама твого серця?

– То не дама, а Галя Козачок.

– Тю! Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. Потрібна серенада! – нарешті твердо сказав Федько.

– Серена-а-да? – в першу мить аж злякався Вітька.

– Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке – серенада – і зрештою чесно признався:

– Але я н-не знаю, що це таке...

¹ Теоретик – той, що все знає тільки з книг, але ніяких навичок застосування цих знань не має.

– О-о, серенада!! – захоплено вигукнув Федько. – Пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах кавалери своїм дамам співають. А ти що – гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

– Тільки де я візьму її? В нашому сільмазі серенад не продають.

– Напишемо, – коротко мовив Федько. – Серенада – це вірш... про кохання.

– Я ніколи не писав віршів! – жажнувся Горобець.

– Але ти маєш друга, котрий за тебе не те, що серенаду напише, в огонь і воду за тебе піде! – з пафосом вигукнув Федько. – Аби у вірші-серенаді «серце билосся», «кров вирувала». І щоб мені, чи пак тобі, голубе сизий, світ без неї немилим був і щоб я, чи пак ти, палав та благав її покохати тебе.

– Точно! – вигукнув вражений Вітька. – Як у душу мені заглянув...

Котигорошко гайнув додому, схопив зошит та олівець, і приятелі подалися під грушу. Вітька не міг спокійно всидіти і, схопившись, закружляв навколо товариша, заглядаючи в зошит.

– Ну, скоро там?.. – запитав через кілька хвилин.

– ...У кожного поета повинні бути творчі муки.

– Пиши, бо я не витримаю...

– Витримаєш, – заперечив Котигорошко. – І врешті прочитав такий вірш:

Дорогая Галя,	Світ мені не милий,
Я тебе кохаю.	І не милі ріки.
Серце в грудях б'ється	Сам стаю не свій,
І до тебе рветься.	Ти моя навіки,
В жилах кров вирує.	Я навіки твій.

– Ну, як? – звівся Федько на ноги.

– Здорово! – зрадів Вітька. – Тільки чому ти написав, що мені не милі ріки?

– А з чимось же я повинен римувати слово «навіки», – пояснив Федько. – Ось тільки треба, мабуть, поставити Галине прізвище, щоб не нарватися на якусь іншу Гальку. І в кінці ще додати: як покохаєш мене, то я носитиму тебе на руках.

– Е, ні, – запротестував Вітька. – Я не хочу...

– Ти зобов'язаний їй обіцяти золоті гори, а там що буде.

– Золотих гір не хочу обіцяти, бо в мене всього десять копійок.

Вітька повертів у руках аркуш паперу, знизав плечима.

– І що я мушу робити з цією серенадою?

– Тю! – здивувався Федько. – Ти мусиш її проспівати... біля Галиної хати. Під самісіньким вікном, щоб серенада її за саме серце взяла...

– Я не вмю.

– Це вже гірше, – зітхнув Федько.

– Ех!.. – вихопилось у Вітьки. – Пропала моя любов! І це все через твою серенаду!..

– Тобі ведмідь на вухо наступив, а я винен... Зрештою, ти ж не в колгоспній художній самодіяльності будеш виступати, а в Галі під вікном. Соловейки в бужку будуть тьохкати – допоможуть...

– Слухай, Жучок, а сам ти співати вмієш?

– Ну... не вмію. Та заради тебе я готовий на все! Навчуся!.. Як Карузо¹, заспіваю! Стривай, потрібна ще й гітара, сомбреро² і місячна ніч...

Перші двоє питань Федько вирішив швидко: гітару «позичив» у своєї сестри-бібліотекарки... Із сомбреро вийшла невеличка затримка... Треба з'явитися до Галі у всій красі!.. Федько, покрутившись селом, нарешті прицілився до обійстя діда Свирида... На городі в діда Свирида стояло опудало, а на тому опудалі був бриль. Отакезний солом'яний, з великими крисами, прямо іспанське сомбреро!.. Перелізши через тин, Федько миттю «позичив» в опудала бриль, щасливо з ним вибрався на вулицю і покурів додому радий, що тепер уже нарешті можна починати операцію «Серенада». Правда, потрібна була ще місячна ніч, а її вже не позичиш ні в сестри, ні в діда Свирида. І, як на гріх, після обіду пішов дощ... Як же тепер співати!

– Не міг подождати хоч би день, – бурчав Федько на адресу дощу. – Таку операцію нам зірвав!

Вітька з ненавистю позирав на сльозливі хмари, котрі й не думали розходитися над Великими Чаплями. Минув ще один день, дощ не вгамовувався. Власне, й не дощ, а мжичка... Сіє й сіє... І ні кінця їй, ні краю!

– Дідька лисого на такому дощі заспіваєш серенаду, – бурчав Федько.

...А тут Федькова сестра почала бідкатися, де це, мовляв, зникла її гітара, і чомусь надто підозріло позирала на Федька, й той посилено сопів, уникаючи зустрічатися з нею поглядом... Далі – гірше... Дід Свирид, накинувши на голову й плечі мішок замість плаща, ходив по селу й питався, чи ніхто не бачив, яка це трясця потягла з опудала бриля, котрого він виплів ще в молодечі роки, коли підбивав клинці до своєї баби Параски. А небо і не думало розпогоджуватися...

На п'ятий день дощі вгамувалися. Ще кілька днів чекали місячної ночі, бо Федько авторитетно заявив, що без місяця не те... Одного вечора вигулькнув молодик. Федько довго критично його розглядав і нарешті махнув рукою:

– Підійде!..

Серенада

Як уляглося село і перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві поста-ті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював все навколо звабливими пахощами. Над селом плив молодик, і від дерев, тинів та хат падали довгі, чорні тіні... Тиша... Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

¹ Карузо – Енріко Карузо (1873–1921), видатний італійський оперний співак.

² Сомбреро – широкополий капелюх, елемент мексиканського національного чоловічого одягу.

– На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, – резонно зауважив Федько, – але стерпимо... Ти, Вітько, не позіхай на всю вулицю. Ти повинен... від любові трепетати... Можна починати!..

– Як це п-починати? – аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

Вітька тільки хотів було розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі...

– Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, – порадив Федько. – І гітару візьми.

– Так я ж гра-грати не вмю, – в останню мить згадав Вітька.

– Бренькай, як зможеш, – знайшов вихід Федько. – Аби в тебе душа співала!

Вітька нерішуче провів рукою по струнах, ті в різнобій заgrimіли, ніби скаржились...

– Давай, давай, – підбадьорював його Федько.

Вітька зажмурився і – наче у воду з мосту стрибнув – щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

– Тю, тю! – злякано закричав позад нього Федько. – Ти ревеш, як бугай!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином...

– Ти ж не граків лякаєш на городі, а даму свого серця із хати викликаєш!

Зненацька рипнули двері, і на ганок хтось вийшов.

– Галя вибігла... – прошепотів Федько. – Тепер не підкачай...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару...

Раптом почувся хриплий крик:

– І яка вона трясця виє серед ночі під хатою?! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, ір-дова душа! А ті виють під бузком, як на погибель!..

– Тю! Та це ж баба Хівря! – крикнув Федько. – Ми переплутали хати! Тікаймо!..

Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувались та прислухались до собачого гавкату, що здійнявся в селі...

– І як ми переплутали двори? Пропала серенада ні за цапову душу!

– Це ти винен! – накинувся на нього Вітька. – Починай, починай! Для баби Хіврі!

– Що з воза впало, те пропало, – махнув Федько рукою. – Добре, хоч гітари не загубили... – І, позіхнувши, додав: – Ходімо спати, а завтра щось придумаємо...

І тут його наче струмом ударило:

– Ідея!.. Давай відішлемо поштою вірш у газету, його надрукують – от Галя й дізнається, що ти її кохаєш! Га? Здорово?

Так і домовились...

Вітька не знаходив собі місця. Чи надрукує газета їхній вірш? Не пропускав жодного номера, жадібно гортав сторінки, до болю в очах вдивлявся в рядки...

– Та чи вони сплять там у своїй газеті?.. Дочекаються, що Галя покохає когось іншого!.. – скаржився він Котигорошкові, а той тільки руками розводив.

Одного ранку приятелі вирішили піти на пошту і запитати, чи немає їм листа. Раптом Вітька застиг на місці: з бічної вулички, широко усміхаючись, прямо на них ішла Галя. Через плече висіла сумка з газетами, журналами, листами – під час літніх канікул Козачок працювала листоношею.

– Привіт, орел! – дзвінко крикнула Галя і вдарила оторопілого Вітьку журналом по спині.

Вітька розгублено мовчав. Як на біду, всі думки повилітали з голови. Ой любов, що ти тільки не робиш з нещасним хлопцем!.. Вітько, не стій стовпом, говори, говори. Чортів Вітька, мовчить! Мовчить та червоніє так зрадливо, що навіть білявий чубчик і той робиться червоним... Ех, Вітько, якби ти так не розгублювався, то побачив би, що й Галя якось змінюється, зустрівши тебе. Чомусь підозріло робиться веселою, а щоки у неї ледь-ледь рожевіють. І оченята спалахують якимось сяйвом. І ніяковіє... Ну, говори що-небудь, Вітька! То перше слово важко витягти з себе, а далі піде легше. Ех, любов, мучителько людська! І до чого ж ти тільки довела балакучого і бойового хлопця? На яку ж ти муку поставила його стовпом посеред дороги і, немов віником, підмела у голові, не лишивши жодної думки...

– Ти, напевне, не виспався, – пирхнула Галя, – та дорогою досипляеш?..

Федько ображено засопів за Вітьчиною спиною.

– А, й ти тут?.. – сплеснула Галя руками (о, ті прекрасні дівочі руки!). – А чого це твій орел сьогодні на мокру курку схожий?..

– А Вітька закохався! – Федько незчувся, як зірвалися в нього необачні слова.

Прикусив, було, язика, та вже пізно. І тої ж хвилини Вітька зірвався з місця і чкурнув, тільки курява піднялася.

Галя наздогнала Федька і заторохтіла, ласкаво зазираючи йому у вічі:

– Не сердься на мене. Скажи, в кого Вітька закоханий?

Мовчить Федько та сопе.

– Халви куплю! – у відчаї запропонувала дівчина. – Ти ж любиш халву, правда?..

– Ти хочеш, щоб я за солодку халву сказав, що Вітька в тебе закоханий? – закопил Федько губу. – Я свого друга навіть за тонну халви не видам...

І гордий Федько потрюхикав далі, радіючи, що встояв перед атакою, не спокусився халвою, яку понад усе любив. Не встиг ще гаразд насолодитися своєю перемогою, волею і мужністю, як Галя вдруге наздогнала його.

– Ой, я забула за лист! – Галя уникала дивитися на Федька, не піднімала очей, щоб не видати себе. – Тут лист прийшов... Вітьці... Візьми передай... – А халви я тобі куплю!

І, тицьнувши Федьку голубого конверта, Галя не пішла, а полетіла, ледь торкаючись землі білосніжними черевичками. Здвигнув Федько плечима та нараз, глянувши на адресу, ойкнув.

– Вітько-о-о! – закричав на всю вулицю і покотився, вимахуючи конвертом. – З редакції-і-ї лист!..

– «Шановний товаришу Горобець!» – жадібно читав Вітька. – Ого! «Ознайомись з вашим віршем “Як я Галю Козачок здорово кохаю”». На жаль, твір не підходить нам по темі». Тобто як це не підходить?

– А це їм, мабуть, Галька не підходить. Знала б вона, якого листа мені давала!

– «Дивно, що ви, живучи в селі, – читав далі Вітька, – не бачите, що зараз весна і довгоносики знищують посіви цукрових буряків. А замість боротьби з довгоносами Ви пишете вірші про кохання. Напишіть нам краще актуальну байку й засобами сатири затавруйте в ній довгоносиків».

– Ні-і-чого не розумію, – здвигнув Вітька плечима. – А що там ще за мудрі поради?

– «Вивчайте класиків. З повагою. Літ-кон-сульта-ант...» І якийсь підпис.

Федько готує агресію

Минув ще один день безнадійного Вітьчиного кохання. Галя Козачок пташкою пурхала по Чаплях, розносячи пошту, й не відала і не гадала, яку тільки диверсію готував для неї тихий та непомітний Федько Котигорошко, той вольовий Федько, котрого вона так марно намагалася спокусити солодкою халвою і котрий все-таки проговорився, у кого закоханий Вітька.

– Ех, ти, панікер! – докоряв Горобцю. – Та якби ти тільки чув, як вона вчора допитувалася, в кого ти закохався! Я сьогодні цілу ніч не спав та в поті чола писав до неї любовне посланіє. Звичайно, від твого імені.

– І написав? – стрепенувся Вітька. – Ану, читай!

Федько мовчки витяг із пазухи аркуш паперу, відкашлявся, надав своєму обличчю урочистого вигляду і почав: «Дамі серця могого. Найпрекрасніший серед найпрекрасніших Галі Козачок од Вітьки Горобця любовне посланіє. О Богине!.. Доношу до Вашого відома, о найпрекрасніша серед усіх Дів вашого району, що я безтямно і до смерті закохався у Ваш образ і гину без Вас, як гине мандрівник у пустелі без краплини живлящої й зцілющої водички...»

– Ну, як? – не втерпів Федько. – Дух забиває?

– Забиває, – згодився Вітька. – У мене аж в очах потемніло. Але чому Галя найпрекрасніша лише в районі?

– Добре, звеличу її в масштабах усієї землі! – охоче погодився Федько. – Мені це нічого не коштує. Слухай далі: «О мадонно!.. Ваші очі сяють для мене, як дві зорі серед мороку ночі, а Ваші губи – морські корали, а Ваші дрібні зубки – як два разки дорогого намиста, а шия у Вас лебедина, стан Ваш гнучкий, як тополя, мова – як спів струмочка весняного, як спів соловейка на вранішній зорі, а посмішка Ваша – як тее яснее сонце! Прохаю Вас, розтопїть своєю посмішкою кригу моєї самотності, зігрїйте моє одиноке серденько...»

– Підожди, підожди! – перелякано замахав Вітька руками.
 – Потерпи, – заспокоїв Федько. – Я теж мало не очманів, як писав. «Тож закликаю Вас відгукнутися на зойк мого палкого серденька і призначити рандеву».
 – А де призначити – тут чи на тому світі? – не зрозумів спантелечений Вітька.
 – А взагалі яке враження?
 Вітька довго стояв, як прибитий, безпомічно кліпаючи білими віями.
 – Сильно! – врешті сказав він.
 – Від такого послання й цариця впала б замертво, не те що Галька.
 – Але гляди, якщо з Галею що трапиться, то головою відповідатимеш! І листа віднесеш сам, прямісінько їй у руки, – сказав Вітька.
 – Гаразд. Візьму перший удар на себе... Жди мене або живого, або з перебитими ногами. Коли ж зовсім не повернуся, не поминай лихом!

Діалог про підготовку до штурму

– Ну?.. Що?.. Та не тягни... Віддав?..
 – Віддав..
 – Прочитала? Та не тягни, Жучок!
 – Ну, прочитала, а я стою. І вона стоїть. І дивиться..
 – На кого дивиться?
 – Та на мене ж..
 – Та що ти за цяця, щоб вона на тебе довго дивилася?.. Диво яке?
 – А я хіба винен? А вже потім як опам'яталася, то як засміється!.. Трохи не впала.
 – А далі що? Плакала?
 – А далі каже: «Передай Вітьці Горобцю, щоб він сьогодні о п'ятій годині наніс мені візит». До тебе дійшло?
 – Ой, ти молодець, Федько!
 – Тепер все залежить від тебе... Значить, так. Сядете ви на лавочці і на місяць будете дивитися, а ти на додачу ще й зітхатимеш.
 – І поки зітхати?
 – Поки витримаєш... Називай її «зіронько», «сонечко мое яснее», «ясочко» і так далі.
 – А якщо не любить?
 – Якщо не любить?.. Тоді кажи так: «У-у, зміюко лукавая!»
 – Зміюко лукавая?
 – Але коли назвеш зміюкою, то одразу ж тікай. Бо жінки – вони такі, на все здатні. Он дядька Митрофана жінка так сковородою по голові гуркнула, що отакезна гуля вискочила!
 – Я готовий до всього!
 Коли б автор писав ліричну повість про перше кохання, то він так би закінчив цей розділ: «О, де взяти слів і як тими словами передати ту бурю, той тай-

фун¹, що здійнявся в душі Вітьки Горобця! Подумати тільки, Галя Козачок призначила йому перше побачення! Перше побачення першого кохання! Раз-бо в світі буває перше кохання і перше побачення! Неймовірна подія в чотирнадцятилітньому житті Вітьки Горобця! Тільки Вітька Горобець більше розгубився й злякався, аніж зрадив. Куди й поділася його хоробрість. Одне діло самому тихенько кохати, а друге, коли вона каже «приходь».

Діалог із текстом

- 1 Хто із двох друзів над усе в світі любив читати книги і в що вилилося це захоплення?
- 2 Чому Вітько вирішив розповісти про свою любов до Галі Козачок Федьковій?
- 3 Доведіть, що саме Федько – великий фантазер й ініціатор² любовних пригод і клопотів Вітька.
- 4 Детально опишіть виконання серенади Вітьком. Як ви думаєте, чи обов'язково треба було переодягати виконавця? Що особливо смішне в цьому епізоді?
- 5 Як зреагувала бабуся Хівря на нічні співи під її вікнами?
- 6 Чому Вітько не хотів обіцяти Галі золоті гори навіть у пісні? Знайдіть відповідну цитату в тексті повісті, прочитайте її вголос і зробіть висновок про те, які риси характеру домінують у вдачі підлітка.
- 7 З якої причини вірш про любов до Галі друзі надіслали в газету? На що вони наївно сподівалися?
- 8 Посилаючись на описи поведінки дівчинки, доведіть, що Галя не була байдужою до Вітька.
- 9 Яка відповідь прийшла з редакції газети? Чи сподобалася вона друзям? А вам особисто? Що в цій відповіді було справедливим, а що викликало у вас прикре розчарування в працівникові газети?
- 10 З якої причини після кожної почутої фрази із листа редакції Федько маневрує і маніпулює його змістом перед своїм другом? Чи відчуває писака свою вину за ганьбу, яка звалилася на голову Вітьковій Горобцю? Що і чому під час цього епізоду викликає у вас сміх?
- 11 У яких випадках Федько радив другові звертатися до коханої дівчини «зіронько», «сонечко моє яснєє», «ясочко», а в яких – «у-у, зміюко лукавая!»? Чому з останніми словами радив бути обережним?
- 12 Розкрийте поетику назви повісті.
- 13 Пригадайте, що таке екскурс у минуле й що таке ліричний відступ. Знайдіть у тексті відповідні уривки. Що нового додають ці позасюжетні елементи до характеристики стосунків Вітька і Галі?
- 14 З якої причини творчі муки Котигорошка письменник подає з гумором? Знайдіть у «Літературознавчому словничку» визначення понять «гумор», «іронія», «жарт» і проілюструйте їх цитатами з твору.

Діалоги текстів

- Найбільші мудреці світу переживали велике кохання. Прочитайте їхні висновки про це почуття.
 - «Любов – це теорема, яку необхідно щодня доводити» (*Аристотель*).
 - «Щастя – це коли тебе розуміють, велике щастя – це коли тебе люблять, справжнє щастя – це коли любиш ти» (*Конфуцій*³).
 - «Любити і бути мудрим – неможливо» (*Френсіс Бекон*⁴).
 - «Усяка перешкода кохання лише підсилює його» (*Вільям Шекспір*).
- Який із висловів найкраще підходить для увиразнення стану закоханого Вітька?

¹ Тайфун – стихійне лихо, руйнівна негода.

² Ініціатор – той, хто щось пропонує, до чогось наполегливо підштовхує.

³ Конфуцій (Кун Фу-цзи, 551–479 рр. до н. е) – давньокитайський мудрець і політик.

⁴ Френсіс Бекон (1561–1626) – великий англійський філософ і політичний діяч.

- Розгляньте та опишіть картину голландського художника Хендріка Тербрюггена (приблизно 1488–1629) «Лютняр». На основі зображеного доведіть, що закоханий юнак освідчується своїй дамі серця дуже зворушливо й чуїно. Чому Вітько не міг вчинити щось подібне?

Хендрік Тербрюгген. Лютняр (1624) ►

На Голгофу¹!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, в руки. Всі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в других тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий хлопчику!.. Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, в цю гамлетівську² для тебе хвилину – «бути чи не бути» – за тобою покірно котиться вірний Федько. Він також намагається підняти твій настрій.

– Ві-і-тько, ну хіба так можна? – докоряє він, йдучи слідом. – У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті³ спіймали...

– Вертайся! – не обертаячись, каже Вітька. – Далі я сам піду. Що буде, те й буде...

– Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся з щитом або на щиті⁴!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі...

Кажуть, що на перше побачення летять на крилах кохання, і ще кажуть, що в ту ніч тьохкають соловейки і звабливо сяє красень місяць. Може, воно й так. А тільки Вітька не летів, а ледве ноги тягнув, бо, видно, зовсім відмовили йому крила. І, як

¹ Голгофа – назва гори, місце страти Ісуса Христа, символ найважчих людських мук і страждань.

² Гамлетівська – від імені героя Вільяма Шекспіра Гамлета, який у дуже складній ситуації мучився й вагався перед вибором честі чи безчестя, порядності чи нищості.

³ Дерть – подрібнене зерно для годівлі худоби.

⁴ «З щитом або на щиті!» – за легендою, такими словами у Спарті матері проводжали синів на війну. Це побачення означало повернутися або з перемогою живим (з щитом), або мертвим героєм (на щиті).

на гріх, жодний соловей не тьохкав. Лише на телефонному стовпі сиділа стара скуйовджена ворона з двома пір'їнами у хвості й так недоречно каркала... Раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому навстріч. Ні, немає вже назад путі, тільки вперед!.. Ось уже пропливають кущі бузку, посаджені колись руками Галі, ось уже плывуть різьблені ворота, хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь. Дивись, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!.. Та ноги несуть його далі... Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

– О! Вже й на нашій вулиці орли літають!..

І Вітька в першу мить зажмурюється од дівочої посмішки.

– Добри вечір! – гойдається Галя на воротах. – Куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

– Я... е-е... прогулююсь. Свіжим повітрям дихаю.

– А я й не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу і так наповал!

– А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнувши ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

– Дихай, орлику, свіженьким повітрям, – ласкаво запрошує Галя. – У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання по-троху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

– Яка сьогодні гарна була погода, – нарешті каже він.

– Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорю на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що в дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори...

– Ти лю-любиш квіти? – чомусь шепотом питає хлопець.

– Лю-люблю, – також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі і бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надibuє дівочі ямочки на рожевих засмаглих щоках з ледь помітним нижнім пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці... Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху і ще чогось невловимого, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом – і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. «Пора вже зітхати», – спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

– Ти, мабуть, вдавився? – сполошилася Галя. – Давай я стукну по спині.

– Галю!.. – наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірничі, полетів немов у космічну глибіню. – Галю...

– Що, хлопчику? – Галя покуйовдила його білявий чубчик. – Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

– Галю... Я... – Вітька наважився і взяв її за руку. – Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

– Ой, забула! – схопилася. – Мені ж треба повну діжечку води натягати... Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

– Та я! – зривається на ноги Вітька. – Для тебе хоч цілий океан!

– Мені не океан, а діжечку, Вітюнчик.

Так і сказала: Вітюнчик. Та після такого слова можна океан долонями вихлюпати!..

– Діжечка біля сараю, Вітюнчик! – кричить навздогін Галя. – Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровоною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні зі словом «Вітюнчик»? Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає і пошепки запитує:

– Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діжечку». Так витарабанили і вилили ще п'ятнадцять відер води.

– Я й не підозрював, що кохання таке важке, – зітхав Федько, тягнучи двадцятьте відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останне, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

– Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада!..

Федько скоса поглянув на діжку й здригнувся. Спали хлопці, як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..» О зміюко лукавая!!! Другого вечора Вітька рубав дрова у Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки і спостерігати збоку, доки Галя впорається з цим нежіночим ділом?

– Спасибі тобі, Вітюнчик! – заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. – А я думала, що замучусь з клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчик!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо і затанцював там од радощів! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова? Сама ж Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, дзвеніла і, здавалося, теж співала. Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою і двома клинами в руках.

– Як ти здогадався? – здивувався Вітька.

– Бачив учора, що в неї дрова не рубані, – коротко відповів той.

Ось тут і сталося... Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клина. Удар затягувався.

– Та бий, чи ти заснув? – крикнув Вітька.

Удару не було. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі... Остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Городом йшла Галя, його Галя із... Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеколоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда і боягуз, хвалько і брехун, якого Вітька терпіти не міг... І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

– О зміюко лукавая!! – нарешті повернув язиком в пересохлому роті.

Від його голосу й Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Повернув до Вітьки посіріле обличчя:

– Ба-бачив?.. – запитав заїкаючись. – Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру у руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим...

– У-у-у, змія!!! – важко дихав побілілий Вітька. – Отак зрадити? Отак обмануть?.. Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

Вітька вискочив з двору, наче окропом ошпарений...

– Це ще пхі! – філософствував Федько, несучи кувалду й клини... – Згадай козака Чаплю. Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок...

...Кажуть, що на місці нинішніх Чапель був колись хутір запорозького козака Данила. Добрий був козак: не боявся ні меча, ні дикого коня, ні косоокого яничара! І не знав би й горя, якби не його осоружний ніс, довгий та гострий, наче дзьоб. Прозвали Данила через той ніс Чаплею. Спершу хоробрий козак не горював. Коли налітав із Сагайдачним на Кафу громити яничар, то довгий ніс аж ніяк йому не заважав. Та й самі яничари звертали увагу лише на його шаблюку. І все було б добре, якби Чапля, на свою біду, не заховався у дочку шинкарки, красуню Оксану. Сунувся хоробрий козак Чапля до красуні, а та в крик:

– Ой леле!.. Такий ніс на свято ріс, а ти його, козаче, в будень носиш!

Чапля погорював трохи, визнав за краще вдарити з тилу та атакувати шинкарку, щоб з її допомогою вкоськати непокірну Оксану. Але виявилось, що штурмувати Кафу було легше. Правда, шинкарка спершу мовби й не заперечувала проти сватання Чаплі, а лише сказала:

– Ніби й не поганий ти козак, Даниле, і хутір добрий маєш з усією живністю, а хто тебе знає, що в тебе на мислі? Поживемо – побачимо, що ти за їден¹, а тоді вже й віддам Оксану.

¹ Їден (діалектне) – один.

Повеселілий Чапля захотів показати себе з усіх боків. Знав, що шинкарка понад усе цінила тих козаків, які днювали й ночували в її шинку. І чим більше він пив з приятелями і чим більші компанії з собою водив, тим привітнішою до нього робилася шинкарка. Та коли за літо Чапля таки завоював її симпатії, то виявилось, що свататися до Оксани уже не було рації: хутір поплив за борги прямисінько шинкарці в руки. І назвала вона той хутір Чаплі на згадку про довгоносого невдачу, коли віддала його Оксані в придане, як та одружувалася з молодим сотником...

– Хутір пропав за цю любов, козака жінки вкрутили! А ми ж тільки дрова рубали їй!.. Ех, нещасливе наше село на кохання з самого початку.

– Уб'ю! – раптом стис Вітька кулаки.

– Кого? – повернувся до нього Федько. – Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі і в двір заходити.

– Я готовий! – сказав Вітька, засукуючи рукави. – Він мене запам'ятає!

– Можна Петра застукати в темному місці і...

– Я не злодій, щоб кидатися до нього вночі, – перебив його Вітька. – Що козак Чапля зробив би своєму супернику-сотнику?

– А що б же? – здвигнув Федько плечима. – На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

– Оце по-чесному і по-козацькому! – загорівся Вітька...

– Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила... А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

– А зброя де?

– Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!..

...А в автора опустилися руки. Все! Автор чесно виконав свій обов'язок і, як умів, розповів про те, як перше кохання Віті Горобця привело його до першої і, гадаємо, останньої дуелі... А ти все ще спиш, закоханий мій мужчино чотирнадцяти неповних років. Ти спиш останній раз перед дуеллю, спиш і... І сниться тобі похоронна процесія, і духовий колгоспний оркестр, спалахуючи проти сонця міддю, грає траурний марш... Все село проводить тебе, Вітю Горобець, в останню твою путь! Плаче за труною Галя, побивається: ой, на кого ж ти, мовляв, мене покидаєш?..

– Е-е... Г-га-а?! – Вітька закричав і схопився. – Що?.. Га?.. Мене вже убили?

– Ще ні, – утішає Федько й оптимістично закінчує, – але можуть... Отож протри очі і ходімо на поле бою...

– Який гарний ранок!

– Як завжди перед смертю... – по-філософському каже Федько. – Трохи не забув... Виходячи з хати, не озирайся, бо потім не повернешся назад... Носа не вшай... Коли раптом що... ну, вгепаяють тебе, всі будуть казати, що він ішов з гордо піднятою головою в свою останню, так сказати, путь!

І вони попрямували на поле бою.

Вітька Горобець крокує попереду, як і годиться, з гордо піднятою головою, Федько Котигоршко, підтримуючи в пазусі самопал, котиться за ним слідом і важко зітхає. Вітька на ходу роздивляється село і теж зітхає. Гарне ж яке рідне село!.. Надивляється Вітька, може, більше він і не побачить уже Великих Чапель? Федько позад нього шморгає носом.

– Ти чого? – не обертаючись, питає Вітька.

– Жа-жалко... – пхитькає Федько. – А раптом тебе вгпає Петько? Він такий, що на все здатний... Я збережу про тебе світлу па-пам'ять у серці....

Дуель

25 липня 1964 року. Сьома година ранку. Секунданти уточнюють останні деталі дуелі. Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка і стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка.

– Увага! – урочисто вигукує Федько і рвучко підсмикує штани. – Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петру Білому зробить Вітька Горобець...

– Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, – заспокоює старший секундант. – Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам у цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

– Пішов ти к чорту з своїм мирінням! – вигукує Вітька. – Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. Якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться од Галі!

– Ніколи в світі! – чвиркає Петро і береться руками в боки.

– Не забувай, що першим стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

...Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить – і...

– Юрку! – звернувся Федько до Петрового секунданта. – Відійди подалі од Петра, щоб, бува, й тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, й пішов у секунданти тому, що винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадукував, а тоді, щось дико вереснувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було...

– Стійте! – раптом закричав Петро і теж почав зеленіти. – Хі-хіба це не гра?

– А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? – пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. – Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

– Вогонь! – крикнув Федько і, впавши на землю, обхопив голову руками.

Че-е-ерк!.. Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу... Вітька звів голову, глянув на Петра і... нікого не побачив. Петро нісся до села в хмарі куряви.

– Боягуз! – застогнав Вітька і в ту ж секунду відчув, як його руку з силою рвонуло вгору...

Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем вдарив Вітьці в обличчя. Щось з силою дзизнуло¹ його по зубах... Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний од пороху самопал лежав долі і все ще димів. Гостро пахло порохом. Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув – і до ніг випав почорнілий од пороху зуб...

– На кий² чорт здалася така дуель? – здвигнув він плечима. – Я зуб вигатив.

– Уже? – схопився з піску Федько. – Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... Ой-ой, який же ти чорнющий, у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову і, переконавшись, що вона на місці, захоплює вигукнув:

– Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

– Чому самопал розірвало? – накинувся Вітька на свого секунданта.

– Н-не знаю, – почервонів Федько.

– Не бреші! Ти насипав пороху більше, ніж треба.

– Ну, дві мірки всипав, – похнюпився Федько. – Я хотів, щоб ти переміг.

– ...Так нечесно, – спльовував Вітька кров. – Могло ж усі зуби повибивати.

– А де ж Петро? – озирнувся Федько. – Уже в раю?

– Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвалько заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя такого покохала!

– Але ж ми бачили їх разом? – розгублено кліпав Федько.

– Тут щось не те. Галя не могла покохати боягуза! – азартно доводив Вітька і відчував, що від цього йому трохи легшає.

– Вітько!!! – жахнувся Федько. – Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепи, котрий мав вуличне прізвисько Даний Етап, і немилосердно сюрчав.

– Федько!.. Щоб твоєї й ноги тут не було!

– А ти?

– Мені однаково...

– Я теж не тікатиму. Це неблагородно.., – проте прожогом кинувся на другий край ставка, в густі зарослі молодого вербняка.

– Стій-ій!!! – загаласував Причепи. – Стій, на даному етапі, бо стрілятиму!..

¹ Дзизнуло (діалектне) – гулко вдарило, дзвінко шмагнуло.

² Кий (діалектне) – який.

Щоб дати змогу секундантові втекти, Вітька побіг у протилежний бік, перече-
пився, впав, а доки зводився, підбіг захеканий Причепка і схопив його за руку.

– Та не сюрчіть так дуже, – набурмосився Вітька, – бо мені аж у п'яти шпигає.

– Я ось тебе сюркну по потилиці! – важко хекав Причепка. – У Чаплях дуель!
Через якесь... дівчисько... Два дурні, не досягши паспортного віку!..

– А ви не смійте згадувати Галю! – наїжачився Вітька. – З мене питайте, я го-
ловний зачинщик!..

– Подумати тільки! Вони стрілялися! І де?.. На території моєї дільниці, де на-
віть самогонників нема! А коли б голову... одірвало? Як би я мав реагувати?
Скласти акт про дуель? Прикласти до нього твою дурну голову? Як речовий доказ?

– Ну, ведіть уже, чи що, – буркнув Вітька.

– Постоїш, не до молоді тебе конвоюватиму. Ти заарештований... Крок вліво,
крок вправо вважається втечею. В такому випадку я змушений буду застосувати
зброю. Ясно? – і Причепка красномовно лягнув себе по кобурі...

Діалог із текстом

- 1 З якої причини Вітькові, коли він ішов на своє перше в житті побачення, здавалося, що Галина хата неблаганно наближається до нього?
- 2 Чому один із найважливіших розділів повісті названо «На Голгофу!»? Який натяк для Вітьки міститься у цій назві?
- 3 Опишіть зовнішність Галі очима закоханого Вітьки. Доведіть, що для цього епізоду повісті характерний ліризм і задушевність.
- 4 З яких переконань Федько добровільно допомагає Вітькові носити воду й колоти дрова? Про що свідчить така його поведінка?
- 5 Чому Федько і його товариш саме козака Чаплю вважають взірцем для наслідування, хоч насправді хитра шинкарка перевіряла Данила на стійкість і розум, а Чапля сам винен, що втратив повагу в нібито майбутньої тещі й через п'ятику навіть позбувся хутора?
- 6 Як ви розцінюєте відмову Вітьки застукати свого суперника в темному місці й добряче відлупцювати?
- 7 Хто з друзів більше прагне дуелі: Вітько чи Федько? Доведіть це, цитуючи відповідні уривки тексту.
- 8 Доведіть, що настрої перед дуеллю у Вітьки Горобця і його друга Федька діаметрально протилежні. З чим це пов'язано?
- 9 Чому бідолошний Юрко погодився бути Петровим секундантом? Як повівся під час дуелі?
- 10 В який момент Петро Білий зрозумів, що дуель – не жарт і не гра? Чи правильно він вчинив, що вирішив тікати? Чому?
- 11 З якої причини самопал у руках Вітьки вибухнув? Чи міг таке передбачати Федько?
- 12 Друзі вважали втечу від дільничого неблагородною справою, але таки втекли. З яких міркувань? Чому Вітько щосили старався допомогти Федькові не потрапити в руки міліціонера Причепки?
- 13 Як ви вважаєте, чи варто було Вітькові й Федьку взагалі наражати себе й супротивника на смерть, каліцтво або, в кращому випадку, – на великі неприємності?
- 14 Чому Причепка мав рацію, коли розцінював дуель як небезпечне явище, а заодно – ганьбу й велику неприємність для учасників цього поєдинку й себе особисто?
- 15 Як ви розцінюєте те, що Вітько Горобець не дозволяє дільничому негативно висловлюватися про Галю?

- 16 Яку роль відіграє пейзаж у епізоді Вітькового шляху на перше побачення? Зверніть увагу на художні деталі опису природи.
- 17 З якою метою автор вводить у твір розповідь про козака Чаплю? Доведіть, що у тексті повісті це вставна частина, яка сюжету не стосується.

Діалоги текстів

- Уважно прочитайте епіграф до повісті Валентина Чемериса й зіставте слова російського поета Євгена Баратинського про справжні поєдинки того часу з дуеллю Вітька й Петра. Чому таке порівняння викликає у вас іронічну посмішку?

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими шпугами¹, відчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку солому, присів. Від пострілу, арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і що найгірше – настроїв був нікудишній. «Ось і скінчилося моє кохання, – з гіркотою думав Вітька. – Тепер запруть мене в тюрму – і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли і впустили... Петра Білого.

– Що, й тебе спіймали? – озвався Вітька.

– Я з повинною прийшов. Це все ти винуватий, – Петро схлипував. – Ти перший викликав мене на дуель і стріляв ти...

– А чого ж ти погодився?

– Так я думав, що це гра якась.

– Було б не лізти до чужої дівчини.

– Я Гальки й бачити не хочу!

– Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? – схопився Вітька зі стисненими кулаками. – Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив?

– Полов...

– Що-що?

– Кажу, що полов кукурудзу, – витирав сльози Петро. – Я тільки хотів позаграти з Галею, а вона мені сапу в руки – і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому і розреготався на весь сарай:

– Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

– А ти дрова рубав.

– Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти поліньницею був! Галя здорово тебе провчила, щоб не ліз куди не слід. І виполов?

– Виполов. Вона прийшла й каже: «Дякую. Тепер ти можеш іти додому».

– Чого ж ти не сказав цього? Так ми б і не билися. А тепер...

¹ Металеві шпуги – товсті й міцні залізні планки.

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причепа. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

– Ну, як справи, дуелянти, на даному етапі?.. Приконвоював я вас не для того, щоб в жмурки з вами в оцім сараї гратися. Хоча й жара, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему: «Що таке єсть заборонена законом дуель, що таке єсть кохання і що таке єсть дурні». Заперечень не буде?

– Не буде, – пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причепа.

– Грицько Семенович? – пролунало знадвору. – Вас можна?

– Не дадуть й лекцію прочитати, – звівся Причепа...

Зненацька за глухою стіною сарая почувся розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло. Вітько здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причепа увів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози і шморгав носом.

– Ось вони, твої дуелянти, – бушував Причепа, – яких ти хотів, на даному етапі, виручити при допомозі підкопу! Тепер повний ансамбль. Іч, який, сарай підкопувать!.. Я тебе підкопаю, на даному етапі!

– А нащо ж ви заперли Вітьку? – насупився Федько і на всяк випадок сховався за спину товариша. – І прокопав би дірку, якби вас не понесло за сарай...

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сарая. На порозі з'явилася Галя Козачок.

– Вітюньчику?! Ти живий?! – крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець. Скільки житиме, щό не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, впали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе і припала губами до його обпеченої щоки.

– Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! – не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. – Ой, та який же ти замурзаний!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, вмиєшся, дурненький Вітюньчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку з сарая. Причепа, Федько та Петро мовчки переглянулися.

– Лекція відміняється, – першим порушив мовчанку Причепа. – На даному етапі, прибув новий лектор...

Федько встав і, ввертаючись до Петра, сказав:

– Ну, Петре, зроби дяді міліціонеру ручкою і біжи собі додому.

І, підсмикнувши штани, Федько покотився з сарая, не забувши прихопити з собою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь, підпер голову руками і зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щибетала йому, сміялась і хлюпала на Вітьку чистою холодною водою. Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною

ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невірні, але таки виростили ті крила, від яких людина стає крилатою.

ЧАСТИНА ДРУГА. ГОЛУБА КУНИЦЯ

Про дуель дізналося всьє село – старі й малі довго потішалися над дуелянтами й вигадували різні комічні історії. Вітька ладен був тоді світ за очі втекти... Врятували чаплівські дівчата. Вони гуртом витягли Вітьку на високий та почесний п'єдестал «справжнього чаплівського мужчини» і ставили в приклад хлопцям.

– Ах, не говоріть, ми, звичайно, проти дуелей... – грайливо щебетали. – Але по-справжньому може кохати у Великих Чаплях, либонь, один Вітька Горобець!..

На безмежне міліцейське щастя Грицька Причепи, ніхто з чаплівських парубків не відважився взяти приклад з Вітьки Горобця. І той продовжував самотньо стояти на величному п'єдесталі. Справжній мужчина (бодай і в масштабах одних лише Великих Чапель!) – це щось та значило! Вибравши вільну від слави хвилину, Вітька запросив Галю Козачок у кіно. І (о радість!) дівчина, лець зарожевівши, погодилася. Шаріючи, опустила над темними бездонними озерцями очей пухнасті вії. Вони злегка тріпотіли, бентежно й призивно...

Скільки буде двічі по два?

Ручний годинник у Вітьки Горобця, звісно, ще не водився. Біжучи на побачення, він, за порадою Котигорошка, прихопив хатній будильник. І хоча кишень відстовбурчувалася, але, як гаряче запевняв Котигорошко, це суцця дрібниця. Головне, що Вітька завжди скаже точний час, коли про те раптом запитає Галя Козачок. А поки що будильником користується сам Горобець: раз по раз заклопотано зиркає на нього. Сім годин... П'ятнадцять хвилин на восьму... Галі не видно. Невже не прийде? Але ж обіцяла. І начебто з радістю. Чи, може, тільки так здалося?.. Вітька кружляє й кружляє між вербами. Рукава білої сорочки по-парубочому закачані по лікті. Хлопець мріє про ту щасливу мить, як між вербами з'явиться Галя. От якби їй хто-небудь погрожував. Приміром, сікається до дівчини злющий собака. Вітька відважно йде на того злюку грудьми й рятує кохану... Собака? Теж знайшов небезпеку. Та Галю всі чаплівські собаки знають, бо в кожний двір пошту розносять!

От якби на леваду вискочив лев... О!.. Лев – підходящий об'єкт для Вітьчиного лицарства. Кинувся б тоді хлопець на царя звірів, мов той витязь у тигровій шкурі... Або на леваду вибігає чорна пантера. Або ведмідь, наприклад. Чи, на гірший випадок, снігова людина... А що? За хвилину на мирній леваді клекотіли жахливі битви. На Галю зграями кидалися леви, підступно повзли чорні пантери й рикали тигри, важкою ступою сунули африканські слони, звивалися бразильські пітони, скрадалися дивізії кашеїв, ескадрильями налітали баби-яги, повзли семиголові гідри; на беззахисну дівочу голову, до всього, обрушувалися урагани й тайфуни,

під ногами в неї провалювалася земля, а в небо шугали вулкани, і, користуючись бідою, з ножами в зубах повзли ще й пірати! Левада гуркотіла, ревла, вила, гула, стугоніла, тріщала, тряслася... Непереможний Вітька Горобець, мов той демон, носився в скаженій круговерті й виносив Галю на руках...

– Добрий вечір, орлику!..

Горобець здригнувся і застиг. Вона підходила до нього, струнка й висока, в білому-білому платті, зашаріла від швидкої ходи, а очі сяяли ніяково й радо.

– Здрастуй, Галю, – опам'ятався нарешті хлопець.

Ходили поміж вербами, і Вітька розгублено мовчав, бо не знав, як поводитись і що говорити. Галя, схиливши голову набік, задумливо перебирала в руках квіти.

– Кажуть, дощ буде... – нарешті видавив а себе хлопець і тут же покартав себе: «Теля! Не міг нічого кращого придумати. Теж мені бюро погоди. І квітів не здогадався принести. Осел!» Дівчина ледь помітно посміхнулася, промовчала. Вітька безпомічно озирнувся. О, де та грізна небезпека, котра загрожувала б його коханій?..

– Вітю! – раптом озвалася дівчина тоненьким голоском. – А скільки буде двічі по два? Вітька від здивування трохи не спіткнувся. – Двічі по два? – кліпав білявими віями, і його голубі очі аж потемніли від подиву. – Та чотири. Чого ти питаєш про це?

– Щоб почути твій голосок, – відповіла дівчина та й затулила сміхотливі вологі губи пламеніючими півоніями...

«Казбек»

І тоді Вітька заговорив. Заторохтів швидко, запально, гаряче, ковтаючи слова і стріляючи ними з кулеметною швидкістю... З його уст так і сипались десятки історій, одна однієї цікавіша, одна однієї неймовірніша. Але це – в думках. А вголос, як не силкувався, а все ще не міг нічого путнього видавити з себе. Йшли вузькою звивистою вуличкою, що вела з левади у центр села до клубу. Вітька був радий, що вірний Федько таки роздобув для нього карбованця, і він тепер купить Галі квиток, як справжній мужчина. А поки що хлопець елегантним жестом (принаймні так йому здалося) витяг з кишені коробку «Казбеку». Він не курих і терпіти не міг їдконого тютюнового диму. Але всезнаючий Федько авторитетно заявив, що всі закохані неодмінно смалять цигарку за цигаркою у всіх романах, повістях, кінофільмах, бо диміння – то ознака благородного хвилювання. Подавивши в собі огиду до тютюну, Вітька запалив цигарку, затагнувся і хрипло закашлявся...

Тихцем за спиною викинув недокурену цигарку і сапнув свіжого повітря. Трохи полегшало. Та не зробив після того й десяти кроків, як позаду почувся відчайдушний жіночий вереск:

– Рятуйте!!! Якесь тряся підпалалила!!!

Вітька сполошено оглянувся. Біля двору бігала язиката Пріська Деркач, прозвана в селі за довгий язик Тиліхвоном, і, б'ючи об поли руками, лементувала:

– Пужар!.. Горю!..

Роздумувати було ніколи.

– Я – зараз! – крикнув Вітька до Галі й метнувся у Прісьчин двір. – Відро у вас є?..

Доки знайшов відро та витяг води з колодязя, над тином витанцьовувало полум'я.

– Пужар!.. Горю!.. – не змовкала Пріська, і її лемент долітав до найвіддаленіших закутків, будоражачи все село.

Пожежу загасили швидко. Тину згоріло мало, щось метрів з півтора, а решту рятівники в поспіху розтягли й розкидали по вулиці і навіть ринули було валяти тин у Прісьчиної сусідки. Коли дядьки й тітки галасливо вмивалися біля колодязя, примчала пожежна машина. Дуже хлопці-молодці, аби не везти воду назад, облили на всякий випадок Прісьчину хату і задоволені поїхали догравати у доміно. Тільки тоді Галя розшукала у натовпі Вітьку.

– Ой, який же ти замурзаний! – сплеснула руками. – І вуха у сажі, герою ти мій сміливий, орлику відважний! Ти, мов той лев, накинувся на вогонь.

«Ех, – тяжко думав хлопець. – Єдиний раз трапилось показати себе, та й те, коли сам підпалив бабі Прісьці тин... Чого доброго, міг півсела з димом пустити»...

Коли зайшли до клубу, докручувалася добра половина фільму. Довго в пітьмі шукали вільного місця.., доки їх силоміць не посадили. Аж тоді передихнув і глянув на екран. Безстрашний лицар, молодий і дужий, ефектним випадом шпаги проколював бородатого жахливого пірата. Потім він спустився в трюм і невдовзі виніс на палубу юну красуню принцесу, полонянку морських розбійників... «І везе ж ото людям!.. – мучився Вітька, заздрячи кінолицарю. – А тут...» Губи лицаря-визволителя жадібно потяглися до трепетних уст принцеси... Вся зала принишкла в очікуванні того поцілунку. І раптом у Вітьчиній кишені голосно задеренчав будильник. Певно, від голосного деренькотіння на екрані заворушився один з недобитих розбійників... У залі знявся репет обурення:

– Хто там дзвонить?!

– Заткніть йому горлянку, бо всі пірати оживуть!!!

Герої нарешті поцілувалися. Але ефект був уже не той, і враження було зіпсоване. Це відчули, очевидно, і самі герої, бо чомусь зробилися в'ялими й байдужими, а на екрані поспішно вискочив «Кінець».

Ой співали цвіркуни, заливалися...

Вони йшли, побравшись за руки, а куди – і самі не знали. Простували просто так, як просто так ходять ночами закохані. Їм було хороше гуляти вдвох під рясними зорями, хороше було триматися за руки й слухати невидимих цвіркунів у серпневій темряві, теплій і лагідній... Невидимі музики були всюди, під кожною

травинкою, і здивована, оглушена ніч аж розколювалась від їхньої нестримної дзвінкої радості. І сталося чудо: якийсь особливо меткий і голосистий цвіркун заспівав у Галиних косах. Він співав, заливався, він тріщав, кричав у дівочому волоссі, і Галя стояла зачарована, приголомшена, боячись ворухнутися, навіть кліпнути віями, притискала руки до грудей, аби стримати серце, щоб воно билось не так бентежно й лунко, аби не сполошило цвіркуна. І Вітька застиг зачарований, трепетний, бо також боявся дихнути й змурився, боячись радісними блискучими очима стривожити співака. Відчув себе найщасливішою людиною. Розумів, що не кінолицарю треба заздрити, а хай той лицар заздрить йому, Вітьці Горобцю, бо не у косах його принцеси, а в Галі Козачок заливається цвіркун, і не принцеса, а Галя – найчарівіша дівчина в світі. Од радості й щастя, що переповнювали його вщерть, хлопець стиха дзвенів юним сміхом.

– Я й не знала, що ти так гарно смієшся, – шепотіла дівчина...

Вітька спрагло зазирає у темні дівочі очі, мов у пречисту криницю, і... незчується, як припав губами до напіввідкритих, бентежно-тремливих, але відчайдушно покірних вогників-губ... І здригнулась планета Земля...

Коли з клітки вискакує лев

Щоправда, в ту мить, як здригнулась планета і народився перший поцілунок, біля ставу пролунало здивоване і вражене:

– Хі-і! Оце так Ві-і-тька-а! Ну й дає!..

І вдруге здригнулась планета Земля, а разом з нею й закохані. І відскочили одне від одного так стрімко і рвучко, немовби їм під ноги впала й люто засичала індійська кобра. І від того стрибка враз заніміли цвіркуни, а червонястий місяць, злетівши вгору, побілів з переляку і все навколо засяяло-засвітилося білим дивом-видивом. Кобри ніде не було, а метрів за десять од закоханих, залитий місячним сяйвом, стояв та привітно й добродушно всміхався... Федько Котигорошко. У першу мить Вітька хотів було розкритися і кинутися на приятеля з кулаками, та, глянувши на його безгрішну і сяючу посмішку, стримався.

– Ти чого тут? – сердито запитав...

– О восьмій вечора передавали по радію, що з пересувного звіринця в Одесі вискочив лев і його вже три дні не можуть спіймати.

– Так де ж та Одеса, а де Чаплі? – засміялася Галя. – Тисяча кілометрів.

– Еге, – недовіриливо відповів Федько. – Хто знає, що стукне звіряці в голову... Ні, ви вже собі цілуйтеся, а я постою на варті. Закохані, відомо, нічого не бачать і не чують...

Вдруге поцілувати Галю Вітька вже не відважувався. Кляв працівників звіринця, що так необачно проморгали в Одесі лева. Довелося під охороною Котигорошка повертатися в село...

Народні прислів'я про кохання

На ранок генеральний план наступу на Галину незалежність і волю було вироблено в цілому, а за деталями Федько помчав до Вітьки Горобця. Той ще мирно спав, і Федько стягнув його за ноги.

– Вставай, бо маю важливу справу, – термосив його за плечі...

– Знову в Одесі тигряку випустили?

– Слухай уважно, – по-змовницьки зашепотів Федько. – Я перечитав усі народні прислів'я про кохання.

– Для чого мені твої прислів'я?

– А як же ти будеш любити Галя, не знаючи скарбів народної мудрості? – захилювався Котигорошко. – Ти повинен з Галею одружуватися!

– Що ти сказав? – стрепенувся Вітька.

– Не я сказав, а народна мудрість, – поправив Федько. – Слухай уважно: «Коли любиш – так женись, а не любиш – відступись!»

Вітька був здивований і вражений. Навіть його білявий чубчик настовбурчився.

– А то Галя хтозна-що про тебе подумає. Любить, навіть поцілував раз, а женитися не хоче. Ні, треба негайно брати хлібину і йти свататися.

Вітька увібрав голову в плечі і злякано глянув на Федька:

– А гарбузяки вони того... не піднесуть? У них уродили...

– Можна подумати, що ми йдемо до них грошей позичати...

– Так я ж з Галею ще про це не говорив, – завагався було Вітька.

Федько швидко розвіяв його сумніви.

– Але ж ти її вже раз поцілував? Я навіть свідком був. І потім – у кіно водив. Хіба цього не досить? Потім, сват для чого, по-твоему?.. Я так зроблю, що Галя й писнути не встигне, як буде засватана. О!.. Біжу в сільмаг за хлібиною, потім ще раз перечитаю, що там свати про куницю співають, і...

Турецький мисливець

І сталося диво дивнеє у чотирнадцяте літо Галі Козачок року 1964, дня двадцять п'ятого, місяця серпня. Прикотився в дівочу хату маленький і товстенький весільний сват із білою хлібиною в руках, купленою в сільмазі за двадцять дві копійки, та й став на порозі.

Соломія Кіндратівна, Галина мати, низенька рухлива жінка років сорока, кинула на прибулого веселим чистим оком і співуче, м'яко відповіла:

– Здрастуйте, добрий чоловіче.

– А я вам не добрий чоловік.

– А хто ж ти, коли не добрий чоловік?

– А-а, Федько! – відклала Галя книжку.

– А я вам і не Федько, – насупився гість, переступаючи з ноги на ногу. – Мисливець я турецький. Так, ніби по мені не видно...

– О-о, здалеку пташка до нашої стріхи прилетіла! – похитала головою мати. – А я думаю, де ж я тебе раніше бачила?.. А воно в Туреччині... То куди ж оце, мисливче, путі тримаєте?

– За голубою куницею йду!

– Невже ото з Туреччини аж у Чаплі за голубою куницею?

– За нею, – кивнув Федько головою. – Випала у нас пороша. Пішов я, значить, шукати звіриноного сліду. Йду та й іду собі, коли це навстріч мені князь. «Ей ти, мисливце, – каже він, – поможи мені, бо не сплю, й не їм, і спокою не маю. Трапилась мені голуба куниця – красна дівиця. Пособи мені спіймати тую куницю. Десять городів тобі дам, тридев'ять скарбів золота».

– Багатий, – прокоментувала Соломія Кіндратівна.

– Пішов я по сліду, – торохтів Федько, входячи в роль і нічого не бачачи й не чуючи навколо себе. – По всіх городах був, усі царства облазив – ніде не видно голубої куниці. – Федько розвів руками і тяжко зітхнув. – Немає, мов крізь землю провалилась!.. Кажу князю: «Треба іншу куницю шукати». А князь і слухати не хоче. «Мені, – каже, – тільки Галю Козачок, бо іншої куниці й даром не хочу». Пішов я вдруге по сліду та й напав. У ваш двір слід мене привів, у вашій хаті голуба куниця сховалась. І кажу я вам: віддайте за нашого князя та вашу куницю!

Сват змовк, стомлено сопучи та спідлоба чорними очима поблискуючи...

Галя так знітилась, що не знала, що й діяти. Жарт це чи серйозно?.. Ах, яка там серйозність, звичайно, жарт. Але чому при матері? А втім, коли Вітька відважився з-за неї на дуель іти (їй і досі заздять усі чаплівські дівчата), то чому б і не пожартувати з сватанням? А гарно виспівує цей Федько. Ну й утнув же!..

– То що відповіси, голуба кунице? – звернулася до неї мати. – Чому мовчиш?

– Облиш свої витівки, Федько! – випалила дівчина і почервоніла так, що, здавалося, ще мить – і згорить на очах у турецького мисливця...

– Буду я заради жартів купляти в сільмазі білу хлібину за двадцять дві копійки, коли є за шістнадцять.

– Дорога далека, то білий хліб не завадить, – розсудила мати. – А що ж це ви, мисливче, забули сказати про вашого князя?

– Та це Вітька Горобець! – відповів Федько. – Він, правда, не князь, але хлопець – о! То віддасте за нього свою куницю?

– Як вам, свате-мисливцю, і сказати? – задумалась мати. – Потім, шановний старосто, застукали ви нас зненацька...

– Я ж не корову у вас купую. Народна мудрість ясно з цього приводу говорить: любиш – так женись!..

Мати спершу ніби й погодилась.

– А ви самі бачите, як розгубилась наша куниця. Дайте нам часу гарненько обдумати ваші слова... Та років отак через десяток і приходьте.

– Тю! Та за десять років вони можуть і розлюбитися, – вигукнув Федько... Виряджаючи свата, Соломія Кіндратівна в сінях щось насипала йому в кишеню.

– Від куниці, – шепнула, покуйовдивши сватів чубчик. – Думала, дитина... А вона вже куниця...

«Вітька + Галя»

Стояли Вітька й Федько під явором, похнюпивши голови, мов ті полководці, котрі щойно програли важливу битву.

– Все? – безнадійно перепитав Вітька і пересмикнув гострими плечима...

– Ну, розумію, фіаско¹... Та Наполеону гірше прийшлося під Ватерлоо, і то втримав. Або згадай козака Байду. Турки його гаком за ребро чіпляли... Ми й через десять років своє візьмемо. А що таке десять років? Пхі – і все, коли брати в історичному масштабі.

– Добре, що хоч гарбуза не піднесли.

– А гарбузового насіння для чогось насипали повну кишеню... Але мені здається, гарбузового насіння мені для того насипали, щоб ми з тобою полузали і гарненько подумали.

Сват із молодим лузали й думали. Десять років – час величенький, але що вдієш. Треба чекати. Справжня любов все життя чекає.

– Еге! – раптом сказав Котигорошко, уважно розглядаючи явір, і з цими словами витяг з кишені складений ножичок.

– Ти що надумав? – стривожився Вітька.

– Те, що закохані роблять, – спокійно відповів Котигорошко і видряпав на корі «Вітька + Галя».

– Ось, – задоволено мовив, впоравшись із своїм ділом. – Для історії. Так би мовити, для майбутніх поколінь... А то тільки й знають: «Ромео + Джульєтта».

– Для чого ти псуєш дерево? – образився Вітька.

Але Федько діловито перебив:

– А ти хочеш ніякого сліду в історії не лишити?.. Хай усі знають: «Вітька + Галя». «Вітька + Галя», або повість про перше кохання. От!

Він би й на небі написав оте «Вітька + Галя», та нема підходящої драбини.

– Чого тобі сумувати? Сказано, «Вітька + Галя» – і ніде твоя куниця від тебе не дінеться! – А потім подумав і закінчив: – Як не будеш гав ловити!..

І сниться Вітьці Горобцю дивний сон. Біжить куниця – голубі іскри розсипає. Біжить степами, ярами, лісами, а він – за нею. Голубі іскри так і сиплються, і куниця аж спалахує дивним голубим сяйвом. А він – за нею. День біжить... Два біжить... Три біжить... І вже на десятий день здоганяє голубу куницю. Ось-ось схопить її... А позаду пихтить Федько і хникає:

– Вітько-о, я закохався...

¹ Фіаско – повна невдача, остаточний провал.

Вітька застиг, як укопаний:

– І ти, Бруте¹?.. І в кого?..

– Не знаю... Ще не знаю у кого, але відчуваю, що закохався.

...Спи, Вітько, справжній мужчино Великих Чапель... І не сумуй. Мав рацію Федько: ти ж не Ромео. І твоя Джульєтта мирно спить у цю ніч і, мабуть, як і ти, з нетерпінням чекає, доки спливуть десять років. І вона буде прибігати у твої сни голубою куницею, швидкою, як вітер, і бентежною, як прекрасна казка.

Діалог із текстом

- 1 Під арештом опиняється не лише Вітько, а й Петро. Чому? Як ви розцінюєте вчинок Білого?
- 2 Чи насправді була причина для поєдинку між Вітьком і Петром? Коли саме і як це з'ясувалося? Як ви розцінюєте вміння Галі спонукати закоханих хлопців виконати замість неї важку роботу?
- 3 Дільничий міліціонер справді збирався прочитати хлопцям лекцію щодо їхньої поведінки чи лише строго вичитав би бешкетникам за хуліганство й небезпечне поводження з саморобною зброєю?
- 4 Про що свідчить прихід Галі до заарештованого Вітька? Як поставився дільничий міліціонер Причепка до приходу дівчини?
- 5 Яким чином Федько виявив себе як вірний друг і потенційний рятівник заарештованого Вітька? Про що така поведінка Жучка свідчить?
- 6 Як село розцінило дуель і чому авторитет Вітька в очах односельців виріс?
- 7 Що стало причиною згоди Галі піти з Вітьком у кіно?
- 8 Детально розкажіть, про що саме мріяв Вітько, чекаючи Галю під вербами.
- 9 Як саме ви розцінюєте бажання Вітька в очах Галі виглядати героєм?
- 10 Чому в присутності коханої дівчини Вітько зовсім розгубився й не влад завів бесіду про дощ. Про що свідчила поведінка Горобця?
- 11 Федько порадив другові обов'язково в присутності Галі палити цигарки, щоб виглядати дорослішим і знервованим від любовних почуттів. Як ви вважаєте, Вітькові треба було це робити? Чому?
- 12 Хто виявився палієм бабусиною тину? Чи здогадувалася про це Галя? Чи знав Вітько? Чому?
- 13 Як саме проявив себе Вітько при гасінні пожежі на обійсті Приськи Деркач? Чому Вітько не відчував задоволення від проявленого героїзму? Прочитайте рядки, в яких звучать докори його сумління.
- 14 З якої, на вашу думку, причини Федько виявився свідком першого поцілунку закоханої пари? Як пояснював Вітькові свою небажану для друга та його дівчини присутність?
- 15 Дайте оцінку подіям, які розвивалися під час перегляду фільму. Як ставиться закохана пара й сам автор до кінокартини про піратів? У яких рядках повісті виявилось їхнє ставлення?
- 16 Доведіть, що Федько також мріє про кохання.
- 17 З якою метою автор пропонує своїм читачам сні Вітька Горобця? Чим вони цікаві?
- 18 Дайте свою оцінку культурі спілкування закоханих підлітків.
- 19 Завершальні розділи повісті – «Народні прислів'я про кохання» й «Турецький мисливець» – надумані, адже свататися до дівчини в чотирнадцять років жоден хлопець не буде. Проте саме цей час-

¹ Брут – Марк Юній Брут, римський політичний діяч, який завдав першого удару своєму високопоставленому другові Цезарю. Передсмертна фраза «І ти, Бруте?» засвідчила здивування Цезаря, несподіваність такого підлого вчинку від найкращого друга.

тини твору засобами сміху автор розкрив образи Вітька й Федька всебічно. На основі тексту доведіть, що Котигорошко поданий як людина з яскравою творчою уявою, а Вітько – як романтик.

- 20 Детально розкажіть про сватання від імені Вітька, Галі або від імені її мами. Чому оцінка сватання й Федька у ролі свата цими персонажами буде різною?
- 21 Опишіть матір Галі Соломію Кіндратівну. Як ви розумієте її слова: «Думала, дитина... А вона вже куніця...»? Чи справді закоханість означає, що дитина стає дорослою?
- 22 На якому етапі пожежі, спричиненої кинутим Вітьком недопалком цигарки, автор використовує гумор, а на якому – сатиру. Зачитайте відповідні уривки.
- 23 Розділ «Ой співали цвіркуні, заливалися...» – найліричніший у повісті. Доведіть це, користуючись «Літературознавчим словничком» при аналізі художніх засобів у цьому розділі. Чому цей розділ закінчується гіперболою: «І здригнулась планета Земля...»?
- 24 Яким чином проявляється авторська позиція у творі? Знайдіть у «Літературознавчому словничку» визначення терміна «авторська позиція» і застосуйте ці відомості для аналізу повісті Чемериса.
- 25 Доведіть, що автор повісті опоетизовує перше почуття любові свого героя, своїм твором ненав'язливо виховує, вчить читачів культури спілкування.

Діалоги текстів

- 1 Як і в творі Ніни Бічуї, в повісті В. Чемериса події відбуваються в середині 60-х років минулого століття. Чому ж герої цих українських прозаїків і їхні юнацькі проблеми дуже цікаві й актуальні для вас зараз, якщо від того часу минуло понад п'ятдесят років? Чи в любовних почуттях юних за такий великий проміжок часу відбулися якісь зміни?
- 2 Зіставте першу любов героїв повісті «Шпага Славка Беркути» Ніни Бічуї з почуттями закоханої пари в щойно прочитаному творі «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання».

Мистецькі діалоги

- Розгляньте картину українського художника Миколи Пимоненка (1862–1912) «Свати» й доведіть, що народний обряд сватання великою мірою відбувався саме так, як його намагався відтворити Федько.

Микола Пимоненко. Свати (1893) ►

ЗАСОБИ ГУМОРУ, ЇХНЯ РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Значну роль у літературі відіграють засоби сміху. Проте одні письменники володіють гумором і сміховою культурою унікально й дуже вправно, а інші використовують такі засоби надзвичайно рідко. Загалом сміх у житті всіх народів, а українців особливо, мав надзвичайно велике значення, допомагав вистояти в часи бездержавності, вчив оптимістично дивитися на світ. Сучасні читачі люблять читати твори, де багато жартів, іронії, дотепів. Видатні мислителі й митці завжди високо цінували роль і місце сміху в людському соціумі.

«Тільки в ті миті, коли ви бачите людей смішними, ви найбільше відчуваєте, як їх любите» (Агата Крісті¹).

«Сміх – це сонце: воно проганяє зиму з людського обличчя» (Віктор Гюго).

«Що зробилося смішним, перестає бути небезпечним» (Вольтер).

«Засміятися добрим, світлим сміхом може тільки добра душа» (Микола Гоголь).

«Якщо вчуєш жарт, шукай у ньому приховану правду» (Олександр Довженко).

Цього навчального року ви вже аналізували твори, на сторінках яких зустрічалися з кількома засобами сміху. Пригадайте комедію Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч». Хоча головний персонаж твору Герасим Калитка зовсім не має почуття гумору, є більш похмурою і перевтомленою людиною, аніж веселою і щасливою, з його неймовірної скупості тонко насміхається веселий шукач скарбів Бонавентура. Та й сам Герасим Калитка постійно потрапляє в комічні ситуації. Доброзичливий сміх, яким Іван Карпенко-Карий користується для змалювання характерів Герасима та його кума Савки, спочатку не принижує цих персонажів, а тільки допомагає читачам збагнути їхні погляди на життя, моральні та сімейні цінності. У жартах, доречних кепкуваннях, легкій іронії на адресу Савки чи Герасима з уст людей їхнього оточення виразно проявляється не тільки ставлення персонажів, а й авторська позиція. Та коли розуміємо, що заради грошей Савка готовий зарізати кума, а Герасим Калитка, обдуривши навіть метикованого в подібних справах шахрая і втративши тільки частину власних грошей, не може пробачити собі

збитків і робить спробу повіситися, сміх, як елемент авторської позиції, з доброзичливого переростає в осудливий, жовчний. Йдеться вже про сатиру, яка примушує героя соромитися власних вчинків.

Основна сфера використання сатири – байки, сатиричні й пародійні² твори. В житті й у літературних творах частіше зустрічаємо жарти й гумор, доброзичливий сміх. Проте й із

1 **Агата Крісті** (1890–1976) – англійська письменниця, майстер детективного жанру.

2 **Пародійні твори** – комічні, виконані з таким наслідуванням, що висміює оригінал.

цими засобами сміху під час спілкування треба бути завжди обережним. Згадаємо повість Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути». Назвавши Славка «вуханчиком» у присутності однокласників, Лілі, найкрасивіша дівчинка в класі, одразу зрозуміла свою помилку: Беркуту надалі могли дражити, і сам він почувався ніяково через те, що Теслюк наголосила на маленькій ваді його зовнішності. Щоби виправити ситуацію, дівчинка заявила, що у всіх фараонів були великі вуха. Крім доброзичливого, існує й так званий чорний гумор, коли глузують над смертю, хворобами, насильством. Цей жорсткий засіб сміху здатний образити висміюваного ще більше, ніж сатира.

У повісті Валентина Чемериса, яку ви проаналізували, гумор доброзичливий і делікатний. З певними елементами сатири описано хіба що поведінку свата Федька, який нібито всерйоз вирішив одружити свого неповнолітнього друга. Автор не насміхається над закоханим героєм, а з гумором показує Вітькову безпорадність, невміння чинити по-дорослому в час, коли прийшла перша любов.

І в повісті Ніни Бічуї, і у філософській повісті-казці Юрія Винничука, і в літературному творі про перше кохання Валентина Чемериса, крім гумору, можна знайти й іронію. У повісті Чемериса іронія доброзичлива. Вона проявляється й у тому вчинку, коли Соломія Кіндратівна в кишеню Федькові насипає гарбузових зернят, які разом з Вітьком сват-невдаха лузає, обговорюючи прикру невдачу. Іронічними і навіть філософськими (згадує, що час дуже швидкоплинний) є думки матері Галі: «Думала, дитина... А вона вже куниця...».

Засоби сміху – важливі елементи характеротворення літературних дійових осіб, ефективний спосіб увиразнення авторської позиції у творі.

Сати́ра (від латинського «satira» або «satura» – «суміш») – викривальний, осуджуючий сміх, який характеризується гострою дошкульністю й намаганням принизити осміюваного. Микола Гоголь писав, що сатира нібито нікого не вбиває, але висміяний нею відчувається, як зв'язаний заєць, тобто такому персонажеві страшно, й неможливо протидіяти спрямованому проти нього зловтішному сміху.

Діалог із текстом

- 1 Що ви довідалися про роль сміху в житті людини?
- 2 Чому деякі засоби сміху не варто використовувати взагалі?
- 3 Проаналізуйте один із висловів відомих людей про вплив сміху.
- 4 Доведіть, що засоби сміху допомагають краще розкрити образи Вітька й Федька у повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання».
- 5 Доведіть, що в художніх творах, які ви прочитали й проаналізували в школі, є елементи гумору, іронії, сатири. Свою відповідь підтвердіть цитатами.
- 6 Чому навіть про високе почуття можна розповідати з гумором? Читаючи який твір, ви переконалися в цьому?
- 7 Випишіть із «Літературознавчого словничка» значення термінів «гумор», «іронія», «сатира» й підберіть до кожного з цих засобів сміху цитату з художнього тексту (на ваш вибір).

Узагальнюємо вивчене в розділі УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР

- 1 Доброзичливий гумор і жарти майже не використовуються у творі:
 - а) Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути»;
 - б) Юрія Винничука «Місце для Дракона»;
 - в) Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання»;
 - г) Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч».
- 2 Радить називати дівчину «зміюкою лукавою»:
 - а) Таємний Радник Драконові;
 - б) Юлько Ващук Стефкові Вусу;
 - в) Федько – Вітькові;
 - г) Герасим Калитка своєму синові Роману.
- 3 Бере на своє перше побачення будильник:
 - а) Герасим Калитка;
 - б) лицар Любомир герба Когут;
 - в) Грицько Лопух;
 - г) Вітько Горобець.
- 4 Називає «орликом» закоханого в неї хлопця дівчина на ім'я:
 - а) Соломія;
 - б) Настасія;
 - в) Лілі;
 - г) Галя.
- 5 Вітько й Федько надіслали любовний вірш, присвячений Галі Козачок:
 - а) до видавництва;
 - б) до редакції газети;
 - в) до сільради;
 - г) за кордон.
- 6 На першому побаченні цвіркун співає у волоссі:
 - а) Соломії;
 - б) Галі;
 - в) Настасії;
 - г) Лілі.
- 7 Між Вітьком Горобцем і його суперником Петром Білим відбувається:
 - а) дуель;
 - б) шаховий турнір;
 - в) запекле змагання на олімпіаді з фізики;
 - г) словесна суперечка.

- 8** Федько, коли його виявили у момент підглядання за закоханими, придумує страшну історію про:
- а) диких коней;
 - б) лева;
 - в) динозаврів;
 - г) цвіркунів.
- 9** Мимовільним палієм чужого тину стає:
- а) Федько;
 - б) Юлько;
 - в) Вітько;
 - г) Роман.
- 10** Для виконання серенади Федько і Вітько вибрали хату Галі Козачок, але в темряві переплутали будівлі, тому вперше закоханий Горобець горлав пісню про любов:
- а) при вході в печеру Дракона;
 - б) під хатою Герасима Калитки;
 - в) під вікном баби Хіврі;
 - г) на сцені театру під час постановки балету «Лускунчик».
- 11** Вставна розповідь про козака, над чиїм великим носом насміхалися і чиє прізвисько зрештою дало назву хутору, є у творі:
- а) Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути»;
 - б) Юрія Винничука «Місце для Дракона»;
 - в) Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання»;
 - г) Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч».
- 12** Про першу любов не згадано у творі:
- а) Олександра Довженка «Ніч перед боєм»;
 - б) Юрія Винничука «Місце для Дракона»;
 - в) Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання»;
 - г) Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути».
- 13** Спростуйте або аргументовано доведіть у своєму творі-мініатюрі слушність одного з таких висновків:
- а) «Усяка перешкода коханню тільки посилює його (*Вільям Шекспір*);
 - б) «Любов не залежить від нашої волі, приходить без нашої заслуги, щезає без нашої вини» (*Іван Франко*);
 - в) «Якщо тебе ніколи не охоплювало бажання обійняти всю землю, прилащити бродячого собаку, підняти із землі зірваний листок і цілувати його – значить, ти ще не любив» (*Григор Тютюнник*).

Література рідного краю

Письменники – цвіт нації

Усвідомлюючи, що на уроках рідного краю йтиме мова тільки про місцевих митців, але обов'язково талановитих і вже визнаних бодай численними читачами-шанувальниками, вважаємо за потрібне запропонувати коротенький огляд, цікавий і важливий для світогляду та поінформованості восьмикласників.

Спілку письменників України було створено в Києві в 1934 році на I Всеукраїнському з'їзді радянських письменників. Безперечно, тоді вона була складовою частиною Спілки письменників СРСР. Від митців вимагалось сповідувати принцип так званого соціалістичного реалізму, хвалити радянський спосіб життя, виводити героями насамперед комуністів і комсомольців та ідеологічно боротися з «ворогами народу», хоча ще в 1958 році з кримінального кодексу СРСР було вилучено словосполучення «ворог народу». Коли ж на початку 1990-х років СРСР почав розвалюватися, Спілка письменників України виявилася центром національно-визвольної боротьби, адже саме в середовищі українського письменства започатковувалися Народний Рух України, організації «Просвіта» та «Меморіал». 16–19 квітня 1991 року відбувся I з'їзд Спілки письменників України, що засвідчило про її відокремлення від Спілки письменників СРСР і початок самостійного існування. За час незалежної України вже відбулося сім з'їздів НСПУ.

Сучасний літературний процес у нашій державі розвивається різноманітно, всебічно й дуже активно. Основною організацією письменників (поетів, прозаїків, драматургів, критиків, літературознавців) є Національна спілка письменників України, що має свої організації в усіх обласних центрах. Окремі обласні спілки письменників видають літературні альманахи, журнали, газети. Наприклад,

▲ Будинок Національної спілки письменників України в Києві

Вінницька обласна організація НСПУ є засновником журналу «Вінницький край», Волинська – щорічного альманаху «Світязь», Дніпропетровська – часопису «Січеслав», Донецька – журналу «Донбас», Житомирська – альманаху «Тем-А-Тетерів», Запорізька – журналу «Хортиця», Івано-Франківська – журналу «Перевал», Київська – альманаху «Буква» й має видавництво з такою ж назвою, Кіровоградська – засновниця журналу «Вежа», Спілка письменників АР Крим до недавня видавала газети «Кримська світлиця» та російською мовою «Літературный Крым» і журнал «Чёрное море», Кримськотатарська – журнал кримськотатарською мовою «Йилдиз» («Зірка»), Луганська – журнал «Лугань», Миколаївська – альманахи «Письмена» та «Бузька Січ», Одеська – журнал «Море» й газету «Літературна Одеса», Рівненська – журнал «Погорина», а також має власне підприємство «Письменницька робітня “Оповідач”», Тернопільська – журнал «Літературний Тернопіль», Херсонська – альманах «Степ», Черкаська – щоквартальник «Холодний Яр», Чернігівська – журнал «Літературний Чернігів». У Львові та Харкові діють Будинки письменників. Головними часописами НСПУ є газети «Літературна Україна» й «Українська літературна газета». Також виходять загальноукраїнські літературні журнали «Дзвін», «Київ», «Дніпро», «Бере-

Почесний знак лауреата
Національної премії України
імені Тараса Шевченка

Почесний знак лауреата
Міжнародної літературної премії
імені Григорія Сковороди
«Сад божественних пісень»

Почесний знак лауреата
Міжнародної літературно-
мистецької премії імені
Пантелеймона Куліша

Почесний знак лауреата
Всеукраїнської літературної
премії імені Василя
Симоненка

зіль», «Кур'єр Кривбасу». НСПУ має видавництво «Український письменник» у Києві, володіє Будинком творчості «Ірпін» під Києвом та Одеським будинком творчості письменників.

Задум започаткувати Всеукраїнську громадську організацію «Асоціація українських письменників» (АУП) виник на III з'їзді Спілки письменників України у жовтні 1996 року як спроба реорганізації письменницької спільноти молодшим поколінням письменників. Створена 6–8 березня 1997 р. на установчих зборах АУП. До складу АУП увійшли Юрій Андрухович, Наталка Білоцерківець, Юрій Винничук, Василь Герасим'юк, Павло Гірник, Василь Голобородько, Сергій Жадан, Оксана Забужко, Олександр Ірванець та інші (на той час – 118 учасників). Зараз багато хто з письменників входить і до НСПУ, й до АУП. З 1998 року за сприяння фонду «Відродження» виходить газета Асоціації «Література плюс», а з 2000 року Асоціація широко розпочала здійснення досить успішної видавничої програми. Партнером АУП стало видавництво «Кальварія» (Львів), співпрацює Асоціація й з видавництвами «Лілея-НВ» (Івано-Франківськ), «Астро-принт» (Одеса).

В Україні засновано кілька десятків літературних премій. Найважливіші з них: Державна премія України імені Олександра Довженка; Премія Кабінету Міністрів України ім. Лесі Українки («Літературні твори для дітей та юнацтва»); Премія Державного комітету телебачення і радіомовлення імені Івана Франка;

Премія ім. Богдана Хмельницького (літературно-мистецька премія Міністерства оборони України); Літературна премія імені Григорія Кочура (премія Міністерства культури України); Всеукраїнська літературна премія імені Василя Симоненка; Міжнародна літературна премія імені Григорія Сковороди «Сад божественних пісень»; Міжнародна літературно-мистецька премія імені Пантелеймона Куліша. Найвищою в Україні вважається Національна премія України імені Тараса Шевченка (*Шевченківська премія*).

Діалог із текстом

- 1 Що ви довідалися про Національну спілку письменників України та її обласні організації?
- 2 Розшифруйте абрєвіатуру АУП і пригадайте, чому й коли це письменницьке угруповання виникло?
- 3 Довідайтеся, чи є у вашому регіоні спілка письменників. Чи має вона Будинок письменників? А видавництво? Видає журнал, альманах, газету? Який? Чи доводилося вам це періодичне видання читати?
- 4 Які обласні чи районні літературні премії існують у вашому регіоні?
- 5 Знайдіть у мережі Інтернет або в друкованих джерелах інформацію про премії, якими нагороджені письменники вашої області.
- 6 Назвіть лауреатів Шевченківської премії з вашої області. Хто з них і за який твір удостоєний цієї премії?
- 7 Використовуючи метод проектів і об'єднавшись в «малі» групи (3–5 осіб), підготуйте інформацію про кількох письменників вашого району, прочитайте їхні вірші або уривки з прозових творів.
- 8 Чи є у вашій області обласний театр? Чиє ім'я він носить? Що ви знаєте про його репертуар? Чи існує самодіяльність у вашому населеному пункті? Чи діє драматичний гурток при сільському Будинку культури або у вашій школі? Твори яких драматургів вашого регіону вам випадало бачити на сцені? Дайте оцінку таким подіям і оцініть творчість ваших земляків.
- 9 Поділіться з однокласниками думками про твори письменників рідного краю, які ви прочитали.
- 10 Доведіть, що література рідного краю є важливою складовою всеукраїнського письменства.

Підсумковий урок

РОЗУМІЄМО, ЗНАЄМО, ВМІЄМО, ЗАСТОСОВУЄМО НА ПРАКТИЦІ

Ось і проминув навчальний рік. Прочитано всі запропоновані шкільною програмою з української літератури твори, закріплено знання про історичні пісні та думи, збагачено важливою інформацією про народну співачку-піснярку Марусю Чурай ваші знання про таланти представників українського народу в козацькі часи; отримано чіткі уявлення про літературні роди й міжродові (насамперед – ліро-епічні) жанри, поглиблено знання з теорії літератури про велике різноманіття художніх засобів, види лірики, літературного героя, особливості композиції і сюжету, найважливіші ознаки оповідання, повісті, філософської повісті-казки. З таким вагомим багажем знань, умінь і навичок ви уже легко зможете самостійно аналізувати літературний твір для уроків позакласного читання в дев'ятому класі, а також отримаєте справжню насолоду від тих художніх книг, які прочитаєте влітку.

Залишилося повторити й закріпити вивчене у восьмому класі, а для цього ми пропонуємо вам попрацювати в парі з однокласником чи однокласницею, з якими сидите за партою. Один із вас має відкрити у підручнику сторінки зі змістом, а другий – таблицю, яку ми подаємо нижче. Будете заповнювати її усно, узгоджуючи з класом свої відповіді. За потреби використовуйте «Літературознавчий словничок» наприкінці підручника.

Візьмемо, для прикладу, оповідання «Ніч перед боєм» Олександра Довженка. Цей твір належить до прози, за жанром є оповіданням. Отже, те, що вимагає таблиця, ми легко визначили. А тепер подумайте, на які запитання ви б хотіли отримати відповідь від своїх однокласників. Не бійтеся, якщо ваші запитання викликатимуть дискусію і навіть діаметрально протилежні відповіді, головне, щоб вони були цікавими, важливими, оригінальними. Приміром:

1. Як треба розуміти поетику назви оповідання «Ніч перед боєм»? Як саме назва твору впливає на читацьку увагу? Чим саме інтригує?

2. Хто в цьому творі головні герої: діди-перевізники Савка і Платон чи Герой Радянського Союзу Петро Колодуб і його бійці? Чому ви так вважаєте?
3. Розкрийте сутність понять «герой» і «персонаж»?
4. Чи можна Петра Колодуба вважати оповідачем? Свої висновки доведіть.
5. Оповідання «Ніч перед боєм» Олександра Довженка має своєрідне обрамлення: Петро Колодуб і деякі бійці, яких колись перевозили через Десну діди Савка і Платон, дізнаються про геройську смерть стареньких і мають нагоду бачити поруч себе вже дорослого онука одного з дідів. Для чого й чому письменник використав такий прийом?
6. Діди-перевізники на початку війни розбудили в серцях здеморалізованих численними поразками воїнів гнів і ненависть до ворога. А як вплинула розповідь онука про їхню геройську смерть на Героя Радянського Союзу і його молодих бійців, яких Петро Колодуб напередодні психологічно готував до надзвичайно важкого й кровопролитного бою?

За подібним принципом роботи варто повторити увесь обсяг навчального матеріалу з української літератури, який ви опрацьовували впродовж року. Наприкінці визначте, хто з ваших однокласників має найкращу пам'ять, хто вміє оригінально мислити, а хто здатний відшукувати в художньому тексті такі таємниці й цікаві факти, яких інші учні навіть не помітили.

РОДИ Й ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ, ВИВЧЕНИХ У ВОСЬМОМУ КЛАСІ

Автор і назва твору	Фольклор			Лірика					Ліро-епічні твори			Проза			Драма			
	Історичні пісні	Пісні Марусі Чурай	Думи	Пейзажна лірика	Інтимна лірика	Громадянська лірика	Патріотична лірика	Медитативна лірика	Філософська лірика	Сюжетний вірш	Поема	Балада	Оповідання	Повість	Філософська повість-казка	Комедія	Трагедія	Драма
«Зажурилась Україна»	+																	
...																		
Іван Карпенко-Карий «Сто тисяч»																+		
...																		
Іван Малкович «Із янголом на плечі»												+						
...																		

Літературознавчий словничок

Автобіографічна повість – повість про якусь частину (наприклад, дитинство) або все життя письменника. Автобіографічними є повісті «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Гуси-лебеді летять» Михайла Стельмаха, «Блакитна дитина» Анатолія Дімарова. Для автобіографічних творів більше характерна художня істина, ніж правда реальна, тому допускається художній домисел і особистісне трактування подій.

Авторський відступ – позасюжетний елемент, необов'язкова частина композиції твору. Авторським відступом автор перериває розгортання сюжету й коментує якусь подію чи явище. Наприклад, у повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання» автор висловлює власні думки про стан душі героя, коли він іде на перше в своєму житті побачення, коментує події, посилаючись на досвід багатьох поколінь.

Алегорія – іншомовлення, двоплановість художнього зображення, коли під одним образом вгадується інший, подібний до нього певними рисами. Наприклад, у байці «Шука» Леоніда Глібова Шука – образ безкарного злочинця; Осел, Шкапа та Цапи – образи недолугих суддів. У філософській повісті-казці Юрія Винничука «Місце для Дракона» алегоричними є всі основні дійові особи: Дракон Грицько – це алегоричний образ поета-християнина, Князь, Воєвода, Таємний Радник – алегоричні образи представників влади.

Алітерация – стилістичний прийом, який полягає у повторенні співзвучних приголосних для підвищення інтонаційної виразності вірша, емоційного поглиблення його смислового зв'язку. Наприклад, у вірші Анатолія Мойсієнка повторення звуків [ж], [з], [с] передає шелестіння осіннього листя, що опадає з дерев:

Жовтень жовті жолуді
На базар несе.

Амфібрахій – трискладовий віршовий розмір із наголосом на другому складі (| ◡ — ◡ |). Наприклад, амфібрахієм написаний вірш «Любіть Україну» Володимира Сосюри:

Любіть Україну, як сонце, любіть,	◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
Як вітер, і трави, і води...	◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡
В годину щасливу і в радості мить,	◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
Любіть у годину негоди.	◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡

Аналіз художнього твору – дослідження літературного тексту. Найбільш поширеними є три види шкільного аналізу літературного твору: аналіз «вслід за автором», тобто за ходом розповіді в художньому творі, пообразний та сюжетно-композиційний аналіз.

Анапест – трискладовий віршовий розмір із наголосом на останньому, третьому, складі (| ◡ ◡ —). Для прикладу, анапестом написана поезія Лесі Українки «Contra spem spero!»:

Гетьте думи, ви хмари осінні!	◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡
Тож тепера весна золота!	◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —
Чи то так у жалю, в голосінні	◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡
Проминуть молодії літа?	◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —

Анафора – єдинопочаток у рядках вірша. Анафорою може бути слово, словосполучення або навіть ціле речення. За допомогою анафори суттєво посилюється звучання основної думки твору, як, наприклад, у вірші сучасного українського поета Степана Литвина:

Печаль віків на дні сльози,
Печаль Почайни й Пруту.
Печаль Базару й Крутів.

Антитеза – підкреслене протиставлення явищ, понять, думок, почуттів. Антитезу використовують для більшої виразності зображуваного. Наприклад, у вірші Тараса Шевченка «Якби ви знали, паничі» антитеза підкреслює різючу відмінність між описаним у віршах тогочасних окремих поетів щасливим життям селян-кріпаків і їхніми справжніми злиднями й стражданнями в панській неволі: «У тій хатині, у раю / Я бачив пекло».

Асонанс – концентроване повторення голосних звуків у одному рядку чи окремій строфі поезії для створення певної звукової гами, приміром звуків дощових крапель чи поривів холодного вітру, як-от у поезії Анатолія Мойсієнка: «На**б**иває ві**т**ер / **з**олотий к**и**сет, / **з**л**о**том л**ю**льку к**р**еше, / **з**олоті **п**о**ж**ежі / **п**о**п**асом **п**асе».

Балада – невеликий ліро-епічний твір казково-фантастичного, легендарно-історичного чи героїчного змісту з драматично напруженим сюжетом, наприклад, «Тополя» Тараса Шевченка чи віршований твір «Із янголом на плечі» Івана Малковича, належність якого до жанру балади автор підкреслює підзаголовком «Старосвітська балада». Для жанру балади характерне фабульне ядро (подія або вчинок героя), яке читачеві легко вдається переповісти. Баладі притаманні такі ознаки лірики, як яскравий показ людських настроїв, переживань, емоцій.

Білий вірш – неримований вірш зі збереженням ритміки й кількості наголошених і ненаголошених складів у рядках. Від вільного вірша білий вірш відрізняється саме тим, що рими у ньому взагалі немає, але кількість складів у відповідних рядках строго впорядковано.

Верлібр – вид лірики, у якому зберігається виразний ритм, рядки мають різну довжину й різну кількість складів і переважно не діляться на стопи. Верлібри майже завжди наділені настроєвими переживаннями.

Віди лірики – ще у XIX столітті літературознавці виокремили пейзажну, інтимну (родинну і любовну), громадянську, медитативну й патріотичну лірику. У XX столітті до цих видів

додали ще інтелектуальну лірику, якою вважають лірику Олега Ольжича й Ліни Костенко. Поширеною також є філософська лірика.

Ві́мисел художній – продукт творчої уяви письменника, авторське тлумачення описаної ним у творі події, ситуації чи вигаданий характер і зовнішність літературного персонажа.

Вільний вірш – поезія, написана певним віршовим розміром, переважно ямбом (| ◡ — |), з різною ритмікою впродовж усього твору, коли кількість стоп коливається від однієї-двох до п'яти-шести.

Героїко-романти́чний твір – пригодницький художній твір, дія в якому відбувається в часи лихоліть (воєн, революцій), а герої виявляють героїзм і здатність на високі душевні пориви. Наприклад, героїко-романтичними можна вважати повість «За сестрою» Андрія Чайковського, оповідання «Ніч перед боєм» Олександра Довженка.

Геро́й – дійова особа художнього тексту, образ-характер, усебічно розкритий автором. У творі є переважно один *головний герой*, якому автор приділяє особливу увагу, ставить його в центр подій, розповідає про ситуації саме з його життя або з його участю. Усі інші дійові особи твору вважають *персонажами*. На повному розкритті характеру цих персонажів автор не зосереджує свою увагу.

Гіпербола – художній засіб, який полягає в надмірному перебільшенні ознак предмета, явища, дії або властивостей людини. Наприклад, казковий герой може перевернути гори, випити море. Гіперболізовано показано час перебування козаків у турецькій неволі в народній думі «Маруся Богуславка»:

Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають.

Громадя́нська лірика – умовна назва, якою виокремлюють різновид лірики, що має громадянські, соціальні, але дещо меншою мірою – національні й патріотичні мотиви. Зразки громадянської лірики – вірші Володимира Підпалого «...Бачиш: між трав зелених» та Галини Кирпи «Коли до вас темної ночі».

Гу́мор – різновид комічного, показ смішного в життєвих явищах і людських характерах; в основному доброзичливий сміх. Гумор присутній у повістях «Зачарована Десна» Олександра Довженка, «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка, «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера» Ярослава Стельмаха, «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання» Валентина Чемериса. Гумор не ображає того, проти кого спрямований, а тільки вказує на його певні недоліки чи вади.

Да́ктиль – трискладовий віршовий розмір із наголосом на першому складі (| — ◡ ◡ |). Наприклад, дактилем написана «Колискова» Лесі Українки:

Місяць яснесенький	— ◡ ◡ — ◡ ◡
Промінь тихесенький	— ◡ ◡ — ◡ ◡
Кинув до нас.	— ◡ ◡ —
Спи ж ти малесенький,	— ◡ ◡ — ◡ ◡
Пізній бо час.	— ◡ ◡ —

Дилогія – об'єднані однією темою два прозові твори одного письменника, у яких діють одні й ті самі герої. Наприклад, дилогією є повісті «Гуси-лебеді летять» та «Щедрий вечір» Михайла Стельмаха.

Діптих – об'єднані однією темою та ідеєю два віршовані твори. Наприклад, вірші «Чайка на крижині» та «Крила» Ліни Костенко.

Дійові особи – персонажі, герої драматичного твору. Список дійових осіб є обов'язковим на початку драматичного твору. Цей список може містити дані про вік, родинні стосунки, професію, зовнішній вигляд, навіть уподобання й звички дійових осіб.

Драматичне – естетична категорія, яка уособлює щось дуже складне й суперечливе (обставини, моральний вибір, почуття), що вимагає від героїв великої напруги переживань, особливої відповідальності за свої вчинки. Наприклад, у філософській повісті-казці «Місце для Дракона» Юрія Винничука драматичним стає сам факт існування Дракона-християнина-поета в жорсткому людському світі, драматичним вибором героя – його добровільне рішення померти за собою.

Драматичне становище – збіг обставин, за яких герой чи персонажі потрапляють у дуже складні умови, часто навіть небезпечні для їхнього життя. Таким є становище Марусі в думі «Маруся Богуславка», коли вона наважується випустити на волю земляків.

Дума – великий ліро-епічний твір переважно героїчного змісту, який виконується речитативом у супроводі бандури, кобзи чи ліри. Народні думи – суто український жанр фольклору особливої, майже завжди сталої будови. Дума складається із *заспіву*, *основної частини* й *славословія* (похвали). Специфічні особливості думи: 1) рядки вірша дуже різняться довжиною (кількістю складів); 2) рима здебільшого дієслівна, часто римується декілька рядків поспіль; 3) складна синтаксична побудова: замість коротких речень великі й розлогі періоди, які містять закінчений образ або завершену думку; 4) навмисне уповільнення розповіді завдяки повторам.

Екскурс – відхід від основної сюжетної лінії і основної теми твору з метою висвітлення письменником якихось додаткових питань. Екскурс буває часовим, просторовим і часо-просторовим. Екскурси в минуле головного героя Климка з однойменної повісті Григора Тютюнника дають можливість читачам збагнути, що хлопчик завжди був відповідальним, самостійним у прийнятті рішень. Екскурс у майбутнє, яким Ніна Бічуря розпочинає свою повість «Шпага Славка Беркути», інтригує читачів, спонукає їх читати, з нетерпінням очікуючи, що буде далі, чим для підлітка обернеться заведення на нього справи в міліції.

Епітет – художнє означення, за допомогою якого підкреслено якусь суттєву ознаку явища, предмета, події й виражено ставлення автора до ним змальованого. Відзначається вдалими епітетами вірш Лесі Українки «Давня весна»: «Була весна весела, щедра, мила, / Промінням грала, сипала квітки, / Вона летіла хутко, мов стокрила, / За нею вслід співучії пташки!».

Епітет постійний – епітет, який у народнописаних текстах вживається з певним іменником: червона калина, кінь вороненький, дівчина чорнобрива, бистра річка, зелена діброва.

Е́пос – рід літератури, що найповніше розкриває об'єктивну картину навколишньої дійсності. В основі епосу – розповідь про події, які відбувалися в минулому. Цей багатозначний термін може застосовуватися до оповідної поезії фольклорного походження, великих за розмірами поем Гомера «Іліада» й «Одіссея», а в наш час – роману у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай». Прикладом народного епосу є українські думи.

Зав'язка – момент твору, де вперше відбувається гостре зіткнення протидіючих сил у творі. У повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» зав'язкою є негідний учинок Юлька Ващука, коли, затриманий дружинниками, у міліції він називає себе прізвищем однокласника.

Ідея – основна думка твору, його пафосно-емоційний стрижень, ядро задуму автора. Наприклад, ідеєю вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну» є плекання патріотизму.

Інверсія – незвичний (непрямий) порядок слів, який полягає у свідомому порушенні розташування підмета і присудка, означення і означуваного слова з метою увиразнення змісту. Найчастіше інверсію використовують у ліричних та ліро-епічних творах. Наприклад, у Тараса Шевченка читаємо: «Реве та стогне Дніпр широкий», хоча в розмовній мові про подібне сказали б, застосовуючи прямий порядок слів: «Широкий Дніпро реве та стогне».

Інтерв'ю – розрахована на оприлюднення в пресі, на радіо чи телебаченні бесіда з конкретною особою для висвітлення певних питань.

Інтелектуальна лірика – умовна назва, якою окреслюють різновид лірики, що відзначається логічними умовиводами, як, наприклад, вірш Ліни Костенко «Крила»: «А як же людина? А що ж людина? / Живе на землі. Сама не літає. / А крила має. А крила має!».

Інтимна лірика – різновид лірики, у якій розкриваються любовні або родинні почуття. Взірцем любовної лірики є вірш Володимира Сосюри «Васильки», родинної – поезії Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати», Андрія Малишка «стежина».

Іронія – тонке, приховане глузування. Наприклад, у повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» Юлько Ващук, запримітивши відсутність Славка Беркути не тільки під час вистави, а й навіть після виступу Лілі Теслюк, адресуючи відповідну інформацію саме дівчині-балерині, насмішувато говорить нібито всім однокласникам: «Хіба спортсмени цікавляться балетом? Дуже йому потрібен балет!».

Історична пісня – фольклорний ліро-епічний пісенний твір героїчного характеру про конкретні чи типові історичні події або реальних історичних осіб чи безіменних героїв, полководців та месників. Основні риси історичних пісень: 1) усі рядки рівноскладові, правильно чергуються наголошені й ненаголошені склади; 2) текст пісні переважно поділений на куплети, які складаються з чотирьох або рідше двох рядків; 3) опис події або звияжного вчинку, наявність сюжету. Розрізняють такі види історичних пісень: а) про боротьбу проти татаро-турецького поневолення («Зажурилась Україна», «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»); б) про боротьбу проти національного і соціального гніту, а саме: пісні про визвольні бої із польською шляхтою («Ой Морозе, Морозенку», «Максим козак Залізняк», «Чи не той то Хміль»); пісні про народних месників-повстанців («За Сибіром сонце сходить» (про Устима Кармалюка)); пісні про московську окупацію і знищення Гетьманщини як унікаль-

ної форми Української держави («Летить галка через балку (пісня про останнього січового кошового Петра Калнишевського)) та ін.

Історична поема – ліро-епічний твір, у якому діють реальні історичні особи та художньо змальовуються певні історичні події. Невеликою за обсягом історичною поемою можна вважати твір Тараса Шевченка «Іван Підкова».

Історичний твір – літературний твір про історичну подію та історичних осіб. Літературознавці поділяють такі твори на історико-художні, художньо-історичні та художньо-документальні. Художньо-документальним твором є повість «Чорнобиль» Юрія Щербака, художньо-історичним – роман «Чорна рада» Пантелеймона Куліша, історико-художнім – повісті «Захар Беркут» Івана Франка, «За сестрою» Андрія Чайковського.

Коломійка – дворядкова народна пісня (співанка). Кожен рядок коломийки має чотирнадцять складів з обов'язковою цезурою (паузою) після восьмого складу. У літературі на основі коломійок виник коломийковий вірш, подібний до них суміжним римуванням, будовою і кількістю складів у рядках.

Коломийковий вірш – поезія, у якій кожен рядок, як і в коломийці, має чотирнадцять складів, а римування – парне. Коломийковий вірш часто використовували у творчості поети-романтики. Чотирнадцятискладовий рядок у таких поезіях часто розділяється на два рядки (8 складів + 6 складів), як у поезії Тараса Шевченка «Заповіт».

Комедія – драматичний твір, у якому засобами сміху тавруються негативні явища суспільства або гостро висміюються негативні риси характеру головного персонажа. Комедія може закінчуватися навіть смертю лиходія, користюлюбця, егоїста, але гине така дійова особа через власну обмеженість, заздрість, скупість, тому в читачів або глядачів не викликає співчуття. Прикладом комедії є «Сто тисяч» Івана Карпенка-Карого.

Комічне – естетична категорія, якою прийнято називати все смішне. За допомогою комічного зображення Іван Карпенко-Карий у комедії «Сто тисяч» показує ницість помислів і вчинків Герасима Калитки та його кума Савки. Значною мірою комічним є Федько Котигорошко, персонаж повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання».

Композиція (від латин. складання, розташування) – одна з найважливіших ознак художньої форми твору, сутність якої виявляється у взаємозв'язку різнорідних елементів (сюжетних та позасюжетних), що складають його органічну цілісність, та їх місця в художньому тексті. Синонімом до цього літературознавчого терміна є поняття структура (від латин. – будова, розміщення, порядок) – взаємозв'язок складових частин цілого. Відомий український шевченкознавець Ніна Чамата пише: «Як і розмова про жанр неодмінно включає виявлення його сюжетно-композиційних особливостей, що формуються жанром, так і розгляд композиції обов'язково відштовхується від усталених родо-жанрових принципів, на основі яких будується певний твір або група творів».

Контраст – особливо увиразнена протилежність у рисах характеру людей, у предметах і явищах. Наприклад, контрастними постають поліцей і дівчина в повісті «Климок» Григора Тютюнника; контрастними поглядами на світ наділені безіменний поет і лицар Бертольд

в «Давній казці» Лесі Українки, Дракон і Князь у повісті-казці Юрія Винничука «Місце для Дракона».

Кульмінація – елемент сюжету, який відповідає найвищій точці напруги твору. Наприклад, кульмінацією повісті-казки Юрія Винничука «Місце для Дракона» є намагання Дракона Грицька підставити лицареві Лавріну найбільш вразливе місце – око; кульмінацією в оповіданні «Ніч перед боєм» Олександра Довженка виявляється героїчна смерть дідів-перевізників Платона й Савки.

Ліричний герой – ліричне «Я» поета, своєрідна форма вираження його думок, почуттів. Наприклад, ліричний герой вірша Володимира Підпалого «...Бачиш: між трав зелених» – великий природолюб, який тонко відчуває красу природи.

Ліричний твір – переважно римована й ритмізована поезія, вірш, у якому передано настрої героя, його почуття; у ліричному творі емоції домінують навіть над вірогідністю події.

Ліро-епічний твір – твір, у якому гармонійно поєднуються зображально-виражальні засоби, притаманні ліриці й епосу. Від лірики ліро-епічні твори запозичили високу емоційність і яскраву образність, від епосу – сюжет, сюжетні лінії з їхніми компонентами (насамперед зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою), а також залежно від ролі й місця у творі – літературних персонажів чи героїв.

Медитативна лірика – сукупна назва поезій, основною ознакою яких є роздуми ліричного героя про пережите чи навіть передбачене автором як неминуче випробування морального характеру, філософські узагальнення про особисте життя, талант чи долю. Прикладом медитативної лірики може бути вірш Миколи Вінграновського – «Я думаю, як і чиню / Але скажи, хіба це горе, / Якщо це горе неогорне / В своїй сльозі я розчиню?».

Метаморфоза – докорінна зміна, перетворення кого-небудь або чого-небудь, наприклад, померлого чи загиблого в бою героя – на звіра чи птаха. Метаморфози характерні для балад, казок і легенд. Наприклад, у баладі Тараса Шевченка «Тополя» дівчина перетворилася на дерево, а в баладі «Лілея» відторгнута красуня, яка замерзла під тином через жорстоких односельців, обернулася на квітку.

Метафора – художній засіб, який полягає в перенесенні ознак одного предмета чи явища на інші за подібністю, часткове олюднення неживої природи. Наприклад, *сніг іде, краплі падають*. У вірші Миколи Вінграновського «Жоржина» метафорами особливо багата строфа: «В полі вітер шука порожнини, / Котить небом Чумацький Віз... / Кажуть дядькові всі стежини, / Щоб Європу суди приніс».

Мова автора – основний текст твору, власне, мова письменника, який розповідає про все, що діється з персонажами, природою, алегоричними образами в художньому творі.

Мова персонажа – мова, якою спілкуються між собою і висловлюють власні думки персонажі, важливе джерело характеристики персонажів. Наприклад, батько Стефка Вуса з повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути», зловживаючи спиртним, постійно словесно ображає сина й доньку, а батько Юлька Ващука спілкується навіть зі своїми рідними невластивими для розмов у родинному колі термінами й поняттями, виявляючи штучність і надуманість.

Мотив – у літературознавстві – тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет) епічного чи драматичного твору: мотив відданості Вітчизні, жертвності, зради коханого тощо. Мотиви рухають учинками персонажів, збуджують їхні переживання і роздуми, особливо тонко динамізують внутрішній світ. У ліриці мотиви можуть переплітатися настільки тісно, що іноді буває складно визначити, до якого виду лірики належить вірш. Наприклад, поезія Тараса Шевченка «Садок вишневий коло хати...» містить і пейзажні, й інтимні, й громадянські, і філософські, й патріотичні мотиви.

Новела – невеликий за обсягом глибоко психологічний твір, у якому незвичайна життєва подія розгортається дуже динамічно й має несподівану драматичну, а найчастіше – навіть трагічну, розв'язку. Наприклад, новелами є твори «Дивак» Григора Тютюнника, «Гер переможений» Любові Пономаренко.

Обрамлення – особливий художній прийом, який за допомогою зв'язувальної рамки – повтору на початку і в кінці твору тих самих рядків або того самого опису – більш яскраво розкриває головну думку твору.

Опис – найпоширеніший спосіб викладу в літературних творах, який полягає в цікавому послідовному показі окремих рис персонажів, предметів, процесів, явищ природи, речей. Різновидами опису є насамперед портрет і пейзаж. Для опису характерні прийоми словесного малювання в найдрібніших деталях.

Оповідання – невеликий за обсягом прозовий художній твір, у якому йдеться про одну-дві події в житті людини або кількох людей. В оповіданні сюжет складається переважно з однієї сюжетної лінії (низки подій, які стосуються головного героя). Оповіданнями є «Лось» Євгена Гуцала, «Білий кінь Шептало» Володимира Дрозда.

Оповідач – герой або персонаж, від чийого імені ведеться розповідь у художньому творі. Наприклад, оповідачем в оповіданні «Ніч перед боєм» Олександра Довженка є командир, Герой Радянського Союзу Петро Колодуб. Присутність окремого оповідача-очевидця в художньому творі збільшує довіру читача до змісту такої розповіді.

Паліндром – вірш, у якому рядки читаються однаково як зліва направо, так і справа наліво. Майстром паліндромів вважають сучасного українського поета Анатолія Мойсієнка.

Паралелізм – зображення подібних явищ із різних сфер життя: події людського життя, душевні настрої змальовуються як паралель до явищ природи. Наприклад, картини негоди й водночас великої небезпеки в нерівному бою, що подаються зумисно поряд у «Пісні про Морозенка»: «То не грім в степу грохоче, / То не хмара світ закрила – / То татар велика сила / Козаченьків обступила». Паралелізми завжди несуть елементи народної символіки й вважаються своєрідною симетрією у творі.

Патріотична лірика – умовна назва, якою окреслюють різновид лірики, у якій йдеться про любов до рідного краю, особистісну відповідальність кожного за долю Вітчизни. Зразком патріотичної лірики є вірш Володимира Сосюри «Любіть Україну».

Пафос – рівень емоційної напруги, пристрасне переживання душевного піднесення, викликаного певною ідеєю, подією, натхнення. У літературних текстах пафос найчастіше

виявляється в широму захопленні героями, однозначному схваленні їхніх учинків, тому наявний насамперед у прозових і віршових творах історичної тематики й у громадянській ліриці. Фальшивий пафос у художньому творі перетворюється на засіб сміху. Це добре проявляється у віршах Федька Котигорошка, які від імені друга він присвячує коханій Вітька Галі (повість Валентина Чемериса «"Вітька + Галя", або Повесть про перше кохання»).

Пейза́ж – опис природи в художньому творі. Пейзажі можуть бути тлом, на якому відбувається дія, творити гармонію або контраст з настроєм героя. Романтичні пейзажі – це переважно страхітливі описи негоди, гіперболізовані стихійні сили.

Пейза́жна лірика – умовна назва, якою окреслюють різновид лірики, у якій ідеться про красу природи. Наприклад, до пейзажної лірики можна віднести вірші Володимира Сосюри «Осінь» («Облітають квіти, обриває вітер...»), Володимира Підпалого «Зимовий етюд».

Персоніфіка́ція – олюднення природи, своєрідний залишок у людській свідомості анімалістичних уявлень, які були властиві нашим далеким предкам-язичникам, оскільки природу вони сприймали як незліченну кількість різноманітних божеств, а уявляли їх у людських іпостасях. Між персоніфікацією і метафорою є певні «точки дотику», але якщо звичайна метафора олюднює лише якісь окремі дії природних явищ (вітер свище, грім свариться, плакуча верба журиться, сонце сміється, небо плаче), то персоніфікація у вигляді людських постатей, характерів і вчинків пропонує сприймати пори року, природні стихії.

Підте́кст – прихований, внутрішній зміст висловлювання. Підтекст характерний для творів Юрія Винничука «Місце для Дракона», Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало».

Піри́хій – двоскладова стопа з двох ненаголошених складів (| ∪ ∪ |), котра, як виняток, може траплятися у віршах, написаних ямбом або хореем.

Пісня – ліричний вірш куплетної побудови, призначений для виконання співом.

Пісня наро́дна – жанр фольклору; співанка, створена колективно; невеликий усний віршований фольклорний твір, який співають у супроводі музичних інструментів чи без них.

Пісня літерату́рна – пісня, створена конкретними людьми – авторами слів і музики. Славетними українськими піснями вважають Івана Франка, Костянтину Малицьку, Андрія Малишка, Дмитра Павличка, Василя Діденка, Степана Пушика, Дмитра Луценка, Вадима Крищенка, Миколу Луківа, Юрія Рибчинського. Прекрасну музику на їхні поетичні тексти створили Микола Лисенко, Станіслав Людкевич, Денис Січинський, Георгій і Платон Майбороди, Олександр Білаш, Володимир Івасюк, Анатолій Горчинський, Олександр Злотник.

Пісня літерату́рного походження (авторська пісня) – пісня, створена поетом або композитором, яка стала народною. До таких пісень XVIII–XIX століть належать «Засвіт встали козаченьки», «Їхав козак за Дунай», «За Сибіром сонце сходить», «Дивлюсь я на небо», «Повій, вітре, на Україну». У XX столітті авторами пісень, що їх називають народними, стали Богдан Лепкий («Чуєш, брате мій»), Андрій Малишко («Пісня про рушник»), Володимир Івасюк («Водограй», «Червона рута»), Дмитро Павличко («Два кольори»).

Повість – досить великий за обсягом прозовий розповідний художній твір, у якому доля однієї людини пов'язана з багатьма іншими людьми. У повісті, крім головного героя, діє чимало другорядних персонажів, події відбуваються в кількох місцях, а часові рамки можуть охоплювати проміжок до двадцяти років. Жанр повісті має багато різновидів: історична повість, соціально-побутова повість, фантастична повість, пригодницька повість. Соціально-побутовою повістю є твір Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною».

Повість-казка – повість, у якій діють казкові герої, як у творі «Місце для Дракона» Юрія Винничука, де, крім елементів казковості, є мотиви притчі й філософського осмислення подій.

Повість-притча – алегорична повість, яка має ознаки повчальності, моралізаторства. Елементи притчі має філософська повість-казка Юрія Винничука «Місце для Дракона».

Поєма – віршований, частіше ліро-епічний твір великого обсягу, який має переважно одну сюжетну лінію, невелику кількість героїв і розкриває якусь одну проблему. Поєма може мати передмову (вступ (пролог) або своєрідний зачин), а також післямову (епілог). Твір Лесі Українки «Давня казка» за жанром є ліро-епічною поемою.

Позасюжетні елементи – складові частини композиції, які не входять до сюжету: пейзажі, портрети, спогади персонажів, екскурси в минуле чи майбутнє, авторські та ліричні відступи.

Порівняння – художній засіб, який полягає в поясненні ознак одного предмета через зіставлення його з іншим, чимось подібним: очі, як волошки (сині); хлопець, як явір (високий).

Портрет – опис зовнішнього вигляду дійової особи твору. Крім рис обличчя і міміки, на відміну від живописного портрета, словесний портрет у літературному творі також включає одяг, звички, особливості спілкування з іншими, жести, усе те, що видає вік, соціальне походження, рівень освіченості, моралі, риси характеру персонажа.

Пригодницький твір – художній твір, у якому розповідається про захопливі пригоди та надзвичайні події. Саме такою є повість Ярлослава Стельмаха «Митькозавр із Юрківки, або Химера лісового озера».

Прислів'я та приказки – малий жанр фольклору, влучні та яскраві афористичні вислови: знання за плечима не носять; скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти.

Присвята – напис на початку твору, який вказує, кому приурочено цей твір.

Притча – повчальна алегорична оповідь про людське життя з яскраво вираженою моралізаторською основною думкою. У біблійних притчах Ісус Христос розповідає апостолам повчальні історії, у яких алегорично пояснює, що в житті можна робити, а чого не варто. Жанр притчі використовували Григорій Сковорода, Іван Франко, Валерій Шевчук.

Прозовий твір – художній текст, написаний невіршованою мовою. Прозою частіше написані такі епічні твори, як казка, оповідання, новела, притча, повість, роман.

Прототип (проббраз) – реальна людина, зовнішність, характер, життєві події, вчинки якої автор великою мірою переніс із реального життя, створюючи літературний образ.

Рефрэн – рядок або кілька рядків, що повторюються і закінчують окрему строфу або кожную з кількох строф у вірші. У піснях відповідником рефрену стає приспів.

Ріми – співзвучні закінчення рядків у вірші. Рими надають віршованому твору милозвучності, пісенності. У тих рядках, які римуються між собою, обов'язковою є однакова кількість наголошених і ненаголошених складів і водночас чітко визначене, а не довільне й хаотичне, чергування наголошених складів із ненаголошеними.

Римування – розміщення римованих рядків у строфі. Найчастіше в поезіях перший рядок римується з третім, а другий із четвертим (*перехресне римування*), перший із четвертим, а другий із третім (*кільцеве римування*). Також існує *парне* (суміжне) *римування*, коли перший рядок римується з другим, а третій – із четвертим.

Риторичне запитання – ствердження у формі запитання. Наприклад, у вірші Миколи Вінграновського «Поводимо гусочку по воді» читаємо: «Не впірнай нам, гусочко, бо тоді / Кого ж будем бачити на воді?».

Розв'язка – остаточне вирішення долі героя або завершення події. Наприклад, у повісті «Захар Беркут» Івана Франка – це блискуча перемога мирних тухольців над військом монголів, у повісті «Місце для Дракона» Юрія Винничука – смерть головного героя і усвідомлення Князем і Пустельником своєї вини за це.

Рольовий ліричний герой – художня іпостась ліричного героя, коли він нічого спільного з автором і читачами відповідного твору не має, зате наділений рисами історичної особи, реальної людини чи персоніфікованої рослини, планети, природи, від імені якої виголошує свої думки і погляди. Наприклад, у триптиху Віталія Коротича рольовим героєм є Тарас Шевченко, у вірші Леоніда Народового «Монолог колоска» – пшеничний колос.

Романтизм – стиль у літературі й мистецтві, який виник наприкінці XVIII – на початку XIX століть. Поетом-романтиком був молодий Тарас Шевченко. Романтизм передбачав змалювання незвичайних подій, романтичного героя і романтичних пейзажів.

Романтичний герой – непересічна особистість, що діє в незвичайних обставинах, якій властиві яскраві почуття, безстрашність, гостра реакція на спричинену кривду. Ліричні герої Тараса Шевченка – завжди романтичні.

Романтичний пейзаж – картина дикої природи, гіперболізований показ сили й потужності стихії: бурі, урагану, грози:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолю верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Рондо – популярні в середні віки вірші. У таких поезіях тричі обігрувалася певна тема, обов'язковими були рефрени (повторення певних рядків). У філософській повісті-казці Юрія Винничука «Місце для Дракона», як випливає зі змісту сказаного героєм твору – Драконом Григорієм, змії створив рондо-акровірш, у якому було чотирнадцять рядків, а з перших букв цих рядків можна було скласти ім'я автора – Дракон Григорій, проте, скоріше за все, йшлося про сонет, а не про рондо, оскільки саме в сонеті чотирнадцять рядків, тим часом як рефрени, обов'язкові для рондо, унеможливили б таке ім'я автора, адже деякі букви обов'язково повторювалися б.

Сарказм – в'їдлива, викривальна, особливо дошкульна насмішка, яка може починатися позитивним судженням, але в цілому завжди містить негативне забарвлення і вказує на недоліки людини, предмета або явища, тобто того, чого торкається авторська думка. Сарказм таїть у собі боротьбу з ворожими явищами дійсності через осміяння їх. Нещадність, різкість викриття – прикметна особливість сарказму. На відміну від іронії, у сарказмі знаходить своє вираження вищий ступінь обурення, гнів і ненависть.

Сатира – спосіб художнього відображення негативної дійсності, який полягає в гострому осудливому висміюванні негативних явищ у суспільстві або рис характеру людини, різкому й дошкульному їх викритті. Недостойні вчинки високопосадовців сатири іноді піддає навіть глумлінню, як, наприклад, образи російського царя Миколи I і його чиновників у поемі Т. Шевченка «Сон» («У всякого своя доля»). Сатирою відзначаються окремі співомовки Степана Руданського, гуморески Павла Глазового. У поемі Лесі Українки «Давня казка» співці засобами сатири змушують військо рицаря Бертольда соромитися невіри у свої сили, піднімають їхній бойовий дух.

Силабо-тонічна система віршування – спосіб творення віршованого ритму, в основі якого лежить принцип однакової кількості складів у рядках, а також чітко систематизована послідовність наголошених і ненаголошених складів у всіх рядках окремої поезії. У сучасній українській поезії силабо-тонічна система віршування є основною.

Символ – художній засіб, знак, який опосередковано виражає сутність чогось, концентруючи в собі глибокий зміст і високу емоційність. У повісті «Гуси-лебеді летять» Михайла Стельмаха символом дитинства стають гуси-лебеді.

Строфа – частина вірша, об'єднана змістом, інтонацією і римуванням (способом розміщення рим). Найпоширенішими в українській поезії є чотирирядкові строфи (катрени). Кінцеві слова певних рядків вірша співзвучні, останні їхні склади переважно однакові чи близькі за звучанням.

Сюжет – розгорнута в часі велика за обсягом подія або низка подій, через які у творі розкриваються взаємини між героями, їхні характери і ставлення автора до персонажів. Це художня трансформація письменником фабули, канва твору, хронологічний порядок розвитку подій. Складається із однієї чи кількох, що переплетені між собою, сюжетних ліній.

Тема – коло подій, життєвих явищ, представлених у творі. Наприклад, тема повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути» – розповідь про шкільний рік стрімкого дорослішання старших

підлітків, вигранювання їхніх характерів, становлення кожного школяра як особистості, перше почуття кохання.

Трагедія – драматичний твір, в основу якого покладено непримиренний і дуже гострий для певної історичної доби конфлікт, який переважно закінчується смертю героя, гідного вважатися взірцем для інших.

Трагікомедія – драматичний твір, у якому одночасно поєднуються риси трагедії і комедії.

Трагічне – естетична категорія, яка уособлює все те, що людьми сприймається в житті як нещастя, горе. Так, трагічною є розв'язка повісті Юрія Винничука «Місце для Дракона». Трагічними є образи дідів-перевізників з оповідання Олександра Довженка «Ніч перед боєм».

Філософська лірика – сукупна назва поезій, спрямованих на глибоке осмислення ліричним героєм світу й себе самого в ньому на основі життєвих обставин, досвіду, ідеалів, світоглядних позицій, а також обов'язкову оцінку ним вічних і неперехідних цінностей, особистісне ставлення до проблем добра і зла, красивого й потворного, вічного й минушого.

Хорей – двоскладовий віршовий розмір із наголосом на першому складі (|—◡|). Хореєм з прихієм написаний вірш Володимира Сосюри «Васильки»:

Васильки у полі, васильки у полі,	◡◡ —◡ —◡ ◡◡ —◡ —◡
і у тебе, мила, васильки з-під вій,	◡◡ —◡ —◡ ◡◡ —◡ —◡
і гаї синіють, ген на видноколі,	◡◡ —◡ —◡ —◡ ◡◡ —◡
і синіє щастя у душі моїй.	◡◡ —◡ —◡ ◡◡ —◡ —◡

Художній образ – особлива форма художньої дійсності. Художні образи поділяють на: а) зовнішні стосовно героя (персонажа): різноманітні пейзажі, внутрішній опис приміщення (інтер'єр), колорит, історичне тло; б) внутрішні (характер, настрої, мрії, плани, світовідчуття, почуття, переживання). Художні образи також розрізняють за способами й органами нашого сприймання цих образів: тактильні (дотикові), кінетичні (рухові), зорові, слухові, термічні, смакові, нюхові. Поєднання двох і більше окремих властивостей образів (наприклад, холодна тиша, м'яке тепло) називають синестезією.

Художній твір – явище художньої літератури, основна форма її існування як мистецтва слова. Специфіка літературних творів полягає в тому, що автори часто використовують вигадку. Тому те, що існує в рамках художнього твору, відповідає законам художньої правди. Так, художній час суттєво відрізняється від часу реального, бо про подію, яка триває лічені хвилини, автор може розповідати на кільканадцятьох сторінках, а великий проміжок часу охопити одним коротеньким реченням, наприклад, «Минув рік». Деякі герої творів мають прототипів – реальних людей. Але й історичні художні герої не є копіями реальних людей, і навіть в автобіографічному творі не відтворено всю життєву правду. Автор завжди має право на художній вимисел і свою інтерпретацію події або поведінки історичної особи.

Художня деталь – виразна подробиця твору, яка подає певний епізод, подію чи випадок у несподіваному ракурсі. Художньою деталлю, наприклад, є цвіркун у волоссі дівчини на першому побаченні (повість Валентина Чемериса «Вітька + Галя», або Повість про перше кохання).

Шевчєнкївський вірш – вірш, притаманний творчості Тараса Шевченка, який трансформував коломийковий вірш, перетворивши дворядкову коломийкову строфу в чотирирядкову (катрен), у якій чергуються восьмискладові й шестискладові рядки.

Ямб – двоскладовий віршовий розмір із наголосом на другому складі (| ◡ — |). Наприклад, ямбом написана поезія Миколи Вінграновського «Сама собою річка ця тече»:

Сама собою річка ця тече,	◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —
Маленька річечка, вузенька, як долоня.	◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
Ця річечка – Дніпра тихенька синя доня,	◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡
Маленька донечка без імені іще.	◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

Навчальне видання

Ольга Володимирівна СЛОНЬОВСЬКА

УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Відповідальна за випуск О. О. Бородіна

Підп. до друку 13.06.2016. Формат 70x90/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 25,74. Обл.-вид. арк. 33,46.
Наклад 11 038 пр. Зам.

Видавництво «Лігера ЛТД».
Україна, 03680, м. Київ, вул. Нестерова, 3, оф. 508.
Тел. для довідок: (044) 456-40-21.
Свідоцтво про реєстрацію № 923 від 22.05.2002 р.

Надруковано в друкарні ТОВ «Тріада-Прінт».
Свідоцтво ДК № 4594 від 12.08.2013.
м. Харків, вул. Киргизька, 19.
e-mail: sale@triada.kharkov.ua